Copertai Manuel Zeiţet

alexander von humboldt

cosmos • priveliști
din natură • priveliști
din cordilieri și alte
scrieri

PAGINI ALESE

TRADUCERI DE
CORNELIA GHEORGHIU, MARIA-MAGDALENA
POPA-LEVANDOVSCHI ŞI RADU NOR
ANTOLOGIE ŞI PREFAŢĂ DE
ION BIBERI

t* 70
editura m» b r V a
BUCUREŞTI

O parte din note şi revizia ştiinţifică la acest volum au fost efectuate de tov. Ion Berbeleac, geolog principal la întreprinderea geologică de prospecţiuni, Bucureşti; asupra textului a referit şi tov, Şerban Dragomirescu.

PREFAŢĂ

Istoria ştiinţelor a consemnat în lungul epocilor opoziţia dintre spiritele sintetice, cuprinzătoare de vaste perspective, şi cercetătorii specializaţi, urmărind observaţia exactă şi studiul experimental al fenomenelor. Prima călăuzire năzuieşte către explicaţia teoretică şi definirea întregului de fapte a unui domeniu de cercetare, sau chiar al întregii naturi; limitaţi la zone circumscrise de examen, reprezentanţii celei de a doua orientări ştiinţifice îşi află o împlinire a activităţii lor în cercetările de amănunt, pregătind astfel schelăria /pe care se vor ridica mai târziu noile edificii ale concepţiilor universale.

Prin formaţie intelectuală, în acelaşi timp ştiinţifică şi filosofică, Alexander voii Humboldt a îmbinat în U>o armonioasă şi echilibrată înţelegere, studiul particular al fenomenelor, cu viziunea de totalitate a lumii. Asemeni unor mari premergători, Newton, cu deosebire, a cuprins întregul faptelor naturii, definindu-se în acelaşi timp prin exactitudinea metodei de observaţie şi adâncirea unor

discipline de cercetare bine delimitate, cărora le-a adus contribuţii –, în procesul lor de constituire; a cultivat cu egală pasiune studiul ştiinţelor speciale şi al marilor sisteme filosofice; înainte de a construi, a adunat răbdător, în lungul deceniilor, multitudinea faptelor particulare; nu s-a sprijinit pe intuiţii revelatoare, în înche/ garea unor viziuni de totalitate a lumii, ci a înţeles să ajungă ia această perspectivă, prin recuparea numeroaselor date, oferite de disciplinele ştiinţifice ale timpului său.

A fost, în adevăr, un reprezentant al spiritului ştiinţific al secolului al XIX-lea, care avea să statornicească datele fundamentale ale ştiinţei moderne. Deşi apropiat mişcării romantice, nu poate fi considerat ca „un filosof al naturii" în accepţia exactă a cuvântului; a fost în primul rând un om de ştiinţă, contemporan, adesea elev sau prieten, al unui Blumenbach, Agassiz, Lyell, Darwin, Clausius şi Arago. A deprins, din cercetarea cercurilor filosofilor şi poeţilor romantici, nevoia înţelegerii naturii ca un întreg, dar a ajuns la acest termen prin stăpânirea tuturor disciplinelor ştiinţifice ale secolului. S-a ferit să subordoneze în activitatea sa, datele ştiinţifice vreunei concepţii filosofice sau religioase; metoda sa centrală a fost esenţial integrativă, tinzind către o raportare permanentă a fenomenelor unele la altele şi urmărind în permanenţă condiţionarea faptelor, prin intersecţia lor în întregul în care apăreau. A depăşit, aşadar, fragmentul şi disciplina ştiinţifică particulară; a surprins întotdeauna legăturile dintre fapte, situând fenomenele într-un cadru universal. Convergenţa datelor ştiinţifice îşi află astfel o întemeiere, deopotrivă în unitatea universului şi în puterea de sinteză a gândului., *ştiinţa*, va nota Alexander von Humboldt în al său *Cosmos*, *nu începe decât în momentul în care spiritul stăpâneşte materia, încercând să subordoneze mulţimea experienţelor unei cunoştinţe*

raţionale; *ştiinţa este spiritul, îndreptat către Natură*".

Această formaţie intelectuală ne va explica în acelaşi timp omul şi opera, ca şi locul ocupat de Humboldt în mişcarea gândirii secolului trecut. Explorator şi om de ştiinţă, astronom şi geograf, erudit şi filosof, a fost în acelaşi timp un popularizator al ştiinţei, în sensul superior al cuvântului, aşa cum această activitate a fost ilus trată în timpul nostru de uni Eddington sau de un James Jeans* Opera sa conţine, alături de *Memorii* strict ştiinţifice, pagini de poezie; perspectiva filosofică încoronează, la Humboldt, amănunţirea faptelor particulare; farmecul literar al expunerilor sale înlătură ariditatea amănunţirilor savante; explicaţia se adaugă descrierii; expunerii prezentului se adaugă evocarea trecutului, în spirit evolutiv, a fenomenelor, deschizând în acelaşi timp perspectiva către viitor; ochiul observatorului cuprinde într-o aceeaşi optică, pitorescul peisajului, structura geologică, geografia ţinutului, condiţiilemeteorologice ale regiunii, întinzându-şi, prin observaţie astronomică, aria, până la bolta cerească, dar raportând totul la condiţiile vieţii, în formele ei elementare, ale faunei şi florei, dar mai ales la existenţa umană, în variatele ei înfăţişări, biologice, economice, culturale. Vom înţelege astfel în ce măsură opera lui Humboldt a anticipat, şi de bună seamă pregătit, direct sau indirect, viziunile ştiinţifice generale asupra naturii, reprezentate prin teoriile evoluţioniste, prin întemeierea sau dezvoltarea în spirit modern a unor disciplirfe ca geografia, etnografia sau antropologia culturală.

Concepţia generală asupra naturii a lui Alexander von Humboldt a fost, în adevăr, evoluţionistă, *avani la lettre*, prin interesul pe care l-a avut pentru paleontologie şi prin tendinţa de a explica stările prezente prin condiţiile anterioare, ce au pregătit aceste stări. Dacă nu a cuprins

în formulări generale aceste concepţii, în spirit darwinian şi spencerian, scrierile lui ţlumboldt le-au anticipat; evoluţionismul, prin G. Cuvier şi Ch, Lyell, se afla, de altminteri, în atmosfera intelectuală a întregului secol. Prin integrareadeterminărilor geografice limitate, de altitudine sau de morfologie a ţinuturilor, în structura geologică a planetei, în fizionomia florei *şi* faunei şi mai cu deosebire a condiţiilor culturali ale omului, Humboldt a dat cercetărilor geografice călăuziri noi, deschizând drumuri către antropologia culturală. Paginile consa-rate culturii populaţiilor precolumbiene din Mexic şi Perú, *i* de pildă, din care publicăm extrase în prezenta antologic, alcătuiesc adevărate introduceri la arheologia şi etnografia modernă.

Astfel, atât prin spiritul în care aţi fost concepute lucrările sale, cât şi prin forma lor liberară, prin suflul pbetic pe care îl mărturisesc, scrierile lui Humboldt îşi păstrează, la peste o sută de ani de la puhlicar –, interesul şi actualitatea. Paginile lui Humboldt nu au o simplă semnificaţie istorică, aşa cum ar prezenptentru a da un exemplu din istoria ştiinţelor, lectura operelor lui Kepler, în care enunţarea legilor permanente ale mişcărilor planetare era învăluită de consideraţii mistice şi astrologice, străine de spiritul rigorii ştiinţifice. Într-o epocă în care progresele ştiinţifice se urmeaxă cu o rapiditate care perimează repede studiile teoretice şi de strictă expunere a faptelor şi în care oamenii de ştiinţă sunt nevoiţi să-şi rescrie *în totalitate* lucrările, apărute în ediţii succesive, publicate la numai câţiva ani interval, actualitatea pe care o au, după peste o sută de ani, cărţile lui Humboldt, are o semnificaţie ce trebuie subliniată. Chiar când anume fapte expuse în aceste cărţi pot fi depăşite sau infirmate de cercetările ulterioare, lucrările ştiinţifice ale lui Humboldt alcătuiesc o lectură dintre cele mai fructuoase, mai cu deosebire pentru tineret şi cercetătorii în formaţie. Cărţile lui

Humboldt au astfel un caracter de permanenţă, prin spiritul / în care au fost concepute, car şi prin farmecul lor literar; ele fac parte din lecturile pe care le socotim-obligatorâi pentru o cultură ştiinţifică şi filosofică a omului de ştiinţă a timpului nost Ai, situându-se pe acelaşi raft al bibliotecii cu *Originea speciilor* a lui Darwin, *Primele principii* (IL Spencer), *Introducere în studiul mediciii experimentale* de Claude Bernard.

O atare operă nu va putea fi înţeleasă în adâncimea şi semnificaţia ei, decât prin raportare permanentă la personalitatea omului. care a elaborat-o şi la orientarea spirituală centrală, care i-a alcătuit un adevărat ferment de înfăptuire. În năzuinţa noastră de cuprindere, a acestei opere din lăuntru nu vom face nici formulări personale şi nici referinţe la aprecierile contemporanilor, care l-au apropiat. Socotim că cea mai adecuată definire a principiului lăuntric, de îndemn iniţial către activitatea ştiinţifică şi filosofică a omului, nu va putea fi exprimată decât de el însuşi. Nu vom alege însă o mărturie directă, ci ne vom opri la un pasaj eu tâlc mai general, aflat în volumul III al primei ediţii din *Cosmos* (pp. 10 – 11), în care Humboldt afirmă că îndemnul cercetării ştiinţifice este *„conştiinţa în bucurie a năzuinţa către cuprinderea nesfârşirii, a plinătăţii insondabile a tot ceea ce există şi devine"*.

Prin aceste cuvinte, v Humboldt îşi defineşte ţelul de căpetenie al cercetărilor sale neobosite, prelungite timp de şapte decenii i *„tot ceea ce există şi devine"*; aşadar, lumea ca un întreg, deopotrivă în actualitatea, dar şi în împlinirea ei evolutivă; universul, ca fenomen şi ca totalitate, în timp, şi în spaţiu, ca realitate fizică, dar şi ca întreg de valori spirituale, reprezentat prin cultura umană, în decursul vieţii istorice; natura, ca întreg armonios, în accepţia greacă de *Cosmos*. Pentru spiritul năzuind către

cupoaştere a lui Humboldt, nimic din ceea ce există, nu-i putea fi străin. Cuvântul lui Terentius (*„Sunt om şi nimic din ceea ce este omenesc nu-mi este străin”*) se întregea, în înţelegerea lui Humboldt, prin cunoaşterea de adâncime a realităţii cosmice şi vitale. Aşadar, omul, înserat vieţii şi universului; lumea considerată în întregul forţelor sale fizice, viaţa, ca manifestare terestră, şi omul, că fiinţă în acelaşi timp crea «toare, dar şi creată de cultură, vor alcătui ţinta acestei cercetări multiple „care se înfăptuieşte prin convergenţa disciplinelor ştiinţifice, cărora Humboldt s-a consacrat t Astronomia în primul rând, adâncită în observatoarele din marile capitale, Paris şi Berlin, mai ales, şi practicată observaţii permanente, în cursul călătoriilor sale; geologia, aşadar trecutul şi prezentul Pământului, socotit ca o planetă, plutind printre aştri; studiul recupat într-o strânsă activitate interdisciplinară, a meteorologiei, magnetismului, mineralogiei, geografiei; observaţia faunei şi mai ales a florei ţinuturilor, ajungând la vaste colecţii, în care au fost catalogate câteva mii de specii; luarea aminte cu care au fost adâncite mărturiile trecutului, ale arheologiei şi istoriei precolumbiene, pentru a ajunge la sinteze mai înalte, cuprinzând condiţia vieţii umane, pe plan biologic, economic şi mai ales cultural, prin studiul monumentului şi lingvisticii, obiceiurilor, podoabei şi scrisului, a întregului de mărturii tehnice şi spirituale, pregătind o sinteză a vieţii umane, în spirit antropologic-cultural.

Varietatea cunoştinţelor teoretice şi a activităţilor experimentale ale lui Humboldt este, în adevăr, uiiyitoare: el foloseşte datele, recente în această epocă, ale lui Volta şi Galvani, pentru a pregăti o lucrare asupra excitabilităţii nervilor şi muşchilor (1796) în acest scop, el nu şovăieşte a face experienţe asupra lui însuşi, denudându-şi muşchii, din regiunea spatelui; a lucrat cu sextantul lui Hadley, a

făcut numeroase determinări topografice şi observaţii meteorologice; colecţia de plante adunate de Humboldt şi de prietenul său Bonpland cuprinde cam şase mii de specii; a avut pregătirea unui inginer de mine; a studiat economia politică şi a avut înţelegere pentru activitatea economică vei industrială. Acestor discipline disparate, pe care nu s-a mărginit să le apropie în orientarea lor generală, pentru a le folosi datele în vederea unei viziuni cosmologice şi antropologice de sinteză, dar pe care le-a practicat în laborator şi în experimentare proprie, într-o activitate de strictă specializare – li se adaugă o vastă cultură literară şi artistică, mai cu deosebire a clasicismului grec şi latin.

Lectura în text a clasicilor antici, redactarea curentă a unor lucrări ştiinţifice în limba latină, alcătuiesc deopotrivă mărturii ale unei imense pasiuni de cunoaştere şi a unui simţ estetic foarte evoluat. Străduinţa supremă a lui Humboldt, de a stabili locul omului în natură şi de a urmărf în etapele ei succesive devenirea culturii umane, a fost rodul unei cunoaşteri sistematice şi bine organizate a tuturor disciplinelor ştiinţifice ale timpului său, ajungând la o viziune umanistă generală. Depăşind condiţia întâmplătoare, informaţia lui Humboldt, culeasă din toate domeniile naturii şi spiritului este, în adevăr, stupefiantă, vădindu-se deopotrivă în textele cărţilor sale, cât şi în notele documentare, care II Completează şi adâncesc lucrările. Toate izvoarele de cunoaştere teoretică şi practică, literară şi ştiinţifică, de care dispunea secolul şi trecutul cultural al omenirii, până în momentul redactării acestei lucrări, au fost urmărite, înregistrate, catalogate şi analizate în semnificaţiile lor multiple *i* opere clasice cunoscute, sau /mai puţin practicate de umaniştii secolelor anterioare; buletine ştiinţifice şi memorii de lucrări savante, culegeri de observaţii astronomice, meteorologice

sau de ştiinţe speciale, fizice şi biologice; relatări de călătorii şi amănunţiri de experienţe de laborator, în rapoarte ştiinţifice speciale; vaste tratate de istorie generală a omenirii şi de expuneri privind populaţii exotice necunoscute; despuierea de periodice şi cercetarea corespondenţei dintre spiritele cercetătoare sau

KI

gânditoril contemporani şi anteriori. Chimie şi geografie, astronomie, vetiinţe naturale, vulcanologie, Aristot şi. Ptolemeu, Cuvier şi Goethe, Seneca şi Herodot îşi dau întâlnire în acest repertoriu enciclopedic, care reprezintă în acelaşi timp şi, oviziune coherentă asupra lumii şi vieţii.

Nu s-a mărginit însă la sinteză. Nu a fost niciun simplu popularizator al ştiinţei. Cuprinzând aria tuturor cunoştinţelor timpului său şi anticipând în acelaşi timp spiritul general şi fortfiarea unor discipline pe cale de constituire, Alexander von Humboldt a putut aduce contribuţii în ştiinţele speciale cărora le-a consacrat numeroase cercetări personale. Mărturiile contemporanilor şi posterităţii stabilesc însemnătatea cercetărilor lui Humboldt în studiul geografiei plantelor, în stabilirea izotermelor, în fizica generală a planetei, în climatologie, în fizica oceanelor, în arheologie şi studiul migraţiilor populaţiilor, în folosirea unei metode cantitative şi aritmetice în studiul ştiinţelor naturale. Fizionomia complexă a omului, în acelaşi timp om de ştiinţă, filosof, explorator şi literat se defineşte, în multiforma ei diversitate.

„... Ce om! (este acest Humboldt) va exclama entuziast Goethe, în convorbirea sa cu Eckermann, în ziua de 11 decembrie 1826. Îl cunosc de atâta timp şi totuşi rămân mereu uimit, în faţa lui! Se poate spune că nu are pereche pe lume, în ceeci ce priveşte cunoştinţele şi ştiinţa

vie a fenomenelor. Şi alături de acestea, o mulţilateralitate, cum nu. mi-o fost dat încă să întâlnesc. Încotro te îndrepţi, se află pretutindeni la el acasă şi ne uluieşte cu bogăţiile lui spirituale. Este asemenea unei fântâni cu multe guri, la care nu ai decât să întinzi găleţi, pentru a capta scurgerea apei, care ţâşneşte mereu, vrvioră toare şi neistovită.

„JVA rămâne aci câteva zile, dar înţeleg încă de pe acum că această şedere va avea pentru mine tâlcul unei trăiri de mai mulţi ani”.

*

Conturul mare al operei va afla în portretul psihologic al omului, o raportare necesară, îngăduindu-i înţelegerea elaborării.

Întinderea în suprafaţă a acestei opere, înfăptuită în numeroase volume, varietatea informaţiei, origina disparată a construcţiei, comportând deopotrivă date teoretice, experienţe de laborator şi explorare geografică în ţinuturi greu accesibile, săvârşită în condicii grele de transport, au presupus, din partea autorului, o mare rezistenţă corporală. Va trebui să raportăm astfel opéra şi la excepţionala vigoara fizică a lui Ilumboldt, urmând totuşi Unei copilării debile, la desăvârşitul echilibru sufletesc al omului, ca şi la metoda lui riguroasă de lucru. Alexander von Humboldt moare în vârstă de nouăzeci de ani, după o existenţă plină? Închinată unei munci continue, în care a petrecut mai mulţi ani în lungi expediţii ştiinţifice, urcând munţi înalţi, traversind poduri virgine şi pampasuri întinse, într-o perioadă în care condiţiile de transport erau precare, iar. viaţa în ţinuturile exotice ameninţată de epidemii. Miile de kilometri pe care i-a parcurs în lumea nouă sau în regiunile siberiene arată entuziasmul în durată al omului, corajul moral şi marea lui rezistenţă fizică la oboseală şi intemperii.

În acest corp intact sărăşluia un spirit mistuit de

pasiunea cunoaşterii naturii, în formele ei concrete. Percepţia omului a fost exactă, întreţinută de simţuri de mare acuitate, a căror exactitudine era mărită prin precizia instrumentelor f/zice pe care le folosea. Expediţiile sale erau, în adevăr, minuţios pregătite, iar în această pregătire, calitatea instrumentelor de înregistrare astrouomica, meteorologică sau geodezică ocupa un loc de mare însemnătate. Observaţia fenomenelor naturale să «antropologice a lui Humboldt era cu deosebire delicată* într-o epocă în care mijloacele actuale de înregistrare – cu deosebire fotografia* fonograful şi pelicula cinematografică – lipseau. Humboldt le-a înlocuit cu precizia desenatorului ce era, ca şi prin descriere credincioasă. Astfel, observaţia ştiinţifică a lui Alexander von Humboldt, prin calităţi de claritate şi justeţe, prin notare imediată a fenomenelor* surprinse în momentul producerii lor, – alcătuieşte un material documentar de mare însemnătate* avinef* În acelaşi timp* meritul priorităţii în multe din fenomenele observate:

Înregistrarea faptelor în conturul lor unic era prelucrată, Ia Humboldt, printr-o organizare îngrijită a materialului, princatalogare „sistematică, prin subsumarea acestuia în vaste concepţii şi explicaţii «de ansamblu. Observatorul şi cercetătorul empiric era, după cum am notat, un savant cu vast orizont intelectual; el unea probitatea observaţiei de amănunt cu grija integrării faptelor în complexele naturale din care făceau parte.

Humb Qldt, ora. de ştiinţă, nu a fost numai un înregistrator şi un clasificator. Pasiunea lui intelectuală era însufleţită de entuziasm şi dragoste. Herbert Scurta, unul din biografii săi, observă că Humboldt a mărturisit pentru botanică şi pentru prele părţi din zoologie, o dragoste „pasionată”. Astfel cunoaşterea se adâncea în gândirea lui Humboldt de *o* dimensiune afectivă de mare intensitate.

Nu era* totuşi, pură pasiune intelectuală, a cunoaşterii pentru cunoaştere. Format în disciplina culturii clasice, cititor în text al lui Homer sau Verfilu, Humboldt a fost un om de ştiinţă, întregit de un estet. Pentru el, lumea se prezenta şi ca un spectacol, suscitând admiraţia» Participarea omului la studiul naturii – ar trebui să scriem mai exact, la vi*4 a naturii – era totală r în acelaşi timp cunoaştere intelectuală, bucurie în spirit, deschidere pentru simţul simetriei şi culorii, pentru formă şi pitoresc, prilej de reflexie, de meditaţie, conducând mersul gândirii dincolo de accidente şi fenomene, până în domeniul permanenţelor şi abstracţiei, a unei concepţii de totalitate a lumii şi vieţii. Am putea astfel spune; după ce l-am citit şi ne-am oprit îndelung asupra scrierilor sale, după ce i-am urmărit periplul prin viaţă şi am reconstituit călăuzirea mentală a gânditorului, de 4 a primele opere până la înfăptuirea din urmă, rămasă neterminată, a ultimului volum din *Cosmos*, că poziţia lui Humboldt faţă de natură a fost aceea de a o cunoaşte în toate adâncimile *pe* care i le-a îngăduit starea progresului ştiinţific din timpul său, pentru a se bucura, în toată plenitudinea spiritului său, de spectacolul şi bogăţiile acestei naturi. În acest mod, Alexander von Humboldt întâlneşte pe marii scriitori preromantici ai timpului, cu deosebire Jean-Jacques Bousseau, Beraardin de Saint-Pierre, Chateaubriand. Pasiunea cunoaşterii este astfel îngemănată, la Humboldt, prin sentimentul naturii, una din constantele sufletului uman, dar care avea să fie afirmată cu vigoare de abia în secolul şcolilor romantice.

(Vom putea afla o dovadă a acestui entuziasm viril şi a acestei robusteţi a nevoii de cunoaştere, întregită de bucurie estetică în faţa lumii – În faptul că a avut curajul să-şi înceapă opera Sa de căpetenie, sinteză supremă a vieţii lui intelectuale, ia vârsta de şaptezeci şi cinci de ani,

năzuind, de bună seamă, să retrăiască, prin elaborarea operei, însufleţirea resimţită în tinereţe, în timpul laborioaselor sale cercetări.)

O atare formaţie intelectuală îndepărta pe Humboldt de teoretizarea pură, de însăilarea de abstracţii şi construcţii intelectuale, sprijinite pe un material de observaţie străin. Humboldt, om de laborator şi cercetător direct al fenomenelor, s-a pus pe sine în centrul acestei-activităţi ştiinţifice, nu numai prin călătoriile de explorare întreprinse, ci şi prin experienţe făcute asupra propriei sale persoane. Vom stărui astfel asupra semnificaţiei ţaptului, amintit mai sus, a studiului reacţiilor electrice ale propriei sale musculaturi, prin lezarea tegumentelor spatelui şi denudarea planurilor. musculare. Prin această punere a întregii săle personalităţi în centrul activităţii ştiinţifice, Humboldt anticipează asupra spiritului ştiinţelor actuale, în care speologul, cosmonautul, cercetătorul adâncurilor marine sau experimentatorul substanţelor halucinogene, acceptă să se supună personal experimentării.

A anticipat, de altminteri, şi sub alt raport asupra spiritului ştiinţei actuale, în activitatea ştiinţifică, săvârşită în echipă. Humboldt nu a fost un gânditor de cabinet, ci un ora de laborator. Prieten al astronomului Arago, a făcut cercetări astronomice la Observatorul din Paris; a împărtăşit metoda de lucru şi s-a bucurat de prietenia a numeroşi alţi oameni de ştiinţă, cu deosebire Galic, Volta, Gay tussac, Cuvier. Nu a avut însă egoismul omului de ştiinţă; care nu face decât să folosească rodul muncii altora, pentru a-şi adânci propriile-i cercetări, rişa cum se poate observa adesea printre semenii de ştiinţă, de notorietate universală. A avut generozitate şi dragoste pentru cei mai tineri, pe care i-a ajutat în activitatea lor ştiinţifică sau în întreprinderile lor de exploratori

geografici. Cercetătorii generaţiilor mai noi, Heiprich Barth, Hduard Vogel, Richard Eepsius sau fraţii Schagintweut, s-au bucurat de solicitudinea şi sprijinul marelui lor înaintaş.

Ajungem „prin această trăsătură, ţinând de etica vieţii ştiinţifico, la atitudinea lui Humboldt faţă de valorile morale. Humboldt avea respect pentru om şi pentru rigoarea principiilor de conduită. A primit, după cuiţi ne informează biografii săi, de la tatăl său, simţul „imperativului» categoric al datoriei”. Etica filosofiei kantiene, avea, astfel, pentru omul de ştiinţă, o încoronare a unei întregi orientări în viaţă. Între cercetarea obiectivă a „faptelor naturii şi comportarea etică a omului de ştiinţă legătura este obligatorie. Se statorniceşte un umanism etic, caracteristic omului de ştiinţă. Interesul pentru om nu este de simplă cunoaştere psihologică sau culturală, ajunge la dragoste şi respect pentru fiinţa şi autonomia morală a aproapelui; ajunge la o atitudine „liberală”, aflată de asemeni în atmosfera timpului, cu derivaţie directă în Rdvoluţia franceză, cu al cărui spirit Humboldt se identificase. Gândirea social-politică a lui Humboldt reprezintă, după observaţia lui Rudolph Zaunick, o îmbinare a ideilor Revoluţiei franceze şi a spiritului războaielor de eliberare de sub dominaţia napoleoniană.

Întreaga să existenţă alcătuieşte o mărturie a simţului de independenţă morală, de acceptare a sacrificiului pentru izbândirea unei idei; într-un sens, viaţa lui Alexander von Humboldt poate fi socotită ca un act de asceză, de renunţare, pentru înfăptuirea unui ideal ştiinţific; a acceptat sacrificiul de sine, asemeni marilor călători, în ţinuturi neexplorate; şi-a folosit averea personală în călătorii şi publicarea numeroaselor sale cărţi. Încă de mic copil, Alexander von Humboldt, fiu al unui părinte având un titlu şi funcţii nobiliare, mărturisea

că preferă munca productivă, demnităţilor sociale: *„prefer să devin farmacist, decât şambelan”* (aluzie la funcţia nobiliară a tatălui său).

Nu înţelegem, de bună seamă, să desenăm în aceste pagini importret moral fără umbre, uniform-apologetic. Va trebui să menţionăm, alături de mari calităţi, anume acomodări de moment, poate anume compromisuri, care îi sunt obiectate de unii biografi sau contemporani; nu vom frece sub tăcere nici mărturia lui Arago: *„Prietenul meu are cea mai bună inimă din lume, dar este cea mai mare yură-spartă pe care am cunoscut-o”* (nu cunoaştem textul francez al citatului, dar traducem termenul de *Schandmaul*, pe care l-am întâlnit într-un citat german).

În fapt, a tari slăbiciuni, – chiar de vor fi fost reale, nu au avut decât o semnificaţie redusă: un literat ca Georg Brandes avea, la rându-i, acelaşi defect, de colportor bârfitor, ceea ce nu-i scade nimic din meritele sale literare. Nu va trebui să căutăm, totdeauna, de bună seamă, în oamenii mari modele de virtuţi şi exemple fără pată; perspectiva timpului şi meritele operei fac să dispară însă aceste umbre; în urmă, nu ni se înfăţişează, nealterată, decât însemnătatea înfăptuirilor şi desenul mare al unui caracter.

Rămâne, astfel, din această conduită şi din această operă, respectul pentru omul care munceşte, nevoia de a crea muncitorului din mină condiţii de lucru priincioase. În anii 1798 şi 1799, în calitate de cercetător în mine, Hpmboldt a publicat mai multe lucrări, propunând metode pentru înlăturarea condiţiilor vătămătoare, în activitatea subterană: *încercări pentru uşurarea fictivităţii umane în condiţii neprielnice*, *în atmosferă de grizu* şi *Cercetări asupra gazelor subterane şi a mijloacelor péhtru a împiedica acţiunea lor dăunătoare*.

Interesului general pentru om şi pentru activitatea

umană va trebui să-l adăugăm, la Hynboldt, o căldură sufletească, o nevoie de apropiere directă faţă de persoanele cu care prezenta consonanţe de gând: avea vocaţia prieteniei, bizuită pe conştiinţa unicităţii fiecărei fiinţe şi a nevoii de corespondenţă a gândului, cu oamenii uniţi printr-o comunitate de ideal, după memorabilul cuvânt al lui Montaigne, în legătură cu prietenia ce-l lega. de La Boétie: „par*ce que c9 estoit luy, par ce que if estent moy*.

*

Planul biografic, al evenimentelor, sociale şi personale trăite şi, în parte, determinate de personalitatea în de venire a lui Humboldt, va întregi desenul operei şi caracterului său.

Friedrich Wilhelm Heinrich Alexander von Humboldt s-a născut la Berlin, la 14 septembrie 1769, într-o familie aparţinând clasei nobiliare. Tatăl său a fost maior în armata Prusiei şi avea funcţia de şambelan la curtea regelui. Mama sa, de origine franceză era o femeie energică, rigoristă, cultivată. Viitorul om de ştiinţă, cu doi ani mai tânăr decât fratele său Wilhelm, ce avea să devină filolog şi critic, s-a bucurat de o educaţie dintre cele mai îngrijite. El datoreşte originii sale cunoaşterea adâncită a limbii franceze, în care se exprima cu eleganţă şi în care şi-a scris o mare parte din opere. Va trebui să vedem în această împrejurare a vorbirii încă din copilărie a doua limbi facilitatea cu care Alexander a devenit mai târziu poliglot, calitate care i-a fost cu deosebire folositoare în călătoriile sale.

Prima educaţie a primit-o la castelul părinţilor săi din Tegel, aflat în vecinătatea Berlinului. Cei tipi fraţi au fost crescuţi sub îngrijirea unui preceptor şi sub supravegherea altor doi educatori. Această condiţie a putut îndreptăţi pe un biograf să afirme că Alexander von Humboldt, care nu a

urmat o şcoală publică, ar fi fost un autodidact, apreciere pe care nu o vom reţine. Este, fără îndoială, o confuzie de noţiuni. Autodidactul este, în esenţă, lipsit de instrucţie temeinică, îndeosebi de rudimentele cunoştinţelor clasice; el nu a avut prilejul de a fi fost îndrumat, în formaţia lui intelectuală şi morală, de un dascăl cu experienţă; a fost, aşadar, nevoit să-şi apropie singur, trudnic, prin numeroase greşeli şi ocoluri, cunoştinţele necesare unui om de cultură, prezentând pentru tot restul vieţii numeroase lacune nu numai în cunoaşterea limbilor străjne – care nu se pot învăţa numai cu ajutorul dicţionarului şi al cărţilor de gramatică – dar şi în privinţa instrucţiei intelectuale, propriu-zise. Nu acestea au fost împrejurările în care s-a format personalitatea fraţilor Wilhelm şi Alexander von Humboldt. Dacă nu au urmat cursurile unei şcoli publice, în primii ani ai vieţii, au avut preceptori care i-au crescut în atmosfera intelectuală a epocii; au urmat, mai apoi, cursuri universitare, în mai multe centre de intensă viaţă culturală; cei doi copii, s-au bucurat de învăţarea fără efort a limbilor străine, s-au format într-o disciplină filologică iniţială a limbilor clasice, greacă şi latină, în disciplina etică a rigorismului kantian; ei au respirat atmosfera secolului luminilor şi au fost în permanenţă îndrumaţi de mentori pricepuţi şi chiar savanţi. Pedagogia secolului, prin impulsul dat de publicarea cărţii lui Jean-Jacques Rousseau, *Emile* (1762), călăuzea formaţia copiilor din anume clâse sociale. Copiii Humboldt s-au bucurat de educaţia preceptorului casei, Cristian Kunth, umanist liberal şi comprehensiv, ca şi a altor profesori: J.-H. Kampe. de asemeni pedagog de formaţie nouă, şi J.-J. Engel, autor al unei lucrări filosofice, sub privirea severă a mamei. O atare formaţie nu poate fi, de bună seamă, socotită ca definind un autodidact.

Orizontul social al primei copilării, limitat la

ambianţa castelului din Tegel, a fost lărgit, pentru cei doi copii, în 1783, când au fost trimişi la Berlin. Tinerii au luatr parte la viaţa socială a vremii, au frecventat mai târziu saloanele intelectuale ale epocii – Ilerz, Mendelsohn, Varnhagen – şi au urmat cursuri la universitatea din Frankfurt an der Oder şi Göttingen, în aceşti ani, tânărul Alexander von Humboldt depăşeşte faza formaţiei generale a rudimentelor unei culturi generale şi începe să-şi apropie lungul şir al disciplinelor ştiinţifice, care-l vor conduce la elaborarea unei concepţii generale asupra lumii… fără ca, totuşi, să lase în umbră dezvoltarea formaţiei sale umaniste. A consacrat astfel un an întreg studiului vechil limbi greceşti; a urmat cursurile de arheologie (Heyne) şi de botanică (Willdenow); a avut ca profesor pe Blumenbach, cunoscutul naturalist; pe gânditorul, fizicianul şi scriitorul Georg Christoph Lichtenberg, adversar al curentelor misticespirit satiric şi incisiv; pe istoricii Sehlozer şi Gatterer.

Universitatea din Gefttingen era, de fapt, către această epocă, după expresia lui Rudoph Zannick, o citadelă a empirismului englez şi a principiului *common sense*. Tânărul deprinde pasiunea şi tehnica herborizării şi începe şirul numeroaselor sale excursii, în scop ştiinţific. Prin profesorul său Heyne, cunoaşte pe ginerele acestuia Georg Forster care întovărăşise pe Cook, în a doua sa călătorie în jurul lumii. Activitatea tânărului devine febrilă; se împarte întreştiinţe naturale şi matematice, urmează cursuri de ştiinţe sociale şi politice, face în anul, 1790 o călătorie în Olanda, Franţa şi Anglia; îşi publică primele lucrări ştiinţifice, mai ales un studiu asupra formaţiilor bazaltice din regiunea Rinului. Se înclină voinţei autoritare a mamei, care-l destina unei alte cariere, şi-şi completează formaţia prin frecventarea unei academii comerciale, dar nu întârzie să revină la preocupările sale preferate,

devenind elev al şcolii de mine din Freiberg, şcoală de reputaţie mondială, unde avea să urmeze cursurile cunoscutului mineralog Abraham Gottlob Werner. Astfel, varietatea disparată a studiilor urmate, nu a făcuţ decât să contribuie la formaţia universalenciclopedică a spiritului său, cu orientare predilectă către: studiuştiinţelor naturii şi a cunoaşterii omului. La Freiberg, în timp ce-şi simţea o creştere a forţelor fizice, după perioada critică a unei adolescente suferinde, tânărul savant începe studii de botanică şi geologie şi deprinde mânuirea microscopului. Rodul acestor cercetări ah fost publicat într-o lucrare scrisă în limba latină, asupra florei din vecinătatea Preibergului (1793).

Anii următori vor fi tot atât de rodnici, în îndoita activitate de consilier şi mai apoi de director al minelor din Franconia, dar şi de excursii în scop geologic şi botanic, pe o largă arie continentală – Italia de Nord.

Elveţia, Tirolul, – care-şi află un termen şi o încoronare în alte lucrări, cu subiecte variate – fiziologie, ştiinţe naturale, sau ficţiuni literare, acestea din urmă publicate în periodicul lui Schiller (*Die Horen*). Alexander von Humboldt nu înţelegea, în adevăr, să rămână prizonierul unui singur domeniu. Variindu-şi necontenit orizontul intelectual, fără să lunece, totuşi, într-un diletantism de suprafaţă, ci dimpotrivă, adâncind fiecare din domeniile cercetate – rezultat al unei mari robusteţi de gândire şi al unei metode precise de lucru – Humboldt îşi înmulţeşte perspectivele de studiu, variază mediile intelectuale în care avea să se dezvolte. Nu se limitează, astfel, la observaţie şi studiul empiric al fenomenelor; părăseşte în răstimpuri laboratorul, mina, câmpul de herborizare, muntele, studiul vieţii sau mineralului la lupă şi microscop şi intră în cercurile gânditorilor şi scriitorilor romantici de la sfârşitul veacului al XVIII-lea. Spiritul său

pozitiv, rigoarea metodelor experimentale sau a gândirii matematice capătă o nouă dimensiune, aceea a emotivităţii, a simţului estetic, a nevoii de îmbrăţişare a întregului univers, într-o vastă viziune ştiinţţfio-filozofică. Poziţia nu a fost însă oscilantă şi nu a dăunat rigorii spiritului său ştiinţific t Humboldt păstra echilibrul unei gândiri personale, ce-şi îmbogăţeşte substanţa, din toate direcţiile de activitate ale spiritului. Avântul şi emotivitatea romantismului îşi aflau îndemncătre scrutarea lucidă a faptelor naturale; contactul cu scriitorii Romantici, apropierea de filosofii naturii şi de speculaţiile fizice sau morfologice ale unui Goethe, îşi aflau o. cumpănă în prieteniile sau legăturile cu Gay Lussac, Laplade sau François Arago. La vârsta de treizeci de ani, Humboldt îşi stabilise toate premizele teoretice şi îndemânările instrumentale în studiul practic al ştiinţelor, ce-l vor îndrepta către marea sinteză.

Elaborarea unei concepţii de totalitate a realităţii, către care tânărul Humboldt năzuia şi pe care avea să o sta

KXII

tôrnicească în scris câteva decenii mai târziu, necesita *o* parcurgere a unor vaste suprafeţe continentale, dacă nu un înconjur al planetei. Tânărul savant înţelege, ca şi Charles Dârwiri, de altminteri, că o călătorie în jurul lumii îngăduie observaţiei ştiinţifice a faunei şi florei, sub condiţii climatice foarte variate, un adevărat stadiu experimental, făcut în natură, prin varierea acestor condiţii şi prin urmările morfologice adaptative, asupra formelor vitale. Călătoria de explorate devenea astfel pentru un cercetător format în varietatea unui mare mjmăr de discipline ştiinţifice, de la astronomie la mineralogie şi geologie; un nepreţuit mijloc de studiu al naturii. După mai multe proiecte de călătorie în jurul lumii, zădărnicite de

împrejurări, Humboldt devenit între timp independent, ca stare. materială, prin moartea mamei sale, întreprinde prima sa călătorie importantă, începută la 5 iunie 1799 pe vasul spaniol *Pizzaro*. Călătoria a durat cinci ani. Îmbarcaţi în portul spaniol Coruna, împreună cu prietenul său Aimé Bonpland, care-i servea în acelaşi timp de secretar şi preparator, tinerii savanţi au făcut escală la Teneriffa, pe una din insulele Canare, au urcat pe vârful vulcanului şi au ajuns la 16 iulie în portul Cumana, pe coasta Americii de Sud (Venezuela). Descrierea călătoriei, publicată mai târziu în 30 de volume, în limba franceză, se poate urmări parţial în volumul, tradus în limba română *De la Orinoco la Amazon* (Editura ştiinţifică, 1968; cu importante studii introductive datorite profesorilor Vintilă Mihăilescu, C. Motaş, Adolf Meyer-Abich şi Şerban Dragomirescu). Explorarea, cu itinerar sinuos, bogată în descoperiri şi amănunte ştiinţifice, s-a desfăşurat în două etape; prima parte a luat sfârşit prin îmbarcarea călătorilor pentru Havana, la 24 noiembrie 1800; după ce au trecut prin Caracas, au explorat cursul fluviilor Apure, Rio Negro, ajungând la bazinul de legătură al Orinocului cu Amazonul. După o şedere de câteva luni în Cuba, au pleca, t din nou; în luna martie 1801, înspre coasta Americii de Sud, au debarcat în portuil Cartagena, iar de acolo, într-o explorare dramatică, pitorească şi bogată în roade, ca şi prima etapă, au urmat, în canoe, cursul fluviului Magdalena, au străbătut Cordilierii; după o oprire la Bogotá au ajuns la Quito (6 ianuarie 1802), au încercat ascensiunea muntelui Chimborazo, apoi, străbătând masivele muntoase ale continentului, au ajuns la Lima şi Callao, de unde s-au îmbarcat pentru Mexic. Şederea în Mexic, tot atât de bogată în explorări, ascensiuni, scoborâri în mine, vizite de monumente istorice, străbateri de imense păduri, s-a prelungit până la începutul anului

1804, când s-au îmbarcat pentru Philadelphia. În Statele Unite, Humboldt şi Aimé Bonpland au fost, timp de aproape1 o lună, oaspeţii preşedintelui Jefferson, La 9 iulie, ş-au reîmbarcat pentru Europa, iar la 3 august 1804 au sosit la Bordeaux în posesia unui vast material ştiinţific, a cărur clasificare şi expunere avea să dureze ani îndelungaţi.

De la această dată, momentele mai importante ale vieţii lui Humboldt coincid cu apariţia cerţilor sale, cu ciclurile sale de conferinţe academice, sau cu diferite alte călătorii de studii, de durată variabilă t în 18Û5 viziteaz-Borna, face ascensiunea Vezuviului şi ţine conferinţe la Academia de Ştiinţe din Berlin, al cărui membru definitiv devine; după o lungă şedere la Paris, se întoarce la Berlin, în 1827, unde începe ciclul de conferinţe intitulat *Cosmos*, continuat până în aprilie 1828; în anul următor, invitat fiind în Rusia şi întovărăşit de doforofesori, face o călătorie de studii, care durează din luna mai până la sfârşitul lui decembrie 1829, trecând prin Moscova, Nijni-Novgorod, pe cursul fluviului Volga, Kazan, Uralii Orientali, Munţii Altai, Omsk, Astrahan, Marea Caspică, regiunea Donului, Mosc Qva, Petersburg (total, peste 2300 de mile). Instalat la Berlin, petrecea în fiecare an câteva luni la Paris, continuându-şi lucrările; în 1845, la vârsta de 7C ani, începe publicarea lucrării sale fundamentale, Cosmos, din care publicăm, în prezenta antologie, mal multe extrase.

Alexander von Humboldt moare la 6 mai 1859, în vârstă de 90 de ani.

w

Din întinsa operă ştiinţifică şi literară a lui Alexander von Humboldt, privind, în general, pe specialişti, se pot consulta, în afara paginilor de antologie publicate în diferite limbi, lucrările interesând pe omul de cultură generală cu deosebire: *Ansichten der Natur*, publicată în

primă ediţie în două volume în 1808 (mai multe ediţii, în diferite limbi); *Sites des Cordillères*, ediţie ulterioară lucrării în două volume, făcând parte din lucrarea principală a autorului, *Voyage aux régions équinoxiales du Nouveau Continent* (1810); *Kosmos*, ediţii în limba germană şi franceză; prelucrarea prescurtată, în patru volume, a călătoriei în America, *Reise in die Aequinoctial-Gcgenden des Neuen Kontinents* în traducerea lui Hermann Hauff (1859 – 00) (aflate, toate, în Biblioteca Academiei R.S.R.). y

Din lista completă a operei lui Humboldt vom cita, pentru interesul conţinutului variat al lucrării, cât şi al prestigiului colaboratorilor care au contribuit la prelucrarea materialului adus de ţlumboldt şi Bonpland, din America, lucrarea de căpetenie, menţionată mai sus, *Voyage aux régions équinoxiales du Nouveau Continent, fait en 1799 – 1804*, în 30 de volume, împărţite în şase grupuri de lucrări, relativ independente; Partea I cuprinde o *Relaţie istorică*, descriind număi începutul călătoriei, până în Perú (aprilie 1801), completată cu un *Atlas geografic şi fizic* şi un *Atlas pitoresc, vederi din munţii Cordiliéri şi ale monumentelor popoarelor indigene ale Américii*; partea a II-a este intitulată! *Observaţii de geologie şi anatomie comparată, materialul fiind prelucrat de Cuvier, Latreille şi Valenciennes*; *în partea a III-a se prezintă un Eseu politic asupra regatului Noii Spanii, completat printr-un Eseu politic al insulei Cuba şi un Atlas geografic şi fizic al regatului Noii Spanii*; *partea a IV-al Observaţii astronomice\ operaţii trigonometrice şi măsuri barometrice, redactate şi calculate de /. Jabbo Oltmanns*; *partea V-a prezintă O Fizică generală şi Geologie*: *eseu asupra geografiei plantelor. Ultima parte cuprinde o culegere de studii asupra plantelor, scrisă în limba franceză saulatină.*

Va trebui să adăugăm acestor culegeri de studii şi lucrări. având un conţinut literar, un mare număr de volume de corespondenţă schimbată cu personalităţile de seamă ale epocii: Goethe, Arago, Vamhahen, Bunsen, Marc.

— Aug. Pictet, Fi*, von Raumer, Gauss, Ioachim Heinrich Campe, Wilhelm Humboldt, fratele său, W.G. Wegener, H. Berghaus.

Monografiile biografice şi studiile consacrate lui Aţexander von Humboldt sunt numeroase 2 Julietta Bauer (1852); Wittner (Leipzig, 1860); Bastian (Berlin, 1869); Ule (Berlin, 1870); Karl spuhns şi colaboratorii (Leipzig, 1872, o biografie în trei volume); A. Klenke (Leipzig, 1882); Dubois-Reymond (Berlin, 1883); S. Günther (1900); H. Scurta (Berlin, 1959) etc.

*

O selecţie având un caracter antologic, din aceste opere este cu deosebire dificilă, dată fiind întinderea şi însemnătatea operei şi mai ales varietatea subiectelor tratate. Alegerea este, de altminteri, limitată atât prin spaţiul tipografic, cât şi prin interesul prezentat de categoriile de cititori, pentru probleme speciale sau vederi generale. În prezenta antologie, am ales cu preferinţă pagini revelând concepţiile generale ale gânditorului şi omului de ştiinţă, căutână să ţinem o cumpănă între orientările diferite ale acestui spirit multiform, convergând, totuşi, către o concepţie sintetică asupra lumii, vieţii şi culturii umane. Selecţia a comportat, de bună seamă, opţiuni, nelipsite, totuşi, de părerea de rău pentru paginile sacrifiscate.

Antologia de faţă se adaugă traducerilor parţiale din opera lui Humboldt, apărute în limba română în anul 1908 (C. Brătescu), ale fostului nostru dascăl de geografie, din anul 1914, data apariţiei celei de a doua traduceri (N.

Orghidan), şi continuate prin volumele recente, apărute în Editura ştiinţifică şi Editura Albatros, acesta din urmă, aflat sub tipar.

Tălmăcirea pasajelor din *Cosmos* a fost făcută de Cornelia Ghçorghiu, din primele trei volume ale ediţiei princeps a operei. Tot domnia sa a tradus şi paginile din volumul *Sites des Cordillères et Monuments des Peuples indigènes de VAmérique* (Paris, 1869), ca şi capitolul din volumul *Ansichten der Nătur*, intitulat *Ideea zu* einer *Physyognomik der Gewăchse*.

Antologia a fost completată prin paginile împrumutate, prin convenţie editorială, din volumele: *De la Orinoco la Amazon*, Editura ştiinţifică, Bucureşti (1968, în traducerea Mariei Magdalena Popa-Levandowschi) şi fragmente din traducerea lui Radu Nor, din volumul cu *piroga pe Orinoco*, în curs de apariţie, în Editura Albatros.

ION BIBERI

TABEL CRONOLOGIC

1749 28 august. Se naşte Johann Wolfgang Goethe. *1759 10 noiembrie*. Se naşte Johann Christoph Friedrich von Schiller.

1762 Apar *Émile* şi *Contractul social* de Jean-Jacques Rousseau.

1766 Apare o nouă ediţie din lucrarea fundamentală *Sistema naturae* de Karl von Linné (Linnaeus): vol. I: *Animalele*. Vol. II *Plantele*. Vol. III *Mineralele* (prima ediţie: 1735); apare *Laokoon de* Lessing.

1767 22 iunie. *Se* naşte Wilhelm von Humboldt.

1769 14 septembrie. Se naşte Alexander von Humboldt.

1773 Se naşte Aimé Bonpland, prietenul şi secretarul lui Alexander von Humboldt. t *1779* Moare părintele lui Alexander, von Humboldt, Alexander Georg von Humboldt.

1780 Ultima redactare a *Suferinţelor tânărului Werther*, de Goethe. (Prima formă: 1774.

1781 Immanuel Kant: *Critica raţiunii pure*; Friedrich Schiller: *Hoţii*; începe publicarea *Confesiunilor* (*Les Confessions*) a lui Jean-Jacques Rousseau.

1783 Plecarea fraţilor Humboldt la Berlin, pentru studii.

1784 începe publicarea lucrării lui Bernardin de Saint-Pierre, *Studii asupra naturii*, care conţine povestirea *Paul şi Virginia*; Friedrich Schiller; *Intrigă şi iubire*; începe publicarea lucrării lui llerder: *Idei asupra filosofiei istoriei omenirii*.

277Inscris la Universitatea din *Frankfurt an der-Oder*, Alexander von Humboldt începe studii de economie politică şi administraţie publică (*Kameralwissenschaft*); după un semestru, Alexander se întoarce la Berlin, unde urmează studii de tehnologie şi botanică.

1788 Immanuei Kant's Critica raţiunii practice.

1789 Alexander von Humboldt frecventează cursurile Universităţii din Gôttingen; excursii în scop ştiinţific, în regiunea renană; în acelaşi an, Galvani îşi începe experienţele în legătură cu reacţiile electrice asupra organismului animal, pe carie avea să le continue, mai târziu, Alexander von Humboldt; apare lucrarea fundamentală a lui Lavoisier: *Tratat elementar de Chimie*.

14 iulie: Căderea Bastiliei i începutul Revoluţiei Franceze; *Declararea drepturilor omului şi cetăţeanului* de către Adunarea Constituantă, la 26 august; intrarea în vigoare a Constituţiei Staţelor-unite ale Americii.

1790 întovărăşit de Georg Forster, Alexander von Humboldt întreprinde, începând din luna martie, o călătorie de patru luni în Renania. Olanda şi Anglia, cu oprire la Paris* La întoarcere apare prima sa lucrare, consacrată *Observaţiilor mineralogice asupra* câtorva

formaţii bazaltice, în regiunea renană.

KXX

1791 Alexander von Humboldt renunţă ia continuarea studiilor începute ia Academia Comercială din Hamburg şi urmează la Academia de mine din Freiberg.

1792 Alexander von Humboldt intră în Serviciul de stat al minelor din Prusia; vizitează numeroase mine; devine director superior al

1 minelor din principatele franconiene, cu sediul la Bayreuth; numeroase călătorii prin Europa, în legătură cu funcţia sa ştiinţificadministrativă.

1794 Alexander von Humboldt se instalează la Jena, se apropie de marii clasici, Goethe şi Friedrich Schiller şi suferă influenţa gândirii şi sensibilităţii romantice.

1795 Alexander von Humboldt colaborează la re? vista lui Schiller, *Die Haren*; continuă călătoriile ştiinţifice în Alpi şi munţii Jura.

1796 19 noiembrie: Moartea mamei lui Alexander von Humboldt. Tânărul savant, intrat în posesia unei însemnate averi personale, ia hotărârea de a întreprinde o mare. călătorie în scop ştiinţific.

Volta face importante cercetări asupra eţcetrU citălii.

1797 Humboldt părăseşte funcţiunile oficiale de la Bayreuth; studii astronomice, botanice şi geologice; întrevederi repetate cu Goethe.

1798 După încercări, zădărnicite de evenimente, de a face o călătorie de studii în jurul lumii

Humboldt se îndreaptă, către sfârşitul anului, împreună cu prietenul său Aimé Bonpland, către Madrid.

1799 Ilumboldt este primit în audienţă ele regele Spaniei, care îi aprobă *o* călătorie, pe cheltuială personală, în coloniile spaniole, din America.

5 *iunie*: plecarea lui Alexander von Humboldt şi a prietenului său, Aimé Bonpland, din portul Coruna, pe

vasul „Pizzaro”.

22 iunie: ascensiunea piscului din Tenerife, *16 iulie*: debarcarea la Cumana, coasta de nord a Americii de Sud (actuala Venezuela) * călăţoria urmează în interiorul continentului.

Apare primul volum al lucrării de căpetenie a lui Pierre Simon de Laplace: *Tratat de mecanică cerească* (5 volume, 1799 – 1825).

1800 Alexander von Humboldt continuă călătoria, în interiorul continentului, prin Caracas, fiu viul Orinoco, Rio Negro, Esmeralda, Orinoct, Nuova Barcelona; cercetări asupra magnetismului terestru; îmbarcarea către sfârşitul lir

* noiembrie, spre Havana.

1801 Îmbarcarea în luna martie, a lui Alexander von Humboldt şi Bonpland pentru continuarea călătoriei în America de Sud; sosirea la Cartagena; itinerarul urmează cursul fluviului Magdalena, se continuă prin actualele state Ecuador şi Perú, prin Bogotá, spre Qijito.

1802 Alexander von Humboldt continuă călătoria: ajunge la Quito (6 ianuarie) străbate ţinuturile înalte, încearcă ascensiunea muntelui

Chimborazo, continuă drumul în lungul Anzilor şi ajunge la Lima.

La 22 mai se naşte Victor Hugo.

1799 Călătorii ajung la 23 martie, în Mexic, la Acapulco. Rămân tot restul anului în Mexic.

1800 Humboldt şi Bonpland părăsesc México (7 martie) şi ajung, prin Philadelphia, la Bordeaux, la 3 august. Călătoria sfârşită, Humboldt începe, la Paris, prelucrarea imensului material adunat.

Napoleon Bonaparte se încoronează împărat al. francezilor.

1801 întovărăşit de chimistul Gay-Lussac, vizitează

Roma, iar» mai târziu, Neapole şi Vezuviul. Călătorie în Germania, la Berlin, unde ţine conferinţe la Academia de Ştiinţe, al cărei membru definitiv devine.

I808 săpar *Ansichten der Natur* de Alexander von Humboldt; hitoarcerea autorului, la Paris.

pentru a începe publicarea, în limba franceză, a numeroaselor volume asupra călătoriei sale în America.

1811 – 1814 Goethe: Poezie şi adevăr.

1818 Călătorie la Londra, a lui Humboldt, în tovărăşia lui Arago şi Valenciennes.

1.821 Apare, în ediţie incompletă, *Călătorie în jurul lumii*, a lui Adalbert von Chamisso, al cărui text complet va fi publicat între 1836 şi 1839.

1827 Alexander von Humboldt se întoarce la Berlin, unde începe, la 6 decembrie, un ciclu de conferinţe, intitulate: *Cosmos*, care ia sfârşife la 27 aprilie, anul următor.

1829 12 aprilie: Humboldt părăseşte Berlinul, pentru a începe călătoria sa în Rusia. La 20 mai, părăseşte Petersburgul şi începe călătoria către Urali, munţii Altai, marea Caspică, Moscova, pentru a se reîntoarce la Berlin, ia 28 decembrie.

1831 Humboldt este trimis la Paris, în misiune diplomatică.

1832 Moartea lui Goethe şi Cuvier.

1835 Moartea lui Wilhelm, fratele lui Alexander von Humboldt.

1845 Apare primul volum al operei Cosmos, schiţă a unei descrieri fizice a universului.

1847 Cosmos, vol. II.

1850 Cosmos, vol. III.

1858 Cosmos, vol. IV; moartea lui Aimé Bonpland.

*185*9 € *mai*. Alexander von Humboldt moare la Berlin.

I.B.

COSMOS

PAGINI ALESE

Traducere de Cornelia Ghearghiu

Alexander von Humboldt KOSMOS (Vol. 1, 2, 3) Stuttgart und Tübingen, Gottascher. Verlag, 1845

PREFAŢA

În amurgul unei vieţi mult zbuciumate închin publicului german o operă a cărei imagine a fost prezentă în faţa ochilor mei> în contururi neprecise, aproape o jumătate de secol. În anumite stări de spirit9 am socotit desăvârşirea acestei cărţi irealizabilă, dar ori de câte ori am renunţat, am revenit mereu asupra ei poate în mod imprudent. O dedic contemporanilor mei cu sfiiciunea pe care trebuie să mi-o sugereze o neîncredere firească în măsura puterilor mele, încerc să uit că scrieri mult aşteptate se bucură, de obicei, de o mai mică indulgenţă.

Deşi condiţiile exterioare vitale şi un nestăpânit impuls lăuntric de a cunoaşte domenii diferite m-au făcut să mă preocup ani de-a rândul, în aparenţă exclusiv, de unele discipline ca: botanica descriptivă, geognozia, chimia, determinarea punctelor astronomice şi magnetismul terestru, aceasta n-a fost decât pregătirea pentru o mai vastă expediţie, scopul major propriu-zis fiind dobândirea de cunoştinţe noi. Elanul principal a fost dorinţa de a cuprinde fenomenele fizice în raportul lor de ansamblu şi de a înţelege natura ca un tot viu, pus în mişcare de forţe lăuntrice. Datorită frecventării unor oameni înzestraţi cu eminente calităţi am ajuns repede la convingerea că fără o năzuinţă serioasă de a cunoaşte amănuntele, orice concepţie generală asupra vieţii nu poate avea o bază reală. Căci particularităţiiş naturii, din cauza esenţei lor lăuntrice, sunt în stare, prin asimilare, să se fecundeze reciproc. Astfel, botanica descriptivă, scoasă

din cercul strâmt al determinării de genealogii şi specii, duce pe observatorul care călătoreşte în ţări îndepărtate şi pe munţi înalţi, la ştiinţa repartiţiei geografice a plantelor pe întinsul pământului, după criteriul distanţei de la ecuator şi altitudinea aşezărilor lor. Apoi, pentru a explica pricinile complicate ale acestei repartiţii, trebuie cercetate legile variaţiilor de temperatură ale climelor, prec Wtn şi procesele meteorologice ale atmosferei. Astfel fiecare categorie de fenomene îl duce pe observatorul avid de cunoştinţe de la una la alta care o motivează sau de care depinde.

Am avut norocul, pe care puţini călători – oameni de ştiinţă – l-au împărtăşit în aceeaşi măsură ca mine, să văd nu numai ţărmuri de mare, aşa cum se întâmplă în călătoriile în jurul lumii, ci şi spaţii vaste din interiorul a două continente şi anume acolo unde aceste spaţii oferă cele mai izbitoare contraste ale peisajului tropical: munţii din America de Sud şi caracterul de stepă al Asiei de nord. Asemenea întreprinderi trebuiau, în sensul indicat al năzuinţelor melet să încurajeze la cercetări generale; trebuiau să ducă în mod necesar la tratarea, într-o lucrare unică şi unitară, a cunoştinţelor vechi despre fenomenele siderale şi telurice ale Cosmosului în legătura lor empirică. Noţiunea concepută anterior, a Descrierii fizice a Pământului a trecut prin observaţii lărgâter poate pe bază unui plan prea îndrăzneţ datorită cuprin.

derii tuturor fenomenelor din spaţiul terestru şi ceresc, la noţiunea Descrierii fizice a universului.

Faţă de conţinutul bogat al materialului pe care trebuia să-l stăpânească spiritul ordonator, forma unei astfel de cărţi, dacă urma să se bucure de un merit literar, prezenta mari dificultăţi. Descrierilor naturii nu trebuie să le lipsească suflul vieţii, pe de altă parte, totuşi, limitarea lor la o comunicare de rezultate generale dă aceeaşi

impresie ca o îngrămădire a prea multor amănunte ale observaţiei.

Nu îndrăznesc să cred că am reuşit să ocolesc greutăţile şi să împlinesc toate condiţiile variate cerute de construirea unei astfel de lucrări. O slabă speranţă se bazează pe indulgenţa deosebită pe care publicul german a acordat-o mult timp unei mici scrieri, pe care am publicat-o sub titlul de Privelişti din natură imediat după întoarcerea mea din Mexic. Această carte se referă, din punct de vedere general, la unele părţi ale vieţii terestre (formarea plantelor, teritorii acoperite de graminee şi deşerturi). Ea a impresionat mai mtdt prin ceea ce a trezit în spiritele tinere înzestrate cu fantezie, decât prin conţinutul propriu-zis. În lucrarea Cosmos, pe care 6 elaborez acum, ca şi în Privelişti din natură, am încercat să arăt că o înjumită aprofundare în tratarea faptelor reale nu necesită neapărat o reprezentare lipsită de culoare.

Deoarece conferinţele publice oferă un mijloc uşor şi decisiv pentru a analiza înlănţuirile favorabile sau nefavorabile ale părţilor unei ştiinţe, am ţinut timp de mai multe luni conferinţe despre cosmografia fizică, aşa cum am conceput această ştiinţă, mai întâi la Paris în limba franceză, şi mai târziu la Berlin, în limba ţării, în marea sală a Academiei de muzică şi într-unul din amf iteatrele’s

Universităţii. Vorbind liber, atât în Franţa cât şi în Germania, n-am aşternut pe hârtie nimic din conferinţele mele. Chiar şi caietele cu notiţe luate de auditori atenţi mi-au rămas necunoscute şi deci nu au fost folosite în niciun fel, în cartea ce apare acum. În afara primelor 40 de pagini din volumul întâi, tot restul l-am scris, în primă redactare, în anii 1843 şi 1844. Acolo unde a trebuit să descriu starea actuală a celor observate şi a opiniilor (abundenţa crescândă a primelor aduc în mod necesar modificări irevocabile ale ultimelor) reprezentarea a câştigat, cred, în

unitate, prospeţime şi viaţă lăuntrică, atunci când ea este legată de o epocă determinată. Conferinţele şi Cosmosul n-au deci nimic comun decât eventual* succesiunea obiectelor tratate. Numai Consideraţiunilor introductive le-am păstrat forma de conferinţă în care au fost parţial împletite.

CONSIDERAŢIUNI INTRODUCTIVE DESPRE DIVERSITATEA APRECIERII FRUMUSEŢILOR NATURII ÎN SPIRITUL UNEI

CERCETĂRI ŞTIINŢIFICE A LEGILOR UNIVERSALE (Conferinţă de (deschidere ţinută în amfiteatrul mare al Academiei de muzică din Berlin – cu intercalări aparţinând unei perioade ulterioare.)

Apucându-mă, după o lungă absenţă din patrie, să vorbesc în conferinţe libere, despre natură, fenomenele fizice generale de pe globul nostru terestru şi convergente forţelor din univers, sunt cuprins de o îndoită aprehensiune. Pe de o parte, obiectul despre care tratez este atât de incomensurabil, iar timpul de care dispun atât de scurt, încât mă tem să nu cad într-o superficialitate enciclopedică, sau, tinzând către universalitate, să nu-mi obosesc auditoriul printr-o concizie aforistică. Pe de altă parte, datorită felului meu de viaţă activă, sunt puţin obişnuit să ţin prelegeri publice şi, în sfiiciunea firii mele, mi-e teamă că nu voi reuşi să mă exprim cu hotărârea şi claritatea pe care le reclamă diversitatea subiectului. Natura însă este domeniul libertăţii şi pentru a descrie viu concepţiile şi simţămintele pe care le trezeşte o simţire curată faţă de natură, trebuie ca şi vorbirea să se desfăşoare mereu demnă şi liberă, calitate pe care doar măiestria înaltă i-o poate conferi.

Aceluia care nu consideră rezultatele cercetării naturii în raport cu fiecare treaptă a culturii sau cu exigenţele individuale ale vieţii sociale, ci numai în

legătura ei vastă cu umanitatea întreagă, aceluia i se oferă – prin înţelegerea profundă a relaţiilor dintre fenomene, ca rod îmbucurător al acestei cercetări – posibilitatea să aprecieze mai mult şi mai din plin frumuseţile naturii. Dar o astfel de apreciere înaltă este un rezultat al observării, inteligenţei şi al timpului în care se reflectă toate direcţiile facultăţilor intelectuale. Istoria îl învăţă pe acel care ştie să urmărească desfăşurarea, dip timpuri străvechi, a cunoaşterii noastre, pătrunzând prin straturile adânci ale preistoriei până la rădăcinile ei, cum, de milenii, omenirea s-a străduit, în alternanţa etern periodică a formării universului, să afle perseverenţa legii şi să cucerească astfel treptat, prin puterea inteligenţei, vastul univers. A cerceta preistoria înseamnă a urmări drumul tainic. al ideilor pe care s-a conturat, în spiritul lăuntric, imaginea Cosmosului, a unui tot orânduit armonios, similară cu aceea obţinută ca rezultat al unor lungi experienţe întreprinse cu mari greutăţi.

În aceste două epoci ale concepţiei despre univers, adică a primei treziri a conştiinţei popoarelor şi a construirii simultane a tuturor ramurilor culturii, se reflectă două forme de bucurie intelectuală. Una este provocată, în spiritul deschis, copilăresc, al omului, de intrarea în natura liberă şi de simţământul vag al acordului care domneşte în eterna alternanţă a activităţii ei calme. Cealaltă ţine de formarea definitivă a speciei umane şi de reflexul acestei. Împliniri asupra individului: ea ia naştere din cunoaşterea orânduirii în univers şi a convergenţei forţelor fizice. Pe măsură ce omul îşi creează mijloace pentru a cerceta natura în scopul de a depăşi spaţiul restrâns al existenţei sale efemere, nu face numai să observe, ci poate să provoace fenomene în condiţiuni determinate, pe măsură ce filosofia naturii, în sfârşit dezbrăcată de haina ei poetică, îmbracă caracterul serios

al unei considerări raţionale a lucrului observat, cunoaşterea şi clara delimitare iau locul ideilor sumbre şi inducţiunilor defectuoase. Părerile dogmatice ale secolelor trecute nu supravieţuiesc decât în prejudecăţile poporului şi în anumite discipline care, în conştiinţa fragilităţii lor, se complac în a se învălui în întuneric. Ele se mai menţin şi ca o moştenire supărătoare în limbile care se deformează prin expresii simbolice, artificiale şi forme lipsite de substanţă. Numai un mic număr de simboluri ale fanteziei înconjurate parcă de parfumul timpurilor primitive, păstrate până în timpurile noastre, câştigă contururi mai precise şi forme reînnoite.

Pentru o înţelegere cuprinzătoare, natura este o unitate în multiplicitate, îmbinarea diversităţii în forme heterogene, este un concept al fenomenelor şi forţelor naturii, într-un tot însufleţit. Rezultatul cel mai important ai cercetării fizice judicioase este aşadar: a recunoaşte în diversitate unitatea, a cuprinde toate particularităţile oferite de descoperirile ultimelor secole, a separa analizând amănuntele, fără totuşi a se lăsa Subjugat de multitudinea lor şi, păstrând în minte destinul sublim al omului, a sesiza spiritul naturii, care este ascuns sub pătura fenomenelor. Pe această cale, năzuinţa noastră depăşeşte limita strâmtă a lumii materiale şi, înţelegând natura, putem reuşi să stăpânim prin idei materialul brut al concepţiei empirice.

Dacă iniţial ne gândim la diferitele trepte ale desfătării pe care ne-o oferă contemplarea naturii, găsim că ea este independentă de cunoaşterea activităţii forţelor, ba aproape independentă de caracterul propriu al ţinutului care ne înconjoară. Acolo unde, la şes, covorul de plante acoperă în mod uniform pământul şi ochiul se odihneşte în depărtări infinite, acolo unde valurile mării scaldă lin malurile şi-şi croiesc calea printre alge şi iarbă de mare,

pretutindeni ne pătrunde simţământul naturii libere, presentimentul vag al „existenţei lumii după legi imanente şi eterne”. În asemenea simţăminte rezidă o putere tainică; ele sunt înviorătoare şi pline de mângâiere, ele fortifică şi împrospătează spiritul obosit, liniştesc deseori spiritul când este dureros răscolit în adâncurile sale, sau când este tulburat de impulsul sălbatic al patimilor. Ceea ce conţin ca seriozitate şi solemnitate izvorăşte din simţământul aproape inconştient al unei orânduiri mai înajte şi a unei legitimităţi lăuntrice a na –, turii, din impresia dată de structura „ce se reînnoieşte etem1 în care abstractul se reflectă în concretul organismului, din contrastul dintre infinitul moral şi limitarea spiritului nostru de care ne străduim să scăpăm. În fiecare zonă terestră, pretutindeni unde se găsesc forme alternante de faună şi floră, pe fiecare treaptă a culturii intelectuale oamenii se bucură de aceste binefaceri.

O altă desfătai-e dată de natură, adresându-se de asemenea numai siifiţurilor, este aceea pe care o datorăm nu numai ieşirii în aer liber, ci şi caracterului specific al unui ţinut, fizionomiei suprafeţei planetei noastre. Impresiile de acest gen sunt mai vii, mai precise şi de aceea convin anumitor stări de spirit. Uneori ne impresionează Volumul maselor naturii în luptă sălbatică cu elementele dezlănţuite, sau imaginea imobilităţii, a fixităţii, singurătatea imenselor pajişti şi stepe, ca şesurile informe ale Lumii Noi şi ale Asiei de Nord, alteori ne vrăjesc imagini mai plăcute, priveliştea câmpurilor cultivate, prima aşezare omenească înconjurată de stânci abrupte, la marginea vreunui torent spumos. Căci nu numai puterea impresiei determină gradaţia bucuriei individuale prilejuită de natură, ci mai ales asociaţia de idei, şi simţăminte pe care o trezeşte şi cărora le dă durată.

Dacă îmi este îngăduit să vorbesc acum de amintiri proprii, privind scene impresionante ale naturii, mă gândesc la ocean, când în blândele nopţi tropicale, bolta cerească îşi revarsă asupra suprafeţei uşor unduitoare a valurilor lumina planetară, fără strălucire, a stelelor; sau la văile păduroase ale Cordilierilor unde, cu puternica lor forţă vegetativă, palmierii înalţi străpung acoperişul întunecat de foioase, ridicându-t-se ca nişte galerii de coloane „pădure peste pădure”; sau la vârful Tenerife, când straturi orizontale de nori despart conul de cenuşă de pianul terestru şi când deodată, prin deschizătura pe care o formează curentul de aer ascendent, privirea coboară de pe marginea craterului peste colinele acoperite de vii ale Orotavei. şi peste grădinile hesperidiene de pe coastă, în aceste scene nu mai afli viaţa tăcută şi creatoare a naturii, activitatea şi comportarea ei care ne impresionează, ci caracterul unic al peisajului, o contopire a contururilor, ale mării şi coastelor, în parfumul matinal al insulelor, frumuseţea formelor plantelor şi gruparea lor. Căci imensitatea, ba chiar monstruozitatea din natură, tot ce depăşeşte puterea noastră de concepţie devine, într-o regiune romantică, un izvor de plăcere. Fantezia îşi exercită atunci jocul liber al creaţiilor ei asupra celor pe care: simţurile noastre, nu le pot cuprinde complet; acţiunea ei ia de altă direcţie cu fiecare schimbare a dispoziţiei spirituale a observatorului Amăgiţi; credem că primim din lumea din afară ceea ce noi înşine am pus. În ea…

Când, după o călătorie lungă pe mare, departe de patrie; păşim pentru prima oară într-o ţară tropicală* ne bucură să vedem în pereţii abrupţi ai stâncilor aceleaşi feluri de roci (şisturi argiloase s-au roci bazaltice araigelaloide *) pe care le-am părăsit pe pământul european şi a căror răspândire pare să dovedească* cum.

că bătrâna scoarţă a Pământului. s-a format independent de: influenţa climatului actual; dar această scoarţă, bine cunoscută a Pământului este împodobită în acest loc cu forme: ale unei flore diferite-Aici, înconjuraţi de natura trbpicală, de plante eu forme extraordinare, de mărime» covârşitoerea, vegotaţiei exotice, ni se revelă, nouă „locuitorilor din zona nordică, puterea minunată; de asimilare a spiritului omenesc... Ne simţim înrudiţi eutot ce* e orgpiic, chiar dacă la început ni se pare că peisajul ar trebui să ne fie mai familiar „la fel ca un dialect popular natal, şi să ne atragă mai mult prin vraja unei naturaleţi caracteristice tfecâfepriul abundenţa aceea de: plante ciudate, luxuriante;, şi totuşi curând ne simţim. Încetăţeniţt în clima: palmierilor din zona toridă. Datorită relaţiei tainica dintre toate for[1]mele: organice (şi inconştient avem sentimentul necesităţii acestei relaţii)! în fantezia* noastră; aceste, forme exotice sunt parcă acelea ce ne-aa. Înconjurat aievea; în copilărie). cbsur care «Ui crescut mai mari şi mai

frumoase. Astfel, simţămintele. obscure, înlănţuirea intuirilor – sensonăle, iar mai târziu activitatea raţiunii – creatoare duc da – cunoaştere, «are pătrunde prin toate treptele cvilturii «meneşti, ca un fir comun ce leagă întreaga matură vie, cu forţă de lege.

Este temerar să supui vraja lumii fizice unei analize prea. amănunţite. Căci – caracterul grandios al unei regiuni este – determinat «mai ales prin aceea că cete mai impresionante fenomene – ale naturii apar simultan în faţa spiritvflui, trezind o abundentă – de idei şi simţăminte. Intensitatea stării – de suflet este de fapt legată – de unitatea celor resimţite, a celor nedesluşite. Dacă vrem

1 Roci- vulcanice bazice, ce au erupt în general in condiţii marine; Golurild (alveolb* rămase- prin pierderea) rapidă- a- gazelbr au: fost umplute cu- minerale formate ulterior:

însă să» explicăm, din varietatea-obiectivă a fenomenelor, intensitatea ciraţământdkii (total, atunci «trebuie. să pătrundem în domeniul formelor precisejde; naturii şi ăl forţelor active, – distingându-4 e separat. «Cel mai variat fi bogat «material pentru «acest fel de consideraţii îl oferă natura din «udul Asiei şi Noul Continent «(America), acolo – unde – mase de munţi înalţi formează fundalul atmosferei şi vinde aceleaşi forţe vulcanice, care odinioară au ridicat lungul zid al Anzilor – din crăpăturile adânci ale pămân; tului, înspăimântă fi zguduie şi astăzi pe locuitori, prin activitatea lor.

Descrierile naturii, înşirate unde după altele după idei. conducătoare, mu sunt menite doar să distreze plăcut spiritul; succesiunea lor poate indica şi gradaţia impresiilor date ide natură, a căror intensitate crescândă ara urmărit-o de la pustietatea uniformă a şesurilor fără vegetaţie până la abundenţa exuberantă floralä tăin cona «toridă. Dacă printr-un joc al fantezid: am ridica muntele iPilatus deasupra JSchreekvreirnului saufcalota de zăpadă a munţilor Sudeţi – deasupra muntelui Mont Blanc, nu am reuşi să obţinem nici măcar unul din celé mai înalte vârfuri ale Anzilor, adică Chimborazo, care e de două ori mai înaltslecât Etna; dacă ridicăm vârful Chimborazo peste Rigi sau Athos, obţinem o imagine a vârfului Dhaùlagiri \ a celui mai înalt vârf al munţilor Himalaya. Cu toate că munţii indieni depăşesc acum, cu masele lor colosale, determinate după măsurători repetate, lanţul Anzilor, totuşi priveliştea lor nu oferă diversitatea fenomenelor care caracterizează Cordilieçii din America de Sud: înălţimea singurărtu determină impresia. Lanţul Himalaya se află mult dincolo de frontiera climei tropicale. Cu greu găseşti câte un palmietrătăcit, în frumoasele văi ale promontoriilor Nepaul şi Kumaoii. Sub latitudinea 28 şi 34 grade, pe versantul bătrânului Paropamisus, natura

vegetală nu-şi mai dezvoltă bogăţia de ferigi şi ierburi arborescente, de orchidée şi de baiţanieri care, sub tropice, urcă până la platouri. La umbra molitfului Depdwara, care seamănă cu cedrul, şi a stejarilor cu frunză lată terenul granitic este acoperit de specii de plante europene şi nordasiatice. Nu aflăm aceleaşi specii „dar formaţii asemănătoare: ienuperi, mesteceni alpini, genţiane, parnasieni şi genuri de Ribes spinoşi. Lanţul himalayan este lipsit de fenomenele schimbătoare ale vulcanilor activi, care în lumea insulelor indiene amintesc ameninţător de viaţa din măruntaiele pământului. Apoi, cel puţin, pe versantul său sudic, unde umiditatea din Hindustan este scăzută, începe zăpada veşnică la înălţimi de 11 – 12 mii de picioare.

1 Cu 8172 de metri, vârful Dhaulagiri, aflat pe teritoriul Nepalului este abia al şaselea vârf ca altitudine absolută de pe planeta noastră. El a fost cucerit de o expediţie elveţiană în mai 1960. După cum se ştie cel mai înalt vârf al Terei este Everest (8848 m.)

punând astfel mai devreme capăt dezvoltării vieţii organice decât în regiunile echinoxale din America de Sud, unde organismele sunt răspândite cu aproape 2 600 de picioare mai sus.

Regiunea muntoasă din apropierea ecuatorului are un avantaj prea puţin luat în seamă: ea este partea suprafeţei planetei noastre unde în cel mai restrâns spaţiu diversitatea impresiilor date de natură atinge maximul. În râpele adânci ale lanţului munţilor Arizi, de la Neo-Granada la Quito îi este dat omului să vadă simultan toate formele de plante şi toate constelaţiile cerului] O singură privire cuprinde heliconi, palmieri cu frunziş înalt, bambuşi, şi în afară de aceste forme ale lumii tropicale: păduri de stejari, / specii de mespilus şi umbelifere ca în patria noastră; o simplă ochire cuprinde Crucea de sud,

Norii lui Magellan şi stelele principale ale Ursei, care se mişcă circular în jurul polului nord. Acolo se dezvăluie pântecul pământului şi ambele emisfere ale cerului cu întreaga bogăţie a fenomenelor şi formelor lor; acolo climele se suprapun. În stratori după zonele vegetale determinate de ele; acolo înţelege observatorul atent legile scăderii temperaturii, săpate în trăsături eterne pe pereţii stâncoşi ai Anzilor, pe versantul munţilor. Pentru a nu obosi cititorul cu idei, – pe care am încercat să le reprezint simbolic în lucrarea mea *Geografia plantelor*, subliniez aci doar câteva din amintirile din *Imaginea naturii în regiunea tropicală*. Ceea ce pluteşte în simţuri, fără contur şi vaporos, ca aerul de munte, poate fi înţeles ca expresia unui caracter individual al naturii numai după ce raţiunea a descompus fenomenele cu minuţie în elemente separate, ţinând seama de raportul lor cauzal. Dar în sferele ştiinţifice, că aş. i în sferele senine. ale – poeziei şi picturii pelagisie, reprezentarea câştigă <cu; atât mai mare relatictate şi vioiciune obiectivă reu <cât detaliul – este mai precis redat şi conturat.

Dacă gările xtropieale sunt mai impresionante datorată vexuberantei abundenţe & osaturii» prin regularitatea uniformă a» proceselor meteorologice din atmosferă, prin separarea – strictă a ioanelor, prin ridicarea verticală a pământului, iele rsânt an. acelaşi iiipp îşi acest punct de vedere teste cel mai important în succesiunea de idei pe /care o urmăresc aici) prin excelenţă mai propice să indice spiritului orânduirea uniformă a spaţiului – ceresc oglindită în viaţa terestră. Să zăbovim câteva clipe asupra imaginii regularităţii care este legată de însăşi raporturile numerice.

Pe şesurâle toride care se ridică puţin peste nivelul Mării de „Sud fPadiâinului)., domneşte prolific regnul vegetai al bananierilor, cicadeelor şi palmierilor, urmaţi de

flexige şi – luxuriant şi puternic, mereu saturat şi împrospătat «de ceaţa nebuloasă – de arborele numit cdncirou, n-are ne dă, mult timp necunoscuta., «binefăcătoarea cMnină. Acolo unde nu mai cresc pomi înalţi, înfloresc, îngrămădite în transă asociaţie, aralii, tibaudii şi «ndromede teu «frunze de mirt. O (centură de purpură vo formează rododendronii Cordilierilor şi befaria bogată în «răşină. Apoi dispar treptat în regiunea tumultuoasă a Earamosului arbuştii mai înalţi şi ierburile eu frunze «mari. Monocotiledonatele, purtătoare de pamcule, acoperă uniform pământul: o pajişte imensă *de* Iarbă Strălucind auriu an depărtare: aici pase «solitar Ilamdle? şi vorrnotele, acestea «din urmă importate de «europeni.

Acolo, unde cioturi de rocă trahitică 1 se ridică, golaşe. din marea de iarbă*, se dezvoltă*, din cauza lipsei de pământ vegetal „doar plante de organizaţie minoră: toată seria de licheni „pe care le hrăneşte precar atmosfera săracă «în carbon*, parmelii, decidee şi polenul multicolor ai leprariilor: Petece de zăpada proaspăt căzută acoperă aici ultimele elanuri ale vieţii vegetale „gână ce începe*, precis conthrată, zona gheţii eterne; Prin înălţimile albe? în formă, de campanule, de bună seamă goale la interior „forţele subterane încearcă să iasă la iveală* de cele mai multe ori, zadarnic. În locurile în care au, reuşit săv între mi contact cu atmosfera* prin gurii de foc conice sau* crăpături lungi*, acela aceste forţe nu aruncă aproape niciodată lavă „ci acid) carbonic* hidrogen sulfurat şi abur fierbinte de apă?

Un spectacol atât de sublima nu puteai să trezească lalocuitorii tropicelor „copleşiţi de sentimentul frumuseţii naturii, decât admiraţie şi stupefacţie mută). Relaţiai lăuntrică a marilor fenomene ce revin periodic* legile1 simple după care aceste: fenomene se grupează pe zone se

revelă* acolo „omului eu m-au mare claritate;, dar cauzele care se opun în multe părţi aliat acestei regiuni fericite* formării unei. Înalte civilizaţie au făcut ca; avantajele unei mai uşoare înţelegeri a acestor legi (atât cât ne arată istoria); să rămână nefolosite: „Cercetării aprofundate*, apărute recent* au arătat în «modl neîndoielnic că locul de origine al culturii indiene – una din cele mai minunate înfloriri ale omenirir şi răspândirii căreia în su*d*-est WEhelmi voru Humv boldt i-a dedicat, marea se operăm limt*m v Roc*ă vulcanică, de culoare cenuşie* caracterizată prin prezenţa1 sanidiţiei şi orientarea* după o* anumită direcţftr a mineralelor componente:

— S'cioi *pt insula Java* – ar fi fost intetropical. Airyana Vaedjo, vechea ţară Zend, era situată la nord-vest de Indul superior, iar după schisma religioasă, desprinderea iranienilor din orânduirea brahmană şi separarea lor de indieni, limba, iniţial comună, a căpătat o structură proprie, la fel ca şi orânduirea statală, caje s-a dezvoltat la Magadha sau Madha-Desa, între lanţul mic al munţilor Windhya şi Himalaya.

O cunoaştere mai adâncită a activităţii forţelor fizice (în ciuda obstacolelor care, în latitudini mai înalte, prin perturbări locale complicate în procesele fizice ale atmosferei sau în distribuţia climatică a formelor organice se opun descoperirii legilor generalei a fost realizată, deşi târziu, de către triburile care locuiesc în zona temperată a emisferei noastre. De aici, prin transmigraţie şi colonişti străini, această cunoaştere s-a răspândit în regiunea tropicelor şi în ţările apropiate: o transplantare a culturii ştiinţifice cu efecte salutare în viaţa intelectuală, a bunăstării individuale a coloniilor şi a statelor-metropolă. Atingem aici punctul în care contactul cu lumea fizică generează, pe lângă stimularea spiritului, *6* satisfacţie care izvorăşte din idei; în care lupta elementelor adverse nu

numai că amenință orânduirea metodică și legitimă, dar în care în mod logic, după cum spune Schiller: „Omul caută polul imobil în goana fenomenelor”.

Pentru a urmări această bucurie față de frumusețile naturii, izvorâtă din idei, până la primul ei germene nu este nevoie decât să aruncăm o privire rapidă asupra istoriei dezvoltării filosofiei naturii sau a vechii științe a Cosmosului.

Uh simțământ vag, plin de înfiorare, despre unitatea forțelor naturii, despre legăturile tainice care leagă materialitatea de transcendență este propinu chiar popoarelor sălbatice (călătoriile mele au confirmat acest lucru). Lumea care se revelă omului prin simțuri îl contopește, fără ca el să-și dea seama, cu lumea pe care el, călăuzit de o rezonanță lăuntrică, o construiește înăuntrul său, ca pe o imensă țară a minunilor. Aceasta însă nu este o simplă oglindire a celeilalte, căci oricât s-ar separa exteriorul de interior, chiar la popoarele cele mai sălbatice, fantezia creatoare și presimțirea simbolizantă a însemnătății fenomenelor se manifestă totuși neîncetat. Ceea ce la unii indivizi mai înzesr trati apare într-un fel oarecare ca un rudirfient de filosofie a naturii, că e concepție rațională, este, la unele triburi, produsul unei receptivități instinctive. Aici, în străfundul și vioiciunea sentimentelor obscure se naște primul impuls către cult, către sfințirea forțelor protectoare și distrugătoare ale naturii. După ce însă omul, parcurgând diferitele etape de dezvoltare ale structurii sale, mai puțin legat de pământ, se ridică treptat spre eliberarea spirituală, nu-i mai ajunge simțământul vag, presimțirea tacită a unității, tuturor forțelor naturii. Atunci intră în drepturile sale capacitatea de gândire care descompune și orânduiește; și la fel ca și formarea speciei omenești, crește în pas cu ea – față de plenitudinea vieții care circulă prin toată creațiunea –

irezistibilul impuls de a pătrunde mai adihe în relaţia cauzală a fenomenelor.

Este greu de satisfăcut, repede şi sigur, un astfel de impuls. Din consideraţii incomplete şi inducţiuni şi mai incomplete se nasc concepţii eronate despre esenţa forţelor naturii, concepţii-care, personificate şi parcă osificate, datorită unor forme semnificative de limbaj, se răspândesc ca un bun comun al fanteziei în toate clasele unei naţiuni. Alături de fizica ştiinţifică se formează astfel un sistem de cunoştinţe experimentale necontrolate în parte, înţelese cu desăvârşire greşit. Cuprinzând puţine amănunte, acest fel de empirism este cu atât mai prezumţios cu cât nu cunoaşte fapte care să-l zdruncine. E închistat în el însuşi, invariabil în axiomele sale, prezumţios ca orice lucru lipsit de adâncime; în timp ce ştiinţa naturii, cercetătoare şi, implicit îndoielnică, separă lucrurile definitiv descoperite de cele doar probabile şi se perfecţionează zilnic prin lărgirea şi corelarea ideilor.

O astfel de îngrămădire brută de dogme fizice pe care un secol le transmite şi le impune celuilalt este dăunătoare nu numai prin faptul că ea continuă să cultive erori de fapt, dar confirmă cu îndărătjiicie unele fapte prost observate; ea împiedică orice consideraţie de amploare a structurii universului. În loc de a cerceta media în jurul păreia, faţă de libertatea aparentă a naturii, oscilează toate fenomenele în limite strâmte, ea nu recunoaşte decât excepţiile de la legi, caută alte miracole în fenomene şi forme decât cele ale dezvoltării regulate şi progresive. Ştiinţa naturii este totdeauna înclinată să-şi închipuie. că lanţul evenimentelor din natură este rupt, să nege analogia prezentului cu trecutul, şi, ca în joacă, să descopere fie în spaţiile îndepărtate ale cerului, fie în miezul pământului, cauzele unor tulburări fictive în orânduirea lumii Această ştiinţă se depărtează de

perspectivele geografiei comparate care, după cum a dovedit Karl Ritter1 în opera sa valoroasă, nu câştigă în profunzime decât dacă spiritului combinator îi stă la dispoziţie, pentru *a* fi cuprinsă dintr-o ochire,[2]

Întreaga masă de fapte care a fost aduhată din diferite regiuni.

Aceste discuţii despre natură au ca scop deosebit să rectifice în parte erorile izvorâte din empirism brut şi incomplet: – care continuă să dăinuiască, mai ales în clasele mai ridicate ale poporului (deseori alături de o excelentă cultură literară) – şi să mărească în acest mod satisfacţia pe care ne-o dau frumuseţile naturii printr-o mai adâncă înţelegere a esenţei ei intime. Necesitatea unei astfel de trăiri superioare e resimţită universal, căci o trăsătură de caracter a veacului nostru este şi aspiraţia tuturor claselor culte către înfrumuseţarea vieţii printr-o mai mare bogăţie de idei. Cinstea ce s-a acordat conferinţelor mele stă mărturie pentru o atare aspiraţie.

De aceea nu pot ceda îngrijorării cauzate atât de simţământul limitării cunoaşterii cât şi de o oarecare melancolie sentimentală, că odată cu cercetarea esenţei lăuntricei forţelor sale, natura ar pierde din farmecul şi vraja misterului şi a sublimului. Bineînţeles că forţele acţionează magic în adevăratul sens at cuvânt'ului, ca întunericul unei puteri pline de taină, numai atunci când activitatea ei se află dincolo de domeniul condiţiilor naturale universal recunoscute. Observatorul care determină cu un heliometru sau cu un cristal de Islanda diametrul unei planete, care măsoară, ani de-a rândul înălţimea meridiană a aceleiaşi stele, care recunoaşte printre îngrămădirile dense de nebuloase comete telescopice, simte (în nădejdea succesului sigur al acestei

2 Karl Ritter (1779—1859), geograf german care a studiat raporturile dintre fenomenele fizice şi cele umane.

munci) că fantezia lui nu este mai stimulată decât aceea a botanistului descriptiv care numără crestăturile caliciului şi ale staminelor unei flori, sau care cercetează în structura unui muşchi, crenelurile simple sau duble ale capsulei seminale; dar măsurarea şi descoperirea raporturilor numerice, observarea atentă a detaliilor pregăteşte cunoaşterea mai adâncă a ansamblului naturii şi a legilor universale. Fizicianului (ca Thomas Young[3], Arago[4] şi Fresnel[5]) care măsoară curenţii inegal de lungi ai undelor luminoase ce se distrug sau se amplifică prin interferenţă; astronomului care, datorită puterii de străpupgere în spaţiu a telescopului, cercetează sateliţii planetei Uranus de la extrema margine a sistemului nostru solar sau care (ca Herschel, South şi Struwe), descompune" punctele luminoase ce licăresc în stelele duble, coloratei botanistului consacrat care recunoaşte mişcarea circulară a grăunţelor de sevă în aproape toate celulele vegetale, unitatea structurii, adică înlănţuirea formelor în specii şi familii naturale, acestora spaţiile cosmice, ca şi pătura vegetală bogată în flori, a pământului, le oferă de bună seajnă un spectacol mai grandios decât observatorului al cărui simţ al naturii nu este atât de pătrunzător, din lipsa cunoaşterii relaţiilor dintre fenomene. De aceea nu putem fi de acord cu spiritualul Burke[6] când afirmă că „numai din

3 Thomas Young (1713—1829), medic şi fizician englez care a experimentat interferenţele luminoase.

4 François Arago (1786—1853), astronom şi fizician francez. Lucrările jale despre polarizarea indicelui de refracţie a gazelor,"~viteza sunetului şi experienţele asupra electromagnetismului, au rămas celebre. ♦

58 - Augustin Fresnel (1778—1827). fizician francez care a dezvoltat optica ondulatorie şi a inventat lentilele ochelarilor.

6 Edmund Burke (ÎSZS^ISO?), scriitor şi orator englez. Opera sa principală, Reflecţii asupra revoluţiei în Franţa, a avut un larg răsunet.

necunoaşterea lucrurilor naturii izvorăşte admiraţia şi simţământul sublimului”.

În timp ce materialitatea comună ţintuieşte constelaţiile luminoa se pe bolta cristalină a cerului, astronomul lărgeşte distanţa spaţială; el mărgineşte grupa lumilor noastre, pentru a ne arăta dincolo de ele alte şi alte nenumărate grupe (o adevărată mare de insule licăritoare). Simţământul sublimului, în măsura în care pare să izvorască din simpla concepţie a întinderii, se înrudeşte cu starea de spirit solemnă, care ţine de expresia infinitului şi a spaţiului liber din sferele subiectivităţii ideale, din domeniul spiritualităţii. În această analogie, în această relaţie rezidă vraja nemărginitului, fie /pe ocean sau în atmosfera care împrejmuieşte un vârf de munte izolat, fie în spaţiul cosmic, în care puterea dizolvatoare de ceaţă a marilor telescoape face să se cufunde adânc şi misterios puterea noastră de imaginaţie.

O tratare unilaterală a ştiinţelor fizice, îngrămădirea fără sfârşit de materii brute poate să contribuie, firește, la prejudecata, prescrisă acum, că cunoaşterea ştiinţifică ar răci simţământul frumosului şi ar distruge puterea de imaginaţie, tulburând plăcerea şi dragostea pentru natură. Acela care mai nutreşte în timpurile noastre pline de mişcare această prejudecată, acela ignorează cu tot progresul general al culturii umane, bucuria unei inteligenţe mai înalte, a unei direcţii a spiritului care transformă diversitatea în unitate şi se îndreaptă spre ceea ce e general şi superior. Pentru a gusta sublimul, detaliile din domeniul anevoiofe cercetat al formelor şi fenomenelor speciale ale naturii trebuie neglijate de chiar cel care le-a înţeles însemnătatea şi datorită cărora a ajuns la o cunoaştere înaltă.

Temerilor suscitate de pierderea unei vii bucurii intelectuale sub influenţa consideraţiilor teo retice şi a

cunoaşterii pur ştiinţifice, li se adaugă acelea prilejuite de faptul că spiritul ajunge la o stăpânire a tuturor acestor cunoştinţe, în întinderea lor. În minunata ţesătură a organismului, în eterna mişcare şi acţiune a forţelor vii, orice cercetare mai adâncită duce la noi labirinte. Dar tocmai această diversitate de căi nebătătorite şi întortocheate procură, pe orice treaptă a ştiinţei, surprize plăcute. Fiecare lege a naturii care i se dezvăluie observatorului lasă să se deducă ceva superior, încă necunoscut; căci natura este, după cum spune pe drept Carus – în chiar spiritul expresiei vechilor greci şi romani – „în continuă, creştere, formaţie şi dezvoltare". Sfera tipurilor organice se lărgeşte cu cât spaţiile terestre pe uscat – şi pe mare sunt cercetate mai mult, cu cât se compară organismele vii cu cele dispărute, cu cât se perfecţionează şi se răspândesc microscoapele. În diversitatea şi alternanţa periodică a structurilor vii se reînnoieşte mereu taina primară a formaţiei şi aş spune că problema metamorfozei, atât de fericit tratată de Goethe, este o soluţie care corespunde necesităţii unei reduceri a formelor la anumite tipuri primare. Odată cu adâncirea cunoaşterii creşte simţământul incom-nsurabilităţii vieţii naturiirecunoaştem că pe uscat; în atmosfera care înconjoară uscatul, în adâncurile oceanului ca şi în tăriile cerului – e cuceritorului ştiinţific îndrăzneţ nu-i va lipsi „spaţiul absolut" nici după milenii.

Consideraţiile generale despre creaţie (fie ale materiei nediferenţiate, fie ale fenomenelor telurice apropiate până la corpurile cereşti îndepărtate, sunt mai atrăgătoare decât studiile speciale care cuprind părţi separate ale ştiinţei naturii; ele se recomandă şi acelora care au puţin timp liber de consacrat unor preocupări de acest feb Disciplinele care se ocupă cu descrierea naturii convin mai degrabă unor anumite situaţii; ele nu oferă

aceiaşi bucurie în orice anotimp, sau în orice ţară, în zonele nordice, deseori contemplarea directă a corpurilor fizice nu este pdsibilă timp îndelungat, iar dacă interesul observatorului se mărgineşte la o anumită categorie de obiecte, nici cele mai excelente reportaje ale naturaliştilor nu-i vor da satisfacţie, dacă în ele nu este vorba tocmai de obiectele asupra cărora şi-a concentrat studiul. Aşa cum istoria universală, acolo unde reuşeşte să reprezinte legătura cauzală adevărată a întâmplărilor, dezlegând multe enigme ale destinelor popoarelor şi ale progresului intelectual când stânjenit, când accelerat, tot astfel o *descriere fizică a universului*, bazată pe cunoştinţa fundamentală a celor descoperite anterior, ar pune capăt unora din contradicţiile pe care forţele naturale adverse în activitatea lor complexă le prezintă, la prima vedere. Cunoştinţele generale lărgesc noţiunea de demnitate şi grandoare a naturii; ele aduc spiritului lămurire şi seninătate, deoarece tind să aplaneze antagonismul elementelor pin descoperirea de legi, de legi care guvernează atât ţesuturile fine ale structurii terestre, cât şi nebuloasele dense din arhipelagurile cereşti şi înspăimântătoarea goliciune a pustiurilor. Cunoştinţele generale ne obişnuiesc să considerăm fiecare organism ca o parte a întregului, să recunoaştem în plantă şi în animal nu individul sau specia sa izolată, ci forma fizică legată de totalitatea formaţiilor; ele lărgesc existenţa noastră spirituală şi ne pun în contact, chiar dacă trăim în izolarea regiunilor rurale, eu întregul glob pământesc. Ele dau ştirilor primite de la cei care călătoresc spre polul îndepărtat sau de la recent construitele staţiuni care cercetează apariţia simultană a furtunilor magnetice, un farmec irezistibil; mai mult, ele sunt un mijloc care ne face să înţelegem uşor legătura dintre rezultatele observaţiilor noi şi fenomenele cunoscute anterior.

Vorbind despre un fenomen din univers, care a atras în ultimii ani atenţia tuturor, cine ar putea înţelege din traiectul obişnuit al cometelor fără aceste cunoştinţe generale, cât de bogată în consecinţe este descoperirea lui Encke *, care spune că o cometă care nu iese de pe orbita sa eliptică din sistemul nostru planetar dezvăluie existenţa unui fluid care împiedică forţa sa de proiecţie? Răspândirea rapidă a unei culturi. semidocte care introduce deformat rezultatele ştiinţifice în conversaţiile de fiecare zi, face să se naplifice teama cu privire la ciocnirea ameninţătoare a corpurilor cereşti sau cu privire la cauzele cosmice în legătură cu pretinsa înrăutăţire a climei. O cunoaştere clară a naturii, xhiar dacă aceasta este numai istorică, spulberă prezumţiile unei fantezii dogmatice. Ea ne învaţă că cometa lui Encke, care şi-a terminat în 1 200 de zile cursul din cauza formei şi poziţiei orbitei ei, Cste inofensivă pentru locuitorii Pământului după cum a fost inofensivă şi marea cometă Halley din 1759 şi 1835; că o altă cometă, Biela, cu o perioadă de revoluţie scurtă de şase ani, taie într-adevăr orbita Pământului, dar nu poate să se apropie de el, decât atunci când apropierea sa de Soare cade în solstiţiul de iarnă.[7]

Cantitatea de căldură pe care o primeşte un corp ceresc şi a cărei distribuţie determină marile procese meteorologice ale atmosferei se modifică atât prin puterea de degajare a luminii soarelui (proprietăţile fizice ale suprafeţei lui), cât şi prin poziţia relativă a soarelui şi a planetei; dar variaţiile periodice la care, conform legilor generale ale gravitaţiei, sunt supuse forma orbitei Pământului şi oblicitatea ecliptică (înclinarea axei Pământului în raport cu planul orbitei) sunt atât de lente şi

7 Johann Franz Encke (1791^-1865), astronom german care a descoperit dimensiunile reale ale planetei Mercur şî care s-a remarcat prin lucrările sale despre această planetă.

închise în limite atât de strâmte, încât efectele acestora nu ar putea fi înregistrate, decât abia după trecerea a mai multe mii de ani, de către aparatele noastre de măsurare a căldurii. Cauze cosmice care să provoace scăderea temperaturii, reducerea volumplui de apă şi epidemii despre care se vorbeşte azi ea şi în timpul Evului Mediu, sunt cu totul în afara domeniului experienţei noastre reale.

Luând alte exemple din astronomia fizică, exemple care fără cunoştinţele generale ale celor observate până acum nu pot, tre’? i interes, voi menţiona: mişcarea eliptică a câtorva mii de stele duble, de culori diferite, în jurul lor, sau mai degrabă în jurul centrului lor comun de gravitaţie; periodicitatea petelor solare; apariţia regulată, de mulţi ani încoace, a nenumăratelor roiuri de „stele” căzătoare provenite de la corpurile care se rotesc în jurul soarelui probabil ca şi planetele, şi ale căror orbite taie orbita Pământului la 12 sau 13 noiembrie şi la 10 sau 11 august.

În mod similar numai cunoştinţele generale asupra Cosmosului permit stabilirea relaţiei dintre teoria oscilaţiilor pendulare (a lui Bes sel1) în spaţiul aerian şi densitatea interioară, aş putea spune-i gradul de solidificare a planetei noastre; dintre pro[8] ducerea de roci cu structură granulară în fluvii de lavă pe versantul vulcanilor încă activi şi masele endogene granitice, porfirice şi serpentinice, care, împinse din interiorul Pământului, au străpuns odinioară straturile sedimentare influenţându-le în mod diferit (întărindu-le, fărâmiţându-le, dolomitizându-le, cristalizându-le); dintre ridicarea de insule şi de munţi conici produsă de forţele elastice şi ridicarea de lanţuri întregi de munţi şi de continente,

81 Aimé Goujaud Bonpland (1773—1832), scriitor elveţian care a lăsat întîi' în limba germană apoi în franceză, studii despre psihologia popoarelor europene.

relaţia pe care Leopold von Buch, unul din cei mai mari geognoşti ai timpului, a recunoscut-o printr-o serie de observaţii. Astfel de ridicări de mase muntoase cristaline şi de depozite stratificate orizontale (cum au apărut odinioară în Chile pe coasta oceanului pe o întindere mare în urma unui, cutremur) fac posibilă afirmarea că pietrificaţiile de cochilii marine, pe care le-am adunat împreună cu Bonpland 1 la 14.000 de picioare înălţime, pe coamele Anzilor, au ajuns în acest loc nu prin revărsarea mărilor, ci prin ridicare de către forţele *vulcanice 2*.

Numesc *vulcanism*, în sensul general al cuvântului, reacţia, pe care o exercită interiorul unei planete asupra scoarţei ei pe Pământ sau pe satelitul său, Luna. Acel care nu cunoaşte experienţele privitoare la creşterea căldurii odată cu adâncimea (experienţe în urma cărora fizicieni celebri presupun, că la> 5 mile geografice sub suprafaţa Pământului ar exista e căldură la care se topeşte granitul), aceluia îi rămân – neînţelese multe. observaţii privind simultaneitatea erupţiilor unor, vulcani care: se află la mari distante unul de altul, limitele razei de zguduire a cutremurelor, constanţa temperaturii izvoarelor minerale fierbinţi, precum şi diferenţa de temperatură a întânilor arteziene de adâncime inegală. Această cunoaştere a căldurii din interiorul Pământului aruncă totuşi o lumină vagă asupra istoriei primitive a planetei noastre. JEA sugerează posibilitatea unui climat tropical răspândit cândva peste tot ca urmare a emanaţiilor de căldură provenind din crăpăturile scoarţei Pământului de curând întărită şi oxidată. Ea sugerează o stare în care căldura atmosferei ar fi fost condiţionată mai degrabă de această emanaţie decât de poziţia planetei faţă de un corp central (soarele).

Diferite produ se ale lumii tropicelor, ascunse în monumentele ei (sepulcre) relevă geognostului cercetător,

forme ale vieţii, caracteristice zonei calde: conifere, trunchiuri verticale de palmieri, ferigi arborescente, goniatiţi1 şi peşti cu solzi smălţuiţi romboidali, în munţii de vârstă carboniferăschelete imense de crocodilplessiosauri 2 cu gâtul lung, cochilii de planulite şi familii de cicadee în calcarul jurasic.; poliţalami şi briozoare în Cretacic, parţial asemănătoare cu animale marine, din zilele noastre.

conglomerate de infuzori fosili în strate groase de ardezie[9], semiopal şi pulbere fosilă; oase de hiene, lei şi pachiderme de genul elefantului, răspândite prin peşteri sau acoperite de grohotişuri recente. Cunoscând perfect alte fenomene naturale aceste produse nu formează un subiect de mirare şi de curiozitate, ci ele prezintă *un* izvor de rodnică meditaţie.

Din diversitatea de lucruri pe care le-am asociat intenţionat mai sus, se degajă de la sine întrebarea, dacă cunoştinţe generale despre natură pot duce la o anumită explicaţie, fără să fie nevoie de un studiu aprofundat şi serios al unei discipline, fie a ştiinţelor naturale sau a fizicii, sau a astronomiei matematice? Trebuie să se facă o diferenţiere atentă între cel care predă, care preia alegerea şi reprezentarea rezultatelor şi cel care-şi însuşeşte cele reprezentate ca ceva dat, nu, cercetat. Pentru primul cunoaşterea detaliilor este neapărat necesară; el trebuie să fi trecut şi să se fi oprit mult timp asupra fiecărei ştiinţe separat, să fi măsurat şi observat şi experimentat el însuşi pentru a putea să redea o imagine autentică a ansamblului naturii. Vastitatea problemelor, a căror cercetare este atât de importantă pentru descrierea fizică a universului, nu va putea, firește, în lipsa, cunoştinţelor speciale, să le lămurească complet pe toate.

9 Rocă argiloasă foarte fină, dispusă sub formă dc foi şi întărită din cauza presiunii.

Dar chiar în această ipoteză ele vor fi îndestulător de atrăgătoare pentru a îmbogăţi spiritul cu idei şi a trezi în mod rodnic imaginaţia.

S-a obiectat, poate cu oarecare dreptate, operelor ştiinţifice din literatura noastră, de a nu fi separa* cu grijă generalul de particular, perspectiva faptelor descoperite de enumerarea mijloacelor care au dus la rezultatele obţinute* Această întâmpinare a făcut pe cel mai mare poet al timpului nostru să exclame plin de umor: „Germanii posedă darul de a face toate ştiinţele inaccesibile” (Goethe). Dacă schelăria rămâne în picioare, ea acoperă clădirea!

Cine se poate îndoi că lega fizică poate fi perfect înţeleasă în repartizarea maselor continentale care iau, spre sud, o formă triunghiulară, întinzându-se în nord în lăţime (o lege care condiţionează repartiţia climei, direcţia predominantă a curenţilor de aer, pătrunderea înaintată a formelor de plante tropicale în zona sudică), fără să fie nevoie să se explice măsurătorile geodezice şi determinările punctelor astronomice ale coastelor, cu ajutorul cărora, s-au definit acele forme triunghiulare şi dimensiunile lor?

— Tot astfel descrierea fizică a universului ne învaţă cu câte mile este mai mare axa ecuatorială «planetei noastre decât axa polară; că emisfera sudică nu e maifturtită decât cea nordică, fără a fi nevoie să se relateze în mod special cum s-a găsit, prin măsurarea gradelor şi încercări pendulare, adevărata formă a Terrei, care este un sferoid neregulat, eliptic ce se roteşte, şi cum această formă se oglindeşte în mişcarea Lunii, satelitul Pământului. Vecinii noştri de dincolo de Rin (francezii)

posedă o carte nemuritoare, *Expunerea sistemului universal*, (*Exposition du système du monde*), de Laplace[10]

---

101 Macedonio Melloni (1798—1854), fizician italian născut 4a Parma.

care cuprinde rezultatele cercetărilor aprofundate matematico-astronomice ale secolelor trecute fără amănunte doveditoare. Structura cerului apare ca soluţia simplă a unei vaste probleme de mecanică. Şi niciodată n-a fost acuzată această operă că ai fi superficială, din cauza formei ei. Separarea concepţiilor divergente, a abstractului de concret, nu este necesară numai pentru claritatea înţelegerii, ea mai conferă tratării ştiinţelor naturale, un caracter elevat şi serios. Ca de pe o culme înalta, se cuprind dintr-odată privelişti mai întinse. Ne bucurăm că suntem în stare să cuprindem cu spiritul, ceea ce scapă simţurilor.

Cu cât pătrundem mai adânc în esenţa forţelor naturii cu atât se recunoaşte mai bine relaţia dintre fenomene care mult timp păreau că se opun. oricărei sistematizări, deoarece au fost observate separat şi superficial; cu atât mai uşoară devine reprezentarea simplă şi concisă. Când considerăm fapte neînlănţuite încă, aproape fără legătură între ele, ba chiar când observăm cu aceeaşi atenţie că unele par să se contrazică* avem un criteriu sigur al numărului şi valorii descoperirilor la care ne putem aştepta într-o ştiinţă. O astfel de aşteptare o trezeşte starea meteorologiei, a opticii noi şi îndeosebi, datorită minunatelor lucrări ale lui Melloni[11] şi Faraday? a ştiinţei despre iradierea căldurii şi despre electromagnetism. Circuitul descoperirilor strălucite nu a fost parcurs încă, deşi coloana voltaică a şi revelat minunata relaţie între fenomenele electrice, magnetice şi chimice. Cine poate afirma că forţele *mt* care acţionează în

A studiat proprietăţile căldurii emisă prin raze.

11 Michael Faraday (1791—1867), chimist şi fizician englez care a lichefiat acidul carbonic şi clorul, a descoperit Aegile electrolizei, curentul de inducţie, influenţa eîmpului magnetic asupra luminii polarizate şi diomagnetismul. A pus bazele teoriei modeme a electromagnetismului.

univers au fost înregistrate?

În consideraţiile mele privind tratarea ştiinţifică a unei descrieri generale a universului nu este vorba de o unitate obţinută prin deducţie prin cele câteva principii fundamentale, postulate de raţiune. Ceea ce numesc descriere fizică a universului (geografia şi astronomia comparată) nu poate revendica semnificaţia unei *ştiinţe raţionale a naturii*, ci este înţelegerea raţională a întregii naturi, bazată, pe fenomene cercetate empiric/ […] Unitatea pe care o poate atinge elaborarea unei descrieri fizice a universului, pe care mi-am propus-o, este doar aceea pe care trebuie s-o aibe expunerile istorice. Amănuntele realităţii, fie privind structura sau succesiunea creaţiilor naturii, fie privind lupta omului împotriva forţelor naturii, sau a popoarelor împotriva altor popoare, tot ceea ce ţine de domeniul variabilităţii şi al hazardului real, nu poate fi construit cu ajutorul noţiunilor abstracte. De aceea, atât descrierea lumii cât şi istoria ei se află pe aceeaşi treaptă a empirismului; dar o tratare raţională a ambelor, o ordonare judicioasă a fenomenelor naturii şi a evenimentelor istorice se infiltrează adânc odată cu credinţa într-o veche necesitate lăuntrică, dominând întreaga activitate spirituală şi materială a forţelor veşnic înnoitoare, periodic lărgite sau reduse. Ele duc la lămurirea şi amplificarea părerilor, la găsirea de legi care apar în ştiinţa experimentală ca ultimul scop al/ cercetărilor omeneşti. (Şi această necesitate este esenţa naturii, este natura însăşi în Cele două sfere ale existenţei ei: cea materială şi cea spirituală.)

Studiul oricărei ştiinţe, îndeosebi al uneia care cuprinde sferele creatoare nemăsurate ale întregului univers, se aseamănă cu o călătorie în ţări îndepărtate. Înainte de a o-întrepţinde se pune întrebarea, dacă o atare călătorie este realizabilă; fiecare îşi măsoară puterile,

apreciază, fără încredere, pe cele ale celorlalţi călători, se naşte îngrijorarea, poate nejustificată, că ei ar putea prilejui întârzieri nedorite…

În zilele noastre, greutăţile întreprinderii sunt reduse. Convingerea mea se bazează pe starea strălucită a ştiinţelor naturale, a căror bogăţie nu mai este conţinutul, ci înlănţuirea celor observate. Rezultatele generale, care inspiră interes oricărei. minţi cultivate, s-au înmniţit imens de la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Faptele nu mai există izolat; discontinuităţile dintre cele existente dispar. Ceea ce într-un orizont mai îngust, în apropierea noastră, a rămas mult timp inexplicabil spiritului cercetător se lămureşte deseori prin observaţii făcute în cursul unei călătorii în regiunile cele mai îndepărtate. Plante şi animale care multă vreme apăruseră izolat, se înşiruie unele după altele, prin forme noi descoperite sau prin forme intermediare. O înlănţuire generală, nu în direcţie simplă, liniară, ci în formă de reţea împletită, în funcţie de o dezvoltare superioară sau de o degenerare a anumitor organe şi după o multiplă oscilare în prevalenţa unora dintre organe asupra celorlalte se înfăţişează treptat spiritului cercetător. Stratificaţii din porfir, asemănător trahitului, din diabaz (Griinstein) şi serpentin, a căror existenţă era problematică în Ungaria, bogată în aur şi argint, sau în Urali, patria platinei, sau mai departe în Asia, la sud-Vestul Altaiului, sunt pe neaşteptate explicate de observaţii geognostice efectuate pe platourile înalte din Mexic şi Antiohia şi în văile râului Choco. Materialele pe care geografia generală le foloseşte nu sunt acumulate întâmplător. Era noastră recunoaşte, după tendinţa pe care i-o impune caracterul ei individual, că faptele nu vor fi rodnice decât atunci când călătorul va cinnoaşte stadiul şi necesităţile ştiinţei pe care doreşte s-o lărgească, numai când ideile călăuzesc raţional observaţia şi culegerea de

fapte.

Prin această orientare a studiului naturii, prin această pasionată dorinţă de a obţine rezultate generale, o parte considerabilă a ştiinţelor naturii poate deveni un bun comun al omenirii culte, se poate realiza o cunoaştere aprofundată ca formă şi conţinut, ca seriozitate şi densitate a prezentării cu totul diferită de ceea ce în secolele trecute se considera îndestulător pentru cunoaşterea popularizată. De aceea, acel care se află în situaţia de a se putea desprinde din când în când din cadrul strâmt al vieţii de fiecare zi, ruşinându-se că a rămas prea mult timp departe de natură şi insensibil la desfăşurarea ei, va găsi în oglindirea vieţii vaste şi libere a naturii cele mai nobile satisfacţii pe care activitatea superioară a raţiunii le poate oferi omului. Studiul ştiinţelor naturii trezeşte parcă în noi organe care au rămas mult timp în amorţire. Intiâm în legătură mai intimă* cu lumea exterioară, participăm la tot ceea ce caracterizează totodată progresul industrial şi desăvârşireafintelectuală a omenirii.

Cu cât mai clară este cunoaşterea relaţiei dintre fenomene, cu atât mai lesne ne dezbărăm de greşeala de a ignora însemnătatea egală pe care toate ramurile ştiinţei o au pentru cultura şi bunăstarea popoarelor; fie că este vorba de partea descriptivă şi de măsurători, sau de analizarea componentelor chimice sau de descoperirea forţelor fizice ale naturii răspândite peste tot. În observarea unui fenomen la început izolat se află deseori germenul unei descoperiri mari. Când Galvani a excitat fibra nervoasă prin atingeri cu metale diferite, contemporanii săi nu se aşteptau că electricitatea de contact a coloanei voltaice să dezvăluie în alcali metale strălucitoare ca argintul, plutind pe apă, uşor inflamabile şi că însăşi coloana va deveni cel mai important instrument

pentru chimia analitică, un termoscop şi un magnet. Când Huygens a început să dezlege enigma fenomenelor luminoase ale spaţiului de Islanda*, nimeni nu bănuia că datorită ingeniozităţii minunate a unui fizician fenomenele colorate, de polarizare, vor duce la recunoaşterea unul iţiineral cu ajutorul unui fragment infinitezimal, dacă lumina soarelui se degajează dintr-o masă solidă sau dintr-un înveliş gazos, dacă frumoasele comete au lumină proprie sau dacă reflectă o lumină străină.

O estimare exactă a tuturor sectoarelor studiului naturii constituie o necesitate a timpurilor noastre, în care bogăţia materială şi bunăstarea crescândă a naţiunilor se bazează pe o folosire judicioasa a produselor şi forţelor naturii. O privire superficială asupra stării Europei de azi arată că lupta mondială inegală trebuie să aducă cu sine, în mod necesar, o reducere parţială şi apoi o distrugerea. bogăţiei naţionale; căci în destinul statelor, ca şi în natură, după aforismul lui Goethe: „nu există oprire în mişcare şi devenire, căci inacţiunea este blestem”. Numai serioase studii de chimie, de matematică şi de istorie naturală pot stăvili răul ce ar veni din partea aceasta. Omul nu poate influenţa natura, nu-şi poate însuşi forţele ei dacă nu-i cunoaşte legile conform relaţiilor de mărâme şi număr. Şi aici puterea trebuie căutată în inteligenţa populară. Ea creşte şi scade odată cu aceasta. Ştiinţa şi cunoaşterea sunt bucuria şi privilegiul omenirii; de sunt părţi ale bogăţiei naţionale, deseori o compensaţie pentru bunurile pe care natura le-a repartizat prea parcimonios, Popoarele slab dezvoltate din punctul de vedere al activităţii industriale generale, al folosirii mecanicii şi chimiei fizice şi al alegerii şi prelucrării produselor naturale, la care cinstirea unei astfel de activităţi nu pătrunde în toate clasele, vor decade în mod inevitabil din buna lor stare. Şi aceasta cu atât mai mult cu cât statele învecinate, în care

ştiinţa şi profesiunile industriale merg mină în mână, progresează cu forţe reînnoite.

Tendinţa pentru înviorarea industriei şi a acelor părţi ale ştiinţei naturale care o influenţează direct (o caracteristică a eroi noastre) nu poate să prejudicieze nici cercetările în domeniile filosofiei, arheologiei şi istoriei, nici să priveze operele artelor frumoase, de suflul atotînviorător al fanteziei. Acolo unde, sub" egida legilor înţelepte şi a instituţiilor libere, se pot dezvolta toate operele. culturii, acolo, într-o competiţiune paşnică* nicio năzuinţă spirituală nu poate dăuna alteia. Fiecare oferă statului contribuţii diferite: roadele materiale, care asigură omului întreţinere şi prosperitate, şi roadele imaginaţiei creatoare-care, mai durabile chiar decât această prosperitate, duc faima popoarelor departe, în lumea posterităţii, în ciuda strictei concepţii dorice, spartanii se rugau la zei „să le dea frumosul" pe lângă bunăstare.

Ca şi în sferele mai înalte ale ideilor şi simţămintelor, în studiul istoriei, al filosofiei şi al elocinţei, tot astfel în toate ramurile ştiinţelor naturale scopul suprem şi sublim al activităţii spirituale este \mul lăuntric, anume: descoperirea legilor naturale, cercetarea structurii metodice a fenomenelor, cunoaşterea relaţiei implicite a tuturor transformărilor din univers. Ceea ce se răspândeşte din această cunoaştere, în viaţa industrială a popoarelor, izvorăşte din fericita înlănţuire a lucrurilor, datorită căreia adevărul, sublimul şi frumosul se hnbină cu utilul într-o reciprocitate de acţiune. Perfecţionarea agriculturii [...], dezvoltarea manufacturilor ţ...], înmulţirea relaţiilor comerciale şi progresul nestingherit al culturii spirituale a omenirii şi a orânduirii civice sunt în raport permanent activ.

Nu voi menţiona decât în treacăt influenţa ştiinţelor naturale asupra bunăstării naţiunilor şi! asupra situaţiei

actuale a Europei, căci traseul pe care trebuie să-l parcurgem este atât de incomensurabil încât nu ne este îngăduit „lărgind tema ce ne-am propus, să ne abatem de la scopul principal al încercării, noastre de a reprezenta natura în ansamblul ei. Obişnuit cucălătorii îndepărtate, am prezentat poate cititorilor mai practicabil şi mai plăcut drumul pe care trebuie să-l parcurgă. La fel procedează cei care atrag pe alţii pe vârful munţilor. Ei preamăresc perspectiva, chiar dacă o mare parte a regiunii e cufundată în ceaţă. Ei ştiu că însuşi acest văl ascunde un farmec tainic, xă o îndepărtare vaporoasă dă impresia infinitului senzorial, o imagine care se oglindeşte misterios şi grav în spirit şi în sentimente. xihiar pe poziţia înaltă la care ne ridicăm, spre o concepţie generală a lumii, bazată pe experienţe ştiinţifice, nu se pot satisface toate cerinţele. În ştiinţa naturii, al cărei stadiu urmează să-l dezvolt aici, mai sunt încă multe fenomene nedefinite (de ce n-aş mărturisi-o, ţinând seama de volumul unei astfel de întreprinderi?), multe vor apare deci ca neclare şi incomplete… […] Scopul acestei expuneri introductive nu este de a sublinia importanţa ştiinţelor naturale, importanţă unanim recunoscută de mult, care se poate dispensa de orice elogii, dar am ţinut mai ales să scot în evidenţă, fără a prejudicia studiul adâncit al disciplinelor speciale, ce semnificaţie înaltă se poate acorda cercetărilor din domeniul ştiinţelor naturale, din care se dezvoltă, ca un tot, toate structurile şi forţele animate de o mişcare lăuntrică. Natura nu este un agregat fără viaţă; „ea este pentru cercetătorul entuziasmat – după cum se exprimă

Schelling 1 în minunatul său discurs asupra artelor frumoase – forţa creatoare primitivă a lumii, care generează? şi produce activ toate lucrurile”. Noţiunea atât de nedefinită până acum a unei descrieri fizice a Pământului trece, prin consideraţii lărgite şi cuprinderea

tuturor luciurilor create, din spaţiul terestru şi ceresc, la Moţiunea descrierii fizice a universului. Dar descrierea universului sau ştiinţa despre Cosmos, nu este, după concepţia noastră, totalitatea enciclopedică a rezultatelor celor mai generale şi celor mai, importante, ce se împrumută din diferite scrieri separate tratând despre istoria naturii, despre fizică şi despre astronomie. Astfel de rezultate sunt folosite în descrierea universului numai parţial, ca material documentar, şi numai în măsura în care ele explică conlucrarea forţelor din univers, generarea şi limitarea reciprocă a structurilor naturale; Răspândirea spaţială şi climatică a tipurilor organice (geografia plantelor şi animalelor) diferă atât de mult de botanica descriptivă şi de zoologie pe cât diferă cunoaşterea geognostică de aceea a orictognoziei2. O descriere fizică. a lumii nu trebuie deci confundată[12] [13]cu aşa-numita *enciclopedie a ştiinţelor naturale* (un nume vast pentru o disciplină rău conturată). Disciplina despre Cosmos ţine seama de fenomenul izolat numai în rapoţtul său cu întregul, ca o parte a fenomenelor universale, şi cu cât mai înalt este punctul de vedere subliniat cu atât tratarea acestei discipline poate fi mai reprezentativă şi mai vie.

Gândirea şi limbajul stau însă de mult într-un raport reciproc intim. Dacă limbajul conferă reprezentărilor claritate şi atracţie, dacă prin plasticitatea şi structura lui organică uşdrează întreprinderea de a reda în limite precise totalitatea concepţiei naturii, atunci el îşi revarsă suflul şi asupra bogăţiei de idei. De aceea cuvântul este mai mult decât semn şi formă, şi influenţa sa tainică se

---

121 Friedrich Wilhelm Joseph Schelling (1775—1854), filozof german, .autorul unui sistem de idealism obiectiv.

13 Orictognozie, (termen desuet) —"studiul forţelor ; termenul derivă de la grecescul : oryctos — dezgropat, scormonit în pământ; şi gnosis — cunoaştere.

revelă cel mai puternic acolo unde el izvorăşte din spiritul popular. Mândri de patria noastră, a cărei unitate intelectuală este reazimul oricărei. manifestări viguroase, ne îndreptăm voioşi privirea spre aceste calităţi ale ei. Ferice de acela care, în deficrierea fenomenelor universale poate să se adape din izvoarele unei limbi care timp de secole, a înrâurit atât de puternic tot ceea ce prin folosirea liberă a forţelor spirituale, atât pe tărâmul fanteziei creatoare cât şi a raţiunii cercetătoare, determină destinul omenirii!

TABLOUL NATURII

Consideraţiuni generale asupra fenomenelor

Când spiritul omenesc se încumetsa stăpânească materia, adică lumea fenomenelor fizice, când încearcă să pătrundă conţinutul bogat al naturii, activitatea forţelor libere sau încătuşate, se simte ridicat la o înălţime de la nivelul căreia, în orizontul ce se pierde în depărtare, amănuntele îi apar risipite în grupuri, ca scăldate într-un abur uşor. Am ales această expresie alegorică pentru a arăta punctul de vedere din care încercăm aici să contemplăm universul şi să reprezentăm cele două sfere ale sale, cerească şi terestră. Recunosc „îndrăzneala linei astfel de întreprinderi. Dintre toate formele de reprezentare, cărora le este consacrată această carte, proiectul unui tablou general al naturii este cu atât mai laborios, cu cât nu ne vom lăsa subjugaţi de diversitatea multiformă, ci vom zăbovi la masele mari, separate în realitate, sau în zona subiectivă a ideilor. Prin separarea şi subordonarea fenomenelor, prin pătrunderea plină de ipoteze în jocul tainic al forjelor atotstăpânitoare, prin vioiciunea expresiei în care se oglindeşte, cu fidelitate, reprezentarea senzorială, putem încerca să cuprinderi şi să descriem universul, aşa cum o cere maiestatea cuvântului Cosmos, ca Univers, ca Ordine a lumii, ca

podoabă a unei desfăşurări ordonate. Fie ca diversitatea elementelor, care se învălmăşesc în tabloul naturii, să nu ştirbească impresia armonioasă de calm-şi unitate, care este, de altminteri, şi ultimul scop al oricărei scrieri literare sau artistice[14]. Vom începe cu adâncurile spaţiului cosmic şi regiunile nebuloaselor celor mai depărtate şi vom coborî treptat prin regiunea astrală care aparţine sistemului nostru solar, spre sferoidul terestru, înconjurat de aer şi mări, la configuraţia, temperatura şi potenţialul său magnetic, la plenitudinea vieţii care, sub impulsul luminii, se dezvoltă pe suprafaţa lui. Tabloul universului cuprinde astfel, în puţine trăsături, spaţiile incomensurabile ale. cerului precum şi organismele microscopice ale regnului animal şi vegetal care populează apele stătătoare şi suprafeţele fărâmiţate ale stâncilor. Tot ce este perceptibil şi a fost cercetat, în toate diieeţiile naturii până în ziua de azi, formează, materialul care a servit la planul descrierii noastre; ea poartă în sine mărturia adevărului şi a fidelităţii. Un tablou descriptiv al naturii, aşa cum l-am compus în această introducere, nu dezvăluie numai dejtaliul, căci pentru integritatea lui nu e nevoie să enumerăm toate formele de viaţă, toate lucrurile şi procesele din natură. Opus tendinţei unei fragmentări infinite a celor cunoscute şi caracteristice, gânditorul sistematic trebuie să încerce să evite pericolul abundenţei de cunoştinţe empirice. O parte însemnată a forţelor calitative ale materiei sau, pentru a vorbi în stilul filosofiei naturale a manifestărilor ei calitative de forţă, este încă nedescoperită, desigur, iar descoperirea unităţii în totalitate este, prin aceasta însăşi, incompletă. Cu bucuria cunoştinţei dobândite se îmbină în spiritul nesatisfăcut al prezentului nostalgia după regiuni necunoscute, încă

14 In această opoziţie, Humboldt reia sensurile multiple aie cuvîntului grecesc : Kosmos.

nedescoperite, ale ştiinţei. Q astfel de nostalgie strânge mai puternic legătura care, după legi vechi ce regizează miezul lumii ideilor, încătuşează materialul de imaterial; ea însufleţeşte comunicarea între „ceea ce spiritul ia din lume şi ceea ce restituie din străfundurile ei”.

Dacă deci Natura (înţeleasă ca o totalitate a corpurilor şi fenomenelor naturale) este, după volum şi conţinut, infinită, atunci ea se înfăţişează ca o problemă pe care aptitudinile intelectuale ale omenirii n-o pot cuprinde, iar din punct de vedere al cunoaşterii cauzale a conlucrării ttituror forţelor, ca 6 problemă de nerezolvat. O astfel de mărturisire se cuvine când cele existente şi în devenire nu sunt supuse decât unei cercetări directe, când cercetătorul nu se încumetă să abandoneze calea empirică şi o metodă strict. inductivă. Dar chiar dacă eterna aspiraţie de a cuprinde totalitatea rămâne nesatisfăcută, istoria concepţiei generale a lumii, pentru care am rezervat un alt capitol al acestui prolegomen, ne învaţă cum a ajuns omenirea treptat, în decursul secolelor, la o cunoaştere parţială a dependenţei relative a fenomenelor. Este de datoria mea să descriu sinoptic cele cunoscute în măsura şi limitele prezentu –, lui. În ce priveşte tot ce este mobil şi variabil în spaţiu, valorile numerice medii sunt scopul final, ba chiar expresia legilor fizice; ele ne arată permanenţa în alternanţă şi în succesiunea fenomenelor; astfel, de exemplu, progresul fizicii este însemnat prin obţinerea şi rectificarea valorilor medii ale anumitor mărimi; tot astfel, ca odini oară în şcoala italică dar în sens mai amplu, numerele, singurele semne hieroglifice rămase şi larg răspândite în scrierea noastră, apar ca forţe ale Cosmosului.

Pe cercetătorul serios îl bucură simplitatea relaţiilor numerice, prin care se definesc dimensiunile spaţiilor cosmice, mărimea corpurilor terestre şi perturbările lor

periodice, elementele triple ale magnetismului terestru, presiunea medie a atmosferei la nivelul mării şi cantitatea de căldură pe care soarele o revarsă în fiecare anotimp al anului peste unele puncte ale uscatului sau ale suprafeţei lichide a planetei noastre. Mai nesatisfăcut rămâne poetul naturii şi spiritul mulţimii curioase. Amânduroj-a ştiinţa de azi le pare pustiită, deoarece ea respinge ca îndoielnice* ba chiar consideră fără soluţie multe întrebări la care odinioară oamenii îşi închipuiau că pot răspunde. În forma ei strictă, în haina ei mai strâmtă, ea este despuiată de graţia sa seducătoare, datorită căreia o fizică dogmatică şi simbolizantă ştia să mistifice raţiunea şi să preocupe puterea jle imaginaţie. Mult înainte de descoperirea Lumii NoF se credea că se pot vedea de pe insulele Canare şi Azore ţări aşezate în apus. Erau năluciri himerice produse nu de refracţia insolită a razelor luminoase, ci generate de nostalgia după depărtări, după lumea de dincolo… G astfel de seducţie o ofereau himerele înşelătoare ale filosofiei naturaliste a vechilor greci, fizica Evului Mediu şi chiar, în mare măsură, secolele mai recente. La marginea cunoştinţelor limitate, privirea se îndreaptă cu plăcere, ca de pe malul înalt al unei insule, spre meleaguri îndepărtate. Credinţa în extraordinar şi în miraculos împrumută un anumit contur fiecărui produs de creaţie ideală, iar domeniul fanteziei, ţară a visurilor cosmologice, geognostice şi magnetice, se contopeşte mereu cu realitatea.

Natura, în interpretarea multiplă a cuvântului, concepută ca prototipul tainic al tutnferor fenomenelor, se dezvăluie simţurilor şi minţii omului când ca totalitate a ceea ce există şi a ceea ce este în devenire, când ca o putere motrice interioară, ca ceva pământesc, ce-i este înrudit, apropiat. Abia în sferele vitale ale structurii organice ne recunoaştem, de fapt, patria. Acolo unde sânul

pământului îşi dezvoltă flora şi roadele, unde hrăneşte nenumăratele specii de animale, acolo tabloul naturii apare gândului mai viu. La început, această imagine se limitează la Pământ; strălucitul covor deltele, spaţiile imense ale cerului aparţin unui tablou al lumii în care mărimea maselor, numărul sorilor îngrămădiţi sau mijirea unei lumini nebuloase trezesc admiraţia şi uimirea noastră, dar în faţa căruia din cauza aparentului pustiu şi lipsa totală ja unei impresii directe de viaţă organică ne simţim străini. De aceea, după concepţiile fizice vechi ale omenirii, cerul şi pământul, în sens spaţial sus şi jos, au rămas despărţite unul de celălalt. Dacă un tablou al naturii ar corespunde doar cerinţelor unei contemplări pur senzoriale, ar trebui să se înceapă cu descrierea pământului natal. El ar înfăţişa mai întâi forma şi mărimea globului pământesc cu densitatea şi căldura sa mărită în adâncime, cu stratificaţia sa suprapusă, rigidă şi lichidă; el ar descrie despărţirea mărilor de uscat, viaţa care se dezvoltă în ambele părţi ca ţesut celular-vegetal şi animal; ar descrie oceanul atmosferic, bogat în curenţi de aer, în care se îi dică lanţuri de munţi încoronaţi cu păduri, recife [15] şi prăpăstii fără fund. Pupă această desfăşurare a condiţiilor pur telurice, privirea s-ar îndrepta spre spaţiile cereşti; Pământul; cunoscut nouă ca lăcaş şi proceselor organice de formaţie, ar fi considerat doar ca o planetă. El ar intra în rândul corpurilor cereşti care se rotesc în jurul unui astru cil lumină proprie. Această succesiune, de idei trasează calea primului fel de concepţie senzorială, ea aminteşte de vechea concepţie a „discului pământesc înconjurat de apă” care purta cerul; ea trece de la punctul de percepţie, de la cunoscut şi apropiat la necunoscut şi

15 Depuneri calcaroase în mările calde, alcătuite în mare parte din scheletele unor vieţuitoare marine. Recifi ooralieri se întîlncsc astăzi în mările din zona ecuatorială şi tropicală.

îndepărtat. Ea corespunde metodei din tratatele noastre astronomige care recomandă, din punct de vedere matematic, să se treacă de lamişcările aparente ale corpurilor cereşti la cele reale.

Dacă într-o lucrare însă care consideră drept 6 certitudine, sau potrivit anumitor nuanţe, – ca probabilitate cele recunoscute în stadiul trecut al ştiinţei, acestea enumerându-se numai fără a se aduce dovezi care să justifice rezultatele obţipute, atunci succesiunea de idei trebuie să fie alta; În acest caz nu se mai pleacă de la puncţul de vedere subiectiv, de la interesul uman, Pământescul nu trebuie să apară decât ca o parte a întregului, sub7 ordonat acestuia. Concepţia despre natură trebuie să fie generală, înaltă şi liberă, nestrâmtorată de motive care ţin de apropiere, de participarea spirituală şi de utilitate relativă. O descriere fizică a lumii, un tablou al lumii nu începe deci cu Păpiântul, ci cu cerul. Dar în timp ce sferele concepţiei se reduc spaţial, se măreşte bogăţia individuală a discernabilului, abundenţa fenomenelor fizice, cunoaşterea heterogenităţii calitative a materiei. Din regiunile din care nu cunoaştem decât imperativul legilor gravitaţiei coborâm apoi pe planeta noastră, la complicat ol joc al forţelor din viaţa terestră. Metoda descriptivă prezentată aici este opusă celei care motivează rezultatele. Una enumeră ceea ce a fost dovedit de cealaltă.

Omul recepţionează lumea exterioară prin organe. Fenomenele luminoase ne comunică existenţa materiei în cele mai îndepărtate spaţii cereşti. Ochiul este organul concepţiei generale a lumii. Descoperirea vederii telescopice a împrumutat de trei secole generaţiilor premergătoare o putere a cărei limită nu este încă atinsă. Prima şi cea mai generală observaţie* în Cosmos este aceea a conţinutului spaţiilor cosmice, observaţia materiei,

a celor create, după cum se obişnuieşte a le numi pe cele existente şi pe cele în devenire. Vedem materia acumulată parte în corpuri cereşti *de* densitate şi mărimi diferite, în mişcare de rotaţie, parte difuzată ca o nebuloasă vaporoasă cu luminăţie spontană. Dacă observăm aburul atmosferic formând pete ceţoase, ni se pare că el este în permanentă schimbare a stării lui de agregaţie. El apare în dimensiuni micimea discuri rotunde sau eliptice, singure sau împerecheate, uneori legate de un fir luminos; la diamètre mai mari formele sunt multiple, lănguieţe, terminându-se în mai multe ramuri, în formă de evantaie sau de inele cu interior întunecat. Se crede că aceste pete de ceaţă sunt supuse unor procese variate continue, în măsura în care aburul atmosferic devine mai dens, după… legile atracţiei, în jurul unuia sau mai multor nuclee. S-au numărat şi s-a determinat locul a aproape 3500 de astfel de pete nebuloase indisolubile, în care cele mai puternice telescoape nu disting stele.

dezvoltarea genetică, transformarea perpetuă, în care pare să se afle această parte a spaţiilor cereşti, a îndreptat atenţia observatorului spre analogia fenomenelor organice. Aşa cum în pădurile noastre vedem aceeaşi speţă de om, simultan în toate etapele de creştere şi din această contemplare, din această coexistenţă deducem dezvoltarea progresivă a vieţii, tot astfel recunoaştem în nfarea grădină a universului diferitele etape ale formării treptate a stelelor. Procesul de densificare, susţinut de Anaximenes şi întreaga şcoală ionică, pare să se desfăşoare chiar sub ochii noştri. Acest obiect de cercetare este deosebit de atrăgător pentru imaginaţie. Ceea ce captivează nespus cu privire la sferele vieţii şi la toate forţele motrice lăuntrice ale Cosmosului este nu atât recunoaşterea celor existente cât cele ale devenirii, chiar dacă această devenire n-ar fi decât o stare nouă a celor material existente (căci despre

crearea propriu-zisă că activitate efectivă despre geneza ca „începutul fiinţei după nefiinţă” n-avem nicio noţiune, nicio experienţă).

IMBOLDURI CĂTRE STUDIUL NATURII

Reflexul lumii exterioare asupra – puterii de imaginaţie. Descrierea poetică a naturii.

— Pictura peisajistă.

— Cultura plantelor exotice. Însemnând caracterul fizionomie al păturii vegetale pe suprafaţa Pământului.

Trecem din sfera obiectelor în sfera impresiilor. Rezultatele principale ale observaţiei, aşa cum aparţin, despuiate de fantezie „obiectivităţii pure a descrierii ştiinţifice a naturii, sunt expuse în succesiune strictă, în primul volum al acestei opere sub forma unui tâbidu al naturii. Acum vom observa reflexul imaginii recepţionate de siftiţurile externe asupra sentimentului şi imaginaţiei predispusă la poezie. Ni se deschide o lume interioară. O cercetăm nu pentru a descoperi în această carte despre natură – cum se cere filosofiei artei – ceea ce în eventualitatea efectelor estetice revine esenţei facultăţii afective şi diferitelor direcţii de activitate spirituală, ci mai degrabă pentru a descrie izvorul contemplaţiei vii, cd *mi*jloc de înălţare a unui simţământ pur al naturii, pentru a sonda cauzele care, îndeosebi în timpurile mai noi, au înrâurit prin /însufleţirea imaginaţiei dragostea pentru studiul naturii şi nostalgia călătoriilor în ţări îndepărtate.

Impulsurile sâni, după cum am mai menţionat, de trei feluri: tratarea estetică a scenelor din natură în descrieri vii ale faunei şi florei, o ramură foarte modernă a literaturii; pictura peisajistă îndeosebi de când a început să sesizeze fizionomia plantelor; cultura mai răspândită a planteljor exotice, şi combinarea de forme exotice. Fiecare din impulsurile indicate aici ar putea deveni, datorită relaţiilor sale istorice, obiectul unei Vaste discuţii; dar

ţinind seama de spiritul şi ţelul acestei scrieri mi se pare mai potrivit ca ea să dezvolte mai puţine idei conducătoare, dar să amintească în ce fel a influenţat natura, la diferite epoci, universul gândirii şi sentimentele diferitelor popoare, cum în condiţiile unei culturi generale ştiinţa şi cele mai delicate inspiraţii ale fanteziei tind să se pătrundă reciproc. Pentru a descrie natura în toată măreţia ei sublimă nu trebuie să ne oprim la fenomenele exterioare; natura trebuie reprezentată de asemenea aşa cum se oglindeşte ea în om, cum umple prin acest reflex nebuloasa miturilor fizice cu forme graţioase, cum dezvoltă germencle nobil, al activităţii artistice.

Limitându-ne aici la simpla considerare a mijloacelor de stimulare spre studiul ştiinţific al naturii, să amintim mai întâi de experienţa deseori repetată că impresiile senzoriale şi circumstanţele aparent întâmplătfiare determină în inimile tinere întreaga direcţie a vieţii. O bucurie de copil, provocată de forma ţărilor şi a mărilor interioare, aşa cum sunt reprezentate pe hărţi, dorinţa de a contempla constelaţiile sudice care nu se văd pe bolta cerească a emisferei noastre, pozele cu palmieri şi cedri libanezi dintr-un album ilustrat pot sădi din copilărie nostalgia călătoriilor în ţări depărtate. Culegând din amintiri proprii şi întrebându-mă ce a trezit în mine indestructibilul dor de a vedea ţările tropicale, aş menţiona: descrierile insulelor din Marea de Sud (Pacific) ale lui Georg Foster, tablourile reprezentând malurile Gangelui, ale lui Hodffes, pe care l-am văzut la Londra; un dragonier colosal într-un vechi turn din grădina lK) tanică de la Berlin. Lucrurile pe care le-am enumerat în scop de exemplificare aparţin celor trei categorii de impulsuri pe care le-am pomenit mai înainte: descrieri ale naturii, aşa cum izvorăsc din contemplarea entuziastă a vieţii terestre, pictura peisajistă şi contemplarea obiectivă nemijlocită a

formelor caracteristice ale naturii. Aceste mijloace e de stimulare nu-şi exercită însă puterea decât atunci când gradul de cultură modernă şi dezvoltarea spirituală favorizată de aptitudini înnăscute măresc predispoziţia de receptivitate a frumuseţilor naturii.

DESCRIEREA POETICA A NATURII ÎN DIFERITE EPOCI ŞI LA DIFERITE POPOARE

S-a spus în repetate rânduri, că, deşi sentimentul de desfătare procurat de natură nu era străin antichităţii, expresia acestui afect ar fi fost mai sobră, mai puţin vie decât în Timpurile mai noi. Schiller notează însă în ale sale *Consideraţii* despre *poezia naivă şi sentimentală*: „Dacă ne amintim de natura frumoasă care înconjura pe grecii antici, dacă ne gândim cât de intim trăia acest popor sub cerul său fericit, cu natura liberă, cu cât mai aproape de natura simplă era modul" său de reprezentare, sensibilitatea sa, moravurile sale şi cât de fidel sunt ele redate în operele poetice, nu poate decât să ne surprindăcât de puţine urme gă Tsim la acest popor din sentimentalismul cu care noi, modernii, suntem legaţi de scene şi de descrieri ale naturii. Descrierea naturii la greci era într-adevăr precisă, fidelă, amănunţită dar fără mai multă efuziune decât era folosită pentru descrierea unui costum, unui scut, unei armuri. Natura pare să intereseze mai mult raţiunea decât sentimentul lor moral; ei nu sunt legaţi de ea prin dragoste şi o dulce melancolie, ca modernii".

Oricât adevăr şi justeţe cuprinde fiecare din aceste afirmaţii ele nu pot fi, în niciun caz, extinse asupra întregii antichităţi: „Dar am fi limitaţi în părerea noastră dacă opunând antichitatea timpurilor moderne am înţelege prin aceasta exclusiv lumea elină şi cea romană. Un sentiment adânc pentru natură se descoperă în cea mai veche poezie a ebreilor şi indienilor; deci la pppoare de origine foarte

diferită, anume semitică şi indo-germană.

Putem trage o concluzie asupra felului de gândire al popoarelor vechi numai după manifestările afectului lor faţă de natură, exprimate în ceea ce ne-a rămas din literatura lor; de aceea trebuie să cercetăm şi să apreciem în mod critic cu atât mai atent aceste manifestări cu cât ele se prezintă mai rar în formele mari ale poeziei lirice şi epice. În antichitatea elină, vârsta de înflorire a omenirii, găsim expresia cea mai delicată a acestei iubiri pentru, natură îmbinată cu reprezentările poetice ale pasiunilor umane, sau ale unei acţiuni cu subiect din legendă; dar descrierea propriu-zisă a – naturii nu este decât un accesoriu, deoarece în arta greacă totul se învârte în jurul umanului.

Descrierea naturii în diversitatea bogată a formelor ei, poezia inspirată de natură ca ramură de sine stătătoare a literaturii era complet necunoscută grecilor. Peisajul însuşi apare la ei numai da fundalul unui tablou, în faţa căruia se mişcă chipuri omeneşti. Pasiunile dezlănţuite captivau simţurile lor. O viaţă publică „plină de mişcare sustrăgea poporul de la cufundarea visătoare în tainica desfăşurare a naturii; ba chiar fenomenele fizice erau raportate totdeauna la oameni, fie în legătură cu structura lor exterioară, fie cu energia lor lăuntrică. Aproape numai astfel de relaţii dădeau prilej de contemplare a naturii şi erau considerate demne de a intra în literatură sub forma de? alegorii, de mici tablouri de vioiciune obiectivă.

La Delphi se intonau cântece de primăvară, de bună seamă destinate să exprime bucuria oamenilor de a fi scăpat de rigorile iernii. O descriere pitorească a iernii este intercalată în *Opera et Dies* a lui Hesiodus (introdusă poate de mâna vreunui rapsod ionic” de mai târziu?). Într-o nobilă simplitate dar în formă sobră, didactică, acest poem cuprinde sfaturi pentru cultura pământului, îndrumări la

muncă, reguli etice pentru o viaţă ireproşabilă, trecând la un ton liric doar când cântăreţul” Învăluie într-un veşmânt antropomorfic mizeria omenirii, sau frumosul mit alegoric al lui Epimeteu şi al Pandorei. Şi în Te*ogonia l*ui Hesiod, care se compune din foarte variate elemente străvechi, se găsesc ascunse deseori (de pildă, – la enumerarea Nereidelor), descrieri ale naturii din regatul lui Neptun, purtând nume însemnate de personalităţi mitice. Şcoala de cântăreţi din Beoţia, ca de altfel întreaga artă poetică antică, se inspira din fenomenele lumii exterioare, dându-le forme omeneşti. Dacă, după cum tocmai am menţionat, descrierea naturii a devenit abia mai târziu o ramură separată a literaturii, reprezentând în culori vii fie bogăţia şi exuberanţa vegetaţiei tropicale, fie viaţa şi obiceiurile animalelor, nu trebuie totuşi să deducem că acolo-unde pulsa atâta dragoste senzorială faţă de natură, unde forţa creatoare a elinilor a produs în poezie şi în arta plastică inimitabile capodopere, frumuseţile naturii n-ar fi trezit ecou şi că ar fi lipsit expresiaunei poezii contemplative asupra naturii. În această privinţeceea ce în felul nostru modern de gândire găsim mai precar reprezentat în acele regiuni, antice dovedeşte. nu atât lipsa de receptivitate cât aceea a necesităţii de a exprima, în cuvinte, sentimentul frumosului. În natură. Mai puţin atras de lumea neînsufleţită a fenomenelor decât de viaţa activă şi lăuntrică, de impulsul spontan al afectului, tendinţa spiritului poetic de atunci era îndreptată spre epică şi lirism. Iar în aceste forme artistice descrierile naturii nu se găsesc decât întâmplător. Ele nu apar ca produse unice ale fanteziei.

Odată cu slăbirea influenţei lumii vechi şi pălirea apogeului ei, retorica s-a revărsat în poezia descriptiva şi didactică. Opera reprezentantului ei de seamă, Empedocle *, era sobră, severă, fără podoabe în forma ei filosofică

târzie; pe jumătate sacerdotală; apoi, datorită retoricii a pierdut treptat simplitatea şi nobleţea ei iniţială. *J*

Să ne fie permis, pentru a lămuri cele spuse, să zăbovim asupra câtorva exemple. Aşa cum o cere caracterul unei epopei, în cânturile homerice scenele din viaţa nasturii sunt doar accesorii: „Păstorul se bucură de calmul nopţii, de aerul curat şi de strălucirea stelelor pe bolta cerului; el aude, din depărtare, zgomotul puhoiului brusc umflat şi dezlănţuit din pădure, care smulge trunchiuri de stejar şi le târăşte cu el în valuri învolburate de mâl". Descrierea măreaţă a singurătăţii pădurii din Parnas şi văile lui întunecate cu frunziş des, contrastează cu imaginile senine şi suave ale crângului de plopi înconjurat de izvoare de pe insula feacă, Seria, şi îndeosebi de ţara ciclopilor „unde pajiştile unduitoare, cu iarba <lor grasă, înconjură dealul acdperit de viţă sălbatică".

1 *Empedocle*, filosof, medic şi poet din Agrigento, şeful partidului democrat. A conceput o cosmogonie bazată pe patru elemente: apa, aerul, pământul şi focul. A murit în 490 î.e.n. aruncându-se în vulcanul Etna.

Pinclar proslăveşte" într-o ditirambă dedicată primăverii, care a fost jucată la Atena, „pământul acoperit de flori noi, când în Nemeea argeiană primul lăstar al palmierului anunţă apropierea primăverii parfumate"; el cântă vulcanul Etna, „coloana cerului, susţinătoarea zăpezii veşnice"; dar grăbit părăseşte natura moartă şi freamătul ei pentrâi a sărbători pe TTieron din Siracusa şi luptele victorioase ale elinilor împotriva puternicului popor persan.

Să nu uităm că peisajul grecesc oferă farmecul caracteristic al unei contopiri strânse a solidului cu lichidul, a malului vaporos împodobit cu plante său pitoresc stâncos şi a mării tălăzuitoare, multicolore, plină de rezonanţe. Pe când altor popoare marea şi uscatul le

apăreau ca două sfere separate ale naturii, elinilor, şi nu numai celor de pe insule dar şi celor din sudul continentului, le-a fost hărăzită pretutindeni simultan priveliştea care prin contactul şi acţiunea reciprocă a elementelor oferă imaginii naturii bogăţie şi măreţie. De altfel, cum ar fi putut acele popoare visătoare şi fericite să nu fie inspirate de formele stâncilor încoronate de păduri de pe malurile adânc crestate ale Mediteranei, de comunicarea tacită a suprafeţei Pământului cu straturile joase ale atmosferei, de răspândirea formelor vegetale? Cum putea, în vremea când dispoziţia spre poezie era în apogeu, să nu se cufunde în contemplarea ideală orfee impuls al spiritului? Elinii considerau lumea vegetală în legătură mitică multiplă cu eroii şi cu zeii. Aceştia pedepseau răzbunător orice distrugere a pohiilor şi ierburilor sfinţite. Capacitatea de imaginaţie antma foi mele vegetale; dar formele poeziei, la care se mărginea antichitatea cu toatfi dezvoltarea deosebită a spiritului grecesc* nu acordau părţii descriptive a naturii decât o dezvoltare minoră.

Izolat mai apar totuşi şi la tragici, în toiultumultului pasiunilor agitateşi a sentimentelor dureroase, descrieri entuziaste de peisaje, dovedind o reacţie adâncă pentru natură. „Când Oedip se apropie de dumbrava sacră a Eumenidelor, corul proslăveşte lăcaşul strălucitului Kolonos, unde privighetoarea melodică zăboveşte, cu drag şi cântă în triluri cristaline”; el cântă „despre verdeaţa noptatică a iederii, despre narcisele muiate în rouă, despre crocusul auriu şi despre măslinul indestructibil, care renaşte mereu din el însuşi”. Iar Sofocle, slăvind locul său natal Kolonos, aşază figura înaltă a pribeagului rege urmărit de o soartă crudă lângă apele repezi ale râului Kephissos, înconjurat de privelişti calme. Liniştea din natură măreşte impresia de durere pe care o trezeşte

făptura înaltă a regelui Orbit, victima Tunei patimi fatale... Şi Euripide se complace a descrie pitoresc păşunile din Messenia şi Laconia, care, „sub cerul veşnic senin, udate de mii de izvoare, sunt străbătute de sprintenul Pamissos".

Poezia bucolică, născută pe plaiurile Siciliei, cu tendinţă spre dramatism, poartă pe drept numele unei forme de tranziţie. Ea descrie în mici epopei pastorale mai mult oamenii naturii decât peisajul, poezie pe care însă. Teocrit o duce la perfecţiune. Idila conţine de altfel un element elegiac delicat, ca şi cum s-ar fi născut „din dorul după un ideal pierdut", ca şi cum în pieptul omului sentimentul pentru natură ar fi totdeauna îmbinat cum oarecare melancolie.

Odată cu viaţa liberă a poporului a murit şi poezia în Ellada, ea devenind descriptivă, didactică şi purtătoare a cunoaşterii. Astronomia, geografia, vânătoarea şi pescuitul apar în epoca alexandrină ca tematică a poeziei, deseori dezvăluind o tehnică metrică desăvârşită. Făpturile şi obiceiurile lumii animale sunt descrise cu graţie şi deseori cu mare exactitate, astfel că ştiinţele naturale moderne le-au putut recunoaşte şi clasifica uşor după rase şi chiar specii. Dar tuturor acestor genuri de poezie le lipseşte viaţa lăuntrică, o concepţie entuziastă despre natură, ceea ce prin lumea exterioară x devine pentru poet aproape în mod inconştient obiect al fanteziei. Înfăptuirea majoră a elementului descriptiv o atinge egipteanul Nonnus în cele 48 de cânturi minunate ale operei sale *Dionysiaca*, de o versificare desăvârşită. Poetul se complace în descrierea marilor dezlănţuiri ale naturii: de la incendiul provocat de un trăsnet pe malul păduros, până şi peştii din albia Hiadespesului se pârjolest; el arată cum aburii care se indică prilejuiesc procesul meteorologic al furtunii şi ploaia electrică. Înclinat spre poezia romantică, Nonnus din Panopolis este surprinzător de inegal, când

entuziasmat şi atrăgător, când plicticos şi prolix.

Un sentiment mult mai profund pentru natură şi gingăşie a afectului le relevă unele părţi din antologia greacă ajunsă până la noi pe căi şi din epoci atât de diferite. În plăcuta traducere a lui Iacob, viaţa plantelor şi animalelor, tot ce se referă la faună şi floră este înmănuncheat într-un singur capitol. Sunt mici tablouri conţinând de cele mai multe ori doar aluzii la formele individuale. Astfel, el cântă destul de des platanul, care „hrăneşte în rămurişul lui strugurele mustos”, care a pătruns din Asia Mică, trecând peste insula lui Diomede, pe malurile siciliene ale râului Anapus abia pe timpul lui Dionysius cel Bătrân; totuşi, în general, maniera antică a acestor cântece şi epigrame este dedicată mai mult faunei decât florei. O compoziţie ceva mai mare şi mai generoasă este *Idila Primăverii* care se datorează lui Meleagru din Gadara (Coelosiria).

Dacă fie chiar numai vechea faimă a regiunii, şi tot trebuie să menţionez aici: descrierea văii Tempe, pe care Elian a redactat-o probabil după modelul lui Dicearhus. Este cea mai amplă descriere a naturii ce ne-a rămas de la prozatorii greci, atât din punct de vedere topografic cât şi pitoresc; căci umbroasa vale este însufleţită de alaiul Pytiei care „rupe din dafinul sfânt ramurile ispăşitoare, de lauri”. În îndepărtata epocă bizantină, din secolul al IV-lea încoace, găsim mai des în romanele prozatorilor greci descrieri de peisaje. În acest sens citătm romanul pastoral al lui Longos în care totuşi aspectele trezite de natyră sunt mult precumpănite de tablouri biografice.

Aceste pagini n-au scopul să prezinte mai mult decât ceea ce, printr-o evocare specială a anumitor forme artistice, ar îngădui o privire generală asupra concepţiei poetice despre lumea exterioară. Aş părăsi deci aici mediul înfloritor al antichităţii eline, dacă într-o carte, pe care am

îndrăznit s-o intitulez *Cosmos* aş putea omite descrierea naturii cu care începe cartea pseudoaristdtelică despre Cosmos (sau orânduirea lumii). Ea ne arată „globul pământesc împodobit cu vegetaţie luxuriantă, bogat udată de ape şi (ceea ce este mai însemnat) * locuit de fiinţe cugetătoare”. Nuanţarea retorică a unui atât de bogat tablou al naturii, cu totul neobişnuită manierei concise, pur ştiinţifice a descrierilor Stagiritului, este una din numeroasele dovezi ale neautenticităţii acestei scrieri despre Cosmos. Ar putea să aparţină lui Apuleius sau lui Chrisippus sau oricărui altuia. Pasajul în care este descrisă natura, pasaj care regretăm că nu e de Aristotel, ne este înlocuit prin altul autentic, pe care ni l-a păstrat Cicero. Dintr-o operă pierdută a lui Aristotel, acesta ne citează, în traducere acl *literara*, următoarele: „Dacă ar exista fiinţe care ar trăi în permanenţă în adâncul pământului, în locuinţe care ar fi împodobite cu statui şi tablouri din care cei socotiţi fericiţi aif totul, din abundenţă, şi dacă aceste fiinţe ar afla de stăpânirea şi puterea zeilor şi ar ieşi din lăcaşurile acelea tainice prin crăpăturile pământului, pe locurile pe care locuim noi; dacă ar da cu ochii deodată de pământ, de mare şi de bolta cerească, dacă ar cunoaşte imensitatea norilor şi forţa vânturilor; dacă ar admira soarele în măreţia, frumuseţea şi efectul emanaţiei luminii lui; dar a, în sfârşit, odată cu căderea nopţii, care învăluie pământn! în beznă, ar vedea cerut înstelat, luna cu lumină schimbătoare, răsăritul şi „apusul constelaţiilor şi mersul lor neschimbat orânduit pe veşnicie, atunci ar exclama că într-adevăr trebuie să existe zei şi că toate lucrurile măreţe sunt opera loru. S-a spus î>e drept, că numai aceste cuvinte sunt suficiente ca să justifice definiţia lui Cicero despre „fjuxul de aur ăl elocinţei aristotelice” în care suflă ceva diii forţa plină de vervă a geniului lui Platon. O astfel de dovadă a existenţei forţelor cereşti

dedusă din frumuseţea şi amploarea nesfârşită a operelor creaţiei apare foarte sporadic în antichitate.

Ceea ce lipseşte, nu în receptivitatea poporului grec, ci în direcţia productivităţii sale literare, e şi mai vădit la romani. O naţiune care, potrivit vechii datini siculice, în marea ei majoritate se ocupa de cultura pământului şi ducea o viţă rurală ar fi îndreptăţit alte aşteptăridar pe lângă atâtea aptitudini către activitatea practică, firea poporului roman cu gravitatea şi curiozitatea sa, cu bunul său simţ sobru şi ponderat, cu reacţii afective mai atenuate era mai curând înclinată spre realitatea zilnică, decât spre contemplarea poetic idealizantă a naturii. Aceste diferenţe ale vieţii lăuntrice a romanilor şi grecilor se oglindesc în literatură ca expresie spirituală a sufletului poporului. La aceasta se mai. adaugă, în ciuda originii înrudite, recunoscuta diferenţă a construcţiei organice a celor două limbi. Vechiului grai din Laţiu i se atribuie o plasticitate mai minoră, o structură mai redusă a frazelor, o „tendinţă mai realistă”, decât o mobilitate; abstractă. În plus, înclinarea din epoca îngustină de a imita-modelele greceşti ducea la înstrăinare şi putea împiedica manifestarea sentimentului naţional şi libera exprimare a bucuriei şi a trăirii frumuseţilor naturii; dar, însufleţiţi de dragostea de ţară, spirite viguroase au ştiut prin individualitatea lor creatoare, prin măreţia ideilor şi prin reprezentări pline de graţie să învingă aceste obstacole.

Înzestrat cil mult geniu poetic este poemul dedicat naturii al lui Lucreţiu, El cuprinde întregùl cosmos; înrudit cu Empedocle şi Parmenide, elocvenţa arhaizantă a lui Lucreţiu relevă tonul grav al prezentării. Aici poezia este adâncrâmpletită cu filosofia, fără a cădea totuşi în „răceala” compoziţiei care, în contrast cu interpretarea plină de fantezie a naturii a lui Platon, a fost atât de aspru criticată încă de retorul Menarider în legătură cu imnurile

fizice înălţate naturii, Fratele meu, Wilhelm-von Humboldt, a analizat, cu! multă perspicacitate, în poemele didactice greceşti, în acel al lui Lucreţiu şi în episodul *Bhagăvad-Gâtă din epopeea hindusă Mahābhārata*, analogiile şi diferenţele izbitoare izvorâte din îmbinarea abstractului metafizic cu poezia. Amănunţitul tablou fizic al universului aparţinând poetului roman contrastează cu atomistica sa rece şi visurile sale geognostice deseori sălbatice, cu descrierea sa vioaie a trecerii speciei umane din desişul pădurilor la cultura pământului, la stăpânirea forţelor naturii; la cultura superioară a spiritului şi deci spre limbă şi civilizaţie.

Când un om de stat a cărui viaţă e plină de agitaţie şi preocupări, şi al cărui spirit, este tulburat de patimă politică, mai păstrează un simţământ viu pentru natură şi dragoste pentru viaţa rustică, înseamnă că poartă în el profunzimea unui. caracter nobil şi generos. Scrierile lui Cicero sunt o mărturie a acestei afirmaţii. Deşi, după cum se ştie prea bine, multe din cele expuse de Cicero în *de Legibus* I şi în de *Oratore* au fost imitate după *Phedrus* al lui Platon, reprezentarea naturii italice n-a pierdut nimic din individualitatea ei. Platon proslăveşte în trăsături generale „umbra deasă a platanului cu frunziş bogat, abundenţa de plante şi mireasma florilor „adierile dulci şi estivale în corul greierilor”. În micul tablou al naturii al lui” Cicero, după cum a remarcat recent un cercetător, totul este reprezentat aşa cum se regăseşte azi în peisajul real. Vedem Lirisul umbrit de plopi înalţi, recunoaştem, când coborâm spre răsărit, munţii abrupţi din spatele vechii qetăţi de la Arpinum, dumbrava de stejari de pe malul râului Fibrenus, precum şi insula, numită azi Isola di Camello, care e formată din ramificarea râuleţului şi unde se retrăgea Cicero ca – după cum spunea el – „să mediteze, să citească sau să scrie”. Arpinum, la poalele munţilor

Volsci, era locul de baştină al marelui om de stat şi împrejurimile minunate au avut, desigur, înrâurire asupra caracterului său în anii copilăriei. Ceea ce natura, mai multvsau mai puţin inspiratoare, reflectă de timpuriu în suflet, se îmbină, fără ca omul să-şi dea seama, cu ceea ce este înrădăcinat adânc şi liber în aptitudinile sale originare, în forţele sale spirituale lăuntrice.

În – toiul fatalelor convulsii ale anului 708 (după întemeierea oraşului Roma), Cicero găsea consolare în vilele sale, când la Tusculum, când la Arpâhum, Cumae şi Antiurn. „Nimic nu e mai îmbucurător – rserie el lui Atticus – decât aceasţă singurătate, nimicmai plăcut decât această casă de ţară, decât ţărmul apropiat şi priveliştea spre mare. În solitudinea insulei Astura, la gura râului cu acelaşi nume, pe malul mării Tireniene, nu mă tulbură nimeni; şi când stau ascuns încă din zorii zilei, într-o pădure sălbatică şi deasă, rămân în adâncul ei până la căderea serii. În afară de tine, dragul meu Atticus, nu mi-e nimic mai drag decât singurătatea mea; în la cultiv legăturile mele cu ştiinţele, dar, vai, deseori e întreruptă de lacrimi. Lupt împotriva acestei stări (ca tată) din toate puterile, dar nu mă pot măsura cu ea". S-a repiarcat deseori că nu se pot nega acestor scrisori, ca şi celor ale lui Pliniu cel Tânăr, accente de sentimentalism modern. Nu găsesc în ele decât rezonanţa unor emoţii profunde care se ridică dureros în orice epocă şi în fiecară popor într-o inimă cuprinsă de nelinişte.

Cunoaştereaţ marilor opere poetice ale lui Vergiliu, Horaţiu şi Tibul este atât de intim întreţesută cu răspândirea generală a literaturii romane, încât ar fi inutil să zăbovim aici abupra unor mărturii izolate \ privind sentimentul gingaş pentru natură care străbate în unele din aceste opere, în epopeea naţională a lui Vergiliu, potrivit caracterului acestui poem, descrierea peisajului nu

poate apare decât secundar, ocupând un loc foarte redus. Aprecierea individuală a unor anumite locuri trece neobservată, descoperind totuşi, într-o tonalitate estompată, o înţelegere Vie a naturii. Unde este descris, mai fericit, jocul gingaş al valurilor mării, unde liniştea nopţii? Cât de mult contrastează cu aceste imagini senine reprezentările viguroase ale furtunir dezlănţuite din cartea întâi despre cultura pământului, ale călătoriei pe mare şi debarcarea la Strofade, a prăvălirii stâncil sau a vulcanului Etna, în flăcări, din *Ejieida*? *De* la Ovidiu ne. – am fi putut aştfpta, c-a rod al lungii sale sălăşluiri în câmpiile din Moesia. inferioară, la Tomis, la o descriere poetică a stepelor, din care niciuna nu ne-a parvenit din antichitate. Surghiunitul nu vedea, firește, genul de stepă acoperită vara cu ierburi înalte de patru până la şase picioare, plină de sevă, – care oferă la fiecare adiere de vânt o lume unduitoare de flori; locul de surghiun al lui Ovidiu era o regiune de stepă pustie şi bogată în mlaştini, iar spiritul stins al celui ce se tânguia ca o femeie, era înecat în amintirile despre desfătările lumeşti, despre evenimentele politice din Roma, şi nu era impresionat de contemplarea deşertului scitic ce-l înconjura. În compensaţie, mult talentatul poet, care stăpânea la superlativ arta reprezentării oricărei imagini pline de viaţă, ne-a lăsat, pe lângă descrieri generale – cam* des repetate – de peşteri, izvoare şi tainice „nopţi cu lună”, o descriere individualizată, importantă chiar din punct de vedere geognostic, a. erupţiei vulcanice de la Metone, între Epidaurus şi Trezen. Ovidiu ne arată, cum prin puterea aburilor comprimaţi pământul se umflă ca o băşică umplută cu aer, ca pielea ţapului cu coarne ramificate* şi se înalţă cât o colină.

Ceea ce trebuie îndeosebi regretat este că Tibul n-a putut să ne lase nicio compoziţie descriptivă, mare, cu

caracter individual despre natură. Printre poeţii epocii augustine el face parte din cei puţini care – din fericire – necunoscând literatura alexandrină, trăiau retraşi la ţară şi se inspirau din propriile lor sentimente exprimâte cu simplitate. Elegiile trebuie fireşte considerate ca tablouri de moravuri, în care peisajul formează fundalul; dar *Sfinţirea ogoarelor şi Elegia a şasea* din cartea I, conţin ceea ce ne puteam aştepta de la prietenul lui Horaţiu şi al lui Messala.

Lucanus, nepotul retorului M. Aeneus Seneca, este foarte înrudit cu acesta în ceea ce priveşte ornamentaţia oratorică şi dicţiunea, dar găsim la el un tablou «xeelent şi fidel al naturii reprezentând distrugerea pădurii druizilor de pe tărâmul, acum fără arbori, al Marsiliei. Trunchiurile de stejar, doborâte, se susţin parcă plutind, re; femate unul de altul; desfrunzite, ele. lasă să pătrundă prima rază de lumină în întunericul sfânt şi înfiorat. Cine a trăit mult în pădurile Lumii Noi simte cât de viu descrie poetul în câteva trăsături, exuberanţa unei vegetaţii ale cărei resturi uriaşe mai sunt îngropate şi azi în unele turbării din Franţa. În poemul didactic Etna al lui Lucilius cel Tânăr, unul din prietenii lui Aeneus Seneca, sunt descrise într-adevăr veridic fenomenele eruptive ale unui vulcan; dar concepţiei. Îi lipseşte individualitatea, mult mai puţină individualitate decât tânărului Bembo, despre caré am pomenit mai sus în *Aetna Dialogus*.

Când, în sfârşit, arta poetică, cu formele ei cele mai măreţe şi mai nobile, a pălit, ca epuizată, în a doua jumătate a secolului al IV-lea, tendinţele poetice, despuiate de vraja fanteziei creatoare, erau îndreptate spre realitatea sobra a ştiinţelor şi a descrierii lor. O oarecare perfecţionare a stilului oratoric nu putea înlocui ceea ce lipsea ca sentiment. al naturii şi entuziasm idealizant. Ca produs al acestei perioade sterile în care elementul poetic:

apare ca un ornament exterior întâmplător al gândirii, citäm poemul *Mosella* al lui Ausoniu, Născut în Galia aquitană, poetul luase parte la campania lui Valentinian 4 mpotriva alemaniror. Poemul *Mosellă*, conceput în vechiul oraş Trèves, cântă în unele părţi, nu fără graţie, colinele de pe atunci plantate cu vii de pe malurile unuia din cele mai frumoase râuri. Dar motivele principale ale acestei compoziţii pur did actice sunt topografia calmă şi plată a regiunii, enumerarea râurilor ce se varsă în Mosella şi caracteristica speciilor de peşti, forma, culoarea şi obiceiurile lor.

La prozatorii romani, din care am şi citat pasaje memorabile din Cicero, descrierile despre natură sunt tot atât de rare ca şi la greci. Numai marii istorici ca Iulâu Cezar, Tit Liviu şi Tacit oferă unele exemple atunci când au prilejul să descrie câmpuri de luptă, treceri peste fluvii sau prin defileuri impracticabilé, adică atunci când simt nevoia să reprezinte lupta omului cu piedicile puse de natură. În *Analele* lui Tacit mă desfată descrierea nenorocitei călătorii pe apă a lui Germanicüs pe râul Ems (Amisia) şi măreaţa descriere geografică a lanţurilor de munţi din Siria şi Palestina. Curtius ne-a lăsat un tablou frumos despre deşertul păduros din regiunea ploioasă Mazenderan, pe care oastea macedoneană trebuia s-o străbată la vest de Hecatompylos. Aş zăbovi mai mult asupra acestui pasaj, dacă am putea deosebi, cu oarecare siguranţă, ce se datorează în naraţiune fanteziei scriitorului – despre care nu se ştia precis în ce secol a trăit – şi ce a împrumutat din izvoare istorice.

Despre marea operă enciclopedică a lui Pliniu cel Bătrân, al cărei conţinut-bogat nu se poate egală cu nicio altă operă a antichităţii, vom vorbi mai târziu, în capitolul despre *Istoria concepţiei lumii*. Ea este, după cum spune atât de frumos nepotul său (Pliniu cel Tânăr) „diversă ca şi

natura”. Un produs al tendinţei irezistibile de a cuprinde totul, deseori fără prea multă sârguinţă, inegal în stil, prezentând ba o simplă enumerare, ba o abundenţă de idei, plină de viaţă şi de înfloriturі retorice. *Istoria Naturii* a lui Plinhr cel Bătrân este, chiar din cauza formei ei, săracă în descrieri individuale ale naturii, dar pretutindeni când este. vorba despre conlucrarea grandioasă a forţelor universale, despre orânduirea perfectă II Cosmosului (*Naturae majestas*) nu i se poate tăgădui o inspiraţie lăuntrică reală. Această operă a influenţat enorm Evul Mediu.

Ca mărturii ale sentimentului de dragoste pentru natură la romani, am mai cita şi vilele graţios aşezate pe Pincio, la Tusculum şi Tibur, pe promontoriul Misenum la Puteoli şi Baja, dacă n-ar fi fost supra-încărcate, ca acelea ale lui Scaurus şi Mecena, a lui Lucullus şi Adrian, cu clădiri anexe luxoase şi somptuoase. Temple, teatre şi hipodroame alternau cu coteţe, clădiri pentru creşteca rea melcilor şi popândăilor. Scipio cel Bătrân avea o casă de ţară, mai simplă, la Liternum, pe care însă o împrejmuise ca pe o cetate, cu turnuri. Numele unui prieten al lui August Matius ni s-a păstrat deoarece, amator de silnicie şi monstruozităţi, el a fost primul care a inventat obiceiul de a tăia pomii pentru a-i modifica artistic după modele arhitectonice şi plastice. Scrisorile lui Pliniu cel Tânăr ne furnizează descrierea plăcută a doua din numeroasele sale vile (Laurentium şi Tusculum). Dacă găsim că ambele clădiri, înconjurate de garduri vii tăiate geometric, sunt. prea compacte, prea îngrămădite – după gustul nostru de aşezare în natură – aceste descrieri dovedesc totuşi – ca şi imitarea văii Tempe dată de Adrian vilei sale de la Tibur – că pe lângă dragostea pentru artă, pe lângă marea grijă acordată confortului, amplasarea vilelor în raport cu soarele şi vânturile predominante, nu 1$ era străină

citadinilor rofnani şi nici dragostea pentru natură. Adăugăm cu bucurie că această dragoste de natură era mai puţin stânjenită pe moşiile lui Pliniu de aspectul mizeriei sclavilor. Om bogat, el nu era numai cel mai învăţat al timpului său, dar poseda – ceea ce în antichitate se exprima rareori – un sentiment uman pentru clasele inferioare aservite. La vilele lui Pliniu cel Tânăr nu existau cătuşe, sclavul agricultor moştenea liber ceea ce-şi agonisea.

Despre zăpada veşnică a Alpilor, când se împurpurează seara sau dimineaţa devreme, despre frumuseţea gheţarilor albaştri, despre natura grandioasă a peisajelor elveţiene n-a ajuns până la noi nicio descriere din antichitate; şi totuşf. Se duceau neîncetat oameni de stat; conducători de oşti, însoţiţi de literaţi, prin Elveţia spre Galia. Toţi aceşti călători nu ştiu decât să se plângă de drumurile îngrozitoare, impracticabileromanticul scenelor din natură nu-i preocupa niciodată. De altfel, e un lucru cunoscut că Iuliu Cezar, reîntorcându-se la legiunile sale din Galia, a folosit timpul necesar „pentru trecerea Alpilor” pentru a termina o scriere gramaticală *De analogia*; Silius Italicus (a murit sub Trăian, când Elveţia era colonizată) descrie regiunea alpină ca o pustietate înspăimântătoare, fără vegetaţie, în schimb vorbeşte cu dragoste de prăpăstiile stârţeoase ale Italiei, şi de malurile stufoase ale Lirisului (Gangliano). Izbitor este însă că priveliştea minunată a lanţului de coloane de bazalt,[16] care se găsesc grupate diversificat în mijlocul Franţei, pe malul Rinului şi în Lombardia, n-a incitat niciun roman să le descrie, ba nici măcar să le menţioneze.

În timp ce sentimentele care însufleţeau antichitatea clasică se pierdeau şi spiritele erau îndreptate spre acţiune

16 Rocă vulcanică bazică,.de culoare cenuşie-închisă sau neagră, compactă, constituită din piagioclazi bazici, augit şi uneori olivină.

şi manifestarea energiei omeneşti şi nu asupra stărilor exterioare şi contemplării lor, un nou fel de gândire a câştigat teren. Creştinismul se răspândea treptat şi aşa cum el a influenţat favorabil, chiar acolo unde a apărut ca religie de stşit, marea. problemă a libertăţii civice pentru clasele de jos ale omenirii, tot aşa el a lărgit perspectiva spre natura liberă. Ochiul nu mai e aţintit – asupra făpturilor zeilor olimpici; Creatorul (aşa propovăduiesc părinţii bisericii după toate regulile artei într-un limbaj deseori bogat în fantezie poetică) se arată măreţ în natura moartă ca şi în cevie, în lupta sălbatică a elementelor ca şi în activitatea calmă a dezvoltării organice.

Odată cu dizolvarea treptată a imperiului roman dispar, fireşte, în acelaşi ritm, în scrieriiacelor. timpuri triste, forţa creatoare, simplitatea şi puritatea discursului; dispar, mai întâi, în ţările latine, mai târziu şi în Orientul grecesc. Tendinţa spre solitudine, spre cugetare sumbră, spre adâncire lăuntrică se manifestă vizibilşi influenţează simultan limba şi coloritul stilului.

Când uneori pare să se dezvolte ceva nou în starea de spirit a oamenilor acest lucru îşi are originea mai totdeauna într-un germene sporadic mai vechi ascuns adânc în sufletul lor. Vechea lume nu este diferenţiată brutal de cea modernă; dar schimbările intervenite în credinţele religioase ale omenirii, în sentimentele morale, în felul special de viaţă al acelora care exercitau înrâurire asupra sferei de idei a maselor, au scos deodată la iveală, pregnant, ceea ce înainte trecea neobservat. Năzuinţa creştină era aceea de a demonstra din orânduirea lumii şi frumuseţea naturii măreţia şi bunătatea creatorului. O astfel de năzuinţa de glorificare a dumnezeirii prin operele ei a trezit dorinţa de a descrie natura. Cele mai vechi şi mai amănunţite descrieri de acest gen le găsim la un contemporan ai lui Tertulian şi Filostrat, un retorician din

Roma, Minucius Felix, de la începutul secolului al treilea. Îl urmărim cu plăcere în lumina amurgului pe ţărmul mării la Ostia, pe care ţărm îl descrie, fireşte, mai pitoresc şi mai puţin dăunător sănătăţii oamenilor decât e acum. Dialogul religios, *Octavjus*, este o pledoarie curajoasă a noii credinţe împotriva obiecţiunilor aduse de un prieten păgân.

Este locul să intercalez aici fragmente din câteva descrieri ale naturii datorite părinţilor bisericii greceşti, deoarece bănuiesc că ele sunt mai puţin cunoscute cititorilor mei decât ceea ce literatura romanţ ne-a transmis despre dragostea de natură & vechilor italici. Încep cu o scrisoare a lui Vasile cel Mare, pentru care am de mult o preferinţă deosebită. Născut la Cezareea, în Capadocia, Vasile renunţase, după împlinirea vârstei de treizeci de ani, la viaţa veselă din Atena, vizitase schimnicii creştine din Coelosiria şi Egiptul de Sus, apoi s-a retras, după pilda esenienilor şi terapeuţilor dinaintea erei creştine, într-o pustietate de pe râul armenesc Iris. Acolo se înecase la pescuit fratele său Naucratius, după cinci ani de vieţuire sărăcăcioasă, ca pusnic. „Cred – scria el lui Grigore din Nazianz – că am ajuns, în sfârşit, la capătul colindărilor mele. Nădejdea de a mă uni cu tine – ar trebui să spun dulcile mele visuri (căci pe drept a numit omul nădejdile visuri făcute la trezie) – nu s-a împlinit. Dumnezeu m-a călăuzit spre un loc, aşa cum ne apărea nouă deseori în închipuire. Ceea ce ea ne arăta ca o nălucire e acum aievea în faţa ochilor mei. Un munte înalt, acoperit de o pădure deasă este udat spre nord de ape sprintene, veşnic curgătoare. La poalele muntelui se întinde o cunpie mare, rodnică datorită aburilor care o umezesc. Pădurea înconjurătoare, în care se îngrămădesc tot soiul de pomi, mă împrejmuite ca o cetate întărită. Pustia este mărginită de două prăpăstii adânci. Pe de o

parte, acolo unde râul se rostogoleşte de pe munte, el formează un obstacol greu de trecut, pe cealaltă, pătrunderea e stăvilită de o coamă lată de munte. Coliba mea e aşezată pe culme, astfel că cuprind într-o privire plaiul întins, întregul fir al Irisului, care este mai frumos şi mai bogat decât Strimonul la Amfipolis. Râul pustietăţii mele, mai repede şi mai impetuos decât oricare altul pe care-l ştiu, se sparge de peretele stâncii şi se aruncă, zgomotos, în prăpastie. Pentru drumeţii iubitori de munte o privelişte minunată, pentru băştinaşi prilej de bogată pradă de peşte. Să-ţi descriu aburii dătători de roade care se ridică din pământul jilav, adierile răcoroase de pe oglinda mişcătoare a apei? Să-ţi vorbesc de cântul drăgălaş al păsărilor şi de belşugul de ierburi în floare? Ceea ce mă atrage cel mai mult e liniştea calmă a ţinutului, vizitat doar ici, şi colo de vânători; căci sălbăticia mea adăposteşte cerbi şi turme de capre sălbatice, nu urşii şi lupii voştri. Cum aş putea să schimb locul acesta cu altul? Şi Alcmeon, după ce a găsit Echinadele, n-a vrut să rătăcească mai departe”. Din această descriere simplă a peisajului şi a vieţii în pădure se exprimă sentimente care se contopesc cu cele din timpurile moderne mai bine decât orice, ne-a fost transmis din antichitatea greacă şi romană, pin coliba singuratică, în care s-a retras Vasjle, privirea noastră se afundă în acoperişul foios al pădurii din vale. Refugiul pe care şi l-au dorit de a fi ta timp el şi prietenul său Grigore din Nazianz s-a găsit în sfârşit. Aluzia poptic-mitică cu care se termină scrisoarea răsună ca o voce care vine din altă lume, îndepărtată de cea creştină; v

Şi homeliile lui Vasile cel Mare-despre Heeraemeron sunt o dovadă a sentimentului său pentru natură. El descrie blândeţea nopţilor veşnic senine din Asia Mică unde, după cum se exprima el, stelele, „veşnicele flori ale cerului”, înalţă spiritul omului de la vizibil la invizibil.

Când în legenda despre crearea lumii vrea să preamărească „frumuseţea mării”, descrie priveliştea suprafeţei ei nemărginite, în stările ei variate şi schimbătoare: „cum, atinsă uşor de suflarea lină a aerului, reflectă ba o lumină albă, ba una albastră sau îmbujorată, cum dezmiardă ţărmul în jocul ei liniştit”. Aceeaşi stare de spirit sentimental-melancolică, cuprinsă de vraja naturii, o găsim la Grigore de Nyssa, fratele lui Văsile cel Mare. „Când văd – exclamă el – fiecare, creastă de stâncă, fiecare fund de vale, fie care câmpie acoperite cu iarbă nouă, apoi podoaba variată a pomilor, şi la picioarele mele crinii înfloriţiânzestraţi de natură şi cu mireasmă şi cu farmecul culorii, când văd în depărtare marea la care duce rătăcitorul nor, atunci sufletul mi-e cuprins, de o tristeţe care nu e lipsită de extaz. Când apoi roadele toamnei dispar, frunzele cad, ramurile despuiate de podoaba lor stau încremenite, ne cufundăm în acordul forţelor minunate ale naturii. Cine le înţelege. pe acestea cu ochii sufletului, simte micimea omului faţă de măreţia universului”.

Dacă o astfel de glorificare ajut Dumnezeu prin dragostea pentru natură i-a condus pe grecii creştini la descrieri poetice ale naturii, ei dispreţuiau, în schimb, în primele timpuri ale noii credinţe, potrivit ciudăţeniei felului lor de gândire, toate operele artei umane. Ion Gură de Aur spune în nenumărate locuri: „Dacă vezi clădiri strălucitoare, dacă te seduce priveliştea galeriilor de coloane, priveşte repede bolta cerească şi câmpurile libere pe care cirezile\ pasc pe malul lacurilor} Cine nu dispreţuieşte toate creaţiile artei, când dis-de-dimineaţă, în taina inimii sale, admiră răsăritul soarelui, cum îşi revarsă lumina de-aur peste globul pământesc? Când odihnindu-se în iarba adâncă, lângă izvor sau în umbra neagră a pomilor cu frunziş des, ochiul său se desfată în depărtarea care se

pierde în vag?” Antiohia era atunci înconjurată de schimnicii şi într-una din acestea trăia Ioan Gură de Aur. Era ca şi cum elocvenţa şi-ar fi regăsit elementul – libertatea – la izvorul naturii în ţinuturile păduroase de pe acea vreme din Siria şi Asia Mică.

Când însă mai târziu, în perioadele opuse oricărei culturi spirituale, creştinismul s-a răspândit printre popoarele germanice şi celtice, care mai înainte erau adoratoare ale naturii, cinstind prin simboluri barbare forţele binevoitoare şi cele distrugătoare, contactul cu natura şi cercetarea forţelor o au început să fie suspectate ca îndemnând la magie. Acest contact părea tot atât de periculos ca lui Tertulian, lui Clemens din Alexandria şi aproape tuturor părinţilor bisericii cultivarea artelor frumoase. În secolele al XII-lea şi al XIII-lea sinoadele de la Tours (1163) şi de la Paris (1209) au interzis călugărilor citirea de scrieri despre fizică. Abia Albert cel Mare şi Roger Bacon au rupt curajos cătuşele spirituale, „natura a fost izbăvită de păcatele ei”, şi repusă în drepturile vechi.

Am arătat până acum contrastele care s-au. manifestat la greci şi la N romani – în două literaturi atât de aproape înrudite „după diversitatea epocilor. Dar nu numai timpul, adică marile evenimente care au transformat neîncetat forma de guvernare, moravurile şi concepţiile religioase, fac să reiasă aceste contraste în felul de a>simţi; mai izbitoare sunt acelea pe care le generează diferenţa de rasă a oamenilor şi a capacităţilor lor spirituale. Ce diferită ni se înfăţişează vioiciunea dragostei pentru natură la elini, germanii de nord, rasele semite, persani şi indieni! Există o părere deseori afirmată, că la popoarele nordice bucuria pe care o manifestă 4>pentru natură trebuie atribuită unui fel de nostalgie după” ţinuturile graţioase ale Italiei şi Greciei, după minunata exuberanţă a vegetaţiei tropicale, îndeosebi

după lungile ierni căre-i privează de orice e desfătare în natură. Nu tăgăduim că dorul după climatul palmierilor scade de îndată ce ne apropiem de centrul Franţei sau de peninsula iberică; dar termenul atât de mult folosit azi şi etnologic corect, de popoare indo-germane, ar trebui să amintească el singur că nu este cazul să se atribuie iernii nordice o influenţă generală asupra acelor sentimente. Supraabundenta literatură poetică a indienilor ne informează că în regiunile intertropicale şi în apropierea lor, la sud de lanţul munţilor tjimalaya, pădurile veşnic verzi şi înfloritoare au inspirat mereu fantezia popoarelor est-ariene, că aceste popoare se simţeau mai atrase de zugrăvirea poetică a naturii decât popoarele germane, răspândite până în nordul inospitalier al Islandei. O lipsă sau-cel puţin o întrerupere oarecare a dragostei de natură întâlnim şi la locuitorii climatului mai fericit din sudul Asiei. Anotimpurile se succed brusc, datorită ploilor atotroditoare şi seceteiatotpustietoare care acoperă totul cu praf. În Persia (platoul vost-arian), deşertul, pustiu de orice vegetaţie, înaintează în formă de golf în cele mai fertile regiuni, unde păduri mărginesc în Asia centrală şi Orientul apropiat limita oceanului interior al stepei întinse. Astfel, condiţiile locale ale pământului din acel climat cald oferă locuitorilor, în direcţie orizontală, acelaşi contrast al deşertului şi bogăţiei vegetale, ca în direcţia verticală lanţurile de munţi acoperite cu zăpadă din India şi Afghanistan. Contrastele grandioase ale anotimpurilor, ale vegetaţiei şi ale altitudinii sunt pretutindeni unde concepţia despre natură se îmbină cu întreaga cultură şi cu ideile religioase ale unui popor, elementele inspiratoare ale fanteziei poetice.

Dragostea de natură, înclinaţia spre contemplare proprie naţiunilor germanice, se manifestă în cel mai înalt grad în cele mai vechi poeme ale Evului Mediu. Poezia

cavalerească a trubadurilor, în epoca Hohenstauffenilor, stă mărturie în acest sens. Oricât de multe puncte istorice de contact ar avea această poezie cu cea romantică din Provenţa, niciodată nu i s-a putut nega veritabilul ei caracter germanic-un sentiment intim pentru natură transpare din moravurile germanice şi din toate orânduirile vieţii, ba chiar din dorinţa de libertate. Trăind mult la curţile prinţilor, descinzând chiar din ei, trubadurii călători se aflau în neîncetată legătură cu natura, care le procura o dispoziţie idilică „de multe ori elegiacă. Pentru a cinsti cum trebuie creaţiile ce se datoresc unei astfel de stări de spirit, mă adresez cercetătorilor celor mai profunzi ai Evului Mediu german, prietenilor mei Jakob şi Wilhelm Grimm. [17]” Poeţii naţionali ai acelei epoci – spune Wilhelm Grimm – nu s-au consacrat niciodată unei zugrăviri a naturii care n-avea alt scop decât să impresioneze spiritele prin reprezentarea peisajului în culori strălucite. Fireşte că meşterilor vechi germani nu le lipsea comuniunea cu natura dar ei nu ne-au transmis alte descrieri de acest gen decât acelea care erau în legătură cu întâmplări istorice sau cu simţăminte care izvorau din poeziile lirice. Pentru a începe cu epopeea populară, cel mai vechi şi mai valoros monument german, nu găsim nici în Ni*ebelungenlied,* nici în Gu*drun z*ugrăvirea unei scene din natură, chiar acolo unde exista prilejul să fie făcută. Nararea destul de prolixă ţi lungă a vânătorii, în timpul căreiaa fost ucis Siegfried, abia menţionează poiana plină de flori şi fântâna răcoroasă de sub tei. În Gu*drun,* care se dovedeşte a fi o prelucrare mai, îngrijită, dragostea pentru natură apare ceva mai pronunţat. Când fata regelui cu alaiul ei, silită să facă

17 Jakob ÎAidwig Karl Grimm (1785—1863), filolog german, fondatorul filologiei germanice prin Gramatica germană. In colaborare cu fratele său Wilhelm Karl (1786—1850), a publicat celebrele Poveşti germane. T7

munca umilă a sclavelor, duce rufele stăpânului la ţărmul mării, se vede că iarna este tocmai pe sfârşite şi păsărelele cântă întrecându-se una pe alta; mai fulguieşte şi mai plouă şi părul fecioarelor e şfichiuit de vânturile aspre ale lunii martie. Aşteptându-şi liberatorii, Gudrun părăseşte cortul şi, sub razele luceafărului de dimineaţă, când marea începe să strălucească, ea distinge coifurile şi scuturile întunecate ale prietenilor ei. Toate acestea sunt spuse în puţine cuvinte, ele dau totuşi o imagine grăitoare destinată să amplifice tensiunea premergătoare unui important eveniment istoric. Tot astfel procedează şi Homer, când descrie insula Ciclopilor şi grădinile îngrijite ale lui Alcinous: el vrea să ilustreze abundenţa exuberantă a sălbăticiei în care trăiesc monştri uriaşi, – şi lăcaşul somptuos al unui rege puternic. Ambii poeţi nu urmăresp să redea o descriere a naturii propriu-zisă".

Opuse epopeii populare simple sunt povestirile cu conţinut bogat ale poeţilor din perioada cavalerilor, din secolul al treisprezecelea, carexercitau o anumită artă şi în care excelează atât de mult Hartmann von Aue[18], Wolfram von Eschenbach[19] şi Gottfried din Strasbourg la începutul veacului, că merită denumirea de mari clasici... Din operele voluminoase ale acestora am putea culege multe dovezi cu privire la dragostea lor adâncă pentru natură, dar şi lor le era străin gândul unei descrieri propriu-zis a naturii. Ei nu încetineau mersul acţiunii, oprindu-se la contemplarea vieţii liniştite a naturii. Cât de diferite de ele sunt compoziţiile poetice moderne! Bernardin de Saint-Pierre are nevoie; de întâmplări numai pentru a servi de

18 tiartrrmnn von Aue (sec. XII, XIII), poet german născut in Suabiâ, primul poet de limbă germană.

19 Wolfram Eschenbach (circa 1170—1220), unul dintre principalii poeţi germani ai Evului Mediu, autor' al unor poezii de dragoste şi a trei lungi poeme Parzifal, Wil- leholm şi Titurel.

cadru tabloului său. Poeţii lirici ai secolului al XIII-lea îndeosebi, când cântă dragostea, (ceea ce nuvfac totdeauna), vorbesc destul de des de blinda lună mai, de cântecul privighetorii, de rouă care străluceşte pe florile pajiştilor dar totdeauna numai în legătură cu sentimentele pe care vor să le oglindească. Pentru a „indica stări triste se recurge la frunzele îngălbenite, la păsările amuţite, la sămânţa îngropată sub zăpadă. Aceleaşi gânduri, fireşte exprimate frumos şi foarte diferit, revin neîncetat. Trebuie să-i menţionăm aici, ca exemple strălucite, pe expresivul Walter von der Vogelweide şi pe visătorul Wolfram von Eschenbach, de la care ne-au rămas „din păcate, dbar puţine poeme lirice.

Întrebarea dacă datorită contactului cu Italia de sud, a cruciadelor din Asia Mică, Siria şi Palestina, poezia germană nu s-a îmbogăţit cu imagini noi ale naturii, nu poate fi, în linii generale, decât negată. Nu se poate spune că cunoaşterea Orientului ar fi dat o altă direcţie cântecelor trubadurilor. Cruciaţii aveau puţine legături cu sarazinii, ba chiar trăiau în mare tensiune şi cu celelalte popoare care luptau pentru aceeaşi cauză. Unul din cei mai vechi poeţi lirici a fost Friedrich von Hausen, care a pierit odată cu oastea lui Barbarossa. Cântecele sale se referă mult la cruciadă, dar exprimă numai concepţii religioase sau du – rerea de-a fi despărţit de iubita lui. Despre ţara unde se găsea nu pare să aibă nimic de spus. Aidoma, de altfel, ca toţi acei care au participat la cruciade, ca Reimar cel Bătrân, Rubin, Neidhart şi Ulrich von Liechtenstein. Reimar a ajuns, se pare, ca pelerin în Siria, în alaiul ducelui Leopold al VI-lea al Austriei. El se plânge că îl chinuie dorul de patrie şi-l face să-l uite şi pe Dumnezeu. Menţionează doar de câteva<a ori curmalul, în legătură cu frunzele de palmier pe care pelerinii cuvioşi le poartă pe umăr. Minunata natură a Italiei nu mi-aduc

aminte să fi inspirat pe trubadurii care au trecut Alpii. Walter von der Vogelweide, care a călătorit mult, n-a văzut decât râul Po; dar Freibank a fost la Roma! Singura remarcă pe care o face este că „în palatele celor care locuiau odinioară acolo, creşte iarba”.

Epopeea germană a animalelor, care nu trebuie confundată cu fabula, animalelor din Orient, îşi are izvorul în convieţuirea cu animalele, fără intenţia de a le reprezenta. Epopeea animalelor, pe care Jacob Grimm o tratează cu măiestrie în prefaţa la *Reinhart Fuchs*, revelă o dragoste profundă pentru natură. Animalele neîncătuşate de ţarină, glăsuitoare pline de mişcare „contrastează cu viaţa tăcută a plantelor negrăitoare. Ele sunt un principiu activ care însufleţeşte peisajul. Poeziei vechi îi place să privească viaţa naturii cu ochi omeneşti*; ea împrumută animalelor şi uneorâchiar plantelor spirit şi simţăminte omeneşti, interpreţind cu multă fantezie şi naiv-copilăreşte tot ceea ce se percepe. Ierburi şi flori sunt culese şi folosite de zei şi de eroi şi atunci ele poartă numele lor. În epopeea germană a animalelor se simte străbătând un parfum vechi de pădure”.

Am putut fi tentaţi odinioară să stabilim o legătură între poezia germanică despre natură şi resturile poeziei ceito-irlandeze care au circulat, ca nişte năluciri în ceaţă, de la popor la *popor* o jumătate de Veac sub numele lui Ossian. Dar vraja a pierit de când comportarea literară a talentatului Macpherson a fost pe de-a-ntregul descoperită prin publicarea textului original galic (o traducere a operei engleze) făurit de el. Există cântece vechi irlandeze numite cânturi finnianice, din timpul creştinătăţii, care însă n-au ajuns nici până la secolul al VIII-lea; dar aceste cântece populare conţin puţin din descrierile sentimentale ale naturii care dau un farmec atât de deosebit lui Macpherson.

După cum am observat mai sus, dacă popoarelor indo-germane din Europa de nord le sunt proprii, într-un grad foarte înalt, impulsuri sentiroentalromantice, nu trebuie să considerăm acest fenomen datorit numai climei, adică nostalgiei amplificate de privaţiuni prelungite. Am amintit cum literatura indiană şi persană, dezvoltată sub vipia cerului sudic, ne-a dat cele mai atrăgătoare zugrăviri ale naturii deopotrivă organice şi neorganice, a trecerii secetei spre ploile tropicelor, a apariţiei primului nor pe cerul de un albastru adânc, când vânturile încep să susure treptat în frunzişul de pe vârful palmierilor.

Este locul să pătrundem ceva mai adânc în de. meniul descrierilor indiene ale naturii. „Să ne închipuim – spune Lassen în excelenta sa *Arheologie* – o fracţiune a rasei ariene imigrată în India venind din sălaşul ei: de baştină din nord-vest, înconjurată de o natură cu totul nouă, minunat de bogată. Blândeţea climei, fertilitatea pământului, abundenţa sa generoasă, de roade, trebuia să confere noii vieţi un colorit mai viu. La aptitudinile extraordinare ale poporului arian, la înzestrarea superioară a spiritului său în ecare, ca într-un germene, îşi au rădăcina toate realizările sublime şi măreţe ale indienilor, concepţia despre lumea exterioară a generat o cugetare adâncă asupra forţelor naturii, iar această cugetare este baza direcţiei contemplative pe care o găsim intim întreţesută cu poezia indiană. Impresia atât de covârşitoare pe care natura a exercitat-o asupra poporului se arată cel mai clar în concepţia sa religioasă de bază, în recunoaşterea dumnezeirii în natură. Uşurinţa fără griji a existenţei exterioare favoriza şi îmbia spre contemplare. Cine se putea dedica mai liniştit şi mai profund contemplaţiei, să cugete despre viaţa pământească, despre starea oamenilor după moarte, despre esenţa dumnezeirii deoat indienii pocăiţi, brahmanii care trăiau în pustie, ale

căror şcoli vechi formează unul din cele mai caracteristice fenomene ale vieţii indiene şi care au avut o înrâurire esenţială asupra dezvoltării întregului popor?”

Voi aminti, bazat pe cercetările fratelui meu şi ale altor sanscritologi ceea ce o dragoste puternică pentru natură, deseori manifestată, a introdus în poezia indiană şi voi începe cu *Veda*> primul şi cel mai sfânt monument al culturii popoarelor est-ariene. Obiectul său principal este venerarea naturii. Imnurile din *Rigveda* conţin zugrăviri atrăgătoare ale zorilor şi privelişte a soarelui „cu mâini de aur”. Marile poeme eroice *Rāmāyana* şi *Mahābhārata*... sunt de datăf mai recentă decât *Vedele* şti mai vechi decât *Puranele*. În creaţiile epice, glorificarea naturii este de asemene. a îmbinată, cu legenda. Dacă în *Vede* nu se poate indica decât rareori locul scenei care a entuziasmat pe sfinţii înţelepţi, în schimb în poemele eroice descrierile naturii sunt de cele mai multe ori individuale şi legate de locuri determinate, inspirate deci din impresii directe, ceea ce le dar evident, viaţă şi vioiciune. Un colorit bogat vădeşte călătoria lui Rama de la Ayodhya la Dshamaka, viaţa sa în pădurile virgine şi reprezentarea vieţii în pustiu a Panduizilor.

Numele lui JCalidasa a fost deseori şi din vechime sărbătorit de către popoarele apusene. Marele poet a strălucit la curtea de înalt nivel cultural a lui Vikramaditya, deci contemporan-cu Vergiliti şi Horaţiu. Traducerea în limbile engleză şi germană a cărţii *Sakuntala*, a, stârnit admiraţia de care s-a bucurat Kālidāsa în mă – sură atât de mare. Delicateţea sentimentelor şi bogăţia fanteziei sale. Jereatoare îl aşază pe o înaltă treaptă, alături de marii poeţi ai tuturor naţiunilor. Farmecul descrierilor sale despre natură se găseşte şi în drama sa plină de graţie *Vikrama şi Unasi*, în care regele pădurilor, rătăceşte prin desişuri în căutarea nimfei Unasi; la fel în poemul *Solvi*

anotimpurilor şi al norilor (*Meghaduta*). Cu un realism uimitor este zugrăvită, în acesta din urmă, bucuria cu care, după lunga secetă tropicală, este salutată apariţia primului nor care anunţă perioada apropiată a ploilor. Numai expresia de realism, de care m-am folosit mai sus, justifică faptul de a aşeza alături de poemul indian *Solul norilor*, *Tabloul naturii*, înainte de începerea ploilor, pe care l-am conceput în America de Sud într-o perioadă când *Meghaduta* lui Kālidāsa nu putea să-mi fie cunoscută nici măcar în traducerea lui Chezy. Tainicele procese meteorologice care se peifec în atmosferă, contururile fantastice, forma norilor şi fenomenele electrice luminoase sunt aceleaşi în ambele continente; iar arta idealizantă, a cărei menire este să înnobileze realitatea redând-o într-un tablou simbolic, n-ar pierde nimic din vraja *Vi* dacă spiritul de analiză al cercetărilor secolelor de mai târziu reuşeşte să confirme realitatea dintr-o veche ficţiune poetică doar contemplativă.

De la arienii de est, indienii brahmani, cu orientare spirituală către frumuseţea pitorească a naturii, trecem la arienii de vest, la persani, care se separaseră spre nord şi care iniţial, pe lângă veneraţia pentru natură, mai erau devotaţi zămislirii dualistice Ahriman şi Ormuză. Ceea ce numim literatură persană nu datează decât din timpul Sasanizilor, căci cele mai vechi documente ale artei ei poetice au pierit de mult. Abia după ce ţara a fost subjugată de către arabi şi se înstrăinase de ea însăşi a luat naştere, din nou, o literatură naţională sub Sasanizi, Gaznevizi şi iSeldeiucizi. Înflorirea poeziei lui Firdusi până la Hafiz şi Djanni a dăinuit doar patru-cinci sute de ani, cam până la călătoria lui Vasco da Gama. Când cercetăm dragostea pentru natură la indieni şi persani, nu trebuie să uităm că ambele popoare, considerate în raport cu cultura lor, apar egal separate între ele, în timp şi spaţiu.

Literatura persană aparţine Evului Mediu, iar cea indiană în sensul cel mai propriu, antichităţii. Natura podişului iranian nu are bogăţia luxuriantă a vegetaţiei arborescente, minunata diversitate şi coloritul plantelor care împodobesc pământul-Hindustanului. Lanţul munţilor Vindhya, care a fost mult timp frontiera popoarelor ariene de est, cade în zona tropicală, pe când întreaga Persie este situată dincolo de cercul tropical, ba mai mult, poezia persană ţine în parte de regiunea nordică de la Balkh şi Fergana. Cele patru paradise celebrate de poeţii persani erau; frumoasa vale Soghd lângă Samarkand, Maşanrud lângă Hamadan, Sha'aW Bowan lângă Kal eh Sofid în provincia Fars şi Ghute, în şesul din Damasc. Atât Iranului cât şi Turanului le lipsesc însă pădurile şi, – prin urmare, viaţa de pustnic, două elemente care au înrâurit puternic imaginaţia poeţilor indieni. Grădinile răcorite de fântâni arteziene, pline de tufişuri de trandafiri şi pomi fructiferi nu puteau înlocui peisajele sălbatice şi grandioase din Hindustan. Nici nu e de mirare că poezia descriptivă este mai puţin vioaie, deseori sobră şi de o graţie artificială. Dacă, în sensul indigenilor, am proslăvi ceea ce noi numim spirit şi umor, admiraţia noastră ar trebui să se limiteze la productivitatea poeţilor persani, la diversitatea imprevizibilă a formelor în care ştiu să trateze acelaşi subiect. În schimb, le lipsesc adâncimea şi sentimentele însufleţite pentru natură.

Chiar în *Epopeea naţională* sau *Cartea eroicistorică* a lui Firdusi, zugrăvirea peisajului întrerupe rareori naraţiunea. Deosebit de delicată şi plină de culoare locală este descrierea climei şi a vegetaţiei din regiunea de coastă Mazenderan, datorită unui cântăreţ drumeţ, care a făcut pe regele Kei Kawus să plece spre Marea Caspică pentru noi cuceriri. Poemele. dedicate primăverii de Enweri, Djelaleddin Rumi, Adhad şi semiindianul Feişi (al

doilea trece drept cel mai mare poet mistic al Orientului) sunt pline de vioiciune acolo unde. tendinţa spre comparaţii jucăuşe nu tulbură armonia. Saadi, în *Bostan* şi *Golistan* (*Grădina cu fructe* şi *Grădina cu trandafiri*), Hafiz, a cărui filosofie a vieţii a fosteomparată cu aceea a lurlloraţiu, reprezintă – după cum se exprimă Joseph von Hammer în marea sa operă despre istoria poeziei persane – primul, ca moralist", un veac de etică, al doilea ca poet al iubirii, momentul culminant al liricii; totuşi patosul şi afectarea deformează adesea zugrăvirea naturii. Motivul preferat al poeziei persane „iubirea privighetorii şi a trandafirului revine obsedant; în artificiile convenţionale ale limbajului figurat, expresia sentimentului pentru natură se pierde în Oribnt.

Dacă trecem de pe platoul iranian prin Turan, lanţul munţilor Urali, care desparte, spre Nord, Europa şi Asia, ajungem la lăcaşul străvechi al rasei finice. De la neamurile finice, ale căror aşezări s-au întins departe, în vestul Europei. Elias Lonnrot[20] a cules, din gura locuitorilor din Carelia şi Olonez, un număr mare de cântece finice în care – după expresia lui Jakob Grimm – „te izbeşte un sentiment profund pentru natură aşa cum se întâlneşte aproape numai în poezia indiană". Într-o veche epopee de aproape trei mii de versuri este vorba de lupta între finlandezi şi laponi şi de destinul unui erou divin numit Veino. Naraţiunea cuprinde o descriere plină de graţie a vieţii de ţară finice, îndeosebi când nevasta fierarului Ilmarinen îşi trimite cirezile în pădure şi rosteşte rugăciuni pentru ocrotirea animalelor. Puţine popoare oferă, în cultura lor spirituală şi în orientarea simţămintelor lor, aşa cum au fost determinate de şerbia

20 Elias Ldnnrot (1802—1884), scriitor finlandez născut la Karjalahja. El a cules cînteccle populare din Carelia şi le-a publicat sub titlul de Kalevala (1836—1847).

degradantă, sau de sălbăticia războaielor, sau de stăruitoarea lor dorinţă de libertate politică, o nuanţare atât de diversă şi de-minunată ca poporul finlandez şi popoarele cu limbă înrudită lor. Ne referim la ţăranii acum atât de paşnici, la care s-a găsit această epopee, la hunii asaltatori ai lumii, mult timp confundaţi cu mongolii, şi la un popor mare şi nobil, maghiarii.

Considerând ceea ce în dragostea pentru natură şi în forma manifestărilor pare să depindă de diversitatea raselor, de influenţa specifică a configuraţiei teritoriului, de constituţia statului şi de spiritul religios, ne mai rămâne să aruncăm o privire asupra popoarelor Asiei care contrastează cel mai puternic cu popoarele ariene sau indo-germane – indienii şi perşii. Semiţii şi arameii ne dezvăluie în monumentele mai vechi, demne de veneraţie, ale spiritului lor poetic şi ale fanteziei creatoare, dragostea lor adâncă pentru natură. Expresia acestui sentiment se manifestă grandios şi viu în legende pastorale, în cântece de templu şi corale, în strălucirea poeziei lirice a regelui David, în şcoala de vizionari, şi profeţi a căror exaltare, aproape înstrăinată de trecut, este orientată spre viitor.

Genul poeziei ebraice mai Oferă locuitorilor Orientului, pe lângă măreţia ei sublimă intrinsecă, un farmec deosebit, deoarece ea este întreţesută eu tradiţiile religioase ale adepţilor a trei credinţe larg răspândite: mozaică, mahomedană şi creştină. Prin misiuni favorizate de spiritul comercial şi de cucerire al naţiunilor navigatoare, nume geografice şi descrieri din Orient, aşa cum ni le păstrează textele din *Vechiul Testament*, au pătruns adânc în pădurile Lumii Noi şi îrv insulele Pacificului.

Caracteristic pentru poezia ebraică dedicată naturii este că ea cuprinde totdeauna – ca un reflex al monoteismului – întregul univers în unitatea sa, atât Viaţa

terestră cât şi spaţiile luminoase ale cerului. Ea zăboveşte mai puţin la amănuntul fenomenului, preferând contemplarea vastelor perspective. Natura nu este descrisă ca ceva de sine stătător, glorificată pentru frumuseţea ei proprie, cântăreţului ebraic ea îi apare totdeauna în raport cu o putere spirituală superioară. Natura este pentru el ceva creat, orânduit, expresia vie a omniprezenţei lui Dumnezeu în lumea lucrurilor fizice. De aceea poezia lirică ebraică este solemnă şi grandioasă, prin conţinutul el însuşi; ea este melancolică şi languroasă când este vorba de condiţiile pământeşti ale oamenilor. De remarcat că această poezie, în ciuda măreţiei sale, chiar în culmea spiritualităţii ei celei mai înalte, produsă de vraja muzicii, nu devine aproape niciodată extremă ca poezia indiană. Închinată contemplării pure a dumnezeirii, simbolică în expresie, dar clară – şi simplă în gândire, ea se complace în alegofrii care revin aproape ritmic mereu aceleaşi.

În ceea ce priveşte zugrăvirea naturii, textele *Vechiului Testament* sunt o oglindire fidelă a complexităţii pământului Palestinei pe care trăia poporul ebraic, a alternanţei de pustiu şi fertilitate, a pădurilor Libanului. Ele descriu condiţiile climatice în ordinea cronologică a anotimpurilor, obiceiurile popoarelor de păstori şi aversiunea lor înnăscută pentru lucrarea pământului. Naraţiunile epice sau istorice sunt de o simplitate naivă, aproape mai puţin bogate în imagini decât la Herodot, redând fidel realitatea, foarte explicabile după cum mărturisesc unanim călătorii de mai târziu, faţă de neînsemnatele schimbări ale obiceiurilor şi ale condiţiilor din natură. În schimb lirica ebraică revelă, dimpotrivă, un stil mai înflorit, mai bogat în descrierea vieţii naturii, s-ar putea spune că în psalmul 104 singur e cuprins întregul Cosmos: „Domnul, înconjurat de lumină, a întins cerul ca

un covor. A clădit apoi globul pământesc pe el ca să nu se clatine în veşnicie. Apele izvorăsc din munţi şi curg în văi spre locurile care le sunt hărăzite, ca să depăşească ţinuturile ce li s-au mărginit şi să adape toate sălbăticiunile timpului. Păsările din aer cântă în frunziş. Plin i de sevă se înalţă arborii eterni, cedrii Libanului, pe care Domnul însuşi i-a sădit; ca pasările sălbatice să se cuibărească în ei, şi acvila să-şi clădească culcuşul în brazii înalţi". Se mai descrie acolo „oceanul în care mişună vieţi fără număr", pe care călătoresc corăbii şi evoluează „monstrul pe care l-a zămislit ca să zburde". Se pomenesc „câmpurile semănate de mâna omului, viile vesele şi îngrijirea livezilor de măslini". Corpurile cereşti desăvârşesc această icoană a naturii: „Demnul a făurit lumea pentru a împărţi timpul, şi soarele care cunoaşte cursul orbitei sale. La căderea nopţii sălbăticiunea începe să forfote; leii tineri rag după pradă şi cer hrană de la Dumnezeu, dar când răsare soarele ei fug şi se ascund în vizuini, iar omul se apucă de munca zilei, până pe înserat". Este uimitor să găseşti descris într-un poem liric atât de mic, în trăsături ample, universul întreg, cerul şi pământul. Vieţii active a elementelor naturii îi este opusă aici munca zilnică, tăcută şi anevoioasă a omului de la răsăritul şi până la apusul soarelui. Acest contrast, această universalitate a concepţiei în alternanţa fenomenelor, această privire retrospectivă asupra puterii nevăzute şi omniprezente, care poate „întineri" pământul sau să-l prefacă în pulbere, ruptivează solemnitatea unei scrieri poetice mai degrabă sublimă decât ataşată de viaţă şi de plăceri.

Asemenea concepţii despre Cosmos se repetă de mai multe ori (Psalmurile 65, 7 – 14 şi 74, 15 – 17) şi în modul cel mai desăvârşit poate în capitolul 37 al vechii *Cărţi a lui Iov*, care se prea poate să fie premergătoare *Cărţii lui*

Moise. Procesele meteorologice care se petrec în pătura norilor, formarea şi dizolvarea vaporilor după diferitele direcţii ale vântului, producerea grindinei şi a tunetului bubuitor. sunt descrise cu expresivitate, punându-se multe întrebări pentru care fizica de azi a formulat expresii ştiinţifice fără a fi reuşit totuşi a le rezolva pe toate, satisfăcător. *Cartea lui Iov* este considerată unanim ca cea mai desăvârşită scriere poetică pe care a creat-o poezia ebraică. Ea este tot atât de pitorească în zugrăvirea diferitelor fenomene pe că t. de artistică e ca organizare a întregii compoziţii didactice. În toate limbile moderne, în care a fost tradusă *Cartea lui Iov*, peisajele naturii Orientului trezesc o impresie adâncă. „Domnul păşeşte pe faţa mării, pe culmile talazurilor ridicate de furtună. Zorile purpurii tivesc marginea pământului şi modelează masa norilor ca mâna omului lutul plastic". Se descriu obiceiurile animalelor, ale asinului în pădure, ale căilor, bivolilor, hipopotamului şi ale crocodililor, ale vulturilor şi ale struţului. Vedem „aerul pur în zăpuşeala vântului de sud, întinzându-se ca o oglindă peste deşertul însetat". Acolo unde natura dăruieşte, cu zgârcenie, roadele ei, spiritul omului se ascute; el percepe fiecare schimbare din atmosfera mişcătoare şi în straturile de nori şi caută să descifreze, în singurătatea deşertului încremenit sau în aceea a oceanului tălăzuitor, orice schimbare prevestitoare a fenomenelor. Clima clin regiunile secetoase şi stâncoase ale Palestinei este deosebit de potrivită pentru a trezi astfel de observaţii.

Forma literaturii poetice ebraice nu este lipsiţă nici ea de diversitate. Astfel pe când de la Iosua la Samuil poezia este însufleţită de entuziasm războinic, cărticica culegătoarei Ruth oferă un tablou al. naturii de cea mai naivă simplitate şi de un farmec-jnespus, despre care Goethe, în epoca entuziasmului său pentru Orient, a spus:

„Este cel mai delicat lucru pe care tradiţia ni l-a dăruit sub raport epic şi liric”.

Chiar în timpurile mai moderne, în primele monumente ale literaturii arabe se observă un slab reflex al grandioase» concepţii despre natură, proprie, încă din vechinie, neamului semitic. Îmi amintesc de plastica descriere a vieţii beduinilor în deşert, pe care grămăticul Asmar o leagă de numele marelui Antar şi pe care a contopit-o cu alte legende eroice premahomedarie, realizând o operă de mare. amploare. Personajul principal al acestei nuvele romantice este acelaşi Antar din stirpea lui Abs, fiu ui căpeteniei Sheddad şi al unei sclave negre, ale cărui versuri sunt păstrate printre poemele consacrate (*moallakât*) în Kaaba. Savantul traducător englez Terriek Hamilton a atras atenţia asupra coloritului biblic al stilului lui Antar. Fiul desertului ı\ trimite pe Asmai la Constantinopol, ceea ce prilejuieşte un contrast pitoresc între cultura greacă şi barbaria nomadică. Nu trebuie să ne surprindă faptul că cea mai veche poezie arabă Nnu a acordat decât un spaţiu foarte restrâns descrierii naturii, căci – după cum observă un renumit cunoscător al acestei ramuri a literaturii, anume Freytag – tematica principală a artei lor poetice cuprinde povestiri despre fapte de arme, preamărirea ospitalităţii şi a credinţei în dragoste şi niciunul dintre cântăreţi nu era originar. din fericita Arabie. Uniformitatea monotonă a întinderilor ierboase şi deşerturile acoperite de praf nu puteau trezi dragostea pentru natură decât în momentul unei «stări sufleteşti cu totul deosebite.

Acolo unde pământuh e lipsit de podoaba pădurilor, fenomenele atmosferice, furtunile, vijeliile şi ploile mult dorite preocupă mult mai mult fantezia. Mi-amintesc aici – pentru a împrumuta tablouri veridice ale naturii de la poeţii arabi – „de *Moallakatul* lui Antar „care descrie

câmpiile fecundate, de ploaie, pe care mişună roiuri de insecte bâzâitoare, de minunata descriere a furtunii de la Amrul Kais din cartea a şaptea a celebrei Ha*masa;* în sfârşit, de revărsarea Eufratului când fluviul târăşte, în valurile sale, trunchiuride pomi şi mari cantităţi de stuf, descrisă în Na*begha D*h*obyani,* Cartea a opta din Ha*masa c*are este intitulată Că*lătorie şi şo**vin t*rebuia, fireşte, să-mi atragă în mod deosebit atenţia. Am aflat însă că somnul se referă doar la primul fragment al cărţii şi că este cu atât mai dd iertat cu cât este atribuit unei călătorii pe cămilă, în timpul nopţii.

Am încercat să dezvolt fragmentar, în acest capitol, modul în care lumea exterioară, adică priveliştea naturii vii şi neanimate, a influenţat inegal în diferite epoci şi la diferite neamuri lumea ideilor şi simţămintelor pentru natură. Din istoria literaturii am arătat ceea ce caracterizează afirmarea pregnantă a acestui sentiment pentru natură, Nu mi-am propus, ca de altfel în toată lucrarea mea despre Cosmos, să tratez aceste idei în integralitatea, că în generalitatea lor şi să aleg unele exemple în care să fie ilustrate. particularităţile timpurilor şi ale raselor umane. Am analizat. literatura greacă şi romană până la dispariţia treptată a sentimentelor care dau antichităţii clasice din Apus o strălucire nepieritoare; am căutat în textele părinţilor bisericii expresia dragostei de natură, generată de viaţa de pustnic. Analizând popoarele indo-germane (folosesc aici denumirea în sensul mai strict al cuvântului), am trecut. de la poemele germane din Evul Mediu la cele ale bogat înzestraţilor arieni de est (indienii) şi ale mai puţin dotaţilor arieni din vest, locuitorii vechiului Iran. După o privire ifugitivă asupra cânturilor celtice şi e recent descoperită epopee finlandeză, am zugrăvit profunda dragoste pentru natură de care este însufleţită una din ramurile neamului semitic (arameii),

anume în sublimele poeme ebraice şi arabe Astfel, am văzut lumea fenomenelor oglindită în fantezia popoarelor din nordul şi sud-estul Europei, pe platourile persane şi în ţinuturile tropicale ale Indiei. Pentru a cuprinde natura în toată amploarea ei, am socotit că trebuie s-o înfăţişez în primul rând obiectiv, ca fenomen real şi apoi să o înfăţişez reflectată în suflettil oa-i menilor.

După ce s-a stins gloria aramee, greacă şi romană, aş putea spune după apusul lumii vechi, marele şi entuziastul creâtor al lumii moderne, Dante Alighieri, ne arată din când în când imensa lui dragoste pentru viaţă şi „natură. Atunci se sustrage patimilor precum şi vastului său cerc subiectiv de idei, misticii sale grea de presentimente. Epoca în care a trăit a urmat nemijlocit aceleia în care, de partea cealaltă a Alpilor, cântecul trubadurilor, pe care l-am menţionat, începuse să se stingă. În mod inimitabil, Dan te zugrăveşte la ifârşitul primului cânt, al *Purgatoriului*, boarea dimineţii şi lumina tremurătoare a oglinzii depărtate a mării în mişcarea ei lină (*îl tremolar de la marina*); în cântul al cincilea, el descrie ruperea de nori şi jumflarea nurilor, când, după lupta de la Campaldino cadavrul lui Buenconte de Montefetro a dispărut în Arno. Intrarea în dumbrava deasă a paradisului terestru îi aminteşte poetului pădurea de pini de la Ravenna, „*la pineţa în suo litto di Chiassi*”, în ale căror vârfuri răsună cântecul matinal al păsărilor. Cu adevărul local al acestei icoane a naturii contrastează, în paradisul ceresc, fluviul de lumină, din care sar scântei „care se cufundă în florile de pe mal, dar care ca şi ameţite de miresme, cad din nou în fluviu, pe când altele se ridică”. Sunt înclinat să cred că la baza unfi astfel de ficţiuni *le* află starea ciudată şi rară a fosforescenţei oceanului când, la ciocnirea valurilor, puncte luminoase par să se ridice la suprafaţă şi toată întinderea lichidă formează o mare mişcătoare de stele.

Extraordinara concizie a stilului măreşte în *Divina Comedia* gravitatea şi profunzimea impresiei.

Pentru a mai zăbovi pe pământul italian, rămânând totuşi străini de romanul pastoral care te îngheaţă, voi menţiona după Dante, *Soneţul funebru* al lui Petrarca, cel care descrie impresia ce i-a făcut-o – după moartea Laurei – reîntoarcerea singuratică în frumoasa vale Vaucluse; poemele mai mici ale lui Bojardo, prietenul lui Ercole d'Este şi stanţele de mai târziu ale Vittoriei Colonna.

Când literatura clacă a înflorit pretutindeni, din nou, datorită legăturii reluate cu Grecia, din punct de vedere politic foarte decăzută, găsim printre prozatori primul exemplu de descriere încântătoare a naturii şi anume la Cardinalul Bembo, mare amator de artă, sfătuitor şi prieten al lui Rafael. Mica sa scriere din tinereţe, *Aetna Dialogus*, ne procură o imagine vie a împărţirii geografice a plantelor pe versanţii munţilor, a lanurilor bogate în gnne ale Siciliei până la marginea acoperită de zăpadă a craterului. Opera completă din perioada maturităţii, *Historiae Venetaie*, caracterizează în mod şi mai pitoresc, clima şi vegetaţia noului continent.

Totul era pe atunci susceptibil să copleşească simultan spiritul cu marile imagini ale globului mărit dintr-odată şi cu creşterea forţelor umane. După cum în antichitate, expediţia macedoniană în Parovamisius şi în văile păduroase ale Indiei a trezit, datorită naturii exotice bogate, impresii a căror amintire mai era vie, după secole, în operele scriitorilor de vază, tot astfel şi chiar mai puternic decât au făcut-o cruciadele, descoperirea Amerâcii a impresionat popoarele apusene. Lumea tropicală, cu toată exuberanţa vegetaţiei ei în şes, cu toate gradaţiile organismelor pe versantul Cordilierilor, cu toate reminiscenţele climei mai nordice pe platourile Mexicului, Noua Grenada şi Quito li s-sau făcut cunoscute abia acum

europenilor de vest Fantezia, fără de care nu se poate realiza nicio operă într-adevăr” mareea omenirii, împrumută descrierilor lui Columb şi Vespuoci un farmec inefabil. Acer. ia din urmă dă dovadă, în descrierea coastei Braziliei, de o cunoaştere exactă a poeţilor din timpurile Vechi şi moderne; celălalt se distinge printr-un spirit religios grav în descrierea cerului senin din Paria şi a cantităţilor imense de apă ale fluviului Orinoco, fluviu care (după părerea lui) Izvorăşte din Paradisul oriental.

În timpurile eroice ale poporului portughez şi ale celui castilian nu numai setea după aur (aşa cum se afirmă din ignorarea vieţii populare de odinioară), dar b dorinţă generală de a înfrunta riscurile unei călătorii îndepărtate, nume ca Haiti, Cubagua şi Darien aţâţau, la începutul secolului al XVI-lea, imaginaţia oamenilor, aşa cum în timpurile mai moderne de la Anson şi Cook încoace, se înflăcărează pentru Tinian şi Otahaiti. Dacă atunci vestea despre ţări îndepărtate ademenea tineretul din peninsula spaniolă, din Flandra, Milan şi Germania de sud să se aventureze sub steagul victorios ai marelui rege pe coamele lanţului Anzilor sau pe pampasurile toride dih Uraba şi Coro, influenţa mai târzie şi mai domoală a civilizaţiei în progres, a generat o nostalgie după ţări îndepărtate ale globului pământesc ale cărei motive şi direcţii erau altele. Dragostea pătimaşă pentru studiul naturii, care pornea îndeosebi din nord, înflăcăra spiritele. Grandoarea intelectuală a concepţiilor se asociază culărgircă materială a cunoştinţelor şi starea de spirit poetic-sentimenfală a veacului se individualiza, pe la sfârşitul secolului, în opere literare ale căror forme arau necunoscute în trecut.

Dacă mai aruncăm încă o privire asupra perioadei marilor descoperiri, care a pregătit acea stare de spirit modernă, trebuie, înainte de toate, să ne gândim la

descrierile despre natură pe care le datorăm lui Columb însuşi. Abia de puţin timp cunoaştem jurnalul lui de bord, scrisorile sale către trezorierul Sánchez, către doica infantelui Don Juan, Dorima Juanna de la Torre, şi către regina Elizabeta. În *Cercetări critice despre istoria geografiei secolelor X* şi *XVI* am încercat să arăt cu câtă dragoste de natură era înzestrat marele descoperitor, rit a descris de frumos, simplu şi expresiv, viaţa de pe noul continent şi cerul nou care se desfăşurau în faţa ochilor lui *tviagentuavo cielo i mundo que fasta entonces en occulto*}, descriere, pe care o pot aprecia întru totul numai acei cărora le este familiară viguroasă limbă a timpului acela Forma plantelor, desişul de nepătruns al păr durilor „în care de abia se poate distinge care flori şi care frunze aparţin fiecărui trunchi", sălbatica exuberanţă de pe malul, umed acoperit de Ierburi, flamingii roz, care înviorează dis-de-dimineaţă gurile fluviilor, îl preocupă pe bătrânul lup de mare navâgând de-a lungul coastelor Cubei, între micile insule Lucay şi Jardinillos, pe care le-am vizitat şi eu. Fiecare ţară nou descoperită i se pare mai frumoasă decât cea descrisă mai înainte, se plânge că nu găseşte cuvinte pentru a reda impresiile suave pe care le-a trăit. Cu totul ignorant în ce priveşte ştiinţa ierburilor, deşi datorită influenţei medicilor arabi şi evrei câteva cunoştinţe superficiale despre plante se răspândiseră încă de pe atunci în Spania, Columb, printr-un simplu instinct al naturii, era ispitit să cerceteze în amănunt tot ce era exotic. El distinge în Cuba şapte sau opt soiuri diferite de palmieri, care sunt. mai frumoşi şi mai înalţi decât curmalul (*variedades de pălmaş superiores a Ios nostras en su bellezza y altura*) [21], comunică prietenului săli Anghiera că a găsit, grupate în aceleaşi regiuni de şes

21 Soiuri de palmieri -superioare celor de la noi, în -ceea ce priveşte frumuseţea şi înălţimea (Spân.').

palmeta şi *pineta* (brazi şi palmieri); cercetează vegetaţia cu atâta spirit de pătrundere şi este. primul care observă că există, pe munţii din Cibao, pini ai căror fructe seamănă cu măslinele din Sevilla. Aşa cum am menţionat mai sus, Columb a despărţit specia podocarpus de familia abiteineelor.

„Farmecul acestei ţări noi – spune Columb – e mult superior campinei de Córdoba. Toţi pomii au frunzişul veşnic verde şi sunt mereu încărcaţi cu roade. Pe sol, ierburile cresc înalte şi înflorite. Aerul e cald ca în luna aprilie în Castilia; privighetoarea cântă mai duios decât se poate spune. Noaptea cântă alte păsări, mai mici şi se aud şi lăcusta şi broaştele. Odată am ajuns într-un golf adânc şi am văzut ce n-au mai văzut alţi ochi: un munte înalt de pe care se scurgeau apele line (*lindas aguas*). Muntele era acoperit cu brazi şi alţi arbori de diferite forme împodobiţi cu flori frumoase. „Navigând în sus, pe fluviul ce se revărsa în golf, priveam plin de uimire umbra răcoroasă, apa limpede ca şi cristalul şi numărul mare de păsări cântătoare. Simţeam că n-aş mai părăsi acest loc, că mii de limbi n-ar putea să redea toate acestea, că parcă mina, vrăjită.

s-ar opune să le scrie (para hacer relación a Ios Reyes de las cosas que vian no bastarăn mii lenguas a referillo, ni la mano para lo escribir, que le parecia questaba encantado)”.

Aflăm din jurnalul unui navigator complet necultivat din punct de vedere literar, ce putere are frumuseţea naturii în structuralei (individuală asupra unui spirit receptiv. Sentimentele înnobilează limba; căci proza amiralului este – îndeosebi când la vârsta de 67 ani, la a patra călătorie a sa, povesteşte grandiosul său vis pe coasta de la Veragua – dacă nu mai elocventă, mai atrăgătoare totuşi decât romanul pastoral aldgoric al lui

Boccacoio şi *Cele două Arcadii* de Sannazzaro şi Sidney, decât, *Salicio y Nemoroso* al lui Garcilasso sau *Diana* lui Jorge de Montemayor. Elementul elegiac-idilic era, din păcate, prea predominant în literatură italiană şi spaniolă. Doar modul plin de voioşie un care Cervantes a zugrăvit aventurile cavalerului de la Mancha, putea să adumbrească pe *Galateea* a aceluiaşi scriitor. Romanul pastoral, oricât de înnobilat în Cervantes prin frumuseţea limbii şi delicateţea simţămintelor, rămâne. potrivit caracterului său, ca manierismul afectat al Evului Mediu, rece şi obositor. Numai luciditatea celor observate duce la expresia adevărată a repx ezentării; de aceea, în minunatele stanţe descriptive din *Ierusalimul liberat*, despre împrejurimile pitoreşti, se găsesc reminiscenţe din peisajul încântător din Sorrente.

Acea redare fidelă, individuală, a naturii, care izvorăşte din propriile simţăminte ale poetului, este strălucitor reflectată în marea epopee naţională a literaturii portugheze. Străbate ca un parfum de flori indiene sub cerul tropical (în peştera din stânca de la Macao şi în arhipelagul

Moluscelor) prin tot poemul Nu sunt îndrituit să confirm afirmaţia lui Friedrich Schleget potrivit căreia *Lusiadeie* lui Camões – „depăşesc cu mult în colorit şi conţinut fantezia lut Ariosto” dar îmi va fi îngăduit, – ca cercetător al naturii, să adaug că în părţile” descriptive ale *Lusiadei* entuziasmul şi duioasele sunete ale. melancoliei nu stingheresc întru nimic zugrăvirea fenomenelor fizice. Dimpotrivă* după cum este totdeauna cazulcând arta se inspiră dintr-un izvor netulburat, ele au amplificat impresia vie a sublimului şi adevărului. De neimitat sunt la Camões desenerile comunicării perpetue între aer şi mare, între pătura poliformă a norilor, procesele ei meteorologice şi variatele stări ale suprafeţei ocearnului. El ne înfăţişează

această suprafaţă când încreţită de vânturi blajine cu valuri mici strălucind în jocul razei de lumină reflectate, când lupta pe care o duce corabia lui Cpelho şi Paul de Gama în uraganul înfricoşător împotriva elementelor dezlănţuite. De fapt; Camões este* în sensul larg al cuvântului, un mare pictor marin. Ca bun războinic a luptat la poalele: muntelui Atlas, în ţinutul marocan. În Marea Roşie şi în Golful Persic; înconjurând de două ori Capul Bunei Speranţe şi înzestrat cu un profund simţ al naturir a surprins, timp de 1 & anr pe coastele indiene şi chineze, toate fenomenele oceanului. El descrie fenomenul electric al sfântului Erasm (Castor şi Pollux ai vechilor navigatori greci) „lumina vie" venerată de oamenii mării; descrie tromba primejdioasă în desfăşurarea, ei gradată: „cum ceaţa, ţesută din abur fin* se roteşte în cerc, coboară ca un tub subţire şi soarbe însetat apele, cum, după ce norul negru s-a adăpat destul* piciorul pâlniei se retrage şi zburând spre cer redă valurilor, ca apă dulce, ceea ce tromba i-a răpit cu zgomot asurzitor. Să încerce interpreţii *Bibliei* – spune poetul (şi o spune parcă batjocorind timpurile noastre) – să lămurească minunile ascunse ale lumii, conduşi numai de spirit şi de ştiinţă, ei care declară ca fals aceea ce auzim din gura navigatorului care el singur a făcut experienţa".

Talentul descriptiv al însufleţitului poet nu zăboveşte numai la câte un fenomen separat, ci se afirmă îşi când cuprinde, marile perspective. Cântul al treilea zugrăveşte, în puţine trăsături, configuraţia Europei, „de la nordul îngheţat până la regatul Lusitaniei (Portugalia de azi) şi strâratoarea unde Heicule (Gibraltar) şi-a desăvârşit ultima minune". Peste tot se vorbeşte despre obiceiurile şi starea de cultură a popoarelor care locuiesc acest continent împărţit în atâtea state. De la prusaci, moscoviţi

şi popoarele „gue o *ftheno frio lava*[22] [23]1 trece la minunatele ţinuturi ale Hellasuloi, „gue creastes *os „peitos doquentes*, e os *juizos de alta phantasia*[24]. În cântul al zecelea priveliştea se lărgeşte. Tethys II duce pe Ganima pe un munte înalt pentru a-i dezvălui tainele – arhitecturii lumii (*machina de mundo*) şi mersul planetelor (după concepţiile lui Ptolemeu). Este o viziune de vis în stilul lui Dante; şi deoarece pământul formează centrul a tot ce se mişcă, „se expune la sfârşit, odată cu descrierea globului pământesc, tot ce se cunoaşte despre ţările; cercetate până atunci şi produsele lor. Aid nu, este vorba să înfăţişeze numai Europa, ca în cântul trei, ci se trec în revistă toate continentele, sunt menţionate chiar Ţaţa Santa Croce (Brazilia) şi coastele pe care le-a descoperit Magellan prin fapte, „dar nu prin credinţa unui fiu al Luşitaniei”.

Dacă l-am elogiat până acum pe Camões îndeosebi ca pictor marin a fost numai pentru a releva faptul că viaţa pe uscat l-a atras mai puţin. Sismondi observa, pe drept, că întregul poem nu conţine nicio urmă evidentă despre vegetaţia tropicală şi structura ei fizionomică. Nu se vorbeşte decât de mirodenii şi produse comerciale folositoare. Episodul Insulei Vrăjite oferă într-adevăr icoana cea mai fermecătoare a unui peisaj, dar pătura vegetală este formată cum se cuvine, „unei Ilha de Venus, din mirt, chitră, lămâi parfumate şi rodii”, toate proprii climei Europei de sud. La Cristofor Columb, cel mai renumit din navigatorii de atuhci, găsim mai mult simţ al naturii pentru pădurile litorale, mai multă atenţie la formele regnului vegetal; dar Columb ţine un jurnal şi înscrie în el impresiile fiecărei zi, pe când epopeea lui

22y Pe care lii nul rece ie spală (portugheză).

23 Care a creat piepturile elocvente şl minţile cu bo

24g ată închipuire (portugheză).

Camões proslăveşte faptele măreţe ale portughezilor. A împrumuta nume de plante din graiul indigenilor şi a le împleti în descrierea unui peisaj în care, ca pe un fundal, să mişcă personajele, nu putea să-l seducă pe poetul obişnuit tru sunete armonioase. V

Alături de figura plină de cavalerism a lui Camões s-a aşezat deseori aceea a unui tot atât de romantic pe cât de războinic spaniol, care a servit sub marele împărat în Perú şi Chile şi a cântat sub acel cer îndepărtat faptele de arme la care a luat parte atât de glorios. În întreaga epopee *Araucana* a lui Don Alonzo de Ercilla *, contemplarea nemijlocită a priveliştii vulcanilor veşnic acoperiţi cu zăpadă, a toridelor văi şi a lagunelor mării adânc crestate în uscât n-a generat aproape nimic ce s-ar putea considera ca reprezentativ. Elogiul excesiv, pe care Cervantes i-l aduce lui Ercilla, cu prilejul recenziei satirice* pline de spirit a poemului *Quirote*, este doar produsul unei pătimaşe rivalităţi între poezia spaniolă şi cea italiană. Voltaire şi alţi critici mai moderni l-au indus în eroare. *Araucana* este fără îndoială o operă pătrunsă de un nobil sentiment naţional, descrierile obiceiurilor unui popor sălbatic, care în lupta pentru libertate a sucombat, nu sunt lipsite de vivacitate, dar construcţia frazelor lui Ercille tărăgănează, este încărcată de nume proprii, fără nicio urmă de entuziasm poetic.

Entuziasmul, se găseşte în numeroase strofe ale poemului *Romancero caballeresco*; în melancolia religioasă a lui Luis de Leon, de pildă în „noaptea lui senină” când preaslăveşte luminile eterne ale cerului înstelat (*respandadores eternales*), şi în marile creaţii ale lui Calderón. „Ciad comedia spaniolilor a ajuns la o înaltă desăvârşire – spune cel mai profund cercetător al literaturii dramatice universale, prietenul meu Ludwig Tiek – găsim deseori la Calderón şi la contemporanii săi, în

versificaţia romanţelor sau a canzonetelor, zugrăviri strălucitoare despre mare, munte, grădini şi văi păduroase; dar aproape totdeauna cu referiri alegorice şi acoperite de un luciu artificial, care ne lasă să simţim nu atât aerul liber al naturii, rea-[25]

litatea tiraniilor, umbra văilor, cât faptul că în versuri armonioase, plăcut ritmate se tace o descriere spirituală, – care revine mereu cu nuanţări". În piesa *Viaţa e un vis* (*La vida es sueño*), Calderón îl face pe prinţul Sigismund să deplângă suferinţele captivităţii sale în contraste vii cu libertatea întregii narturi organice. Se înfăţişează instinctul păsărilor „care trec în zbor repede pe vastul întins al cerului", dl peştilor, „care abia Iscaţi din lupţi şi nul, se avântă pe marea vastă, a cărei nemărginire sân 33 se pare destul de mare în expediţiile lor. Chiar prriiaşaiui care alunecă în meandre, printre flori, «câmpia îi asigură o cărare liberă. Tar eu – exclami disperat Sigismund – care am mai multă viaţă, eu cu spiritul meu liber, mă bucur de mai puţină libertate 1" în acelaşi fel, dar deseori $ prin antiteze, alegorii spirituale – şi manierism – afectat, deformate în şcoala lui Gongora, vorbeşte în *Prinţul credincios* Don Fernando regelui din Fez.

Am amintit aceste exemple, deoarece ele arată cum în poezia dramatică – *r* –, *poezie* care are de-a face mai ales cu întâmplări, pasiuni şi caractere – descrierile nu sunt decât răsfrângeri ale sufletului, ale stării de spirit a personajelor în acţiune. Shakespeare, care în impetuozitatea acţiunii sale, plină de mişcare, n-are aproape niciodată timp şi prilej să se ocupe în mod «deliberat cu descrierea naturii, zugrăveşte prin

25 'Ercilla y.Zuniga Alonzo (1533—1596), poet şi luptător spaniol, autorul cărţii Araucana în care povesteşte, în versuri prolixe, dar cu o strălucire descriptivă deosebită, luptele, al căror martor a fost, în America de Sud.

întâmplări, aluzii şi emoţii ale personajelor în aşa fdl peisajul şi natura încât le vedem aievea şi au se pare că trăim în – ele. Astfel trăim în *Vistd unei nopţi ide vară* în pădure, vedem în ultimele scene din *Neguţătorul din Veneţia* danii de lună care Jnmineză noaptea caldă de vară, fără – ca vreuna din ele să fie descrisă. O adevărată descriere a naturii este totuşi acces a. stmcii de la Dover, t» piesa *Regele1 Leecr*, unde Ed gar; simulnd nebunia, mergând! ea tatăl său orb –, Gâoster, pe pământ drept H facepe acesta să creadă că se arcă pe stâncă, Descrierea priveliştii de sus; în adâncuri, trezeşte la oricine & impresie de ameţeală.

Dacă la Sfoakespeare însufleţirea simţămintelor şi simplitateagrandioasă a limbajului dă viaţă atât. de minunată înfăţişării şi expresiei individuale; poemul sublim al lui Mttton *Paradisul pierdut*, potrivit caracterului unei-astfel de concepţir, este mai degrabă pompos decât descriptiv, întreaga, bogăţie a fanteziei şi a limbii este revărsată din belşug1 asupra zugrăvirii naturii înfloritoare a paradisului; dar aer, ca şi în plăcutele poeme didactice ale lui Thomson despre anotimpuri, descrierea vegetaţiei n-a fost schiţată decât în general, e. u> conturări mat estompate. Potrivit: aprecierii unor cunoscători profunzi ai artei indiene; Kalâdas» individualizează într-adevăr în poemul său *Kitusanhara* – care datează de peste n mie cinci sute de ani – viguroasa natură tropicală eu mai multă vioiciune; dar îi lipseşte caracterul graţios care îşi iaizvorul; Ia Thomson, din diferenţa mai variată dinteeanotimpuri proprie latitudinilor mat înalte; în trecerea: toamnei cu belşugul: ei de roade la iarnă, şi a iernie la primăvara veşnic înnoitoare de viaţă, ki descrierea activităţii harnice sau & bucuriilor oamenilor; în fiecare perioadă a anului.

Dacă trecem lat timpurile mai moderne, observăm că

de la jumătateasecolului al XVTTI-lee s-a dezvoltat preponderent, ca multă vigoare „proza descriptivă. Deşi studiul lărgit şi multilateral ai naturii, a îmbogăţit considerabil volumul cunoştinţelor, el n-a reuşit totuşi să înăbuşe, sub»

greutatea ştiinţei, aptitudinile de exaltare intelectuală de care se bucură doar o minoritate. Această concepţie intelectuală (opera spontaneită – ţii poetice) a crescut ca volum şi relief al obiectului de când privirile au pătruns mai adânc în structura milnţilor (hecatombele stratificate ale organizaţiilor dispărute), în răspândirea geografică a animalelor şi plantelor, în înrudirea raselor umane. Primele impulsuri spre stimularea imaginaţiei, spre însufleţirea dragostei pentru natură, spre contactul cu natura şi dorinţa de călătorie în ţări depărtate au fost date în Franţa de Jean-Jacques Rousseau, Buffon, Bernardin de Saint-Pierre şi Chateaubriand; în insulele britanice de Playfairân Germania, de Georg Poster, tovarăşul lui Cook în cea de a doua expediţie în jurul lumii.

Nu intră în cadrul acestei lucrări să cercetăm ce caracterizează pe fiecare din aceşti scriitori, ce anume conferă descrierilor de peisaje din operele lor larg răspândite, farmec şi atracţie şi ce tulbură impresiile pe care au vrut să le trezească; dar unui călător care-şi datorează cunoştinţele despre lume. Îndeosebi contemplării nemijlocite, fie-i îngăduit să intercaleze aici câteva consideraţii izolate asupra unei părţi mai tinere şi mai puţin cercetate a literaturii. Buffon, grandios şi grav, îmbrăţişând totodată structura plantelor, organizaţia, lqrnina şi forţa magnetică, mult mai profund în cercetările sale fizice decât bănuiau contemporanii săi, când trece de la obiceiurile animalelor la descrierea peisajului, vădeşte în construcţia frazelor, mai mult pompă retorică decât individualizare realistă, rezultatul fiind mai degrabă

acceptarea sublimului decât emoţionarea spiritului prin descrierea expresivă a vieţii reale, a naturii, în acord cu prezentul. Ceea ce ne lipseşte îndeosebi în operele acestui mare scriitor este îmbinarea armonioasă a zugrăvirii naturii cu expresia sentimentului trezit; lipseşte tot ceea ce izvorăşte din analogia tainică dintre emoţiile spirituale şi fenomenele lumii senzoriale.

O mai mare adâncime a simţămintelor şi a concepţiei despre viaţă se vădeşte în operele lui Jean-Jacques Rousseau, Bernardin de Saint-Pierre şi Chateaubriand. Dacă menţionez aici elocvenţa seducătoare a primului, scenele pitoreştide la Clarens şi Meillerie, pe lacul Leman, o fac pentru că în operele principale ale puţin savantului dar zelosului colecţionar de plante (ele sunt cu douăzeci de ani mai vechi decât *Epocile naturii* de Buffon), entuziasmul se manifestă mai cu seamă în originalitatea interioară a limbii, ba chiar izvorăşte în proză tot atât de tumultuos ca în poeziile nemuritoare ale lui Schiller, Goethe şi Byron. Chiar atunci când nu se urmăreşte nimic ce ar fi legat nemijlocit de studiul naturii, pasiunea noastră pentru acest studiu nu poate fi decât „amplificată de farmecul înfăţişării poetice a vieţii din natură, fie chiar în limitele spaţiilor pământeşti bine cunoscute nouă.

Revenind la prozatori, ne oprim cu plăcere la creaţia căreia Bernardin de Saint-Pierre îi datoreşte cea mai mare parte a renumelui său literar, *Paul şi Virginia*. Operă unică în literatura universală, înfăţişează peisajul unei insule în mijlocul mării tropicale unde, când ocrotiţi de blândeţea cerului, când ameninţaţi de lupta aprigă dintre elemente, se desprind pitoresc, ca de pe un covor înflorit două făpturi, pline de graţie, în abundenţa sălbatică a vegetaţiei pădurii. Aici, ca şi în *Coliba indiană*, ba chiar în *Studii despre natură*-care, din păcate sunt deformate prin teorii aventuroase şi erori de fizică, px-iveliştea mării, gruparea

norilor, vâjâitul vântului în boschetele da bambuşi, unduirea vârfurilor înalte ale palmierilor sunt zugrăvite cu o exactitate de neimitat., Capodopera lui Bernardin de Sakit-Pierre, *Paul şi Virginia*, m-a întovărăşit chiar în zona unde este plasată acţiunea. Mulţi ani de-a rândul a fost citită de mine şi de scumpul meu prieten şi însoţitor Bonpland; acolo (să mi se ierte apelul la propriile mele simţăminte), în strălucirea tainică a cerului sudic, „sau când, în perioada ploilor, pe malul fluviului Orinoco, fulgerul lumina trosnind pădurea, ne-am pătruns amândoi de adevărul valabil ca care este reprezentată în acea operă extraordinara natură tropicală în toată caracteristica ei. O cuprindere tot" atât de desăvârşită a amănuntului, fără a prejudicia generalitatea, fără a-i răpi materiei exterioare tratate însufleţirea interioară a fanteziei poetice, îl caracterizează într-un grad şi mai înalt pe spiritualul şi inefabilul autor al romanelor *Atala*, *René*, *Martirii* şi al *Călătoriei în Grecia şi Palestina*. În creaţiile lui. Chateaubriand sunt asociate, cu minunată expresivitate, toate contrastele peisajului, din cele mai diferite ţinuturi. Numai amploarea marilor amintiri istorice putea împrumuta impresiilor unei călătorii scurte atâta pro –, funzime şi seninătate.

În Germania, dragostea pentru natură s-a manifestat ca şi în literatura italiană şi spaniolă mult prea mult timp sub forma artistică de idilă, roman pastoral şi poem didactic. Această cale au bătătorit-o deseori Paul Flemming, care a călătorit în Persia, Brockes, sensibilul Ewald von Kleist, Hagedom, Salomon Gessner şi Haller, unul din cei mai mari naturalişti ai tuturor timpurilor ale cărui descrieri locale oferă cel puţin contururi precise şi un adevăr mai obiectiv al coloritului. Elementul eligiac-idilic predomina pe atunci în poezia peisagistă melancolică, iar precaritatea conţinutului nu pute. a nici

chiar la Voss, acel nobil şi profund cunoscător al antichităţii clasice, să fie voalată de o limbă mai cultivată şi mai dezvoltată. Abia când studiul continentelor a câştigat în profunzime şi diversitate, când ştiinţele naturale nu se mai limitau la enumerarea tabelară de produse bizare ci s-au dedicat descrierii aspectelor ample ale geografiei comparate, a putut fi folosită acea dezvoltare a limbii pentru zugrăvirea plină de viaţă a zonelor îndepărtate:

Cei mai vechi călători ai Evului Mediu ca John Mandeville (1353); Hans Schiitberger din München (1425) şi Bernhard von Breytenbâch (1486) ne bucură şi azi printr-o naraţiune plăcută datorită francheţei limbajului şi siguranţei cu care se prezintă unui public care era cu totul nepregătit, deci cu atât mai curios. şi credul, pentru că nu învăţase încă să-l fie ruşine să pară încântat sau chiar mirat. Interesul pentru călătorii era pe atunci aproapedramatic, ba avea aproape un colorit epic, datorită amestecului necesar şi uşor al miraculosului Obiceiurile popoarelor se descriu mai puţin, dar sunt foarte sugestive prin relatarea contactului dintre călător şi indigeni. Vegetaţiei nu i se acordă-atenţie şi nu i se dă denumire, doar ici şi colo, când este vorba de vreun fruct foarte plăcut sau de formă ciudată sau despre dimensiunea extraordinară a vreunui trunchi sau frunze. Dintre animale se descriu mai întâi cele asemănătoare omului, apoi cele carnivore şi cele periculoase. Contemporanii călătorului credeau însă în toate pericolele din ace! e ţări, pe care puţini dintre ei le-au întâmpinal Astfel, încetineala călătoriei şi lipsa de mijloace" de comunicaţie făceau ca ţările indiene (aşa era numita zoilă tropicală) să pară a fi situate într-o depărtare inaccesibilă. Columb nu avea încă dreptul să-i scrie reginei Isabella: „Pământul nu este atât de mare, ci mult mai mic poate decât bănuieşte lumea".

Din punct de vedere al compoziţiei, uitatele călătorii din Evul Mediu pe care le înfăţişăm aici, «aveau deci, cu toată precaritatea materialului, multe avantaje faţă de majoritatea călătoriilor mai moderne. Ele aveau unitatea pe care o pretinde orice operă de artă: totul era legat de o acţiune, totul era subordonat caracterului aventuros al călătoriei. Interesul izvora din povestirea simplă, vidaie a dificultăţilor învinse, în general autentice. Călătorii creştini, neştiind că arabii „evt-eii, spaniolii sau misionarii budişti au făcut-o înaintea lor, se făleau a fi fost primii care au văzut tot şi au descris tot. În obscuritatea în care păreau învăluite Orientul şi Asia Centrală, depărtarea amplifica până şi mărimea unor personaje. O astfel de unitate a compoziţiei le lipseşte în cele mai multe cazuri călătoriilor mai moderne, îndeosebi acelora care urmăresc scopuri ştiinţifice. Acţiunea cedează locul observaţiilor, ba chiar dispare din cauza abundenţei lor. Numai ascensiuni anevoioase, deşi mai puţin instructive, şi mai întâi de toate călătorii îndrăzneţe pe mare, călătoriile de descoperire propriu-zise pe mări puţin cercetate sau staţionări în pustietatea cumplită a zonei polare îngheţate stârnesc un interes dramatic precum şi posibilitatea unei zugrăviri individualizante. Singurătatea ţinutului înconjurător şi izolarea neputincioasă a* navigatorilor fac să se desprindă mai putertiier imaginea care acţionează cu atât mai intens asupra imaginaţiei.

Dacă, după cum am spus mai sus, este de netăgăduit că în descrierile moderne despre călătorii acţiunea trece pe planul, al doilea, că din cauza numărului lor mai mare au devenit doar un mijloc de a dezlănţui cronologic observaţiile despre natură şi obiceiuri, în schimb ele compensează din plin> această estompare a coloritului prin bogăţia celor observate, măreţia-concepţiei despre lume şi zelul lăudabil de a folosi pentru descrieri

impresionante caracteristicile fiecărei limbi materne. Ceea ce ne-a adus cultura modernă este lărgirea necontenită a orizontului nostru, abundenţa crescândă a ideilor şi simţămintelor şi acţiunea alternantă a amândurora. Fără a părăsi pământul patriei, nu numai că aflăm cum este formată scoarţa pământului în cele mai depărtate zone, ce specie de animale şi de plante o populează, ni se procură şi o imagine care redă viu cel puţin o parte din impresiile pe care omul le primeşte în fiecare zonă de la lumea exterioară. A satisface aceste cerinţe, această necesitate de bucurii spirituale, pe care antichitatea nu le-a cunoscut, este deviza timpurilor moderne şi ideea se realizează, pentru că ea este opera tuturor naţiunilor cultivate, pentru că perfecţionarea mijloacelor de transport pe mare şi pe uscat fac lumea mai accesibilă, făcând posibilă comparaţia dintre ţările cele mai îndepărtate.

Am încercat să arăt aici direcţia în care se pot ivi capacitatea de reprezentare a observatorului, animarea elementului descriptiv al naturii şi multiplicarea aspectelor pe scena incomensurabilă a forţelor creatoare şi distrugătoare, ca ni îndemn şi mijloc de lărgire a studiului naturii. Autorul care a descris în modul cel mai viguros şi mai reuşit drumul literaturii germane în această direcţie a fost profesorul şi prietenul meu Georg Foster. Datorită lui începe o nouă eră de călătorii ştiinţifice, al căror scop este etnografia şi geografia comparată. Cu simţul său estetic, păstrând în sine imaginile care i-au copleşit fantezia (insula Tahiti. şi alte insule pe atunci malfericite din Pacific) ca mai târziu imaginea lui Darwin, el a zugrăvit – eu multă fineţe etapele alternative ale vegetaţiei, condiţiile climatice, substanţele alimentare în raport cu obiceiurile oamenilor, varietatea lăeaşelor lor băştinaşe şi originea lor. Tot ce poate acorda unei naturi exotice adevăr, individualitate şi expresivitate se găseşte îmbinat în opera

sa. Şi nu numai în excelenta descriere a celei de a doua călătorii a căpitanului Cook (pe care după cum am spus l-a însfiţit Foster), ci mai mult încă în scrierile mici zace germenele unor lucruri mari pe care timpurile de mai târziu le-au adus la maturitate.

Dacă în epoca modernă descrieri ale naturii care se bucură în literaturile germană, franceză, engleză şi nordamericană de multă apreciere au fost etichetate, în mod critic, ca „poezie descriptivă şi peisagistă", aceste denumiri nu se aplică decât doar abuzului de a lărgi domeniul artei. Descrieri poetice ale produselor naturii, ca acelea pe care le furnizează Delille la capătul unef lungi şi glorioase cariere, nu trebuie nicidecum considerate în sensul mai înalt al cuvântului ca poeme ale naturii, cu toată arta rafinată a limbajului şi a metricii. Ele sunt şi rămân străine entuziasmului şi tărâmului poetic, ele sunt sobre şi reci, ca tot ce străluceşte numai prin podoabe exterioare. Dacă însă, aşa-zisa „poezie descriptivă11 a fost pe drept dezavuată ca formă de sine stătătoare, această dezavuare nu poate, fireşte, să fie aplicată aspiraţiei sincere de a descrie în mod expresiv rezultatele concepţiei moderne despre lume, adică de a le ilustra prin arta cuvântului. Să rămână Oare nefolosit un mijloc prin care ni se poate oferi imaginea vie a unei zone îndepărtate, ba mai mult, prin care ni se poate transmite măcar o parte din desfătarea pe care o dă o privelişte nemijlocită a naturii? Un proverb arab spune că cea mai bună descriere este aceea „în care urechea este transformată în ochi". Această tendinţă nenorocită spre proză poetică fără conţinut, spre deşertăciunea efuziunilor sufleteşti de care sunt cuprinşi simultan, în toate ţările, călători şi naturalişti merituoşi, este una din racilele prezentului. Dezorientări de acest fel sunt cu atât mai supărătoare când stilul, din lipsă de formaţie literară „degenerează în patos retoric şi

sentimentalism opac.

Descrierile. naturii, o repet, pot fi strict delimitate şi exacte din punct de vedere ştiinţific, fără ca pentru aceasta să le lipsească însufleţirea imaginaţiei. Poezia trebuie să izvorască din legătura dintre materialitate şi intelectualitate, din simţământul universalităţii, a limitei reciproce şi a unităţii vieţii fizice. Cu cât lucrurile sunt mai sublime, cu atât mai atent trebuie evitată înflorirea exterioară a limbajului. Efectul propriu-zis al unui tablou al naturii se bazează pe compoziţia lui; orice provocare intenţionată a celui care l-a zugrăvit nu poate fi decât defavorabilă. Acela care «este familiarizat cu marile opere ale antichităţii, care este sigur pe bogăţia limbii sale, care ştie să redea simplu şi individualizat, ceea ce a recepţionat prin contemplare proprie, nu va da greş; şi aceasta cu atât mai puţin cu cât el zugrăveşte natura exterioară înconjurătoare şi nu starea lui de spirit, lăsând celorlalţi libertatea aprecierii.

Dar nu numai descrierea plină de viaţă a acelor ţări bogate din zona echinoxială, în care intensitatea luminii şi a căldurii umede accelerează şi amplifică dezvoltarea germenilor organici a făcut ca în zilele noastre întregul studiu al naturii să prezinte o atracţie magnetică. Vraja tainică, de care este cuprins ochiul care adânceşte viaţa organică, nu se mărgineşte numai la lumea tropicală. Fiecare zonă a Pământului oferă minunile formării şi structurării progresive de tipuri Ce reapar periodic neschimbate sau uşor variate. Universală este domnia copleşitoare a forţelor naturii, care rezolvă străvechea discordie a, elementelor de pe firmamentul acoperit de nori. De aceea întinsele regiuni dintre Ecuator şi zona rece aduc desfătare spiritului, pretutindeni unde primăvara face să înflorească mugurii.

ISTORIA CONCEPŢIEI FIZICE A LUMII

Istoria concepţiei fizice a lumii este povestea cunoaşterii totalităţii naturii, reprezentarea năzuinţii omenirii să surprindă conlucrarea forţelor în spaţiul pământesc şi cel ceresc; ea indică, prin urmare; epocile progresului în generalizarea concepţiilor, ea este o parte a istoriei lumii noastre de idei, în măsura în care această parte se referă la obiectele fenomenului fizic, la formarea materiei conglomerate şi la forţele inerente ei.

În partea întâi a acestei lucrări, în paragraful despre îngrădirea şi tratarea ştiinţifică a unei descrieri fizice a lumii, cred că am dezvoltat lămurit cum se comportă fiecare din ştiinţele naturale faţă de descrierea lumii, adică faţă de doctrina despre Cosmos, cum această doctrină. extrage din acele discipline numai materialele necesare justificării ei ştiinţifice. *Istoria cunoaşterii Cosmosului*, ale cărei idei conducătoare le expun aici şi pe care, pentru simplificare, o voi numi când *Istoria Cosmosului*, când *Istoria concepţiei fizice a lumii*, nu trebuie deci confundată cu *Istoria ştiinţelor naturale*, aşa cum o prezintă numeroase manuale excelente de *Fizică* sau de *Morfologie a plantelor şi animalelor*.

Pentru» a justifica importanţa celor care urmează să fie grupate aici din punctul de vedere al fiecărui moment istoric pare mai adecvat să se expună, prin exemple, ceea ce, potrivit scopului acestei cărţi, trebuie tratat sau eliminat. De istoria Cosmosului ţin descoperirile microscopului compus, telescopului şi polarizării colorate, deoarece ele au procurat mijloacele de a afla ce este comun tuturor organismelor, de a pătrunde în cele mai îndepărtate spaţii cereşti şi de a distinge lumina împrumutată şi cea reflectată de aceea a corpurilor luminoase prin ele însele, adică de a determinat dacă. lumina soarelui iradiază, dintr-o> masă. solidă, său. dintr-un Înveliş gazos… Enumerarea. Încercărilor care de: la

Huygensau dus* treptat la descoperirea lui Aragp a polarizării, colorate este însă rezervatăistoriei opticii. Tot astfel rămâne. de domeniul istoriei fitognoziei sau botanicii dezvoltarea principiilor potrivit cărora masa plantelor polimorfe se poate grupa infamilii, pe când geografia plantelor sau cercetarea repartiţiei locale şi climatice a; vegetaţiei pe tot gjbbul pământesc;, pe continente şi în bazinele, băgate Lu algeale mărilor „formează un capitol 2» – semnat din istoria, concepţiei fizice a lumii.

Considerarea meditativă a. ceea ce a făcut pe oameni, să ajungă la cunoaşterea, naturii ca un întreg este tot aiâfe dP puţin istoria, culturii omeniriicâlistoria. ştiinţelornaturale: „Fireşte că cunoaşterea relaţiei dintre forţele vii ale Cosmosului trebuie considerată ca rodulcel mai nobil ai culturii omeneşti „ca aspiraţia spre culmea cea mai înaltă pe care o. poate atinge perfecţiunea şi. desăvârşirea inteligenţeidar ceea ce-am. schiţat aer nu este. decât a parte a istoriei culturii; însăşi. Aceasta cuprinde totodată ceea. ce marchează progresul fiecărui – popor în direcţia culturii intelectuale şi a moralităţii.

— Dacă considerăm istoria cunoştinţelor umane dintr-un punct de vedere fizic ansi limitat, mu obţinem decât o vedere parţială, ne aţintim de preferinţă privirea asupra «aportului celor «aflate treptat faţă de ftotaiitatea naturii, zăbovim mai puţin la lărgirea fiecărei «disciplime în parte, decât la rezultatele oare pot fi – generalizate «au – oare au oferit mijloace materiale pentru o mai «exactă observare a matura 3 ra diferite «epoci.

Măi liâtă» trebuie făcută o distincte strictă între intuiţiile vechi, şi adevărata cunoaştere. e dată «o progresul (culturii «omenirii, multe «din Intuiţii au trecut în ştiinţă şi această trecere întunecă Istoria «descoperirilor. e legătură judicioasă, raţională acelor descoperite «din vechi conduce aproape pe nesimţite la o

intuire pe care o amplifică parcă «o putere inspiratoare Câte lucruri mu ««au «spus de îi & tre' rodieril şi «de către cred, câte 5 n evităt Mediu, despre legătura – dintre fenomenele maturii mai întâi nedovedite şi îmbinate «cu cele rămase mecunoscutite; «dar cane mai târzim au fost recunoscute. Ştiinţific pe Ibază de «experienţei Fantezia intuitivă, activitatea mtotanimatoare a spiritului, «are & sălăşluit în Plato, «Columh, – Keppifr, oua trebuie. acuzată de a mu fi <creat. nimic în domeniul ştiinţei, «ca şi. cum potrivit esenţei îi «a trebuia în mod necesar să se abţină de la profundarea. realâtăţii.

Deoarece am definit istoria concepţiei firice a lumii ca Istoria cunoaşterii întregii naturţ, într-un fel oarecare va istoria concepţiei despre unitatea fenomenelor şi conlucrarea foiţelor în univers, modul «de tratare ai acestei istorii nu poate consta decât în «enumerarea acelor lucruri care au dus treptat la noţiunea de unitaite a fenomenelor, în această privinţă deosebim:

1. Aspiraţia independentă a raţiunii către cunoaşterea legilor naturii, deci o contemplare meditativă a fenomenelor naturii.

2. Evenimentele universale care au lărgit brusc orizontul contemplării.

3. Descoperirea de noi mijloace de percepţie fizică, adică descoperirea de 'noi organe care aduc omul în legătură mai apropiată cu obiectele terestre precum şi cu cele mai îndepărtate spaţii cosmice, care amplifică contemplarea şi o fac mai pătrunzătoare.

De acest întreit punct de vedere să ne lăsăm călăuziţi în determinarea epocilor principale, pe care le-a parcurs istoria cosmologiei. Pentru a ilustra cele spuse, vom aduce din nou exemple care caracterizează diversitatea mijloacelor cu ajutorul cărora omenirea a ajuns treptat în posesia unei mari părţi a lumii; exemple ale cunoaşterii

lărgite a naturii, a marilor evenimente şi a descoperirii de organisme noi.

Cunoaşterea naturii, ca cea mai veche fizică 4» elenilor, a izvorât mai mult din intuiri interne; din adâncul sufletului, decât din perceperea fenomenelor. Filosofia naturii, a fiziologilor ionieni este îndreptată spre cauza primară a devenirii şi spre schimbarea de forme a materiei prime; în matematica simbolică a pitagoreicilor, în observaţiile lor despre număr şi formă se descoperă dimpotrivă o filosofie a dimensiunii şi a armoniei. Căutând pretutindeni elemente numerice, şcoala dorico-italică printr-o anumită preferinţă pentru proporţiile numerice, pe care le recunoaşte în spaţiu şi în timp, a pus-oarecum bazele permis fecţionării ştiinţelor noastre experimentale. Istoria concepţiei despre lume, aşa cum o gândesc eu, indică nu atât oscilaţiile repetate între adevăr şi eroare, cât momentele principale de apropiere treptată de adevăr, de aprecierea exactă a forţer lor terestre şi a sistemului planetar. Ea ne arată cum pitagoreicii, după scrierile lăsate de Philolaus din Croton, propovăduiau mişcarea în spaţiu a Pământului, nemişcat în jurul axei sale, aşadar mişcarea lui de revoluţie în jurul vetrei lumii (focul central, Hestia), pe când Platon şi Aristotel nu-şi închipuiau Pământul nici rotitor şi nici deplasându-se în spaţiu, ci îl credeau imobil în centrul universului. Hicetas din Siracusa – anterior lui Theofrast – Heraclides Ponticus şi Ecphantus cunoşteau rotirea Pământului în jurul axei sale, dar numai Aristarh din Samos şi îndeosebi Seleticus Babilonianul, la un secol şi; jumătate după Alexandru cel Mare, au ştiut că Pământul nu numai că se roteşte, dar că se învârteşte în acelaşi timp şi în jurul Soarelui, care este centrul, întregului sistem planetar. Chiar dacă în timpurile obscurantiste ale Evului Mediu, datorită fanatismului religios şi influenţei permanente a sistemului ptolemaic, s-a revenit la credinţa

că Pământul este imobil, chiar dacă configuraţia lui a redevenit sub alexandrinul Cosmas Indicopleusţes discul lui Thales, Nicolaus din Cusa, un cardinal german, – a avut primul libertatea de gândire şi curajul, aproape o sută de ani după Copernic, să-i atribuie planetei noastre din nou rotirea în jurul axei şi mişcarea de revoluţie. Faţă de teoria lui Copernic, doctrina lui Tycho Brahe însemna, fără îndoială, un pas înapoi, dar numai pentru scurt timp. Căci de îndată ce s-a adunat un – mare număr de observaţii, la care Tycho însuşi a contribuit, configuraţia – exactă a Pământalui nu mai putea *îi* mult timp tăgăduită. Am arătat «ici ctun s-a desfăşurat perioada ezitări Kor şi îndeosebi» ceea a intuirilor şi a fanteziilor filosofice despre natură.

După cunoaşterea desăvârşită a naturii, ca o consecinţă a observării nemijlocite şi a – combinaţiilor raţionale, am vorbit mai sus de enumerarea marilor evenimente, adică a celor care au lărgit spaţial orizontul concepţiei despre lume. Din aceste evenimente iac parte migraţiile popoarelor, navigaţia şi expediţiile militare. Ele au adus vestea despre constituţia naturală a suprafeţei Păxnintului (configuraţia continentelor, direcţia şeilor munţilor, ridicările relative ale platourilor), ba chiar au adunat, pe mari întinderi de ţări, material pentru descoperirea legilor generale ale naturii Pentru aceste consideraţii istorice nu ce nevoie să avem la dispoziţie un număr mare de evenimente înlănţuite. Pentru istoria cunoaşterii totalităţii naturii, este suficient să amintim evenimentele care au avut o înrâurire hotărâtoare asupra aspiraţiilor spirituale ale omenirii şi care pot asigura o lărgire a concepţiei despre lume. În această privinţă au fost – de mare importanţă pentru popoare călătoria lui Coleus din Samos dincolo de coloanele lui Hercule, expediţia lui Alexandru ral Mare în Asia Mică, Imperiul roman, răspândirea culturii arabe, – descoperirea noului

continent f America). Nu vom zăbovi nici asupra povestirii evenimentului, niii a indicării efectului pe care faptele – fie o călătorie de descoperire, fie predominarea unei limbi ultracultivate, cu o literatură bogată, sau cunoaşterea răspândiril masonilor Unde-africâni – le-au exercitat asupra dezvoltării ideii despre Cosmos.

Dacă în enumerarea atâtor stimulente eterogenam. – menţionat şi limba, ţin să atrag atenţia aici asupra importanţei ei incomensurabile în două direcţii: limbile acţionează – prin răspândirea lor – ca mijloc de comunicaţie între popoare foarte depărtate unele dealtele; ele acţionează, comparate fiind. Între ele, datorită pătrunderii în organismul lor interior, şi gradelor lor de înrudire asupra studiului mai aprofundat al istoriei omenirii Limba greacă şi naţionalitatea greacă, atât de intim legată de ea, an exercitat o autoritate magică asupra tuturor ţărilor străine cu care au venit în contact. limba greacă apare în Asia centrală ca purtătoare a ştiipţei, ca, după un mileniu, amestecată cu ştiinţa indiană, să fie. readusă de arabi în Apusul extrem al Europei. Limbile indiană veche şi malaeză au pronjprat în insulele din Asia sud-vestică precum, şi pe coasta de răsărit a Africii şi în Madagascar comerţul şi relaţiile dintre popoare, ba au determinat probabil, prin ştirile primite de la agenţiile comerciale, şi expediţia temerară a lui Vasca da Gama. Limbile dominante care, din păcatean pregătit o pieire prematură idiomurilor suprimate, au contribuit ca şi creştinismul şi budismul la *unirea omenirii*.

Comparate între ele şi considerate ca obiecte ale ştiinţei naturale a spiritului, separate după analogia structurii lor interioare, limbile (şi acesta este unul din cele mai strălucite rezultate-ale studiilor din timpurile moderne) au devenit un izvor bogat al ştiinţei istorice. Tocmai pentru că sunt produsul forţei spirituale a omului,

ele ne duc, datorită caracteristicilor organismului lor, într-o depărtare opacă, până la care nu ajunge piei o tradiţie. Studiul comparativ al limbilor arată cum popoafe separate de întinderi mari, înrudite unele cu altele, s-au mutat din aşezarea lor comună străveche; acest studiu arată drumul şi direcţia vechilor migraţiuni; cercetând momentele de dezvoltare, el recunoaşte în construcţia mai mult sau puţin schimbată, în permanenţa anumitor forme sau în distrugerea şi dizolvarea sistemului de forme, care popor a rămas mai v aproape de limba comună vorbită în aşezările, comune. Cea mai bogată bază pentru acest fel de studiu, privind străvechile condiţii de limbă, în care se oglindeşte specia umană în adevăratul sens al cuvântului, că un tot viu al naturii, o oferă lungul lanţ al limbilor indo-germanice, de la Gange până la capătul iberic al Europei de vest, din Sicilia până la Capul Nord. Aceeaşi comparaţie istbrică a limbilor descoperă patria anumitor produse care au constituit articole importante în comerţul schimbului de produse încă din antichitate. Denumirile sanscrite ale produselor pur indiene ca orez, bumbac, nard, zahăr le găsim transmise în limba greacă şi parţial Chiar în limbile semitice.

După consideraţiile schiţate aici, ilustrate fiind prin exemple, filologia comparată apare ca un mijloc raţional important pentru” a ajunge prin cercetări ştiinţifice pur filologice la o generalizare a concepţiilor despre înrudirea speciei umane şi difuzarea ei iradiată, probabil, din mai multe puncte. Mijloacele raţionale ale doctrinei în curs de dezvoltare despre Cosmos sunt deci diferite: cercetarea structurii limbii, descifrarea scrierilor vechi şi a monumentelor istorice în hieroglife şi scriere cuneiformă, perfecţionarea matematicii, îndeosebi a imensului calcul analitic care comandă forma Pământului, acele mărilor şi spaţiile cereşti.

Acestor mijloace li se adaugă, în sfârşit, invenţiile materiale care creează căi noi de cercetare* amplifică ascuţimea simţurilor, pun chiar pe om în legătură mai apropiată cu forţele terestre, precum şi cu îndepărtatele spaţii cosmice. Pentru, a menţiona aici numai acele instrumente care caracterizează epocile mari ale istoriei culturii, citǎm telescopul şi microscopul, acesta din urmă permiţându-ne să urmărim etapele de dezvoltare ale „organicului" („a activităţii constructive ca bază a devenirii", după cum spune Aristotel); busola şi diferitele dispozitive pentru determinarea magnetismului Pământului; folosirea pendulului pentru măsurarea timpului; barometrul, termometrul, aparatele higrometrice şi electrometrice, polariseopul întrebuinţat pentru fenomenele de polarizare colorate, în lumina astrelor sau în atmosferele luminate.

Istoria concepţiei fizice a lumii, bazată, după cum am arătat mai sus, pe contemplarea raţională a fenomenelor naturii, pe înlănţuirea de evenimente mari, pe invenţii care măresc cercul percepţiilor fizice, nu este reprezentată aici decât fragmentar şi sinoptic. Îmi place să cred că aceste reprezentări, deşi concis enumerate, vor permite totuşi cititorilor să adâncească mai uşor spiritul în care a fost făurită o imagine atât de greu de cuprins. Şi aici, ca în altă parte în cursul acestei lucrări, tendinţa nu este de a enumera toate amănuntele; se urmăreşte dezvoltarea ideilor conducătoare, a acelora care indică unele din căile pe care le poate parcurge fizicianul, ca cercetător al istoriei. Cunoaşterea relaţiilor dintre evenimente şi a raporturilor lor cauzale se consideră ca dată; este de ajuns a le cita şi a determina influenţa pe care au exercita t-oasupra unei cunoaşteri progresive a totalităţii naturii. Repet» perfecţiunea nici nu se poate atinge aici. nici nu este scopul unei astfel de întreprinderi în capitolele mai

vechi ale istoriei am intrat intenţionat mai mult în amănunte decât în cele noi. Acolo unde Izvoarele curg mai sărăcăcios, combinaţia e mai anevoioasă, şi părerile susţinute necesită dovezi în general mai puţin cunoscute. Pe de altă parte, mi-am permis şi o tratare mai liberă a materiei în cazurile în care enumerarea de detalii dădea un interes mai viu expunerii.

Aşa cum cunoaşterea universului ca un întreg planetar a fost la început rodul presentimentelor şi al puţinelor observaţii reale despre anumite domenii ale naturii, tot aşa trebuie să pornim şi în reprezentarea istorică a concepţiei despre lume, de la un teritoriu mai restrâns al pământului. Am ales bazinul mării pe care au circulat acele popoare pe a căror ştiinţă se bazează cultura noastră occidentală (singura aproape neîntrerupt progresivă). Se pot, fără îndoială, distinge curentele principale care au adus în Europa apuseană elementele de cultură şi de concepţie lărgită a naturii; totuşi, ţinând seama de multiplicitatea de curente, niciunul nu poate fi considerat ca izvorul unic de origine. Adânca pătrundere a forţelor naturii, recunoaşterea imitaţii naturii nu aparţin unui aşa-numit popor primitiv care – după schimbarea. concepţiilor istorice – era când un neam semit din Arparad în Chaldeea de nord (Arrapahiti el lui Ptolemeu), când neamul indienilor şi iranienilor din regiunea de unde izvorăscrâurile Orus şi Jarartes. Istoria, în măsura în care se bazează pe mărturii omeneşti, nu cunoaşte niciun popor primitiv, niciun lăcaş unic al culturii, nicio fizică primitivă sau o înţelepciune primitivă a căror strălucire să fi fost întunecată secole mai târziu de către ticăloşii de barbari Istoricul treţaiie. să străpungă numeroasele stra-turi nebuloase ale miturilor simbolizante pentru a alunge. Ja glia tare unde s-au dezvoltat, după legile naturii, primii germeni ai civilizaţiei omeneşti. În antichitatea depărtată,

adică la orizontul extrem al cunoaşterii istorice reale, zărim aproape simultan mai multe puncte luminoase, centre de cultură care se luminează reciproc: Egiptul, cel puţin cinci mii de ani înaintea erei noastre, Babilonul, Ninive, Caşmirul, Iranul şi China de la pruna colonie caret a imigrat în valea de jos a fluviului Hoang-ho, după desprinderea lui Kuentun din regiunea de nord-est. Aceste puncte „centrale amintesc. involuntar de stelele strălucitoare mai mari ale firmamentului, a căror putere de strălucire o cunoaştem, dar nu şi depărtarea lor de planeta noastră…

Fizica primitivă care s-a relevat primelor triburi omeneşti, înţelepciunea primitivă a popoarelor sălbatice aparţin unei sfere a ştiinţei, sau mal de grabă a credinţei, care nu intră în cadrul acestei lucrări. Găsim, însă, o astfel de credinţă înrădăcinată adânc în doctrina indiană a lui Krishna. „Adevărul i-a fost dat iniţial omului, dar el a amorţit treptat şi a fost uitat; cunoaşterea revine ca o amintire”. Lăsăm deschisă problema dacă popoarele, pe care le numim în prezent sălbatice, se află iniţial toate într-o stare de sălbăticie naturală; dacă, după cum lasă să se presupună construcţia limbii lor, între ele nu se află multe triburi sălbăticite, sau dacă nu cumva sunt resturi dispersate din naufragiul unei culturi scufundate de mult. Relaţii mai apropiate cu aceşti aşa numiţi oameni în stare naturală, nu dezvă-Juie nimic din ceea ce pasiunea pentru prodigios şi mirific a fabulat privitor la o oarecare superioritate a popoarelor barbare în legătură cu cunoaşterea forţelor naturii. Făia îndoială că în pieptul Sălbaticului se ridică un simţământ confuz şi plin de înfiorare pentru unitatea forţelor naturii, dar un astfel de simţământ n-are nimic de-a face cu încercările de a exprima în idei relaţia dintre fenomene. Concepţiile cu adevărat cosmice sunt o consecinţă a observaţiilor şi a

combinaţiilor rarţionale, consecinţa unui contact lung şi durabil al omenirii cu lumea exterioară; ele nu sunt opera unui singur popor, ci rodul comunicărilor reciproce şi al unei circulaţii între popoare, dacă nu generală, cel puţin de amploare…

După cum la început, în consideraţiile noastre despre înrâuri. rea lumii exterioare asupra imaginaţiei, am extras din istoria literaturii universale ceea ce se referă la expresia unui simţământ viu pentru natură, tot astfel, în istoria despre concepţia lumii vom lua din istoria culturii universale ceea ce caracterizează progresele cunoaşterii totalităţii naturii. Ambele, nu arbitrar, ci pe părţi separate după anumite principii, au între ele aceleaşi relaţii ca şi disciplinele din care au fost împrumutate. Istoria culturii omenirii cuprinde în ea istoria forţelor, fundamentale ale spiritului omenesc şi, deci, şi operele în care potrivit diferitelor direcţii aceste forţe fundamentale s-au manifestat în literatură şi artă. În mod similar recunoaştem în profunzimea şi existenţa simţământului pentru natură – pe care l-am înfăţişat în diferite epoci la diferite popoare – imboldul pentru observarea atentă a fenomenelor şi pentru aflarea legăturilor cosmice.

Tocmai din cauza marei diversităţi a curentelor care au schimbat elementele ştiinţei lărgite despre natură şi le-au răspândit inegal pe glob în decursul vremurilor, este mult mai potrivit – după cum am observat mai sus – să se pornească în istoria concepţiei despre lume de la o singură grupă de popoare şi anume de la aceea în care sunt înrădăcinate iniţial atât cultura noastră ştiinţifică actuală cât şi aceea a întregului occident european. Potrivit începuturilor ei, cultura spirituală a grecilor şi a romanilor trebuie considerată ca mult mai nouă în comparaţie cu aceea a egiptenilor, chinezilor şi indienilor; dar ceea ce le-a venit din afară, din Orient şi din sud, s-a amalgamat cu

ceea ce au produs şi prelucrat ei înşişi, propagându-se neîncetat pe pământul european, cu toate vicisitudinile evenimentelor universale şi a amestecului eterogen al popoarelor cotropitoare. În legiunile unde cu milenii mai devreme oamenii au ştiut multe, a intervenit sau o nouă barbarie aducătoare de tenebre sau, pe lângă menţinerea vechii civilizaţii şi a organizaţiei de stat solide şi complicate, progresul ştiinţei şi al industriei a fost excesiv de slab şi mai slabă încă participarea la circulaţia mondială, fără de care nu pot apărea niciodată concepţii. Popoarele europene civilizate şi cele care se trag din ele au imigrat în alte continente, au devenit, datorită creşterii imense a navigaţiei lor, aproape omniprezente în mările cele mai îndepărtate şi pe coastele cele mai îndepărtate. În cunoştinţele lor moştenite neîntrerupt, în nomenclatura lor ştiinţifică, de asemenea moştenită, se află pietre de hotar ale istoriei omenirii, amintiri despre diferitele căi pe care descoperiri însemnate sau măcar germenele acestora s-au transmis popoarelor

Europei: din Asia de răsărit ştiinţa despre direcţia şi devierea unei bare magnetice care se mişcă liber, din Fenicia şi Egipt produse chimice (sticlă, materii colorante animale şi vegetale „oxizi de metal), din India folosirea generală a poziţiei pentru determinarea valorii mărite a câtorva semne numerice.

De când civilizaţia a părăsit lăcaşul cel mai străvechi de la tropice sau din zona subtropicală, ea s-a stabilit permanent pe continentul ale cărui regiuni nordice sunt mai puţin reci decât acelea sub latitudini egale din Asia şi America. Continentul european este o peninsulă vestică a Asiei şi am explicat, în altă parte, căror circumstanţe se datorează clima mai blândă a Europei care favorizează civilizaţia generală, şi anume! forma ei divers poliarticulată, lăudată încă de Strabon, poziţia ei faţă de

Africa, cel se întinde departe, în zona ecuatorială, precum şi vânturile predominante de vest care yin. de pe vastul ocean. Constituţia fizică a Europei a opus mai puţine oprelişti răspândirii culturii decât cea a Asiei şi Africii, acolo unde popoarele sunt despărţite de vaste lanţuri paralele de munţi, de podişuri şi de mări de nisip, care sunt hotare greu de învins…

REZULTATE SPECIALE ALE OBSERVAŢIILOR.
ÎN DOMENIUL FENOMENELOR COSMICE /

I în urmărirea scopului pe care, în măsura puterilor mele şi în starea actuală a ştiinţelor, l-am considerat ca tangibil, am observat natura în primele două volume publicate ale operei mele Cosmos, dintr-un, îndoit punct de vedere. Am încercat s-o reprezint mai întâi în obiectivitatea pură a aspectului exterior, apoi în reflexul imaginii recepţionate prin simţuri asupra sufletului omului, asupra mentalităţii şi a simţămintelor sale.

Lumea exterioară a fenomenelor a fost descrisă sub forma ştiinţifică a unui tablou general al naturii în cele două mari sfere ale ei, cea uranologică şi cea telurică[26]. Tabloul începe cu stelele care licăresc printre nebuloase în cele mai depărtate părţi ale spaţiului şi coboară din sistemul nostru planetar până la pătura vegetală terestră şi la cele mai minuscule organisme, deseori purtate de aer şi rămânând ascunse ochiului liber. Pentru a face să reiasă mai limpede existenţa unui fir ascuns care înconjoară toată lumea fizică, precum şi puterea dominantă a legilor eterne şi relaţia cauzală a unor grupe întregi de fenomene, în măsura în care ele au fost cunoscute până acum, trebuia să trec dincolo de îngrămădirea faptelor individuale. O astfel de precauţie era cu deosebire necesară acolo unde în şfera telurică a Cosmosului se manifestă pe lângă

26 în care se includ toate fenomenele privitoare la şcoarta terestră; uranologică — privitoare la fenomenele celeste.

efectele dinamice ale forţelor mişcătoare şi influenţa imensă a diferenţei specifice a materiei. În sfera sideralã sau uranologicã a Cosmosului problemele privind ceea ce poate cuprinde observarea sunt uimitor de simple; potrivit teoriei mişcării, ele pot fi supuse prin puterea de atracţie a materiei şi cantitatea masei ei unui calcul strict. Dacă, după cum cred, suntem îndreptăţiţi să considerăm asteroizii ca părţi ale sistemului nostru planetar, atunci ei, prin căderea lor pe Pământ, ne pun în contact cu materii eterogene din Cosmos. Indic aici cauza pentru care fenomenele terestre au fost supuse până acum mai puţin precis şi mai puţin general dezvoltării matematice a gândirii decât mişcările corpurilor cereşti, care se deviază şi se compensează Teciproc, şi în care, pentru percepţia noastră, domină numai forţa primitivă a materiei omogene.

Străduinţa mea urmărea în tabloul fizic al Pământului să sugereze, cu ajutorul unui şir. Însemnat de fenomene, relaţia lor cauzală. Am descris forma Pământului, densitatea sa medie, creşterea etajată a conţinutului său de căldură în adâncime, curenţii săi electromagnetici şi procesele polarizării luminii. Reacţia interiorului planetei pe scoarţa sa exterioară condiţionează totalitatea activităţii vulcanice mai mult sau mai puţin închise de undele zguduitoare şi efectele lor nu totdeauna numai dinamice, erupţiile lor de gaze, de izvoare de apă şi nămol fierbinte. Manifestarea cea mai puternică a forţelor interioare ale Pământului este formarea vulcanilor. Am descris astfel vulcani izolaţi şi lanţuri de vulcani care deopotrivă distrug şi creează materie şi care sub ochii noştri, în cele mai multe cazuri, periodic, continuă să formeze roci eruptive; am arătat cum, în contrast cu aceste formaţii, rocile sedimentare se depun de asemenea în apele în care părţi infime din aceste formaţii plutesc sau se găsesc în suspensie. O astfel de Comparaţie a devenirii, a

formării de stânci pe stratele de mult încremenite ale scoarţei Pământului duce la diferenţierea epocilor geognostice, la o determinare certă a succesiunii în timp a formaţiunilor care învăluie şirurile de vieţi uşor de distins cronologic, ale speciilor dispărute de animale şi, plante, clin fauna şi flora lumii primitive. Originea, transformarea şi ridicarea straielor Pământului condiţionează alternativ, pe epoci, toate particularităţile structurii naturii pe suprafaţa Terrei; ele condiţionează împărţirea spaţială a uscatului şi a apeior, extinderea arhitecturii maselor continentale în direcţie orizontală şi verticală. De, aceste condiţii depind stările termice ale curenţilor mării, procesele meteorologice în învelişul, aerian al globului, răspândirea tipică şi geografică a organismelor. O astfel de menţionare a înşiruirii fenomenelor telurice, cum a oferit-o *Tabloul naturii* este suficientă, cred, pentru a dovedi că simpla grupare de rezultate aparent mari şi complicate ale observaţiei permite concepţia relaţiei lor cauzale. Interpretarea naturii este însă substanţial mai slabă când, prin îngrămădire prea mare de fapte separate, i se răpeşte descrierii naturii căldura ce-o însufleţeşte.

Tot atât de puţin cât am pretins, în reprezenta? – rea obiectivă a lumii fenomenelor, să dau o enumerare completă a detaliilor, la fel de puţin urmăresc amănunţita descriere a reflexului naturii exterioare asupra sufletului omenesc. Aici hotarele trebuie statornicite cu mai multă exactitate. Domeniul incomensurabil al lumii, ideilor, fecundat de milenii de către forţele propulsive ale activităţii spirituale, ne arată la diferite rase de oameni şi pe diferite trepte de cultură, când o stare de spirit senină, când mohorâtă, când o sensibilitate plină de gingăşie sau o insensibilitate opapă pentru frumos/ La început, simţământul omului este îndreptat spre exaltarea forţelor naturii şi a anumitor obiecte ale lumii fizice; mai târziu, el

înclină spre impresii religioase mai înalte, de natură pur spirituală. Reflexul intern al naturii exterioare acţionează diferit asupra procesului tainic al formării limbii, în care apar simultan înclinaţii şi impresii iniţial corporale ale naturiţ înconjurătoare ca puternice elemente nedeterminante… Omenirea prelucrează în ea materia pe care i-o oferă simţurile. Produsele unei astfel de munci spirituale aparţin tot atât de puţin domeniului Cosmosului cât şi fenomenele care se oglindesc în suflet. –”.

Deoarece o imagine a naturii nu se poate menţine fidelă şi pură sub influenţi emoţiei imaginaţiei creatoare, pe lângă ceea ce numim lumea reală sau exterioară, se naşte o lume Ideală, interioară, plină de mituri fantastice, parţial simbolice, însufleţite de animale fabuloase, ale căror elemente sunt împrumutate de la organismele creaţiei prezente sau chiar de la resturile speciilor dispărute. Flori şi pomi miraculoşi, cresc din solul mitic ca frasinul uriaş din Fidda, arborele lumii Yggdrasil, ale cărui ramuri se ridică deasupra cerului în timp ce rădăcinile sale întreite ajung până la „*izm* voarele mugitoare” ale iadului. Astfel, ţara de negură a miturilor fizice este plină, după diversitatea popoarelor şi a climei, de făpturi graţioase sau înfricoşătoare. Secole de-a rândul ele se transmit generaţiilor de mai târziu prin circulaţia ideilor.

Dacă lucrarea pe care o prezint nu corespunde întru totul titlului, a cărui alegere eu însumi am numit-o îndrăzneaţă şi imprudenţă, blamul defecţiunii trebuie dat îndeosebi părţii care se ocupă de viaţa spirituală din Cosmos, de natura exterioară reflectată, în lumea ideilor şi a simţămintelor. M-am mulţumit, – în această parte, să zăbovesc de preferinţă la acele obiecte care îmi stau mai aproape după lungi studii, în această direcţie; la manifestările mai mult sau mai puţin viguroase ale dragostei pentru natură din antichitatea clasică şi din

timpurile moderne, la fragmentele de descriere poetică a naturii asupra coloritului căreia individualitatea caracterului poporului respectiv şi concepţia religioasă monoteistă despre creaţie a avut-e influenţă atât de substanţială; la farmecul inefabil al picturii peisagiste, la istoria concepţiei despre fizica lumii, adică la istoria cunoaşterii dezvoltate în decurs de două milenii a. Întregului planetar, a unităţii fenomenelor.

Prima şi incompleta încercare de a realiza o operă atât de multilaterală a naturii care, potrivit scopului urmărit, este totodată ştiinţifică şi intuitiv descriptivă, nu poate să impresioneze atât prin ceea ce prezintă, decât prin ceea ce stimulează. O carte despre natură, demnă de titlul ei, va apărea abia atunci când ştiinţele naturale, în ciuda lacunelor iniţiale, vor atinge, prin studii perfecţionate şi lărgite, un punct de vedere superior şi când astfel cele două sfere ale unicului

Cosmos (cea exterioară „perceptibilă prin simţuri, prepum şi lumea spirituală interioară, reflectată) vor fi lămurite, în mod egal.

Sper că prin aceasta, am expus în mod suficient motivele care mi-au impus să nu dau *Tabloului general al naturii o* extindere mai mare. Volumele trei şi patru din *Cosmos* vor completa multe din cele omise aici şi în ele vor fi expuse rezultatele observaţiei pe care se bazează, cu precădere, starea actuală a părerilor ştiinţifice. Dispoziţia acestor rezultate va fi din nou aceeaşi pe care am folosit-o în *Tabloul naturii*, după principiile exprimate anterior. Înainte însă de a trece la detaliile care motivează disciplinele speciale, să-mi fie îngăduite câteva consideraţii generale lămuritoare. Neaşteptata bunăvoinţă cu care a fost întâmpinată întreprinderea mea de către marele public din patria mea cât şi din străinătate mă obligă cu atât mai mult să mai lămuresc încă o dată, în modul cel

mai precis, ideea predominantă şi scopurile întregii mele opere, pe care n-am încercat să le îndeplinesc numai pentru faptul că această îndeplinire nu putea fi intenţionată de mine, ţinând seama de părerea mea individuală în privinţa cunoştinţelor noastre empirice. Acestor consideraţii justificatoare se adaugă de la sine amintiri istorice de încercări anterioare, pentru găsirea ideii universale, care să reducă toate fenomenele, în relaţia lor cauzală, la un principiu unic.

Principiul de bază al operei mele despre Cosmos, aşa cum l-am dezvoltat acum douăzeci de ani în conferinţele ţinute la Paris şi la Berlin, este cuprins în aspiraţia de a concepe fenomenele universale ca o unitate a naturii; de a arăta cum, în grupe separate ale acestor fenomene, sau recunoscut condiţiile lor comune, adică guvernarea marilor legi şi cum ajungem de la legi la descoperirea relaţiei lor cauzale. Un astfel de îndemn spre înţelegerea planului universal, adică a orânduirii naturii, începe cu generalizarea particularului, cu recunoaşterea condiţiilor în care schimbările fizice se manifestă repetându-se uniform; el duce la contemplarea meditativă a ceea ce ne oferă empirismul nu însă „spre o concepţie a lumii prin speculaţie şi dezvoltare unică a ideilor, nu spre o, doctrină absolut unitară separată de experienţă”. Suntem departe de momentul – o repet – când va fi posibil să concentrăm toate concepţiile noastre senzoriale în unitatea noţiunii despre natură. Calea cea sigură a fost propusă cu un secol înaintea lui Francis Bacon de către Leonardo da Vinci şi încă în puţine cuvinte: „*commminciare dau esperienza e per me. zzo de questa scoprime la ragione*”[27]. În multe grupe de fenomene trebuie, fireşte, să ne mulţumim şi acum cu descoperirile legilor empirice; dar ţinta cea mai înaltă, rar

27 Să se pornească de la experienţă şi cu ajutorul acesteia să i se dezvăluie raţiunea (it. veche).

atinsă, a tuturor cercetărilor naturii este înţelegerea relaţiei cauzale înseşi. Precizia şi evidenţa optimă rezidă acolo unde devine cu putinţă să se deducă legitimitatea la cauze matematic determinabile. Descrierea fizică a lumii este numai parţial o explicare a lumii. Ambele expresii nu trebuie însă considerate ca identice. Ceea ce este măreţ şi solemn în munca spirituală ale cărei limite sunt trasate aici, este conştiinţa plină de voioşie a năzuinţii spre infinit, spre sesizarea a tot ceea ce ne dezvăluie abundenţa inepuizabilă a ceea ce există, a devenirii şi a creaţiei.

O astfel de năzuinţă activă în toate secolele a dus deseori şi sub diferite forme la eroarea că ţinta a şi fost atinsă, că principiul din care se putea explica tot *ce* este schimbător în lumea materială, ansamblul tuturor fenomenelor perceptibile prin simţuri, a şi fost găsit. După mult timp, potrivit primelor concepţii fundamentale ale spiritului poporului elen care, în forţele materiei constructoare, transformatoare sau distrugătoare, venera domnia puterilor spirituale dându-le formă umană, s-a dezvoltat în fanteziile fiziologice ale şcolii ioniene germenele unei contemplări ştiinţe – fioe a naturii. Cauza primară a devenirii lucrurilor, cauza primară a tuturor fenomenelor a fost dedusă pe cale mecanică din principiile concrete de natură materială, aşa-numitele elemente naturale, şi pe cale dinamică din procese de rarefiere şi de concentrare. Ipoteza, poate iniţial indiană, despre patru sau cinci elemente diferite de natură materială a fost acceptată de la poemul didactic al lui Empedocle până în timpurile cele mai avansate de către toţi naturaliştii ca o mărturie străveche a necesităţii omului ele a căuta nu numai în forţe dar şi în esenţa calitativă a materiei o generalizare şi o simplificare a noţiunilor.

În dezvoltarea de mai târziu a fiziologiei ioniene, Anaxagoras din Klazomene a trecut de la ipoteza forţelor

active ale materiei la ideea unui spirit desprins de orice substrat material, care combină particulele ei cele mai mici, de acelaşi fel. Raţiunea care orânduieşte lumea (*nous*) conduce formarea continuu progresivă a lumii, izvorul primar al întregii mişcări şi deci al tuturor fenomenelor fizice. Plecând de la ipoteza unei schimbări bruşte centrifugale, – a cărei încetinire provoacă, după cum am mai spus, căderea de meteoriţi» Anaxagoras explică mişcarea circulară (est-vestică) aparentă a cerului Această ipoteză indică punctul de plecare ai teoriilor vârtejul ujcărora două mii de ani mai târziu Descartes, Huygens şi Hooke le-a atribuit o mare importanţă cosmică. Întrebarea dacă spiritul orânduitor al lumii al lui Anaxagoras indică dumnezeirea înăăşi sau» în sens panteistic, numai principiul spiritual al complexului de viaţă al naturii» nu este de domeniul acestei lucrări.

În contrast izbitor cu cele două diviziuni ale şcolii ioniene este aceea a simbolicii matematice a pitagoreenilor» care cuprinde de asemenea întregul univers. În lumea fenomenelornaturi! perceptibile prin simţuri» privirea rămâne aţintită unilateral asupra legitimităţii structurii (cele cffici forme fundamentale}» asupra noţiunilor de numere, dimensiune, armonie şi contraste. Obiectele se oglindesc în numere care sunt oarecum „o reprezentare imitativă" (*mimesist* a lor. Posibilitatea repetării infinite şi creşterea numerelor este caracterul eternului» al infinităţii nâturil. Esenţa lucrurilor poate fi recunoscută ca raporturi numerice, schimbările şi transformările lor ca nişte combinaţii numerice. Şi fizica lui Platon cuprinde încercări de a reduce toată esenţa materiei din Cosmos şi treptele lor de transformare la forme fizice» iar acestea la cele mai simple figuri plane (triunghiulare}. Dar ceea ce sunt ultimele principii (adică elementele elementelor} „nu ştie decât Dumnezeu, şi cel

cere este;, iubit de el dintre oameni spune Platon descurajat. O astfel de tratare matematică a fenomenelor fizice, perfecţionarea atomsticir» filosofia dimensiunii şi a armoniei, au nfluenţat până târziu dezvoltarea ştiinţelor naturale şi au abătut de la calea cea bună descoperitori cu fantezie bogată. „O vrajă încătuşătoare, celebrată de toată antichitatea, rezidă în relaţiile simple ale timpului şi. ale spaţiului, aşa cum se manifestă în sunete, numere şi linii”.

Ideea orânduirii universale şi a regimului universal reiese clară şi sublimă din scrierile lui Aristotel. Toate fenomenele naturii, sunt descrise în conferinţele fizice (*Auscultationes physicae*) ca principii ale unei forţe universale, generale. De „imobilul orânduitor al lumii” depinde cerul şi natura (sfera telurică a fenomenelor). „Orânduitorul” şi cauza finală a tuturor transformărilor fizice trebuie considerat ca ceva non-fizie, ceva cu totul separat de materie. Unitatea în diferitele manifestări de forţă ale materiilor este ridicată la ţirincipiu major şi aceste manifestări de forţă înseşi se reduc totdeauna la mişcare. Astfel, găsim în cartea *Despre suflet* (*De anima*), germenele teoriei ondulatorii a luminii. Senzaţia vederii are loc după o vibrare, o mişcare a mediului dintre vedere şi obiectul văzut, nu prin emanaţii provenite de la obiect sau de la ochi. Vederea este comparată cu auzul, deoarece şi sunetul este de asemenea o consecinţă a comoţiei aerului.

Aristotel, recomandând să se caute generalul prin activitatea raţiunii meditative în particularul lucrurilor perceptibile, cuprinde totdeauna totalitatea naturii şi relaţia internă nu numai a forţelor, ci pe aceea a făpturilor organice. În cartea despre organele animalelor explica lămurit credinţa sa în scara pe care fiinţele se ridică de la forme de jos la forme superioare. Natura trece în dezvoltare neîntreruptă, progresivă, de la elementar, prin

plante la animale: mai întâi „la ceea ce nu este încă un animal propriu-zis, dan atât de înrudit cu el, că se deosebeşte foarte puţin de el”. Marea problemă a Cosmosului este pentru Stagirit unitatea naturii. „În ea – spune el cu deosebită pregnanţă a expresiei – nu se află nimic intercalat fără legătură, ca într-o tragedie proastă”.

Năzuinţa filozofic-naturalistă de a subordona toate fenomenele unicului Cosmos unui principiu definitoriu nu poate fi negaţă în toate scrierile despre fizică ale profundului înţelept şi observator atent al naturii”; dar precaritatea cunoaşterii, necunoaşterea metodei experimentale – adică provocarea fenomenelor în anumite condiţii – a împiedicat sesizarea relaţiei cauzale chiar la grupe mici de procese fizice. TOtul. Se reducea la contrastele mereu repetate de frig şi căldură, umiditate şi uscăciune, densitate primitivă şi fluiditate, ba chiar la schimbări provocate în lumea fizică printr-un fel de diviziune internă (antiperistază), care aminteşte de ipotezele noastre actuale despre polaritatea opusă, la contrastele provocate de plus şi minus. Pretinsele soluţii ale problemelor redau apoi faptele înseşi voalate şi stilul, de obicei şi pretutindeni atât de concis, al Stagiriţului, se lungeşte deseori în explicarea proceselor meteorologice sau optime, trecând la o logoree tipic elenă. Deoarece spiritul aristotelic este îndreptat mai puţin spre diversitatea materiei şi mai mult spre mişcare, ideea de bază că toate fenomenele telurice ale naturii care trebuie atribuite impulsului mişcării cerului, mişcării „sferelor” cereşti, reiese în mod repetat; ea este presimţită, tratată cu preferinţă, dar nu reprezentată cu amănunţime.

Impulsul, pe care-l notez aici, indică numai comunicarea mişcării drept cauză a tuturor fenomenelor terestre. Concepţiile panteistice sunt excluse. Dumnezeirea este „unitatea orânduitoare care se

manifestă în toate sferele lumii întregr care determină fiecare fiinţă, menţine tot ca putere absolută”. ’Noţiunea de scop şi concepţiile teologice nu sunt aplicate la procesele subordonate ale naturii, adică ale naturii anorganice, elementare, ci la organizaţiile mai înalte ale faunei şi florei. Izbitor este că în aceste doctrine dumnezeirea se foloseşte de un număr de spirite astrale, care (cunoscători ai repartiţiei maselor şi perturbaţilor) ştiu să menţină planetele pe orbitele veşnice. Constelaţiile dezvăluie imaginea dumnezeirii în lumea simţurilor. N-am mai menţionat aici mica scriere p seudo-aristotelică – despre Cosmos, cu certitudine stoică, în ciuda titlului ei. Deşi ea descrie deseori cu vivacitate şi colorit retoric şi cerul şi Pământul, şi curenţii mării şi ai aerului, dar nu există nicăieri tendinţa de a pune în legătură fenomenele Cosmosului, cu proprietăţile generale fizice, adică cu principiile bazate pe proprietăţile materiale.

Am zăbovit mai mult la epoca strălucită a concepţiilor antichităţii despre natură, pentru a pune faţă în faţă încercările cele mai vechi de generalizare cu cele ale timpurilor moderne. În evoluţia gândirii de-a lungul secolelor se disting sfârşitul secolului al XIII-lea şi începutul secolului al XIV-lea. Dar *Opus Majus* de Hoger Bacon, *Oglinzile Naturii* de Vincent de Beauvais, *Geografia fizică ILiber cosmographicus*) de Albert cel Mare, *Imaginea lumii* (*Imago mundi*) de cardinalul Petru de Alliaco (Pierre d’Ailly) sunt opere care, oricât de adânc au impresionat pe contemporanii nu corespund, prin conţinutul lor, titlului pe cârti îl poartă. Printre adversarii italieni ai fizicii arist toteuce este menţionat Bernardino Telesio din Cosenza ca fondator ai unei ştiinţe naturale raţionale. Toate fenomenele materiei care» se menţine pasivă sunt considerate de el ca efecte a doua principii imateriale – (activităţi, forţe) ale căldurii şi frigului. Chiar

întreaga viaţă organică[28] plantele şi animalele „însufleţite* sunt produsul acelor forţe etern divizate, din care una – căldura – aparţine sferei cereşti, iar cealaltă – frigul – celei terestre.

Cu o fantezie şi mai neînfrânată, dar şi totodată cu mult spirit de cercetare* Giordano Brune încearcă să cuprindă Cosmosul în trei opere: De *la cauza*, *principia e uno*: *contemplationî circa la Infinita; Universo* e *Mondi inumerabui*; şi de *Minima et Maximo*. În filosofia naturalistă a lui Telesio* contemporan cu Copernic, recunoaştem cel puţin încercarea de a reduce forţele transformărilor materiei la două din forţele ei fundamentale „care. sunt gândite ca acţionând din exterior", asemănătoare totuşi cu forţele fundamentale ale atracţiei şi ale respingerii din fizica dinamică a lui Boscovich şi Kant. Concepţiile cosmice ale lui Giordano Bryno sunt pur metafizice; ele nu caută cauzele fenomenelor fizice în materia însăşi ci privesc. infinitatea spaţiului umplut de lumi luminoase, însufleţirea acestor lumi „relaţiile inteligenţei celei mai înalte: – Dumnezeu – cu universul... înzestrat cu slabe cunoştinţe matematice* Giordano Bruna a fost totuşr până la îngrozitoarea sa moarte de martir* un admirator entuziast al lui Copernic; Ticho Brahe şi Keppler. Contemporan cuGalilei n-a trăit să cunoască inventarea telej scopului de Hans Lippershey şi Zaharia Jansen şi deci nici descoperirea „micei lumi jupiteriene", fazele planetei Venus şi nebuloasele. Cu încrederé curajoasă în ceea ce numeşte lu*me in terno,* ră*gione naturale,* al*tezza de lvintellecto 1* el se lasă copleşit de fericita ipoteză a mişcării stelelor fixe, a naturii planetare a cometelor şi a abaterii de la forma sferică a

28D espre cauză, început fă unitate: contemplaţii despre infiniţi Univers- fi lunti nenumărate; Despre minim fi maxim (it. medievală}, ^

Pământului. Şi antichitatea greacă este plină de astfel de proroci uranologice care s-au îndeplinit mai târziu.

În evoluţia gândirii despre condiţiile cosmice, ale căror forme principale şi epoci principale sunt enumerate aici, Keppler a fost, 78 de ani înainte de apariţia operei nemuritoare à lui Newton, *Principia philosophiae naturalis*, cel mai aproape de aplicarea matematică a doctrinei gravitaţiei. Dacă eclecticul Simflicius exprima doar în general principiul „menţinererii corpurilor cereşti pe orbite datorită faptului că forţa centrifugală este superioară propriei puteri de cădere"; dacă Ioannes Philoponus, un emul al lui Ammonius Hermes, atribuia mişcarea corpurilor cereşti „unui şoc primitiv şi tendinţei continuatoare spre cădere"; dacă, după cum am remarcat mai înainte, Copernic a desemnat numai noţiunea generală a gravităţii, cum operează în Soare ca centrul lumii planetare, pe Pământ şi 7 în Lună prin cuvintele memorabile: *„gravitatem non aliuci esse quam appententiam quandum naturalem partibus inditam a divina providentia opificis universorum, ut în unitatem integritatemque suam să se conférant, în formam globi coeuntes" 19* găsim la Keppler, în introducerea la volumul de *Stella Martis* mai întâi indicaţii numerice despre forţele de atracţie pe care Pământul şi Luna le exercită reciproc în raport cu masele lor. El citează* pu convingere fluxul şi refluxul ca dovadă că jforţa de atracţie a Lunii (*virtus tractoria*) se extinde până la Pământ; ba chiar că această forţă „asemenea celei pe care magnetul o exercită asupra fierului" ar răpi Pământului apa, dacă el ar înceta s-o atragă. Din păcate, zece ani mai târziu, în 1619, marele savant – r poate din condescendenţă pentru Galilei care a atribuit fluxul şi refluxul rotaţiei Pământului – a renunţat la explicaţia lui corectă, pentru a descrie în *Harmonici Mundi* globul pământesc ca pe un monstru viu, a cărui respiraţie,

ca aceea a unei balene, provoacă periodic ridicarea şi coborârea oceanului, datorită somnului şi trezirii lui subordonate soarelui. Faţă de spiritul profund matematic – recunoscut încă de Laplace – care transpare dintr-una din scrierile lui Keppler, este regretabil că descoperitorul a trei mari legi ale întregii mişcări planetare nu a mers mai departe pe această cale, pe care îl condusese concepţia lui despre atracţia corpurilor cereşti.

Înzestrat cu o diversitate mai mare a cunoaşterii materiei decât Keppler şi autor al multor cărţi de fizică matematică, Descartes a încercat să cuprindă într-o singură operă, pe care a intitulat-o *Traité du Monde*, şi *Summa Philosophiae*, întreaga lume de fenomene, sfera cerească şi tot ceea ce ştia despre structura materială şi imaterială a na-[29]

tuni terestre. Organismul animalelor. Îndeosebi al omului, pentru care a lăcut timp de unsprezece ani profunde studii de anatomie, urma să încheie opera. În corespondenţa sa cu părintele Meroenne se găsesc deseori lamentări cu privire la încetineala cu care progresează lucrarea şi la dificultatea însuşirii-atâtor materii, una după alta. *Cosmosul*, pe care Descartes îl numea totdeauna lumea sa (*son monde*) urma să intre, în sfârşit, sub tipar la finele anului 1633, când zvonul despre condamnarea lui Galilei de către inchiziţia din, Roma (care a fost răspândit abia patru luni mai târziu, în octombrie 1633, de către Gassendi şi Bouillaud) a anulat totul, lipsind posteritatea de o operă atât de vastă săvârşită cu atâta trudă. Motivele nepuhlicării *Cosmosului* erau dragostea de pace şi linişte în locuinţa solitară de la Deventer, precum şi cuvioasa grijă de a da ascultare decretelor Sfântului Scaiin, care era

29 Gravitatea nu'este altceva decît acea năzuinţă oarecum firească, sădită de providenţa divină în părţile tuturor lucrurilor ca să se constitue într-o unitate desăvîrşitâ, unindu-se în forma unei sfere (lat).

împotriva mişcării planetare a Pământului. Abia în 1664, deci paisprezece ani după moartea filosofului, au fost tipărite câteva fragmente sub ciudatul titlu: *Le Monde ou Traité de la Lumière*. Cele trei capitole care tratează despre lumină formează abia un sfert din opera întreagă. În schimb capitolele care iniţial aparţineau *Cosmosului* lui Descartes şi care cuprind consideraţii despre mişcarea şi… distanţa de la Soarë a planetelor, despre magnetismul terestru» despre flux şi reflux şi despre cutremure şi vulcani». să fi fost trecute în partea a patra a celebrei opere. *Principes de la philosophie*.

Kosmotheoros al lui Huygens, care a apărut abia după moartea sa, nu merită, în ciuda titlului său plin de semnificaţie, să fie citat în această enumerare de încercări cosmologice. Sunt visuri şi concepţii ale unui om mare despre floră şi fauna de pe cele mai îndepărtate corpuri cereşti, îndeosebi despre făptura modificată acolo a speciei umane. Ai impresia că citeşti *Somnium astronomicum* de Keppler, sau călătoria extatică a lui Kircher. Deoarece Huygens, la fel ca şi astronomii timpurilor noastre, neagă prezenţa apei şi aerului pe Lună, el este tot atât de stingherit când este vorba de oamenii – din Lună sau de locuitorii de pe planetele îndepărtate „bogate în vapori şi nori”.

Newton, nemuritorul autor al operei *Philosophiae Naturaliş Principia matematica*, a reuşit să cuprindă întreaga parte ilranologică a Cosmosului, admiţând o forţă primară a mişcării care domină totul, în relaţie cauzală cu fenomenele, sale. El a fost primul care a ridicat astronomia fizică, pe care a folosit-o pentru rezolvarea unei mari probleme de mecanică, la rangul de ştiinţă matematică. Astfel, cantitatea materiei din fiecare corp ceresc dă măsura forţei sale de atracţie: o forţă care operează invers proporţional cu pătratul distanţei şi care determină

mărimea perturbărilor pe carele. exercită nu numai planetele, ci şi toate constelaţiile spaţiilor cereşti unele asupra altora. Dar teorema gravităţii a lui Newton, atât de minunată prin simplitate şi generalitate, nu se limitează în aplicarea ci cosmică la sfera uranologică, ea guvernează şi fenomenele telurice în direcţii încă parţial necercetate; ea dă cheia mişcărilor periodice în ocean şi în atmosferă, pentru rezolvarea problemelor de capilaritate, ei idosmoză şi a multor procese chimice, electromagnetice şi organice. Newton însuşi a diferenţiat atracţia maselor, aşa cum se manifestă în mişcările tuturor corpurilor cereşti şi în fenomenele de flux şi reflux, de atracţie moleculară care devine operantă la distanţă infinit de micş şi la contactul cel mai direct.

În modul acesta se revelă în toate încercările că pentru a reduce tot ce este schimbător în lumea simţurilor la un singur principiu de bază, doctrina gravitaţiei este cea mai cuprinzătoare şi cea mai promiţătoare din punct de vedere cosmic. Fireşte că în ciuda progreselor strălucite obţinute în timpurile moderne în stoechiometrie (arta de a calcula elementele chimice şi relaţiile de volum ale amestecurilor de gaze), toate teoriile fizice nu pot fi însă reduse la explicaţiile cauzale, matematic determinabile. S-au găsit legi empirice şi după larg răspânditele concepţii ale atomisticii sau ale filosofiei corpusculare, multe au devenit mai accesibile matematicii, dar ţinând seama de eterogeneitatea materiilor şi de diferite1 e stări de agregare a aşa-ziselor molecule, dovezile acelor legi empirice. nu pot fi dezvoltate în niciun fel prin teoria atracţiei de contact, cu precizia pe care o oferă motivarea celor trei legi empirice ale lui Keppler din teoria atracţiei maselor sau a gravitaţiei.

În timpul însă când Newton recunoscuse că toate mişcările corpurilor cereşti ar fi consecinţele unei aceleaşi

forţe, el nu considera, ca Immanuel Kant, gravitaţia însăşi ca o proprietate a materiei, ci o credea, fie dedusă din altă forţă superioară, care-i era încă necunoscută, fie ca o consecinţă a „unei revoluţii a eterului care umple spaţiul cosmic şi care în interspaţiile moleculare este mai rar, devenind mai dens spre exterior”. Această părere este dezvoltată într-o scrisoare adresată lui Robert Boyle (28 februarie 1678), care se termină astfel: „Caut în eter cauza gravitaţiei”. Opt ani mai târziu, după cum reiese dintr-o scrisoare către Halley, Newton a renunţat complet la ipoteza eterului mai rar şi mai dens. Deosebit de izbitor este că, eu nouă ani înainte de moartea sa (1717) în foarte scurta prefaţă la ediţia a doua a *Opticii*, el găseşte necesar să declare hotărât, că nu consideră în niciun caz gravitaţia ca o proprietate esenţială a materiei (essential *property of bodies*), pe când Gilbert a privit încă din 1600 magnetismul ca o forţă inerentă oricărei materii. Atât de şovăitor era Newton, gânditorul profund, totdeauna înclinat spre experienţă, cu privire la „cauza mecanică finală” a oricărei mişcări.

A elabora, ca un tot organic, întreaga fizică, de la legile gravitaţiei până la impulsul de formare în toate corpurile însufleţite este o problemă gravă, demnă de spiritul omenesc; dar starea incompletă a multor sectoare din cunoaştex-ea noastră în ceea ce priceşte natura, opune rezolvării acestei probleme greutăţi de neînvins. Imperfectibilitatea oricărui empirism şi întindei-ea nesfârşită a sferei de observaţii dau problemei un caracter nehotărât, în explicaţia variabilităţii materiei, din forţele materiei însăşi. Ceea ce a fost perceput nu epuizează perceptibilul. Dacă – r pentru a aminti numai progresele timpurilor noastre – comparăm imperfecta cunoaştere a naturii a lui Gilbert, Robert Boyle şi Halei cu cea de azi, dacă ne mai gândim la viteza crescândă a progresului,

putem sesiza transformările periodice, infinite, câte stau în faţa tuturor ştiinţelor fizice. Se vor descoperi materii noi şi forţe noi. Chiar dacă multe procese naturale, ca acel al Thminii, al căldurii şi al electromagnetismului reduse la mişcare (vibraţii) ail devenit accesibile matematicii, tot mai rămân problemele des menţionate, poate de neînvins, ca aceea a cauzei divei Sităţii materiilor chimice, aceea a densităţii, a poziţiei axei şi excentricităţii orbitei planetelor – care par să se satragă tuturor legilor de ordonare – după mărimea, numărul şi distanţa dintre sateliţii lor, a formei continentelor şi a. poziţiei lanţurilor lor de munţi înalţi Condiţiile; <spaţiale citate aici ca exemplificare nu pot fi considerate până acum decât ca ceva efectiv existent în natură. Dacă înlănţuirea. acestor condiţii şi cauzelş nu sunt încă descoperite, eu nu le-am citat, totuşi, întâmplător. Ele sunt rezultatul evenimentelor din spaţiile cereşti la-formarea sistemului nostru planetar, a fenomenelor getognostice la ridicarea straturilor celor mai exterioare ale pământului care au format continentele şi lanţurile de munţi. Cunoaşterea noastră despre timpurile primitive ale istoriei lumii fizice nu este suficienţă, pentru a putea descrie ceea ce există în prezent ca o devenire.

Aşadar, acolo unde relaţia cauzală a fenomenelor nu a putut fi încă total recunoscută, doctrina despre Cosmos sau descrierea fizică a lumii nu este o disciplină separată de domeniul ştiinţelor naturale. Ea cuprinde mai degrabă domeniul întreg, fenomenele ambelor sfere, ale celei cereşti şi ale celei telurice, dar ea le cuprinde sub singurul punct de vedere al tendinţei recunoaşterii unui întreg planetar. Aşa „cum la reprezentarea celor întâmplate în sfera morală şi politică istoricul nu poate sesiza nemijlocit orânduirea lumii, din punct de vedere al concepţie! umane, ci poate numai să o presupună, din ideile prin care se manifestă”, tot astfel naturalistul este pătrufis, când

descrie condiţiile cosmice, de conştiinţa că rezultatele dezvăluite până acum de observarea nemijlocită şi analiza fenomenelor nu Indică nicidecum că s-a epuizat numărul forţelor care mişcă, lumea, care o formează şi o creează.

PRIVELIŞTI DIN NATURA

(Fragment))

Traducere de Cornelia Gheorghiu

Alexander von Humboldt ANSICHTEN DER NATUR, Verlag der Nation, Berlin, 1939

IDEI ÎN LEGĂTURĂ CU FIZIONOMIA PLANTELOR

I

Când omul cercetează, în spirit activ, natura şi măsoară, în închipuire, spaţiile vaste ale creaţiei organice, niciuna dintre impresiile pe care le primeşte nu este atât de puternică şi de profundă ca aceea pe care o produce plenitudinea universală a vieţii. Pretutindeni, chiar în apropierea polilor îngheţaţi, văzduhul răsună de cântecul păsărilor şi de zumzetul insectelor roitoare! Nu numai straturile inferioare în care plutesc vapori condensaţi, dar şi cele superioare, pure, sub acest raport, sunt pline de viaţă. Căci de câte ori s-a escaladat spinarea Cordilierilor peruvieni sau, la sud de lacul Leman, vârful muntelui Mont Blanc, s-au descoperit vietăţi, până şi în aceste pustietăţi albe. Pe Chimborazo care este cu aproape opt mii de picioare mai înalt decât Etna, am întâlnit fluturi şi alte insecte înaripate. Chiar dacă, minaţi de curenţii perpendiculari ei s-au rătăcit pe aceste înălţimi, pe unde râvna de cunoaştere îndreaptă paşii neobosiţi ai omului, prezenţa lor dovedeşte că viaţa animală fiind mai adaptabilă rezistă încă acolo unde cea vegetală şi-a atins de mult limita. Sus, deasupra muntelui conic al Tenerifei, suprapus pe spinarea acoperită de zăpadă, mai sus chiar decât culmile lanţului Anzilor, pluteşte deseori condorul, uriaşul dintre vulturi. Rapacitatea şi apriga urmărire a

vâscuşiaşilor cu lină fină, care mişună în turme ca antilopele pe păşunile ninse, atrag măreaţa pasăre în aceste regiuni pustii.

Dacă, privind cu ochiul liber, se vede că atmosfera este însufleţită, cu atât mai multe minuni ne dezvăluie o cercetare cu instrumente care măresc. Vânturile ridică din apele secate rotifere, brachioni şi legiuni de vietăţi microscopice. Nemişcate, parcă scufundate într-o moarte aparentă, ele plutesc în aer până ce rouă le readuce pe pământul hrănitor unde învelişul care înconjoară trupul lor transparent se desprinde şi unde, probabil, datorită substanţelor nutritive ce le conţine orice apă, organismele primesc un stimulent nou. Ceţurile atlantice de praf gălbui care pătrund din când în când din arhipelagul Capului Verde până departe, în răsărit tul Africii de Nord, în Italia şi în Europa Centrală sunt aglomerări de organisme microscopice cu înveliş silicios. Multe plutesc poate de ani îndelungaţi în straturile cele mai înalte ale aerului şi dintre nate de vânturile alizee sau de curenţii perpendiculari de aer coboară pe pământ în stare viabilă sau în stare de diviziune;

Pe lângă vietăţile dezvoltate; în atmosferă mai abundă şi numeroşi germeni, ouă de insecte şi seminţe de plante, care se răspândesc pe vaste şu-i prafeţe prin peri şi cili. Polenul animator pe! care, în cazul plantelor unisexuate, îl răspândeştej inflorescenţa masculină, este dus de vânt şi de insecte înaripate peste mări şi ţări, spre plantele] feminine izolate. Oriunde pătrunde privirea natura-i listului, se află viaţă sau germeni de viaţă.

Dar dacă atmosfera mişcătoare în care suntem cufundaţi şi deasupra căreia nu ne putem ridica, serveşte un minimum de hrană multor organisme, acestea mai au nevoie şi de o alimentare mai substanţială, pe care nu o poate oferi decât solul acestui ocean aerian. Acest sol este

de două feluri, unul mai mic pe care-l formează pământul uscat înconjurat direct de aer, şi altul mai mare, format de apă – apărută poate odinioară cu milioane de ani înainte din materii atmosferice precipitate prin scântei electrice – şi care, în prezent se descompune neîntrerupt în uzina norilor, ca şi în capilarele pulsatile ale animalelor şi plantelor.

Formaţii organice coboară adânc şi în măruntaiele pământului şi anume pretutindeni acolo unde apele de suprafaţă pot pătrunde în peşteri naturale, sau în mine; Domeniul florei criptogame subterane a fost de timpuriu obiectul lucrărilor mele ştiinţifice. Izvoarele fierbinţi hrănesc mici hidropori, alge verzi şi albastre la temperaturile cele mai înalte. În apropiere de Cercul polar, la lacul Bären, în Noul Continent, Richardson a văzut pământul care rămâne îngheţat vara până la douăzeci de ţoli adâncime acoperit cu ierburi înflorite!

Nedezlegatiş a rămas încă întrebarea: unde se afla cea mai mare abundenţă de viaţă, pe uscat sau în adâncimile insondabile, ale oceanului? Excelenta lucrare a lui Ehrenberg, tratând despre comportarea micro-organismelor din apele tropicale precum şi din gheţurile plutitoare sau stabile de la Podul Sud a lărgit odată cu sfera vitală organică şi orizontul vieţii. Poligăstre cu înveliş silicios, ba chiar coscinodiscuri cu ovare verzi au fost găsite la 12 grade depărtare de poli, învelite în bucăţi de gheaţă; de asemeni, micul puriţe negru glacial (*Desoria glacialis*) şi podurelele trăiesc în tuburile subţiri de gheaţă ale gheţarilor elveţieni. / Ehrenberg a mai arătat că pe mulţi infuzori microscopici (*Synedra*, *Cocciorelia*) trăiesc alţii, ca paraziţi; în ceea ce priveşte galionelele care au o capacitate enormă de divizare şi de proliferare, una din aceste vietăţi invizibile poate forma, în patru zile, o masă de ardezie de două picioare cubice. Viermi *i* marini

gelatinoşi apar în ocean, când vii, când morţi, ca nişte stele strălucitoare. Lumina lor fosforescentă transformă suprafaţa verzuie a nemărginitului ocean într-o mare de foc. De neuitat îmi va rămâne în amintire impresia acelor nopţi liniştite tropicale din Pacific, când din albastrul închis şi vaporos al cerului constelaţia înaltă a Corăbiei şi Crucea de Sud îşi revărsau lumina planetară blândă, în timp ce del finii trăgeau brazdele lor strălucitoare pe apele înspumate ale oceanului.

Dar nu numai oceanul, ci şi mlaştinile ascund nenumărate specii de viermi de formă minunată, pe care ochiul nostru de abia le zăreşte, ca: ciclidele, englenele şi oastea imensă a naidelor. Trăind în atmosfere de compoziţie complexă şi necunoscând lumina, ascarul pătat respiră trăind pe tegumentele viermelui argintiu, Leucophora, în măruntaiele naidelor, sau Pentastoma care trăieşte în celulele pavimentoase pulmonare ale şarpelui cu clopoţei, din tropice. Există paraziţi sanguini în broaşte şi în somon şi unii chiar în lichidul ochilor şi în branhiile unor peşti. Aşadar, până şi cele mai ascunse locuri ale creaţiei sunt pline de viaţă. Vom zăbovi aici la genealogia plantelor, căci de existenţa lor depinde viaţa animală. Ele se străduiesc neîncetat să combine organic mate na primă a solului, să o amestece cu forţa vitală şi să pregătească ceea ce, după mii de transformări, devine o fibră nervoasă activă. Aceeaşi privire pe care 6 fixăm asupra difuzării domeniului plantelor ne dezvăluieplenitudinea vieţii animale care e hrănită* şi-întreţinută de ele).

Covorul pe care-l întinde flora bogată peste pământul gol este neuniform ţesut: mai dens unde soarele se înalţă mai sus, pe cerul veşnic fără nori, mai rar spre polii inerţi unde gerul ce revine mereu omoară gând bobocul înflorit, când rodul în pârg. Dar pretutindeni omul se poate bucura de plantele nutritive. Astfel, dacă pe fundul mării un

vulcan desparte apele învolburate şi zvârle deodată în sus (ca, odinioară, în arhipelagul grecesc) o stâncă de zgură, sau dacă (pentru a menţiona fenomene naturale mai puţin zguduitoare) litofitele de pe 6 spinare de munte submarin îşi ridică sălaşurile şi după mii de ani ies la lumina zilei pe oglinda apei, formând o insulă plată de corali, de îndată forţele organice însufleţesc stânca moartă. Ne putem întreba care e factorul care provoacă atât de subit apariţia seminţei. Păsările călătoare, vânturile sau talazurile oceanului? Este greu de precizat ţinând seama de marca îndepărtare a ţărmurilor. Dar pe stânea golaşă, de îndată ce sămânţa vine în contact cu aerul, se formează, în ţările nordice, un ţesut de fibre catifelate care apar ochiului liber ca nişte pete colorate. Unele au pe margini vine duble sau simple, altele sunt brăzdate şi împărţite în evantai. Cu vârsta, îşi pierd culoarea deschisă, galbenul strălucitor devine cafeniu şi cenuşiul albastru al leprariilor se transformă în negru prăfos. Limitele păturii îmbătrânite se contopesc şi pe fondul întunecat se formează licheni circulari de un şib orbitor. Astfel se dispune în straturi un ţesut organic peste altul şi aşa cum rasele omeneşti, care migrează pe alte meleaguri, trebuie să treacă prin toate etapele culturii respective, tot astfel răspândirea treptată a plantelor este legată de anumite legi fizice. Acolo unde azi arbori înalţi îşi ridică vârful, us, în aer, acolo licheni fragili au acoperit stânca. Muşchi foioşi, ierburi, buruieni şi arbuşti umplu golul lungilor şi nenumăratelor intervale de timp. Rolul pe care lichenii şi muşchii l-au jumcat în nord, îl au la tropice Portulaca, gonfrelele şi alte plante mici, grase, de pe xpalul râurilor. Istoria păturii vegetale şi a răspândirii ei treptate pe scoarţa aridă a pământului îşi are epocile ei, la fel ca şi istoria faunei migratoare.

Dar chiar dacă plenitudinea vieţii s-a răspândit pretutindeni şi organismele s-au străduit, fără încetare, să

combine noi forme – din elementele descătuşate prin moarte, această plenitudine şi reînnoire sunt diverse, în funcţie de climă. Natura încremeneşte periodic în zona rece, căci condiţia vieţii este apa. Animale şi plante (cu excepţia muşchiului şi a altor criptogame) zac, în aceste regi Ali, luni de-a rândul, în hibernare. De aceea, într-o mare parte a lumii au putut să se dezvolte numai acele organisme care rezistă unei importante lipse de combustibil şi care sunt capabile să suporte, fără frunze, o lungă întrerupere a funcţiunilor vitale. Dimpotrivă, cu cât plantele sunt mai aproape de tropice, cu atât creşte mai mult diyersitatea înfăţişării, farmecul formelor şi al coloritului, cărora se adaugă tinereţea veşnică şi forţa vieţii organice.

Această creştere poate fi pusă sub semnul întrebării de acei care n-au părăsit continentul nostru sau de acei care au neglijat studiul geografiei, universale. Când coborin din pădurile noastre de stejâr cu frunziş bogat şi trecem lanţul Alpilor sau al Pirineilor, în ţările romanice sau în Spania, când ne îndreptăm privirea până în ţările africane mediteraneene, suntem uşor înclinaţi să tragem falsa concluzie că lipsa de arbori este caracteristică climei toride, uitând că Europa de sud are o altă înfăţişare decât aceea pe care o avea când s-au stabilit aici primele colonii pelasge sau cartagineze; uităm, că civilizaţia timpurie a rasei omeneşti a distrus pădurile şi că spiritul transformator al naţiunilor a răpit pământului podoaba care ne desfată, în nord, şi care (mai mult decât toată istoria) dezvăluie tinereţea culturii noastre. Marea catastrofă – datorită căreia s-a format Marea Mediterană – a constat în creşterea apelor unui imens lac interior care a rupt strâmtoarea Dardanelelor şi a străpuns cokanele lui Hercule (azi strâmtoarea Gibraltar). Fenomenul pare să fi răpit ţărilor limitrofe» o-mare parte din pământul vegetal.

Ceea ce scriitorii greci spun despre legendele samotrace indică epoca recentă a acestei transformări naturale distrugătoare. De altfel, în toate ţările pe care le mărgineşte Mediterana şi care sunt caracterizate prin calcare terţiare şi cretacice inferioare (numulitice şi neocomiene) o mare parte a teritoriului este stâncă goală. Pitorescul regiunilor italiene rezidă în special în contrastele încântătoare dintre piatra stearpă, fără viaţă, şi vegetaţia exuberantă care creşte pe ea, cu aspect de oaze. Dar acolo unde stânca este mai puţin sfârtecată, păstrând apele pe unele porţiuni şi unde este acoperită cu pământ (ca pe malurile atrăgătoare ale lacului Alban), acolo şi Italia are pădurile ei de stejar, umbroase şi verzi, aşa cum şi le doresc cei din nord.

Deşerturile de dincolo de Atlas, ca şi câmpiile sau stepele din America de Sud trebuie considerate ca apariţii locale. Ultimele, cel puţin în perioada ploilor, sunt acoperite cu iarbă şi cu mimoze scunde, cu aspect de buruiană, iar primele sunt oceane de nisip în interiorul vechiului continent, formând

IR

Spaţii mari, lipsite de vegetaţie, înconjurate de păduri veşnic verzi. Doar câţiva palmieri îi amintesc călătorului că aceste pustietăţi fac parte dintr-o natură animată. În lumina înşelătoare, pe care o emană căldura strălucitoare, tulpina acestor palmieri se vede când plutind liberă în aer, când răsturnată, imaginea ei se repetă tremurătoare în straturile tălăzuitoare ale văzduhului. Şi la vest de lanţul Anzilor peruvieni, pe coastele Oceanului Pacific, ne-au trebuit săptămâni pentru a sitrabate astfel de deşerturi lipsite de apă.

Originea acestor mari întinderi de pământ fără vegetaţie, în regiunii”. În care de jur-împrejur există o floră viguroasă, este un fenomen geognostic, puţin luat în

seamă, care, fără îndoială, se bazează pe toate revoluţiile naturale (inundaţii sau modificări vulcanice ale scoarţei Pământului). O dată ce o regiune şi-a pierdut pătura vegetală şi nu există izvoare de apă pe nisipul vast, aerul care urcă vertical împiedică şi precipitaţiile norilor. Astfel trec milenii înainte ca din ţinuturile verzi viaţa organică să pătrundă în pustietate.

Dacă cuprindem dintr-o privire natura, fărinil abstracţie de fenomenele locale, vedem că de la poli, spre Ecuator, odată cu căldura dătătoare de viaţă, forţa organică şi plenitudinea vieţii se amplifică treptat. Fireşte că datorită acestei revigorări fiecare zonă îşi are frumuseţile ei deosebite: la tropice diversitatea şi mărimea formelor vegetale; la nord peisajul pajiştilor şi reînnoirea periodică a naturii la prima suflare a brizei primăverii. Fiecare zonă are, pe lângă avantaje, şi caracterul ei propriu. Forţa primitivă a organizaţiei încătuşează – cu toată existenţa unei anumite spontaneităţi de dezvoltare anormală a unor părţi individuale – orice formaţie animală şi vegetală de tipuri stabile ce se repetă veşnic. Aşa cum recunoaştem fiecărei vieţi organice o anumită fizionomie, aşa cum botanica descriptivă şi zoologia sunt – în sensul mai strict al cuvântului – analiza formelor faunei şi florei, tot astfel există şi o fizionomie a naturii care revine exclusiv fiecărei zone.

Ceea ce pictorul caracterizează ca peisaj elveţian sau cer italian se bazează pe simţământul obscur al acestui caracter local al naturii. Albastrul eterului, luminozitatea, parfumul care străbate de la diferite depărtări, forma animalelor, seva bogată a ierburilor, luciul frunzişului, conturul munţilor, toate aceste elemente determină impresia totală a unei regiuni. Trahitul, bazaltul, şistul porfiric sau *dolomituv* toate «sunt grupe de stâncă cu fizionomie asemănătoare. Recifele de diabaz 8 din America

de Sud şkMexic seamănă cu cele germane din munţii Fichtel, tot aşa cum printre animale forma rasei de câini primitivi sau Alico din America aminteşte pe cea europeană. Căci scoarţa neorgănică a pământului, independentă de influenţele climatice – fie că diferenţa climelor în funcţie de diferenţa latitudinii geografice este mai recentă decât roca, fie că masa terestră solidificată e bună conducătoare şi emanatoare de căldură – a avut temperatura ei proprie, fără s-o primească din exterior. De aceea toate formaţiunile sunt proprii tuturor regiunilor şi au toate aceeaşi formă. Pretutindeni *porfirul 1 trappic*[30] apare în mase stâncoase groteşti, granitul în domuri uşor rotunjite. Forme similare vegetale, brazi şi stejari încoronează versanţii munţilor în Suedia ca şi în partea de sud a Mexicului. Şi cu toată această concordanţă a formelor „cu toată similitudinea contururilor, gruparea lor într-un tot ia caracterele cele mai diverse. Aşa cum recunoaşterea ontognostică a rocilor se deosebeşte de geognozie, tot aşa diferă descrierea individuală a naturii de cea generală, sau de fizionomia naturii. Georg Foster, în scrierile sale de călătorii, Goethe, în descrierile sale despre natură, cuprinse în atâtea din operele lui nemuritoare, Buffon, Bernardin de Saint-Pierre şi Chateaubriand au zugrăvit cu inimitabilă veridicitate caracterul fiecărui ţinut. Astfel, de zugrăviri nu urmăreau numai desfătarea nobilă a spiritului, ci dezvăluiau, în diferite zone ale lumii, caracterul naturii care este strâns legat de istoria şi gultura omenirii. Căci, chiar dacă începutul acestei culturi nu este determinat numai de influenţe fizice, direcţia ei precum şi caracterul ei popular, firea veselă sau închisă a oamenilor depinde de condiţiile climatice. Ce acţiune puternică a avut cerul grecesc

30 Rocă vulcanică pretertiară, alcătuită din cristale dc ortoză, mai puţin minerale colorate prinse într-o masă mărunt cristalizată sau sticloasă.

asupra locuitorilor lui! Cum să nu fi trezit, de timpuriu, obiceiuri pline de graţie şi sentimente gingaşe, frumoasa şi fericita regiune dintre Eufrat Halis şi Marea Egee, la popoarele care s-au aşezat acolo? Iar atunci când Europa a recăzut în barbarie şi când entuziasmul religios a redeschis Orientul

Sfânt, nu au adus oare strămoşii noştri de pe acele meleaguri mai blânde, moravuri şi obiceiuri mai blânde 2 Operele poetice ale grecilor şi cântecele mai aspre ale popoarelor primitive din nord datoresc, în cea mai mare parte, caracterul lor particular, formelor florei şi faunei, văilor care înconjurau pe poet şi aerului care-l învăluia. Cine oare nu s-a simţit cuprins de o altă dispoziţie la umbra deasă a fagilor, pe colinele încoronate de brazi solitari, sau pe pajiştile unde vântul susură în frunzişul tremurător al mestecenilor? Câte imagini melancoliceserioase sau pline de veselie fie evocă formele vegetale natale! Influenţa lumii fizice asupra interacţiunii tainice a lucrurilor senzoriale şi extrasensoriale dă studiului naturii, atunci când ne ridicăm la puncte de vedere mai înalte, o atracţie deosebită puţin cunoscută încă.

Dar chiar dacă şi caracterul diferitelor regiuni ale lumii depinde simultan de toate fenomenele exterioare, dacă conturul munţilor, fizionomia plantelor şi a animalelor, dacă albastrul cerului, forma norilor şi transparenţa atmosferei provoacă aceasta. irilpresie totală, nu este totuşi de tăgăduit că ceea ce determină, mai ales, această impresie este lumea vegetală. Organismului animal îi lipseşte masa; mobilitatea indivizilor şi deseori micimea lor îi sustrag privirilor noastre. Flora, dimpotrivă, impresionează putere noastră de imaginaţie prin dimensiunea ei stabilă. Masa ei ne indică vârsta şi numai la plante vârsta şi expresia sunt însoţite de o vigoare

mereu reînnoită. Arborele gigant, *Dracena draco*, pe care l-am văzut în insulele Canare şi al cărui diametru e, ra de şaisprezece picioare (5, 20 metri) mai rodeşte (ca în primele timpuri ale dezvoltării sale) flori şi fructe. Când, la începutul secolului al XV-lea Insulele Fericite au fost cu cerite de aventurierii francezi Bethancourt, arborele din Orotava (sfânt pentru băştinaşi ca măslinul din cetatea Atenei sau ulmul din Efesus) avea aceeaşi mărime ea şi acum. La tropice există o pădure de Hymenec şi de Cesalpini, monument al naturir care are peste o mie de ani.

Dacă cuprindem dintr-o singură privire diferitele specii de plante fanerogame, bogat reprezentate în ierbare şi al căror număr depăşeşte azi optzeci de mii, recunoaştem în această cantitate uimitoare, anumite forme principale din care putem deduce multe altele. Pentru determinarea acestor tipuri de a căror frumuseţe individuală, distribuţie şi grupare depinde fizionomia vegetaţiei unei ţări, nu trebuie (cum se procedează din anumite motive în sistemele botanice) să ţineam seama de cele mai mici organe de reproducere, de învelişul florilor şi fructelor, ci numai de ceea ce individualizează, prin masă, impresia totală a unei regiuni. Printre formele principali ale vegetaţiei există, neîndoios, familii întregi de sisteme, aşa numite naturale. Bananierii şi palmierii, cazuarinele şi coniferele se integrează în acestea. Dar botanistul sistematici în separă* o sumedenie de grupe de plante pe care fizionomiştipe văd siliţi să le unească. Acolo unde plantele se prezintă în masăv conturul şi distribuţia frunzelor precum şi forma trunchiurilor şi a ramurilor se contopesc. Pictorul (şi tocmai sentimentului delicat pentru natură al artistului îi revine ultimul cuvin! de apreciere) poate deosebi pe fundalul unui peisaj grupuri de pini sau de palmieri de grupuri de fagi, dar nu şi pe aceştia de

restul de foioase ale unei păduri!

Şaisprezece forme vegetale determină fizionomia naturii. Voi enumera numai pe acelea pe care le-am observat în călătoriile mele în ambele continente şi pe cele ce le-am cercetat cu atenţie ani de zile în regiuni cuprinse între latitudinea 60 de grade nord şi 12 grade sud. De sigur că acest număr de forme se va mări considerabil când se va pătrunde mai adânc în interiorul continentelor şi se vor descoperi noi specii de plante. În Asia de sud, în interiorul Africii şi în Noua Olandă, în Americă de Sud de la fluviul Amazon până în provincia Chiquiios vegetaţia nu este încă complet cunoscută. Ce-ar fi dacă s-ar descoperi o dată o ţară în care bureţii lemnoşi (*Cenomyea rangiferina*) sau muşchii ar forma arbori înalţi? *Neckera dendroides*, un muşchi cu frunze, din Germania, este de fapt arborescent; şi Bambusaceele (ierburi arborescente) ca şi ferigele tropicale, deseori mai înalte decât teii şi aninii noştri, sunt pentru europeni şi acum încă o privelişte tot atât de surprinzătoare cum ar fi aceea pentru primul descoperitor al unei

Îjăduri de muşchi înalţ cu frunze! Mărimea absoută şi gradul de dezvoltare pe care le ating organismele (specii de plante şi de animale) care aparţin aceleiaşi familii, mai sunt condiţionate de legi încă necunoscute. În fiecare din diviziunile regnului animal: la insecte, crustacee, reptile, păsări, peşti sau mamifere, dimensiunea scheletului oscilează între anumite limite exterioare. Măsura oscilaţiei stabilită prin observaţiile de până acum poate fi corectată prin descoperirea de specii de animale necunoscute până azi.

La animalele de pe uscat condiţiile de temperatură, în funcţie de gradele de latitudine par să fi favorizat mai ales genetic dezvoltarea organică. Forma mică şi zveltă a şopârlelor noastre creşte în sud şi ajunge la trupul enorm,

greoi şi blindat al crocodililor înspăimântători. În pisicile uriaşe din Africa şi America, în tigri, lei şi jaguari se repetă, la dimensiuni mai mari, forma celui mai mic animal domestic al nostru. Dacă pătrundem în interiorul pământului, răscolim cimitire de plante şi animale; astfel, pietrificările nu ne arată numai o distribuţie a formelor care este în contrazicere cu zonele climatice actuale: ele ne mai arată şi forme imense care nu sunt mai puţin în contrast cu cele care ne înconjoară în prezent decât cu naturile eroice închipuite de eleni şi a căror simplicitate sublimă le conferă un caracter de măreţie. Dacă temperatura pământului a suferit modificări considerabile; poate cu reveniri periodice; dacă raportul dintre mare şi uscat, ba chiar înălţimea oceanului aerian şi presiunea sa n-au fost totdeauna aceleaşi, atunci fizionomia naturii, mărimea şi forma organismului trebuie să fi fost supusă de asemenea unor schimbări multiple. Marile pachiderme, mastodonţi de felul elefanţilor, *Mylodon robustus1* al lui Owen şi *Colossohelys*, broaştele ţestoase de uscat, de şase picioare înălţime, populau odinioară pădurile formate din lepidddendroni 2 giganţi, din stigmari asemănători cu cactuşii şi din numeroase specii de cicadee. În imposibilitatea de a descrie complet, după trăsăturile prezente, fizionomia planetei îmbătrânite, îndrăznesc să pun în evidenţă acele caracteristici care se potrivesc oricărui grup de plante. Cu toată bogăţia şi plasticitatea limbii noastre, este, totuşi, o întreprindere foarte grea de a zugrăvi în cuvinte ceea ce doar arta imitativă a pictorului poate să reprezinte. În acelaşi timp trebuie evitată impresia de oboseală pe care în mod inevitabil o trezeşte enumerarea fiecărei forme individuale.

1 Mamifer de talie mare, care din cauza modului de hrănire (cu furnici), avea dentiţia parţial dispărută. A trăit în America de Sud, în timpurile preistorice.

8 Gen fosil de criptogame vasculare din ordinul licopodialelor, caracteristice pentru flora carboniferă şi permiană.

Începem cu palmierul, forma cea mai înaltă şi mai nobilă dintre* plante, căci lui i-au acordat popoarele totdeauna premiul de frumuseţe (şi cea mai veche formaţie umană a fost în lumea asiatică a palmierului precum şi în zona care se mărgineşte direct cu lumea palmierilor). Tulpini înalte, zvelte, inelate, uneori ţepoase se termină în frunze ascendente-lustruite, când în formă de evantai, când ca un pămătuf de pene. Frunzele sunt deseori încreţite ca iarba. Tulpina netedă atinge o sută, optzeci de picioare înălţime (30 de metri). Forma palmierului scade ca splendoare şi mărime de la Ecuator spre zona temperată. Europa n-are printre plantele sale indigene decât un reprezentant al acestei forme: palmierul pitic marin, *Chameropsul*, care este răspândtt în Spania şi în Italia până la latitudinea de 14 grade nord. Palmierilor le coresjâunde o temperatură medie anuală de 20 – 22°. Doar palmierul curmal adus din Africa în Europa, care este mult mai puţin frumos decât alte specii ale acestui grup, mai vegetează în Europa de sud, în regiuni ale căror temperatură medie este de 12 – 13 grade. Dar trunchiuri de palmieri şi schelete de elefanţi se găsesc îngropate în subsolul Europei de nord; poziţia lor indică posibilitatea că n-au fost aduse de apele de la tropice spre nord, ci că în marile revoluţii ale planetei noastre zonele climatice – ca şi fizionomia naturii determinată de ele – au trecut prin multe schimbări.

Palmierilor li se asociază în toate continentele, formele de pisang şi bananieri: scimaneele şi misaceele botaniştilor, *Helicornia*, *Amonum*, *Streliţia*; aceştia sunt arbori cu trunchi sednd, dar bogat în sevă, aproape ca un tufiş, pe al cărui vâri se ridică frunze cu luciu de mătase,

subţiri, cu textură rară şi fin striată. Tufişurile de pisang sunt podoabele ţinuturilor umede. Fructul. acestui arbore formează/baza hranei a aproape tuturor locuitorilor clin brâul fierbinte al pământului. Ca şi speciile de cereale bogate în făină din nord, trunchiurilecte pisang însoţesc. omenirea din cea mai îndepărtată copilărie a culturii ei. Legendele semite aşază patria originară a acestei plante hrănitoare pe Eufrat, altele, cu mai multă probabilitate, în India, la poalele munţilor Himaljaya. După legendele greceşti meleagurile din Enna au fost patria fericită a cerealelor. Când roadele siculice ale lui Ceres s-au răspând fi pe pământul nordic, formând lanuri uniforme, larg întinse, ele n-au contribuit decât puţin la înfrumuseţarea aspectului naturii. Mult mai mult au obţinut locuitorii celoni din tropice prin plantaţiile de pisang a cărui înfăţişare este una din cele mai nobile şi minunate.

Forma malvaceelor şi bombaceelor este reprezentată prin *Ceiba cavanillesia* şi arborele mexican *Cheirostemon*; trunchiurile lor sunt enorm de groase, cu frunze mari ca din lână subţire, în formă de inimă sau crestate, cu flori splendide, desecfri purpurii. Acestui grup de plante îi aparţine arborele de pâine, *Adansonia digitata*, care, la înălţime moderată, are un diametru de treizeci de picioare şi este probabil cel mai mare şi cel mai vechi monument al naturii de pe planeta noastră. În Italia malvaceele încep să împrumute vegetaţiei un caracter sudic particular.

În schimb, zona noastră temperată din vechiul continent este lipsită, din păcate, de frunzele uşor pufoase ale mimozelor; în ea predomină salcâmul, *Desmanthus*, *Gledicia*, *Porteria* şi tamarinul. În Statele Unite ale Americii, unde la aceeaşi latitudine vegetaţia ste mai diversă şi mai bogată decât în Europa, nu lipseşte nici această formă frumoasă. Mimozele au ramuri întinse în formă de umbrelă aproape ca pinii italieni. Albastrul închis

al cerului climatului tropical, strălucind printre delicatele frunze, este de un efect pitoresc inefabil.

Un grup de plante mai mult africane sunt ericaceele; ele cuprind caracterul fizionomie pe care-l au şi epacrideele şi diosmeele, multe protacee şi salcâmul australian cu frunze peţiolate (philodiiJ; acest grup prezintă oarecare asemănare cu coniferele şi tocmai de aceea contrastează plăcut cu ele prin bogăţia de flori în formă de campanule. Buruienile arborescente, ca şi alte plante africane, ajung la malul nordic al Medi-eranei. Ele împodobesc Franţa ca şi tufele de cistus din sudul Spaniei. Cele mai luxuriante le-am văzut pe Tenerife, pe versantul vârfului Teyde. Dar în ţările baltice şi mai departe, spre nord, nu suntagreate, deoarece prevestesc secetă şi roade puţine. Buruienile din Germania, erica (*Galluna vulgaris*, *Erica petralix*, *Erica corneea şi Erica ţinerea*) sunt plante ce cresc în colectivitate şi popoarele agricole luptă împotriva răspândirii lor de multe secole fără succes. Este ciudat că reprezentantul principal al acestei familii se găseşte numai pe o parte a planetei noastre. Din cele trei sute de specii de erică ce-s cunoscute până acum, doar câteva se găsesc pe continentul nou şi anume în Pennsylvania şi labrador, până la Nutka şi în Alaska.

Pe de altă parte cactuşii sunt proprii numai Americii: când sferici, când articulaţi, când în coloane înalte multiunghiulare, ei se ridică drepţi ca tuburile de orgă. Acest grup constituie cel mai izbitor contrast cu plantele liliacee şi cu bananierii. El aparţine plantelor pe care Bernardin de Saint-Pierre le numeşte foarte plastic „izvoarele vegetale ale deşertului”. Pe câmpiile fără apă din America de Sud, animalele chinuite de sete caută cactuşiipepeni, o plantă sferică pe jumătate ascunsă în nisip, al cărei miez, foarte zemos, este acoperit de ghimpi foarte ascuţiţi. Trunchiurile de cactuşi în formă de coloană

au o înălţime de treizeci de picioare şi sunt împărţite ca braţele unui candelabru; acoperiţi deseori de licheni, amintesc din punct de vedere fizionomie de câteva euphorbii africane.

Aşa cum acestea formează oaze verzi în deşert, tot astfel orhideele însufleţesc trunchiul carbonizat de lumină al arborilor tropicali precum şi cele mai aride crăpătul de stâncă.

— Vanilia se distinge prin frunze grase de un verde deschis precum şi prin flori multicolore de o structură minunată. Florile orhideelor seamănă când cu insecte înaripate, când cu păsări pe care le momeşte parfumul calicilor de miere. Viaţa unui pictor, chiar dacă alegerea lui s-ar mărgini doar la un spaţiu restrâns, n-ar ajunge să reproduă minunatele orhidee care împodobesc văile adânc brăzdate ale lanţului Anzilor peruvieni.

Fără frunze, ca aproape toate speciile de cactuşi, este arborele casuarina, o plantă care se găseşte numai lângă oceanul Pacific şi oceanul Indian; ramurilesale sunt ca ţevile goale şi subţiri de trestie. Totuşi se mai găsesc şi în alte zone urme de acest tip mai mult ciudat decât frumos. *Equiseţum altissimufn*, *Ephedra aphylla* din Africa de Nord, coletiile din Perú şi *Calligonum Pallatia* din Siberia sunt înrudite de aproape cu casuarina.

Aşa cum la pisang se întâlneşte o dilataţie maximă a capilarelor frunzelor, această capilaritate este de contracţie maximă la casuarină şi omnifere. Brazii, tuya şi chiparoşii, constituie o formă nordică mai rară la tropice, iar unele conifere ca *Ddmmara*

Salâsburia au ace mai late. Verdele lor veşnic proaspăt înveseleşte peisajul hibernal. Ele mai vestesc popoarelor polare, chiar atunci când zăpada şi gheaţa acoperă pământul, că viaţa interioară a plantelor, la fel ca şi focul prometeic nu se stinge niciodată pe planeta

noastră.

Parazitar, ca şi muşchii şi lichenii de la noi, pe lângă orhidee şi aroidele acoperă trunchiul îmbătrânit al arborilor de pădure. Lui erele lor bogate în sevă dau frunze mari când în formă, de săgeată sau de degete (dactilee), când lunguleţe, dar totdeauna cu nervuri groase. Florile aroidelor sunt învăluite în teci, ceea ce măreşte căldura lor vitală şi neavând trunchi au rădăcini aeriene. Forme înrudite sunt*: *Pothos*, *Dracontium*, *Caladium* /şi *Arum*, din care ultima înaintează până la Mediterană; în Spania şi în Italia ea caracterizează exuberanţa vegetaţiei sudice împreună cu *Acanthus* şi cu podbalul, cu frunzele lui groase şi frum Qase şi cu stamine înalte. La acă-astă formă de *Arum*, se asocâază, în regiunile toride din America de Sud, aceea a lianelor tropicale ca: *Paulinla*, *Banisteria*, *Bignonia* şi *Passiflora*, de o putere vegetativă remarcabilă. Meiul nostru cu cârcei şi viţele noastre amintesc de această structură vegetală a /lumii tropicale. Pe Orinoco, ramurile fără frunze ale bauhinilor au deseori o lungime de patruzeci de picioare; ele cad uneori vertical de pe vârful swietenilor, alteori sunt întinse oblic ca parâmele unui catarg, iar pisica sălbatică le coboară şi le urcă cu o agilitate extraordinară.

În contrast cu verdele deschis al lianelor suple şi agăţătoare este forma independentă a *Aloesului albastru*, al cărui trunchi, atunci când există, este inelat şi încolăcit ca un şarpe. Pe vâri se îngrămădesc în forme de raze, frunze ascuţite, lunguleţe, cărnoase şi bogate în sevă. Aloeşii cu trunchi înalt nu formează tufişuri ca alte plante care trăiesc în colectivitate. Ei se înalţă solitari pe câmpii aride şi împrumută regiunii tropicale un caracter deseori de o melancolie ciudată (am putea spune africană). Din cauza asemănărilor lor fizionomice mai aparţin acestui peisaj următoarele forme de aloeşi: dintre bromeliacee,

pitcaimele, care urcă pe Anzi din spărturi de stâncă; marea plantă *Poumetia pyramidata*, *tăloesul american* (*Agava*), *Promelia Ananas* şi *Bromelia Karata*; dintre euphorbiacee: speciile rare cu trunchi gros şi cele cu trunchi în formă de candelabru; din familia asfodelelor: *Aloesul african* şi *Dragonia* (*Dragonia draco*) şi în sfârşit dintre liliacee: planta yucca cu abundenţă mare floralã.

După aloeşii nemişcaţi şi viguroşi, fizionomia ierburilor arborescente ne încântă prin zvelteţea şi grâcilitatea lor mobilă. Tufişuri de bambuşi formează! alei boltite şi umbroase în ambele Indii. Trunchiul neted, uneori înclinat al ierburilor tropicale depăşeşte înălţimea aninilor şi stejarilor noştri. Chiar în Italia forma *Arundo donax* se ridică de pe pământ determinând prin înălţimea şi masa ei, caracterul naturii locale.

Pteridofitele fac parte tot din ierburile arborescente care înnobilează zonele toride. Ele ajung până la patruzeci de picioare înălţime, au aspectul palmierilor, dar trunchiul lor e mai puţin zvelt, mai scund şi mai scorţos decât al acestora. Frunzişul este mai delicat, cu textură mai laxă, transparent şi festonat pe margine. Aceste ferigi enorme cresc aproape exclusiv la tropice preferând şi aici zone cu climă mai temperară şi cum atenuarea arşiţei este doar o chestiune de altitudine, putem considera munţii care se ridică la 2000 până la 3.000 de picioare peste nivelul mării ca habitatul acestei forme. Ferigi cu trundii înalt însoţesc, în America de Sud, arborele binefăcător care ne furnizează coaja tămăduitoare din care se extrage chinina. Ambele forme caracterizează regiunea fericită a pământului în care domneşte primăvara veşnică.

Mai amintesc forma liliaceelor (*Amarylis*, *Ixia*, *Gladiolus*, *Pancratiumf exx* frunze ca cele de papură şi flori minunate, a căror patrie este de predilecţie Africa de sud; salcia, naturalizată în toate ţările, iar pe podişurile din

Quito se regăsesc; cu alt fel de frunze şi de ramificaţie în *Schinus Molie*, forme de mirt (*Metrosiileroş*, *Euealyptus*, *Escallonia*, *Myrtilloid*. *es*), melastorna şi lauri.

Ar fi o întreprindere demnă de un artist să schiţeze caracterul acestor „grupe de plante, nu în seră sau în descrierile botanistului, ci în însăşi natura tropicală. Cât de interesantă şi instructivă ar fi pentru un peisajist o lucrare care să reprezinte cele şaisprezece forme principale enumerate, mai întâi fie care în parte, şi apoi în comparaţie unele cu altele. Ce este mai pitoresc decât feriga arborescentă care-şi întinde frunzele cu textură delicată peste laurii mexicani? Ce poate fi mai atrăgător decât tufişurile de pisarig umbrite de ierburile înalte de guaduă şi bambuşi? Mâinii artistului îi este dat să separe grupurile şi sub penelul lui să dezvăluie marele tablou magic al naturii în câteva trăsături simple şi mari ca operele scrise ale oamenilor.

Sub razele de jăratec ale soarelui de pe cerul tropical cresc cele mai. minunate structuri de plante. Aşa cum în nordul rece coaja arborelui este acoperită de ramuri uscate şi muşchi, tot astfel, la tropice, cymbidiul şi vanilia aromată reînsufleţesc trunchiurile de anacardi şi smochinii uriaşi. Verdele proaspăt al frunzelor de pothos şi al draconiei contrastează cu florile multicolore ale orhideelor. Bauhiniile agăţătoare, passiflora şi banisteria cu flori galbene încolăcesc trunchiurile arborilor de pădure. Flori delicate se deschid din rădăcinile theobromei, precum şi din coaja groasă a crescenţilor şi Gustaviei. Faţa de această abundenţă de flori şi frunze, de această creştere exuberantă, de complexitatea şi întortocherea plantelor agăţătoare îi este deseori greu naturalistului să identifice trunchiul cărjria îi aparţin florile şi frunzele. Un singur arboré împodobit cu paulini, bignoni şi dendrobium formează un grup de plante care, dacă ar fi despărţite

unele de altele, ar acoperi un teritoriu considerabil.

La tropice, plantele sunt mai pline de sevă, de un verde mai proaspăt, înzestrate cu frunze mai mari şi mai lucitoare decât în regiunile din nord. Plantele care trăiesc laolaltă şi care fac ca vegetaţia europeană să fie uniformă, lipsesc aproape complet la ecuator. Arborii de două ori mai înalţi decât stejarii noştri strălucose acolo cu flori mari şi splendide cum sunt crinii noştri. Pe malurile umbroase ale fluviului Măgdalena din America de Sud creşte şi *Aristolochia* agăţătoare a cărei floare are o circumferinţă de patru picioare pe care copiii indieni în joaca lor şi-o trec peste cap ca pe un colier. În arhipelagul sudindian floarea plantei *Rafflesia* are aproape trei picioare în diametru şi cântăreşte peste şapte kilograme.

Altitûdinea extrem de înaltă la care se află în cele trei cicluri tropicale nu numai câte un munte dar ţări întregi şi frigul care este consecinţa acestei altitudini îi oferă locuitorului de la tropice o privelişte ciudată. În afară de palmieri şi tufişuri de pisang îl înconjoară şi forme de plante

care par să aparţină numai ţărilor nordice: Chiparoşi, brazi şi stejari, berberis şi anini (înrudiţi cu ai noştri) acoperă podişurile munţilor din Mexicul de sud precum şi lanţul Anzilor sub ecuator. Astfel natura a dat omului să vadă în zona toridă, fără să-şi părăsească patria, toate soiurile de plante ale pământului, după cum nici bolta cerească de la pol la pol nu-i ascunde niciunul din corpurile sale luminoase.

De această desfătare şi de multe altele din natură sunt lipsite popoarele nordice. Multe constelaţii şi forme de plante dintre cele mai frumoase, ferigi cu trunchi înalt, pisăhg, ierburi arborescente, palmieri, mimoze delicate le rămân veşnic necunoscute. Plantele degenerate care cresc în serele noastre nu oferă decât o slabă imagine a

majestăţii vegetaţiei tropicale.

Numai perfecţionarea limbii, fantezia arzătoare a poetului şi reprezentarea plastică a artistului ne deschide un bogat izvor compensator, din care, adăpându-se, puterea noastră de imaginaţie ne înfăţişează tablourile vii ale naturii exotice. În nordul rece, pe bărăganul pustiu, omul solitar poate să-şi însuşească tot ceea ce se descoperă în zonele cele mai îndepărtate ale lumii, creându-şi în acest fel o lume a spiritului care, la fel cu acesta, este i liberă şi nemuritoare.

DE LA ORINOCO LA AMAZON

(Fragment)

Tradqcere. de Mària-Magdalena Popa Levandovschi

Alexander von Humboldt VOM ORINOKO AMAZONAS, F.A. Brockhaus, Wiesbaden, 1959.

CAPITOLUL 2[31]

Popas în Tenerife. Călătorie de la Sfânta Cruz la Orotava. Ascensiunea pe Pico de Teyde.

…La 20 iunie, înainte de răsăritul soarelui, porneam aşadar la drum spre Laguna, localitate situată cu 682 de metri mai sus decât portul Santa Cruz. Drumul şerpuia pe dreapta unui pârâu îngust şi cu multe meandre. În vremea ploilor, pe pragurile albiei apar cascade frumoase. În apropierea oraşului ne-au întâmpinat cămile albe. Aceste animale, care păreau încărcate foarte uşor erau întrebuinţate mai ales pentru transportul mărfurilor de la vamă la magaziile comercianţilor. Dacă la Tenerife ele nu sunt prea numeroase, în insulele Lanzarote şi Fuerteventura se găsesc cu miile. Aceste animale de povară, ca şi caii, au fost aduse pe insulele Canare, în secolul al XV-lea de către normanzi.

Cu cât ne apropiem de Laguna, aerul devine mai

31 Capitolele care urmează au fost reproduse după 1 Alexander von Humboldt, De la Orinoco la Amazon, Editura Ştiinţifică, 1968,

răcoros şi lucrul acesta ne-a făcut plăcere, deoarece la Santa Cruz era o fierbinţeală înăbuşitoare. Răcoarea permanentă care domneşte în Laguna face ca acest oraş să fie un loc foarte agreat de locuitorii insulei. Înconjurată de grădini, la poalele unei coline cu laur, mirt şi zmeuriş, capitala Tenerifei are, într-adevăr, un aspect prietenos. Bunăstarea Lagunei nu măi este cea de altă dată, mai ales de când erupţiile vulcanului au distrus portul Garachico, iar Santa Cruz a devenit centrul principal al negoţului de pe insule. În jurul oraşului sunt numeroase mori de vânt, mărturie a practicării culturii cerealelor laadeastă altitudine ridicată. Cu acest prilej ţin să fac observaţia că guanchii cunoşteau plantele nutritive. Făina de orz Prăjită şi laptele de capră erau alimente foarte apreciate la acest popor, despre a cărui origine s-au născocit atâtea.

În jurul oraşului Laguna se mai află şi o mulţime de capele. Ridicate pe colinele joase, înconjurate de pomi veşnic verzi, acestea sporesc farmecul pito1 resc al peisajului. Interiorul oraşului nu corespunde de loc exteriorului. Casele sunt solid clădite, dar sunt foarte vechi, iar străzile sunt pustii; Acoperişurile şi zidurile sunt îmbrăcate cu *Sempervivum canariense1* şi cu graţiosul *Trichomanes*

Relieful insulei se înalţă în amfiteatru, prezentând în mic toate climele, de la climatul tropical african până la Cel subalpin al Alpilor înalţi. Tenerife se află la poarta tropicelor, deşi este situată numai cale de câteva zile depărtare de Spania; ea prezintă o bună parte din splendoarea cu care natura a înzestrat ţările din jurul tropicelor – bananierii şi palmierii fiind dintre acestea.

Cine are simţul* frumosului găseşte pe această minunată insulă nu numai o vegetaţie încântătoare,[32]

32 Ferigă foarte delicată. Se cunosc aproximativ 80 de specii, mai ales tropicale, (n.tr.).

ci şi o climă reconfortantă. Niciun alt. loc de pe lume nu mi se pare mai potrivit să alunge supărarea şi să redea liniştea unei fiii cuprinse de suferinţă decât Terierife şi Madeira. La aceasta contribuie nu numai splendida lor aşezare şi puritatea aerului, ci, înainte de toate, absenţa sclaviei, a cărei privelişte ne indignează, atât de profund în Indii, ca peste tot de altfel, unde colonizatorii europeni au adus aşa-numita lor instruire.

Iarna, clima Lagunei este foarte ceţoasă, iar locuitorii ei se plâng adesea de ger. Dar pe aici nu a nins niciodată. Ţărmurile sunt împodobite cu feluriţi arbori: curmali şi cocotieri. Mai sus, alături de banani se găsesc arbori-zmeu (dracene) 1 al căror trunchi se compară, pe bună dreptate, cu trupul de şarpe. Versanţii sunt plantaţi cu viţăde-vie, care se caţără pe araci foarte înalţi. Portocali în floare, mirt şi chiparoşi înconjură capelele, pe care evlavia oamenilor le-a înălţat pe coline. Fiecare proprietate este împrejmuită cu tufe de agave şi cactee8. Nenumărate plante criptogame, mai cu seamă ferigi, îmbracă zidurile, care sunt umezite mereu de izvoraşe limpezi.

Iarna, când vulcanul este îmbrăcat în zăpadă şi gheaţă, aici te bucuri de o primăvară veşnică. Vara, spre asfinţit, vântul de pe mare aduce răcoare. Densitatea populaţiei de pe ţărm este aici foarte ridicată. Casele şi grădinile sunt împrăştiate ici-colo, ceea ce măreşte frumuseţea peisajului. Din nefericire, bunăstarea populaţiei nu este proporţională nici cu hărnicia ei şi nici cu bogăţia naturii. Cei care cultivă pământul, cel mai adesea nu sunt proprietarii lui, rodul muncii lor aparţine nobilimii. Sistemul feudal, care a adus prejudicii atâta timp Europei, mai împiedică şi astăzi înflorirea unei regiuni.

În sfârşit, în ziua de 21, dis-de-dimineaţă, eram în drum spre piscul vulcanului. Ziua nu era prea frumoasă, iar Pico, vizibil aproape totdeauna, de la Orotava, stătea

ascuns după nori groşi, de la răsăritul soarelui până la ora zece. Spre vulcan duce un singur drum prin Orotava, câmpia cu grozame [33]şi „ţara rea”.

Contrastul dintre vegetaţia acestei regiuni şi aceea de la Santa Cruz ne-a surprins în mod plăcut. Clima fiind umedă şi răcoroasă, solul era acoperit cu un frumos covor verde, în timp ce pe drumul de la Santa Cruz la Laguna, plantele nu mai prezentau decât capsule din care căzuseră seminţele.

Orotava face încă din depărtare o impresie bonă, datorită apei abundente; pâraiele se îndreaptă spre oraş şi curg prin centrul lui. Apele izvorului de la Aqua Manşa, strânse în două bazine mari, pun în mişcare mai multe mori, irigă şi viile dimprejur. Clima din oraş este mai răcoroasă decât în port. Temperatura ridicată şi vecinătatea oceanului Explică ceaţa frecventă de aici. Oraşul Orotava se află la circa 312 metri deasupra nivelului mării, deci este aşezat cu 390 metri mai jos decât Laguna unde plantele înfloresc cu o lună mai târziu.

Orotava, vechiul Taoro al guanchilor, se află pe versantul abrupt al unei coline., Străzile par pustii, casele sunt construite solid, dar au o înfăţişare tristă şi aparţin aproape toate unei nobilimi care îşi dă ifose grozave. Am trecut pe lângă un apeduct foarte înalt, pe care creşteau o mulţime de ferigi frumoase. Am vizitat mai multe grădini, în care pomii roditori ai ’nordului Europei cresc, alături de portocali, rodii şi curmali. Deşi cunoşteam din povestirile călătorilor copacul *Dracaena* din grădina domnului Franquis, ne-a uimit, totuşi, extraordinara lui grosime. Se susţine că trunchiul acestui copac, pomenit în multe

33 Genista tinctoria (la noi dobriţă, dobrişor etc.), sub- arbust din familia leguminoaselor, cu frunze lanceolate, pubescent ciliate pe margini, cu flori galbene, dispuse în raceme terminale. în ţara noastră se întîlneşte în păşuni, fineţe şi păduri (n. tr.).

documente străvechi, pentru că slujea ca hotar la capătul unui ogor, era tot atât de gros şi în secolul al XV-lea. Circumferinţa, în apropierea rădăcinii, măsoară 14, 6 m. N-am putut-o măsura mai sus, dar am apreciat că, la 3, 25 m deasupra solului, trunchiul are un diametru de 3, 66 m. Trunchiul se împarte în mai multe ramuri, care se înalţă în susca braţele unui candelabru şipoartă în vârf un pămătuf de frunze, asemănător arborelui *Yuca* din văile Mexicului. *Dracaena* din grădina domnului Franquis face încă în fiecare an flori şi fructe.

Acest arbore nu se întâlneşte decât în zonele cultivate ale insulelor Canare, în insulele Madeira şi Porto Santo, este o apariţie curioasă în legă tură cil migraţiunea plantelor. Indiile de Est sunt adevărata lui patrie. În Africa el nu a fost găsit însă nicăieri în stare sălbatică. Pe ce, cale a fost adus acest copac la Tenerife?

De la Orotava, mergând pe o potecă strâmtă şi pietroasă, am ajuns într-o frumoasă pădure de castani şi apoi într-o regiune în care cresc unele specii de laur. Ne-am oprit sub un brad frumos ca să ne aprovizionăm cu apă. De aici marea şi întreaga parte de apus a insulei ne ofereau o perspectivă minunată. Până la crater drumul urcă, dar nu mai trecem prin nicio vale propriu-zisă, ci numai prin nişte văi numite *barrancos*.[3435]

Relieful insulei este format dintr-un masiv muntos de origine vulcanică, ce se prelungeşte spre nord-est.

După regiunea împădurită cu arbuşti, numită Monte Verde, urmează aceea a ferigilor. Nicăieri în zona temperată n-am văzut o asemenea mulţime de *Pteriş* *,

---

34 Termen spaniol însemnînd „făgaşe“ ; sînt văi cu caracter torenţial, dispuse radial, pe flancurile unui con vulcanic, (n. tr.).

35 Plantă'din familia polipodiaceelor. Se cunosc pesta 200 de specii răspîndite pe tot globul, unele cu valoare ornamentală, (n. tr.). '

» Insule din arhipelagul Canare, (n. tr.).

Blechnum şi *Asplenium*. Rădăcinile lui *Pteris aguilina* servesc drept hrană locuitorilor din Palma şi Gomera e. Ei le freacă până obţin o pulbere pe care o amestecă cu puţină făină de orz... Acest amestec se prăjeşte şi poartă numele de *gofio*.

Monte Verde este străbătut de mai multe văi mici şi foarte strâmte. După zona ocupată de ferigi se ajunge într-o dumbravă de ienuperi şi de brazi care a suferit mult din pricina furtunilor. Drumul urcă tot mai sus, până la stâncile de bazalt Gayta şi Portillo. Trecătoarea îngustă dintre ele ne conduce în zona ocupată de câmpul cu grozame.

Ne-au trebuit cam două ceasuri şi jumătate ca să străbatem această regiune care nu este decât o mare de nisip. În ciuda altitudinii ridicate, termometrul arăta 13, 8. grade Celsius. Sufeream cumplit din pricina prafului de piatră ponce în care eram învăluiţi tot timpul. Chiar în mijlocul câmpiei se găsesc tufe de *Retama*[36], acel *Spa*rtium *nubigenum*, plantă care creşte înaltă de 3 m, şi este plină de flori parfumate...

Caprele brune de pe Pico sunt socotite delicatese. Ele se hrănesc cu frunze de *Spartium* şi s-au sălbăticit din vremuri străvechi în aceste pustietăţi.

Până la stânca Gayta, adică până la începutul câmpului cu grozame, Pico de pe Tenerife este îmbrăcat cu o vegetaţie bogată. De îndată ce ajungi pe câmpia acoperită cu cenuşă vulcanică, peisajul îşi schimbă caracterul. La fiecare pas te loveşti de blocuri uriaşe de obsidjan 3 pe care Le-a zvârlit vulcanul. De jur, împrejur, totul este pustiu şi mort. Câteva capre şi câţiva iepuri sunt singurii locuitori ai acestui podiş.

---

36 Sticlă vulcanică, anhidră, de culoare brună-cenuşie sau neagră, luciu sticlos şi spărtură concoidală, formată prin răcirea rapidă a lavei (n. tr.).

Dincolo de regiunea populată de *Spartium nubigenumyz* mergând prin crăpături înguste şi văgăuni bătrâne, spălate, de ploi, am ajuns pe un podiş înalt şi apoi în punctul unde trebuia să petrecem noaptea. Locul acesta se află la peste 2 982 metri deasupra nivelului mării. Două stânci înclinate formează un fel de peşteră care ne apăra de vânt. Până acolo se poate ajunge şi călare pe catâri. Mulţi dintre curioşii care la plecarea din OrOtava cred că vor putea să atingă marginea craterului[37] rămân de fapt aici. Deşi era vară şi deasupra noastră se întindea cer senin, noaptea am suferit de frig. Termometrul a scăzut până la 5 grade Celsius. Ghizi; noştri au făcut şi un foc mare, din vreascuri de retame. Fiindcă, n-aveam nici cort, nici paltoane, ne-am culcat pe grămezi de pietre încălzite; flăcările şi fumul, pe care vântul le nuna într-una spre noi, ne-au necăjit tot timpul. Nu mai petrecusem niciodată noaptea la o înălţime atât de mare şi pe atunci nici nu bănuiam că o dată voi locui în oraşe aşezate la înălţimi mult superioare.

Cu cât Scădea temperatura, nori grei se îngrămădeau în jurul vârfului, dar un vânt de la nord, extrem de puternic, îi risipea. Din când în când se vedea şi luna, al cărei disc strălucea pe un fond albastru închis. În preajma vulcanului, scena aceasta nocturnă avea ceva într-adevăr măreţ. Pico ba dispărea complet în ceaţă, ba apărea deodată înfricoşător xde aproape şi îşi arunca, asemenea unei piramide uriaşe, umbra gigantică pe norii de sub noi.

Către orele trei dimineaţa, ne-am îndreptat, la lumina tulbure a unei facle de brad, spre vârf. Ascensiunea am început-o pe partea de nord-est unde versantul este foarte

37 Cartea superioară a unui vulcan,' de forma unei pîlnii, prin care în timpul erupţiilor ţicnesc gaze, vapori de apă, cenuşă, bombe vulcanice şi se revarsă lava.

abrupt şi după două ceasuri eram pe un mic platou, care, din cauza poziţiei lui singuratice se numeşte Alta vista. Aici sălăşluiesc *neveros*, adică băştinaşii, care se îndeletnicesc cu căutarea gheţii şi a zăpezii pe care le vând în oraşele din apropiere. Catârii lor se caţără mai bine decât cei ce stau la dispoziţia călătorilor şi ajung pyia la Alta vista, dar până acolo aceştia sunt nevoiţi să ducă zăpada în spinare. Mai sus se întinde „ţara rea", cum se numeşte în Perú, în Mexic şi oriunde sunt vulcani, o regiune dezgolită de solul fertil şi acoperită cu bucăţi de lavă.

Ne-am abătut din drum la dreapta, pentru a vizita peştera cu gheaţă care se află la *3 367* metri altitudine, ceea ce înseanjnă, pentru latitudinea la care ne aflăm, că ea se găseşte sub limita zăpezilor veşnice. În timpul iernii, peştera se umple cu zăpadă şi cu gheaţă şi cum razele soarelui nu pot străbate înăuntru, căldura lor nu este în stare să golească rezervorul.

Mijea de ziuă când am părăsit peştera de gheaţă. Un strat de nori „albi şi pufoşi ascundea privirii noastre marea şi regiunile joase ale insulei, tei erau răspândiţi atât de uniform şi în asemenea măsură formau acelaşi plan, încât îţi sugerau imaginea unei câmpii imense acoperite cu zăpadă. Colosala piramidă a lui Pico, piscurile vulcanice de pe Lanzarote, Fuerteventura şi Palma se înălţau ca nişte piramide, din întinsa mare de aburi.

Minunată privelişte! Culoarea lor întunecată contrasta violent cu albul norilor.

Drumul ce urma să ni-l croim prin „ţara rea" era foarte obositor, abrupt, cu bolovani de lavă cu margini ascuţite ce alunecai! sub paşii noştri. Acolo unde sfărâmăturile de lavă aveau grosimi mari se formaseră goluri, în care dacă te prăbuşeai, puteai să intri până la jumătatea corpului. Şi mai era ceva cu care nu ne împăcăm: comoditatea şi reaua-voinţă a ghizilor noştri.

Erau lenevoşi până la desperare; cu o zi mai înainte încercaseră să ne convingă să nu. urcăm stâncile pe la locul de popas. La fiecare zece minute se aşezau să se odihnească; ne-au aruncat bucăţile de obsidian şi de piatră ponce, pe care le adunaserăm cu grijă, şi ceea ce a pus cap la toate a fost că până la urmă am descoperit că niciunul dintre ei nu mai fusese pe vârful vulcanului…

După un urcuş de trei ore, ne aflam la marginea regiunii numită „ţara rea", într-o mică „câmpie" numită Rambleta; din centrul ei se înalţă vârful ca o căpăţână de zahăr. Aici se găsesc, după cum le numesc localnicii, „nările" lui Pico. Prin numeroasele crăpături ale stâncilor ţâşnesc, din când în când, aburi fierbinţi, a căror temperatură este de 43, 2 grade Celsius.

Mai aveam de urcat porţiunea cea mai abruptă a muntelui, aceea care alcătuieşte vârful. Versantul acestui mic con, acoperit cu cenuşă şi bucăţi de lavă, este atât de abrupt, încât ar fi aproape imposibil de ajuns sus, dacă n-am fi urmat un vechi torent de lavă, care s-a revărsat cândva din gura craterului, şi ale cărui valuri împietrite au rezistat cu îndârjire timpului. Urmând traseul torentului, am urcat mai departe, agăţându-ne cu desperareele marginile ascuţite/ ale lavei solidificate, ce nu arareori ni se rupea în mină* Ajunşi pe vârf, mare ne-a fost mirarea că abia ara găsit loc să ne aşezăm comod. Ne aflam în faţa unui mic zid circular, din lavă, care ne împiedica să privim în fundul craterului Văiitul bătea atât de puternic dinspre apus* că abia, ne puteam ţine pe picioare. Se făcuse ora: opt dimineaţa. Eram încremeniţi de frig, deşi termometrul nu coborâse sub zero gvadk. Ne obişnuiserăm cu vremea caldă şi aerul umed], iar vântul uscat sporea senzaţia de frig).

În ceea ce priveşte craterul* el avea un aspect deosebit de al celorlalţi vulcani, pe care» i-am» cercetat

Fiind înconjurat de o. creastă ca un zid, foarte înaltă* ar fi fost imposibil de ajuns înăuntrul său* dacă n-ar fi existat spre răsărit o, deschidere* formată demult* probabil în timpul unei erupţii mai puternice. Pe aici am şi coborât Caldeira[38]* de formă ovală, avea lăţimea maximă de 97 metri şi cea minimă de 65* metri. Marginile sale exterioare erau aproape verticale. Coborâm. Din unele crăpături ieşeau vapori fierbinţi cu un zgomot curios. Şi pe marginea exterioară a zidului care înconjură craterul apăreau astfrf de fenomene. Un termometru introdus într-una dintre crăpături s-a urcat repede la 69 – 75°C. Fără îndoială că temperatura era mult mai mare, dar noi *Y]* u puteam privi instrumentul decât după ce îl scoteam afară* dacă nu voiam să ne ardem mâinile. Sr-ar putea crede că aburii care ies aici la suprafaţă, în răstimpurr conţin acid clorhidric sau acid sulfuric. Dar lăsaţi să se condenseze pe un obiect rece* ei nu prezintă niciun fel de gust deosebit şi experienţele dovedesc că emanaţiile sunt formate, în general, din vapori de apă.

Am făcut imediat schiţa părţii interioare a craterului, aşa cum se prezintă ea, văzută dinspre est. Nu există nimic mai ciudat ca această suprapunere de straturi de lavă" care sunt când orizontale, când înclinate, sau prezintă contorsiuni asemenea calcarelor alpine. Buza nordică a craterului este cea mai înaltă. Spre sud-vest, peretele se lasă simţitor în jos, iar pe marginea exterioară *a* încremenit o enormă masă de lavă. Spre apus, printr-o crăpătură largă, se vede marea; Poate că, în timpul unei erupţii, o explozie a spart aici peretele.

După aspectul interior[39] al craterului apare clar că de

38 Caldei ră (ealderă), cratere uriaşe formate parţial prin explozie, dar in principal prin prăbuşirile ulterioare.

39 Solfatare : produse gazoase ale activităţii vulcanice, constituite în special din vapori de apă (98%), hidrogen sulfurat şi bioxid de carbon,

mii de ani vulcanul nu a. mai scuipat foc. Colţii vremii şi influenţa vaporilor i-au fărâmiţat însă pereţii, l-au acoperit cu blocuri mari de lavă, pietrificată.

Pe fundul craterului se ajunge fără primejdie. La un vulcan a cărui activitate maximă se desfăşoară în direcţia vârfului, ca la Vezuviu de pildă, adâncimea craterului se schimbă înainte şi după fiecare erupţie, dar la Pico de Teyde adâncimea pare să fi rămas de foarte multă vreme aceeaşi, în starea actuală, vulcanul este de fapt un solfatar1, care deşi constituie un câmp vast de observaţii interesante, prinaspectul lui mi este impunător. Măreţ devine doar prin înălţimea lui faţă de nivelul mării, prin liniştea adâncă ce domneşte în această regiune înaltă, prin nemăsurata întindere pe care o cuprinzi cu privirea când stai pe vârful lui.

Ascensiunea vulcanului de pe insula Tenerife nu este atrăgătoare numai datorită faptului că ne oferă un material atât de bogat de cercetare ştiinţifică; pentru cine are simţul măreţiei naturii, mult mai importantă este bogăţia aspectelor pitoreşti. Este fejarte greu să descrii astfel de sentimente: ele ne emoţionează cu atât mai adânc cu cât au ceva neprecis, /acest vag sentiment fiind produs, pe de o parte, de nemărginirea spaţiului şi a dimensiunilor, pe de alta, de noutatea şi diversitatea obiectelor ce ne înconjură. Când un călător trebuie să descrie piscurile înalte ale globului pământesc, cascadele marilor fluvii, văile cu meandre săpate în stâncă ale Anzilor, el riscă să obosească pe cititor prin monotonia cu care-şi exprimă admiraţia. Mi se pare mai potrivit şi mai adecvat scopului pe care îl am în vedere să descriu caracterul specific care deosebeşte un ţinut de celălalt. Fizionomia unui peisaj se reţine cu atât mai bine, cu cât se surprind mai exact trăsăturile sale caracteristice luate separat, cu cât se compara între „ele.

---

care continuă să se degaje mult timp după erupţia vulcanică (n. tr.).

Astfel, pe calea analizei, se descoperă izvoarele satisfacţiilor pe care ni le oferă măreţul tablou al naturii.

De pe vârful vulcanului nu se deschide numai, pe deasupra celor mai înalţi munţi ai insulelor vecine, o imensă perspectivă asupra oceanului, di se mai văd şi pădurile din Tenerife şi ţinuturile locuite ale coastei, totul părând atât de aproape, încât contururile şi culorile apar în cele mai frumoase contraste.

Am poposit pe marginea exterioară a craterului şi am privit întâi spre nord-vest, unde ţărmurile sunt împodobite cu sate şi cătune. La picioarele noastre, vedeam cum masele de vapori erau, purtate de vânt. Stratul de nori, care se interpunea între noi şi regiunile coborâte ale Insulei, esa întrerupt ici-colo de micii curenţi ascendenţi de aer, care veneau de pe suprafaţa încălzită de Soare a Pământului. Printr-o astfel de deschidere am văzut la un moment dat portul din Orotava, vapoarele ancorate în port, grădinile şi viile din jurul oraşului. Din aceste ţinuturi pustii priveam în jos spre o lume locuită. De aici am surprins contrastul dintre pantele sterpe ale vulcanului, povârnişurile lui abrupte acoperite cu lavă, platourile lipsite de vegetaţie şi aspectul vesel al pământului cultivat; pe măsură ce altitudinea creşte şi temperatura scade, plantele se dispun pe zone. Sub vârf. lava spongioasă este îmbrăi cată de licheni. O specie de violet & *Viola cheâranthifolia*, înrudită cu *Viola decumbens* creşte pe versantul vulcanului până la 3 300 metri. Ramuri înflorite de *Retama* împodobesc văile mici, sfârtecate de ploi şi astupate de produse vulcanice. Sub zona *Retamei* urmează regiunea ferigilor, iar după ferigi vine aceea a unei câmpii cu arbuşti pitici. Printre ierburi de câmpie şi terenurile plantate cu viţă-de-vie şi pomi roditori cresc: laurul[40],

40 Laurus nobilis, caracterizat prin frunze pieloase, per-*' sistente, bogate In uleiuri eterice (n. tr.).

Ramnus[41] şi tufe de zmeură. De la câmpia cu grozame şi zona ierburilor alpine până la grupurile de banani şi curmali ale căror rădăcini par să fie udate de apele oceanului, se întinde m, covor de vegetaţie continuu.

Faptul că de pe vârful Pico de Teyde satele, viile – şi grădinile de pe ţărm ni se; par atât. de apropiate se datorează, în mare parte, minunatei-transparenţe a aerului» În ciuda depărtării considerabile, am recunoscut nu numaârcasele; trunchiurile copacilor, echipamentul vaselor; „ci>am. distins şi culorile mai vii, bogata vegetatie tWcbnpiei-Splendoarea peisajului de la tropice se bazează mai eu seamă pe această transparenţă» Ea – sporeşte strălucirea culorii plantelor şi potenţează acţiunea magică a armoniei şi contrastelor lor.

Zadarnic ne-am prelungit şederea pe Pico de Teyde în aşteptarea, momentului când vom putea cuprinde cu privirea întregutrarhipelag al „Insulelor fericite”. Vedeam la picioarele noastre Palma, Gomera şi Gran Canaria. Munţii de pe Lanzarote, care la răsăritul soarelui nu fuseseră în ceaţă, – s-au învăluit curând în nori deşi.

Frigul pe care l-am simţit pe vârf, este caracteristic pentru acest anotimp când vântul suflă, dinspre vest, deci din sens contrar celui care aduce spre Tenerife, o mare parte din, an, aerul” fierbinte de pe pustiurile arzătoare ale-Africii. Termometrul arăta 27 de grade Celsius la umbră. În ciuda căldurii care se simte sub picioare la marginea craterului, conul de cenuşă este acoperit iarna mai multe luni cu zăpadă.

Sufla un vânt rece, aşa că-ne-am adăpostit cât am putut mai bine. Faţa şi. mâinile ne erau înţepenite, în timp ce cizmele ne ardeau din cauza vaporilor fierbinţi care ieşeau din pământ peste tot; Ne-am hotărât să coborâm, şi în câteva minuteanv fost la poalele vârfului, fiindcă mai

41 Arbust din familia Kamnaceae. Creşte şi în ţara! noastră (n.tr.).

mult alunecanv la vale.

Xasam în urmă aceste locuri singuratice, dar ne părea rău, fiindcă de la înălţimea lor am avut prilejul să admirăm natura în toată măreţia ei.

Prin „ţara rea” am trecut înet de tot. Pe bolovanii de lavă instabili piciorul nu-şi găseşte siguranţa. Către locul de unde încep stâncile, drumul în jos este foarte greu; iarba deasă şi scurtă este atât de alunecoasă, încât ca să nu cădem trebuia să ne lăsăm înkreu pe spate. Pe suprafaţa nisipoasă a câmpiei cu *Retama*, termometrul indica 22, 2 de grade 7 după frigul care ne scuturase pe vârf, această temperatură ni se părea o arşiţă înăbuşitoare. Nu aveam niciun pic de apă. Ghizii nu numai că băuseră pe ascuns mica noastră provizie, dar spărseseră şi vasele pentru apă.

În frumoasa regiune a ferigilor şi a tătărcilor arborescente am avut, în sfârşit, parte de puţină răcoare.

În apropierea oraşului Orotava am întâlnit şi stoluri mari de canari. Aceste păsări atât de bine cu. noscute în Europa erau de un verde destul de uniform, iar unele, pe spate erau gălbui. Bătaia aripilor semăna cu aceea a canarilor domesticiţi, dar la exemplarele prinse în insula Gran Canaria şi pe mica insulă Montana Clara se observă o bătaie a aripilor mai puternică şi în acelaşi timp mai armonioasă. Fiecare stol era format din aceleaşi specii de păsări, care au un limbaj propriu. Canarii galbeni sunt o varietate născută în Europa. Dar pasărea insulelor Canare, care dintre toţi canarii are cântul cel mai frumos, nu este cunoscută în Europa. Ea se numeşte *Capirote* şi iubeşte atât de mult libertatea, încât nu se lasă îmblânzită niciodată. I-am admirat viersul moale şimelodios, într-o grădină, lângă Orotava, dar nu am putut-o privi de aproape, ca să-i precizez genul.

Am sosit în portul Orotava pe la asfinţit, şi acolo am

aflat neaşteptata veste că „Pizzaro” avea să pornească în larg abia în noaptea dintre 24 şi 25. Dacă am fi putut conta pe această amânare, fie că am fi rămas mai multă vreme pe Pico, fie că am fi făcut o excursie către vulcanul Chahorra. A doua zi am cutreierat împrejurimile Orotavei.

Ir\ ajunul Sânzienelor am luat parte, în grădina domnului Little, la o serbare câmpenească. Acest negustor a cultivat o colină acoperită cu sfărâmături vulcanice, şi şi-a amenajat în acest loc plăcut o grădină englezească, de unde aveai o perspectivă minunată spre piramidele vulcanice/ asupra satelor de pe ţărm şi a insulei Palma. Priveliştea aceasta pot s-o compar numai cu aceea oferită de golful Neapole sau Genova, dar în privinţa bogăţiei vegetaţiei şi a frumuseţii acesteia, Orotava le întrece pe amândouă. La căderea nopţii, conform unui obicei pe care l-au introdus fără îndoială spaniolii, deşi în sine este străvechi, ciobanii au aprins focurile Sânzienelor pe versantul vulcanului. Palele de lumină risipite, trombele de fum gonite de vânt pe fondul Verde-închis al coastelor împădurite, ofereau un-spectacol deosebit. Din depărtare pătrundeau până la noi chiote de bucurie şi ele păreau să fie singurul sunet care întrerupea liniştea naturii, în acele locuri pustii.

La 24 iunie, dimineaţa, am părăsit portul Orotava, iar la Lagună am luat dejunul la consulul francez. El a avut bunăvoinţa să preia colecţiile geologice pe care le-am donat cabinetului de ştiinţe naturale al regelui Spaniei. Când am privit rada din faţa oraşului, am văzut cu spaimă că „Pizzaro” înălţase pânzele. Ajunşi în port am aflat că el plujtea doar, în aşteptarea noastră. Vasele englezeşti [care staţionaseră lângă Tenerife dispăruseră, aşa că trebuia să plecăm cât mai repede din aceste locuri. Ne-am îmbarcat numai noi, căci tovarăşii noştri eraţi locuitori ai insulelor Canare” care nu plecau spre America.

CAPITOLUL 5

Peninsula Araya. Mlaştinile sărate «Ruinele, portului Santiago.

I

Primele săptămâni ale. şederii noastre la Cumana le-am petrecut controlându-ne. iristriimentele, culegând plante din împrejurimi sau i>observând urmele cutremurului din 14 decembrie 1797* *Itram* copleşiţi de varietatea şi noutatea celor; întâlnite, ceea ce a făcut, să ne găsim greu drumul Spre o activitate disciplinată de studii şi observaţii. Dacă tot ce ne înconjura avea pentru noi un farmec deosebit, apoi: şi instrumentele noastre trezeau curiozitatea locuitorilor de aici. În timpul lucrului eram întrerupţi foarte des de vizitatori şi, dacă nu voiam să-i supărăm, trebuia să răspundem cu bunăvoinţă unor întrebări adesea confuze şi să repetăm ceasuri întregi aceleaşi experienţe.

Noaptea, din locuinţa noastră foarte bine aşezată pentru a putea vedea cerul cât mai liber, făceam în ţihnă observaţii de astronomie sau asupra fenomenelor meteorologice. Ziua, în schimb, eram obligat Wcâteodată să asistăm la un spectacol care ne indigna peste măsură. Când treceam prin piaţa mare, parţial împrejmuită cu arcade, peste care se arcuia o galerie lungă de lemn, aşa cum se văd în toate ţările calde, vedeam cum sunt vânduţi negrii aduşi de pe coasta africană. Statul danez a fost primul din Europa, şi mult timp a rămas singurul, care a desfiinţat comerţul cu sclavi; cu toate acestea, primii sclavi pe care i-am văzut expuşi pentru vânzare, fuseseră aduşi pe un vas danez. Interesul personal, care intră în conflict cu îndatoririle de om, cu onoarea naţională şi cu legile patriei, nu se lasă tulburat cu nimic în speculaţiile lui.

Sclavii expuşi pentru vânzare erau oameni tineri, de cincisprezece până la douăzeci de ani. În fiecare dimineaţă

li se dădea ulei de cocos, ca să-şi ungă corpul, pentru ca pielea să fie neagră şi lucioasă. Cumpărătorii, care veneau mereu şi apreciau vârsta şi sănătatea sclavilor după starea danturii, le căscau gura cu forţa la fel cum se face la târgurile de cai. Te-indignează gândul că şi în zilele noastre există în Antile colonişti spanioli care-şi înseamnă sclavii cu fierul înroşit, ca să-i recunoască dacă fug. Aşa sunt trataţi oameni care cruţă altor oameni truda semănatului, aratului şi seceratului.

Cu cât mai adânc ne impresionase prima vânzare a negrilor la Cumana, cu atât mai mult ne felicitam că ne găseam acum la un popor şi pe un continent unde spectacolul acesta putea fi întâlnit totuşi rar şi unde numărul sclavjlor era foarte mic. În provinciile Cumana şi Barcelona erau în anul 1800 doar 600, în timp ce tot atunci, întreaga populaţie era apreciată la 110.000. Comerţul cu sclavi africani este astăzi cu totul lipsit de importanţă în regiunile de coastă, aceleaşi unde în secolul al XVI-lea era îngrozitor de viu.

Prima noastră excursie am dedicat-o peninsulei Araya, loc odinioară vestit pentru comerţul cu sclavi şi pescuitul de perle. La 19 august, orele două după miezul nopţii, ne-am îmbarcat, în cartierul indian de pe Rio Manizanes. Scopul principal al acestei mici călătorii era să vizităm vechiul castel de la Araya şi exploatările de sare, ca apoi să întreprindem şi cercetări geologice în munţii care formează îngusta peninsulă Maniquarez. Noaptea era plăcută şi răcoroasă, roiuri de insecte lucitoare (*Elater noctiluqns*) sclipeau în aer, pe pământul acoperit cu *Sesuvium* şi pe tufele de mimoze de lângă râu. Era ca şi cum panorama pe care ne-o oferea bolta cerească, s-ar fi reflectat pe nesfârşitele întinderi ale câmpiilor acoperite de iarbă.

Când am ajuns în josul râului, la plantaţii sau *chanas-*

uri, am zărit focurile de sărbătoare aprinse de negri. Fumul uşor se urca încolăcindu-se spre vârfurile palmierilor, conferind lunii o strălucire roşiatică. Era duminică noaptea, iar sclavii dansau în ritmul unei melodii monotone cântate la ghitară. Principala trăsătură de caracter a popoarelor afri-i cane de rasă neagră este nesecata lor vioiciune şi veselie. După ce toată săptămâna munceşte din greu, în zilele de sărbătoare, sclavul preferă să danseze şi să cânte decât să doarmă. Să ne ferim să judecăm aspru această aparentă lipsă de griji. Când dansează sau cântă el uită viaţa plină de lipsuri şi de dureri.

Barca cu care am plecat din golful Cariaco era foarte încăpătoare. Ca să ne putem odihni peste noapte au fost întinse pe jos blănuri mari de jaguar. Dar, sensibili la cele mai mici diferenţe de temperatură, n-am putut dormi, cu toate că termometrul arăta 21. S grade.

Pe la opt dimineaţa, am coborât la Salina nouă, promontoriu al peninsulei Araya. Pa o câmpie aridă se înălţa o casă izolată, alături de o baterie de trei tunuri. La aceasta se limita întreaga apărare a coastei de la distrugerea fortului Sf. Iacob.

Inspectorul salinei îşi petrecea viaţa – într-un hamac, de unde împărţea porunci muncitorilor; era aprovizionat săptămânal cu alimente, de la Cumana. Ne-am mirat că pe lângă salină nu există niciun sat, ba nici măcar o gospodărie. Abia dacă zăreai la capătul peninsulei Araya câteva colibe sărăcăcioase de pescari indieni.

Această zonă cu mlaştini sărate este reprezentată, pe vechile hărţi spaniole, când ca un golf, când ca o lagună. În 1726 vechea salină de la Araya a fost distrusă într-un mod foarte curios. S-a simţit mai întâi o puternică pală de vânt, lucru rar în regiunile acestea, unde de cele mai multe ori marea este tot atât de liniştită ca şi apa râurilor noastre;

apoi nivelul apelor a crescut şi marcă a invadat uscatul până departe, lacul sărat. prefăcându-se într-un golf marin, lung de câteva mile. De atunci s-au instalat la nord de lanţul de coline ce separă fortul de coasta nordică a peninsulei, rezervoare artificiale pentru apa sărată.

Argila, din care se extrage sarea de Araya, corespunde argilei sărate, care există la Berchtesgaden şi în America de Sud, la Zipaquiră/ alături de sarea gemă. În această argilă clorura de sodiu nu formează particule vizibile. Numai după ce se umezeşte roca cu apă de ploaie şi se expune la soare apar cristalele de sare.

În salina cea nouă, de lângă bateriile de la Araya, apa, de mare este condusă într-un sistem de cinci rezervoare, cele mai mari având o formă regulată şi o suprafaţă de 8 740 metri pătraţi. Adâncimea medie este de 21 de centimetri. În[42]

dienii pompează manual apa de mare, dintr-un rezervor central în altele mai mici, dar s-ar putea utiliza şi forţa vântylui, căci briza mării suflă puternic şi continuu pe ţărm. Nimeni nu s-a gândit să sape puţuri ca să caute eventuale orizonturi de argilă mai bogate în clorură de sodiu. Evaporarea apei este aici foarte mare, fiind favorizată de curentul permanent de aer. Sarea se adună numai după 16 – 20 de zile.

După ce am vizitat salinele şi ne-am terminat lucrările geodezice, ppre seară am pornit spre ruinele fortului Araya, câteva mile mai. departe, ca să ne petrecem n» aptea într-o colibă indiană. Instrumentele şi proviziile le-am trimis înainte, căci în aceste ţinuturi unde canicula şi căldura iradiată de sol neobosea în plus, simţeam poftă de mâncare numai seara şi pe răcoarea dimineţii. Mergeam spre sud. Am traversat mai întâi o câmpie aridă, acoperită

42 Salină -mare, în apropiere de Bogota .(Columbia). Aici se găseşte şi astăzi,, tăiată in sare, o biserică subterană (Meyer-Abich) (n. tr.).

cu argilă sărată şi apoi două şiruri de coline formate din roci grezoase între care se adânceşte laguna. Noaptea ne-a surprins când urmam o potecă îngustă străjuită într-o parte de mare, iar în cealaltă de pereţi stâncoşi, verticali. Era vremea fluxului şi apele creşteau repede. În sfârşit am ajuns la picioarele vechiului fort Araya. Ruinele se află pe un deal sterp, arid, pe care cresc agave, cactuşi în formă de coloane şi mimoze. Greu îţi vine să crezi că ele reprezintă urmele unei construcţii făcute de mâna omului; mai degrabă eşti înclinat să admiţi că te afli în faţa unei îngrămădiri de stânci.

Am fi dorit să mai stăm aici ca să ne săturăm de natură şi. să asistăm la apusul planetei Venus, al cărei disc apărea din când în când printre zidurile exterioare ale fortului, dar mulatrul, care ne servea drept ghid, murea de sete şi insista să ne întoarcem. Observase de mult că ne rătăcisem şi, în speranţă că ne va îndupleca prin frică, vorbea mereu de tigri şi de şerpi cu clopoţei. Într-adevăr, lângă ruinele fortului Araya sunt mulţi şerpi veninoşi, iar de curând fuseseră omorî ţi doi jaguari la intrarea satului Maniquarez.

Judecând după blănurile păstrate, aceştia nu erau cu mult mai mici decât tigrii din Indiile de Est. Zadarnic i-am explicat ghidului nostru că într-o regiune în care caprele le oferă o hrană îndestulată, aceste animale nu atacă oamenii. A trebuit să cedăm şi să ne întoarcem de unde plecasem. După ce am mers timp de trei sferturi de oră pe o plajă scăldată de ape, fiindcă eram în timpul fluxului, l-am întâlnit pe negrul care ne căra proviziile; văzând că nu mai venim, începuse să se neliniştească, aşa că ne-a ieşit în întâmpinare. Printr-un desiş de cactee, el ne-a condus la coliba unei familii de indieni. Am fost primiţi cu cea mai caldă ospitalitate, aşa cum se obişnuieşte în ţările acestea la oamenii de toate categoriile. Pe dinafară, coliba în care

ne-am agăţat hamacele era foarte curată. Am găsit acolo peşti, banane şi alte alimente „dar şi ceva care în zona ţărilor fierbinţ-întrece bucatele cele mai alese: o apă foarte bună.

A doua zi, la răsăritul soarelui, am văzut că această colibă în care ne petrecusem noaptea făcea parte dintr-un grup de locuinţe mărunte, care altă dată formau un sat frumos, în jurul fortului. Ruinele unei biserici erau pe jumătate îngropate în nisip, şi năpădite de ierburi. După ce în anul 1762, fortul Araya fusese distrus, indienii şi oamenii. de culoare aşezaţi în împrejurimi, ău plecat pe rând la Maniquarez, Cariaco şi în suburbia indiană de la Cumana. Doar puţini au mai rămas în aceste locuri pustii şi sălbatice, din dragoste pentru pământul pe care se născuseră. Oamenii aceştia săraci trăiesc din pescuit, care pe ţărm şi în râurile din apropiere este foarte bogat. Păreau foarte mulţumiţi cu soarta lor şi li s-a părut curios că-i întrebăm de ce nu au grădini şi de ce nu cultivă plante folositoare. „Grădinile noastre, spuneau ei, sunt dincolo de strâmtoare. Ducem peştele la Cumana şi în schimb facem rost de banane, nuci dee cocos şi manioc”.

Cea mai mare avuţie a lor o formează caprele foarte mari şi frumoase. Ele trăiesc în libertate, ca şi caprele de pe muntele Pico de Jeyde din insula Tenerife. Sunt complet sălbăticite şi sunt însemnate ca şi catârii, căci proprietarii lor nu le-ar putea deosebi numai după înfăţişare şi culoarea blănii. Caprele sălbatice sunt de culoare brună-deschisă şi nu bălţate ca cele domesticite. Când, la vânătoare, un indian împuşcă o capră, pe care n-o recunoaşte ca fiind a lui, el o duce numaidecât vecinului căruia îi aparţine.

În ziua de 20, dimineaţa, fiul gazdei noastre, un tânăr indian foarte vânjos, ne-a condus peste Barigon şi Caney, în satul Maniquarez. A fost un drum de patru ore.

Termometrul arăta 31, 3 grade. Cacteele, care mărgineau drumul ca nişte coloane, dădeau peisajului o lumină verde, fără să asigure călătorului umbră şi răcoare. La fiecare cinci kilometri ghidul nostru se aşeza. La Casas de la Vela a vrut chiar să se culce la umbra unui tamarin frumos, ca să aştepte căderea nopţii. Atrag atenţia asupra acestui gen de întâmplare, pentru că ea se repetă ori de câte ori călătoreşti cu indieni, de unde s-au formulat tot felul de teorii greşite despre condiţia fizică a acestor oameni Indianul arămiu, obişnuit eu arşiţa cumplită de ia aceste latitudini, se vaită mai mult din pricina ei decât europeanul aflat în călătorie şi asta numai fiindcă îi lipseşte imboldul. Banul nu constituie pentru el o atracţie, şi, dacă s-a lăsat vreodată sedus de setea de câştig, se căieşte de hotărârea lui îndată ce porneşte la drum! Dar acelaşi indian, care se plânge dacă în timpul când colectezi plante i-ai da să ducă cutia în care le-ai strâns, conduce o barcă împotriva celui mai aprig curent şi vâsleşte astfel neconţenit 14 – 15 ore pentru că îi este dor de ai săi.

Când treceam peste colinele pleşuve ale promontoriului Cinăl, am simţit deodată un puternic miros de păcură. Vântul sufla dinspre locul unde se află ivirile de ţiţei, de care pomenesc şi primele descrieri ale acestor provincii.

Olăritul se practică la Maniquarez din vremuri imemoriale şi exclusiv de femei. Procedeul de fabricare este însă acelaşi ca înainte de cucerire. În 300 de arii, roata olarului putea să fie adusă pe această coastă, care se află pe apă la numai 30 – 40 de zile depărtare de Spania. Indigenii ştiu ceva vag despre existenţa acestui instrument şi s-ar servi de el, dacă li s-ar da pe mână modelul. Gropile de unde se ia lutul sunt la 2, 75 kilometri est de Maniquarez. Această argilă este produsul de descompunere a unei ardezii colorate în roşu de oxizi

feroşi. Vasele au un diametru de 60 de centimetri până la maximum 1 metru, având o curbură perfectă trasată. Cum cuptoarele de ars nu sunt cunoscute, oalele sunt arse în aer liber, îngrămădindu-se în jurul lor crengi de *Desmoncus*[43], *Cassia* şi arbuşti de *Capparis*.

Dar cel mai ciudat şi în acelaşi timp cel: mai minunat lucru pentru indienii de pe coasta Araya, este *pieira de Ios o jos*. Despre ea îţi vorbesc toţi. Conform credinţei populare, aceasta este deopotrivă piatră şi animal. Când se găseşte în nisip, nu se mişcă dar dacă o ridici şi o aşezi pe o suprafaţă întinsă, de pildă pe o farfurie de cositor sau pe una de faianţă, ea se mişcă de îndată ce o atingi cu puţină zeamă de lămâie. Dacă îl bagi în ochi, presupusul animal se mişcă în jurul axei lui şi împinge afară orice corp străin intrat acolo din întâmplare. Indigenii au vrut chiar să ne pună nisip în ochi, ca să ne convingem singuri de eficacitatea acestei metode. Piatra cu pricina era de fapt o mică scoică cu o singură valvă, de 2 – 8 milimetri diametru, cu o suprafaţă plană suna curbă. Căpăcelele subţiri şi poroase de carbonat de calciu la contactul cu zeamă de lămâie eliberează bule de bioxid de carbon, care saltă puţin căpăcelele fine. Introduse în ochi, *pietras de Ios ojos* acţionează ca acele perle mici sau acele seminţe rotunde, pe care diferite triburi din America le folosesc pentru a mări secreţia lacrimală. Dar aceste explicaţii nu au fost de loc pe placul locuitorilor din Araya. Natura i se pare omului cu atât mai mare, cu cât este mai misterioasă.

La răsărit de Maniquarez, pe ţărmul sudic, se găsesc alături trei limbi de pământ. În această regiune, unde pe fundul mării se află probabil ardezie, la 26 de metri de ţărm apare ţiţeiul al cărui miros se răspândeşte până departe, în peninsulă. Ca să putem observa mai de-

43 Desmoncus meţcrocanlhtis, arbust din familia Palmae, cu tulpina subţire .şi crengi flexibile.

aproape acest fenomen interesant, a fost. nevoie să intrăm în apă până la jumătatea corpului. Apa este acoperită cu *Zostera* şi chiar în mijlocul unui covor întins format de această plantă, se vedea o pată rotundă cu diametrul de un metru, pe care pluteau colonii de *Ulva lactuca*[44]. Aici iese la iveală ţiţeiul de pe fundul golfului marin. Dacă bătătorim nisipul cu picioarele izvoraşele se mută. Petele de ţiţei se pot observa pe o distanţă de 320 de metri de la ţărm.

După ce ne-am mai” învârtit în împrejurimile satului Maniquarez ne-am urcat într-o barcă pescărească, ca să ne întoarcem la Cumana. Nimic nu demonstra mai limpede cât este de liniştită marea în această zonă decât starea proastă în care se aflau bărcile mici purtate de o pânză foarte înaltă. Barca pe care am ales-o noi, mai puţin avariată decât celelalte, lua atâta apă, încât fiul cârmaciului trebuia să o adune mereu, cu o *tutuma*, vas confecţionat din fructe de *Crescenţia cujete*[45]. În golful Cariaco, mai ales la nord de peninsula Araya, se întâmplă destul de des ca pirogile încărcate cu nuci de cocos să se răstoarne, dacă merg împotriva valurilor şi sunt prea aproape de vânt. Dar de accidente de acest fel se tem numai călătorii care nu ştiu să înoate bine. Căci atunci când piroga est, e condusă de im pescar indian cu fiul lui, tatăl întoarce liniştit barca şi începe să scoată apa, în timp ce băiatul adună, înotând, nucile de cocos risipite. În mai puţin de un sfert de ceas piroga pleacă mai departe, fără ca indianul, cu calmul lui desăvârşit, să fi lăsat să-i scape vreo văicăreală.

---

44 Gen de alge verzi cuprinzînd 25 de specii. Se dezvoltă in toate mările. Ulva lactuca, în unele regiuni, se mănîncă la fd ca salata.

45 Arbore din familia bignoniaceelpr, mult cultivat în America de Sud. Are fructe mari, ovale, groase, atingînd uneori 30 cm. Din coaja fructelor (calebasa) se fac la tropice, vase, căni, polonice etc. ,

CAPITOLUL 8

Plecarea din Caripe. Muntele şi valea Santa Maria. Misiunea Catuaro. Portul Cariaco.

Zilele petrecute în mănăstirea capucinilor, din regiunea CLaripe, au trecut repede, deşi viaţa noastră de acolo era tot atât de simplă pe cât era de uniformă. Din zori până în amurg cutreieram pădurile şi munţii învecinaţi, adunând plante, ocupaţie de care nu ne săturam niciodată. Când, din pricina ploilor mari, nu puteam ajunge prea departe, vizitam colibele indienilor, pământurile comunităţii (*conuco*) sau adunările, în cursul cărora alcazii împărţeau în fiecare seară muncile zilei următoare. Ne întorceam, la mănăstire abia când clopotul ne chema să luăm masa cu misionarii. Uneori mergeam, devreme de tot, cu ei la biserică, spre a asista la „doctrină", adică spre a lua parte la instruirea religioasă a băştinaşilor. Într-o zi am văzut cum se căznea misionarul să le explice că *inferno*, iadul, şi *invemo*, iarna, nu sunt acelaşi lucru, ci sunt tot atât de deosebite ca arşiţa şi gerul. Indienii chaymas nu cunosc altfel de iarnă decât sub chipul anotimpului ploilor şi-şi imaginau că „iadul albilor" este un loc unde cei răi sunt expuşi unor ploi torenţiale. Zadarnic şi-a pierdut răbdarea misionarul. Prima impresie pe care le-o făcu seră cele două cuvinte, nu se mai putea şterge. În capetele neofiţilor cele două noţiuni *infemo* şi *inverno* erau legate pe veci şi nu se mai puteau despărţi.

După o zi petrecută aproape în întregime în aer liber, seara ne scriam la mănăstire observaţiile şi notele, uscam plantele şi le desenam pe cele care, după părerea noastră, formau genuri noi. Călugării ne lăsau deplină iibertate şi ne amintim cu plăcere de şederea noastră aici, pe cât de agreabilă, pe atât de folositoare expediţiei noastre.

— Singura neplăcere pe care am avut-o în valea Caripe, a fost că n-am putut face observaţii asupra stelelor,

din pricina cerului înnourat. Sălbăticie şi linişte, frumuseţe şi melancolie, iată ce am găsit prin aceste locuri. În mijlocul unei naturi atât de grandioase, sufletele noastre erau stăpânite de o linişte adâncă. În singurătatea munţilor eram copleşiţi nu atât de noutatea impresiilor, cât mai ales de descoperirea că între zone climatice diferite, poţi găsi şi trăsături comune. Pe colinele de pare se rezeamă mănăstirea se înalţă palmieri şi ferigi arborescente. Seara, când cerul vesteşte ploaie, răsună vaietul monoton al maimuţelor roşii, urlătoare, care trece prin văzduh ca vâjâitul îndepărtat al vântului prin pădure. Dar în ciuda acestor sunete necunoscute, a plantelor cu o înfăţişare străină, a. tuturor minunilor Lumii Noi, pretutindeni, natura îi permite omului să audă o voce, care-i vorbeşte într-o limbă cunoscută. Iarba de la picioarele-noastre, bătrânul muşchi şi ferigile de la rădăcinile copacilor, pârâul care se rostogoleşte la vale peste stratele înclinate de calcar1, jocul[46]

armonios de culori al apei irizate, al verdelui şi al cerului albastru, toate acestea trezesc în călători simţăminte binecunoscute.

Absorbiţi complet de frumuseţile naturii acestor munţi abia târziu ne-am dat seama că devenisem pentru bunii şi ospitalierii călugări o povară. Proviziile de vin şi de pâine de grâu erau reduse şi, chiar dacă piinea şi vinul erau socotite la masă drept articole de lux, ne-am simţit tulburaţi la gândul că gazdele renunţau la ele în favoarea noastră. Raţia de pâine scăzuse la un sfert şi totuşi ploaia ne-a silit să ne mai amânăm câteva zile plecarea. Ce lung ni s-a părut acest răstimp! Ce groază ne era de clopoţelul care ne chema la masă!

În sfârşit, la 22 septembrie, am pornit călare pe

46 Rocă de .culoare albă, cenuşie, gălbuie sau neagră alcătuită din carbonat de calciu criutocristalin, fin sau larg cristalizat.

catâri, cu instrumentele şi plantele bine împachetate.

Când valea Caripe rămăsese mult în urmă, am ajuns în faţa unui lanţ de coline, situat la nord-est de mănăstire. Apoi, drumul ne-a dus peste o savană întinsă, până la platoul Guardia de San Augustin. Ne aflam la o înălţime absolută de 1069 de metri. Savanele sau câmpiile naturale, care constituie păşuni excelenta pentru vitele mănăstirii, sunt complet lipsite de copaci şi de tufişuri. Aici este adevărata împărăţie a menocotiledonatelor; din iarbă se înalţă numai ici-colo câte o agavă, a cărei tulpină poate atinge şi 8, 5 metri. Pe platoul Guardia am putut: reconstitui suprafaţa ocupată când va da un lac. Să conturau foarte bine sinuozităţile /vechiului ţărm „limbile de pământ, stâncile abrupte, care formau probabil atunci mici insule. Şi repartiţia plantelor susţinea ipoteza. noastră. Fundul lacului este astăzi o savană, unimp ce pe margini cresc copaci înalţi.

De aici, drumul coboară până la satul indian Santa Cruz. Se trece mai întâi peste un povârniş abrupt, pe care, în mod curios, misionarii îl numesc „purgatoriul”. Panta, foarte înclinată, este dată de prezenţa ardeziei) care este acoperită aici de un strat de argilă. Ca să poată coborî, catârii îşi aduc picioarele dinapoi lângă cele din faţă, îşi apleacă şalele şi-şi dau drumul la noroc. Călăreţul n-are a se teme de nimic, cu condiţia sa, dea drumul la hăţuri şi să nu forţeze animalul în niciun fel. Din acest loc am putut vedea, spre stânga, uriaşa piramidă de calcar a muntelui Guacharo, pe care îl pierdem repede din ochi, intrând în pădurea deasă de pe muntele Santa Maria. De şapte ceasuri coborâm întruna, şi e greu să-ţi închipui un drum mai îngrozitor. Aici, în timpul ploilor, apele se rostogolesc sălbatic, din stâncă în stâncă. Panta cade în trepte de-o 6 până la 1 metru înălţime. Sărmanii catâri măsoară mai întâi locul necesar trecferii poverilor printre trunchiurile

copacilor şi apoi sar de pe o stâncă pe alta. Îngrijoraţi, ca nu cumva să facă un pas greşit, se opresc o clipă, ca şi cum ar vrea să examineze locul, şi-şi adună picioarele ca şi caprele sălbatice. Dacă nu nimeresc blocul următor de stâncă, cad până la jumătatea corpului în argila moale, care umple spaţiile goale dintre colţii de stâncă. Şi rădăcinile enorme ale copacilor ne puteau fi de folos. Oamenii de pe aceste meleaguri au atât de mare încredere în isteţimea şi în fericitul instinct al catârilor, încât în cursul acestui drum lung şi primejdios ei şed în şa lateral. Noi am preferat să descălecăm, deoarece ne temeam mai puţin decât ei de oboseală fiind deprinşi cu drumurile şi mai ales pentru că voiam să adunăm plante şi să examinăm rocile.

Pădurea care îmbracă versantul abrupt al muntelui Santa Maria este una dintre cele mai dese pe care le-am văzut. Copacii. sunt deosebit de înalţi şi groşi. Sub frunzişul lor des. verde-închis, domneşte necontenit amurgul, o întunecime mult mai adâncă decât aceea din pădurile noastre de brad, de stejar sau de fag. Îţi pare că, în ciuda temperaturii înalte, aerul nu poate primi, toată apa pe care o evaporă pământul, frunzişul copacilor, trunchiurile lor acoperite cu o ţesătură deasă şi străveche de orhidee, peperomine şi alte soiuri de plante suculente. Miresmelor aromate răspândite de flori, fructe, până şi de lemn, li se mai adaugă una, pe care la noi acasă o simţim toamna, pe o vreme de ceaţă. Printre copacii maiestuoşi, care cresc înalţi de 40 până la 42 de metri) se găseşte şi arborele *Curucay*, care, după spusele ghizilor, are răşina albicioasă, lichidă şi foarte mirositoare. Triburile gumanagato şi tagires îşi cinsteau zeităţile cu fumul acestei răşini. După *Curucay*> şi după trunchiurile imense, ale altui arbore, *Hymenaea* *, cel mai mult m-aţi interesat: sângele-de-balaur (*Croto sanguifluum*) al cărui suc brun-

purpuriu se scurge pe scoarţa aibă, feriga de leac *Calahuala* şi[47]

palmierii *Irasse*, *Macani*t la *Corozo* şi *Praga*. Acesta din urmă produce o admirabilă „varză de palmier", din care am mâncat şi noi la mănăstirea Caripe. Ferigile arborescente contrastau foarte plăcut cu palmierii, care aveau frunze penate şi ţepoase. Una dintre ferigile arborescente, *Cyatkea speciosa*, creşte înaltă de peste 11, 5 metri – înălţime exagerat de mare pentru o plantă din această familie. Aici, în valea Caripe, am găsit cinci specii noi de ferigi arborescente; pe timpul lui Linné, botaniştii nu cunoşteau nici patru, pe ambele continente.

În general, se observă că aici ferigile arborescente sunt mult mai rare decât palmierii. Natura le-a aşezat pe locuri nisipoase, cu o climă temperată, la umezeală şi umbră. De razele directe ale soarelui se feresc şi preferă locurile ascunse, lumina îmbinată cu întunericul, o atmosferă umedă, caldă şi lâncedă. E drept că uneori coboară până pe coastă, dar atunci se pun la adăpostul unei umbre dese.

La goalele muntelui Santa Maria ferigile arborescente sunt din ce în ce mai slab reprezentate, locul lor fiind luat de palmieri, al căror număr a crescut mult. S-au înmulţit şi frumoşii fluturi cu aripi mari, *Nymphale*, care zboară nemaipomenit de sus. Totul arăta că ne aflăm în aprdpierea coastei, într-o regiune în care temperatura medie este de 28 – 30 grade Celsius.

---

47 Hymenaea, arbore din familia leguminoaselor, cu multă răşină, cu frunze punctate, flori mari, albe, în spic terminal. Fructul e o păstaie lemnoasă, în care seminţele sînt împachetate într-o pastă de consistenţă făinoasă. în America tropicală există 25—30 specii. Hymenaea courba- ril (arbore de lăcuste) este o plantă înaltă şi groasă. Circumferinţa trunchiului ajunge la 30 m. Răşina lui dă copalul prelucrat de indieni pentru podoabe şi folosit de azteci pentru jertfa focului. Lemnul masiv şi greu poartă denumirea comercială de courbaril.

Cerul era înnorat şi ne ameninţa cu una din acele ploi torenţiale, în cursul căreia cad uneori într-o singură zi 20 până la 26 milimetri precipitaţii. Din cirid în când soarele atingea cu razele* sale fierbinţi vârfurile copacilor şi, cu toate că eram apăraţi de dogoarea lor, aproape că ne sufocam de căldură. Şi iată că din depărtare se aude un glas de tunet prelung; nori grei atârnau de piscul înalt al muntelui Guacharo, iar urletul jalnic al

Araguato-ului vestea apropiata dezlănţuire a furtunii. Aici am avut pentru prima dată prilejul să vedem din apropiere aceste maimuţe urlătoare. Ele fac parte din genul *Aluatta* (*Stentor*, *Geoffroy*) ale cărui diferite specii au fost mult timp confundate de zoologi. În timp ce la maimuţele *Sapaju* mici, americane, cele care fluieră ca vrăbiile, hioidul está simplii; subţire, la maimuţele mari, *Aluatta* şi *Mărimonda*, limba este aşezată pe un tambur osos, mare. Sunetul specific de jale al *Araguato*-ului se produce atunci când aerul pătrunde cu forţă în tamburul osos. Dacă socotim ce mare este la *Aluatta* această cutie osoasă şi cât de multe maimuţe stau cocoţate pe un singur pom în pădurile de la Cumana şi Guyana, nu te mai miri atât de tăria şi de volumul vocilor *lot* reunite.

Araguato, numit aratava de către indienii din tribul tamanacas şi marave de cei din tribul maypure, seamănă cu un ursuleţ. Din creştetul capului mic şi foarte ascuţit până la rădăcina cozii îmbârligate măsoară un metru. Ale blana deasă şi de culoare roşie-brună, pieptul şi burta sâni şi ele frumos îmblănite. Faţa *Araguato-uhii* este albastră-negrjcioasă, pielea feste fină şi încreţită. Bărbia este destul de lungă şi, deşi unghiul feţei lui mici măsoarăntfmai 30 de grade, el are tot atâtea elemente omeneşti în privire şi în expresia feţei, ca şi *Marâmonda* (*Simia Belzebuth*) şi *Capucinul* din Orinoco (*Şimia Chiropotes*).

Araguato-ul din Caripe este o «pecie nouă a genului

Stentor-pe care eu am făcut-o cunoscută sub denumirea de *Sunic*l *ursina*. Ne oprisem ca să privim maimuţele tirlătoare, care Jtreceau drumul într-un şir de treizeci, patruzeci, mergând din pom în pom de-a lungul crăcilor încolăcite, aproape orizontal. Eram absorbiţi de acest spectacol nou şi n-am zărit decât târziu un grup de indieni care ne-au ieşit înainte. Se îndreptau spre munţii din regiunea Caripe. Erau complet goi, ca majoritatea indigenilor. Femeile, destul de împovărate, încheiau convoiul. Bărbaţii, chiar şi cei mai tineri, erau înarmaţi cu arcuri şi săgeţi. Îşi vedeau de drum în tăcere, cu ochii aţintiţi în pământ. Am fi vrut să aflăm de la ei dacă mai era mult până la misiunea Santa Cruz, unde doream să înnoptăm, mai ales că indienii ne răspundeau într-una *şi*, *padre* sau no, *padre*, şi am crezut că or fi ştiind puţin spaniola. În ochii indigenilor fiecare om alb este un călugăr, un *padre*. Oricât am insistat însă, întrebându-i ce distanţă este până la misiune, ei răspundeau la întâmplare şi s-au *no*, încât din răspunsurile lor nurte-am putut alege cu nimic. Lucrul acesta ne indisjpunea cu atât mai mult, cu cât zâmbetul şi mimica lor arătau că ei-ar fi vrut, cu plăcere, să ne fie de folos. Şi ghizii noştri indieni, care pricepeau limba chaymaşilor, rămăseseră mult în urmă, deoarece catârii încărcaţi cu ftoveri grele cădeau la fiecare pas în gropi.

După câteva ceasuri de coborâş peste blocuri de stâncă risipite ne-am trezit, pe neaşteptate, la capătul pădurii Santa Maria. Cât vedeam cu ochii se întindea înaintea noastră o pajişte, care înverzise proaspăt în timpul ploilor. Privirile treceau dincolo de vârfurile copacilor, care la 260 de metri sub noi păreau un covor verde-închis, desfăşurat. Luminişurile din pădure apăreau ca pâlnii mari, în care am recunoscut după statura delicată/şi frunzele penate, palmierii *Praga* sau *Irasşe*. În

faţa noastră se înălţa Sierra Guacharo. Versantul lui nordic este abrupt şi alcătuieşte un perete stâncos, înalt de peste 970 de metri, lipsit aproape complet de vegetaţie, încât pot îl distinse cu uşurinţă stratele de calcar. Vârful Sierrei este turtit şi numai la capătul dinspre răsărit se înalţă, ca o piramidă înclinată, măreţul pisc Guacharo. Înfăţişarea lui îţi aduce aminte de Acele şi Coamele Alpilor elveţieni.

Zona de savană, pe care o străbăteam mergând spre satul indian Santa Cruz, este formată din mai multe platouri foarte întinse „aşezate etajat, ceea ce pare să dea indicii asupra evoluţiei reliefului acestei regiuni. Acolo unde am putut vedea pentru ultima oară roca cea calcaroasă din pădurea Santa Maria, am găsit cuiburi de minereu de fier şi, dacă am văzut bine, un corn al lui Amon *, dar n-am reuşit să-l desprindem de stâncă. Avea un diametru de 18 centimetri. Această constatare este cu atât mai interesantă, cu cât n-am găsit nicăieri, în această parte a Americii de Sud, vreun amonit.

Misiunea Santa Cruz «e afla chiar în mijlocul acestei câmpii. Am sosit acolo spre seară, pe jumătate morţi de sete, căci în ultimele opt ore nu gustasem pic de apă. Termometrul arăta 26 de grade Celsius. Ne aflam la numai 370 de metri altitudine. Am petrecut noaptea într-una din acele *ajupas*, numite „casele regelui”, care slujesc tuturor călătorilor drept *tambo* sau han. A plouat într-una şi n-am putut face observaţii astronomice. A. două zi, la 23 septembrie, am şi plecat, continuându-ne drumul pe jos, spre golful Cariaco. Dincolo de Santa Cruz începe din nou pădurea deasă. Acolo, sub tufişuri de *Melastoma*, am găsit o ferigă frumoasă, cu frun-[48]

ze ca ale ferigii *Osmunda*, care formează un gen nou

48 Amoniţi, de la numele zeului egiptean Amon, din cauza asemănării lui cu coarnele de berbec cu cure se împodobea capul zeului.
m

din ordinul polipodiaceelor (*Polybotria*).

D la misiunea Catuaro am fi vrut să ne îndreptăm spre răsărit, dar, spre ghinionul nostru, ploaia torenţială stricase complet drumurile, astfel că riscam să pierdem toate plafitele proaspăt culese. Un plantator bogat de cacao urma să ne conducă de la Santa Rosalia la portul din Carupano, dar în ultimul moment am aflat că trebuia să plece la Cumana, pentru nişte afaceri. Atunci ne-am hotărât să ne îmbarcăm la Cariaco şi să ne întoarcem la Cumana direct peste golf, în loc să trecem printre insula Mărgărită şi strâmtoarea Araya.

Misiunea Catuaro se află într-o regiune foarte sălbatică. În jurul bisericii se mai înalţă copaci uriaşi, iar noaptea jaguarii sfâşie găinile şi porcii indienilor. Noi am locuitr la preot. Acolo l-am cunoscut pe *corregidor*-ul regiunii, un bărbat amabil şi cult, care ne-a dat trei indieni, ce urmau să ne deschidă, cu „machetele" lor, un drum prin pădure. În această ţară puţin vizitată, vegetaţia este atât de bogată. În timpul ploilor, încât un om călare abia poate să înainteze pe potecile înguste, năpădite de plante agăţătoare şi crăci încolăcite.

Drumul prin pădurea Catuaro nu se deosebeşte prea mult de coborâşul de pe muntele Santa Maria: o râpă îngustă prin care se scurg apele ploilor torenţiale, cu un strat gros de argilă clisoasă. În locurile abrupte, catârii. indieni, isteţi, îşi coboară crupa şi alunecă în jos* Râpa aceasta* poartă numele de Saca-Manteca deoarece noroiul este moale ca untul. Drumul sâită dintr-un prag de stâncă într-altul. Aceste trepte situate la diferite înălţimi ne îndreptăţesc să considerăm – că şi aci avem un veritabil drum al scărilor.

Mai departe, la ieşirea din pădure, te întâmpină muntele Buenavista. Îşi merită numele pe deplin, căci de aici vezi oraşul Cariaco, situat într-o cimpie mare,

acoperită cu plantaţii, colibe şi grupuri de cocotieri. Spre apus de Cariaco, se întinde golful larg, pe care un perete de stâncă îl desparte de ocean. Spre răsărit se arată, ca nişte nori albaştri, munţii înalţi din insulele Areo şi Paria, formând una dintre cele mai largi şi mai minunate privelişti de pe coasta Noii Andaluzii.

La Cariaco, mare parte din locuitori zăceau în hamacuri, cuprinşi de friguri intermitente. Aceste friguri devin primejdioase spre toamnă şi evoluează până ajung la dizenterie.

Dacă ne gândim ce extraordinar de rodnică şi de umedă este câmpia în care ne aflăm şi ce masă vegetală imensă se descompune aici, înţelegem uşor de ce aerul nu poate să fie atât de curat ca pe solul uscat de la Curnana. Greu poţi-găsi în zona caldă pământ foarte fertil, ploi dese şi prelungite şi o vegetaţie nemaipomenit de abundentă, fără ca aceste avantaje ale clime-l să nu primejduiască mai mult sau mai puţin starea sănătăţii oamenilor.

Miasmele se formează în valea Cariaco întocmai ca şi în Campana romană. Dar puterea lor nocivă creşte datorită arşiţei tropicale. Prin însăşi poziţia Lagunei din „Campana”, vântul de nord-vest, care suflă adesea după apusul soarelui, devine foarte primejdios pentru locuitorii orăşelului Cariaco. Influenţa lui este cu atât mai evidentă, cu cât frigurile intermitente evoluează tot mai mult spre forme nervoase, în apropierea mlaştinii, care este focarul principal al miasmelor de putrefacţie. Familii întregi de negri liberi, care posedă miei plantaţii pe coasta de nord a golfului Cariaco, zac bolnavi, în hamacurile lor, odată cu instalarea ploilor. Aceste friguri devin maligne când, istovit de o muncă îndelungată şi plin de transpiraţie, omul iese în ploaia măruntă, care cade adesea spre seară. Oamenii de culoare, mai ales negrii, rezistă influenţelor climei mai mult decât oricare altă rasă de oameni. Bolnavii sunt

trataţi cu limonadă, cu infuzie de *Scorpia dulcis*, rar cu *Cuspare*, adică cu scoarţa de chinină din *Angostura*.

Spre regretul nostru, frigurile care bântuiau la Cariaco ne-au silit să nq scurtăm şederea în acel loc. Cum nici nu eram încă bine aclimatizaţi, până şi coloniştii cărora le fusesem recomandaţi ne-au sfătuit să pornim la drum.

În oraş am făcut cunoştinţă cu mulţi oameni, adepţii unui cerc mai larg de idei şi, dacă-mi este permis să adaug, manifestau o adeziune fermă pentru forina de guvernământ a Statelor Unite, în această regiune am auzit pentru prima dată numele lui Franklin şi Washington rostite cu entuziasm. Dar tot aici am auzit şi plângeri împotriva stării actuale din Noua Andaluzie şi dorinţe pătimaşe pentru un viitoi mai bun. Starea de spirit a opiniei publice trebuia să-l izbească pe călătorul care fusese martor ocular al marilor frământări politice din Europa. Deocamdată însă nu se observa nimic ostil, violent sau precis conturat. Din 1797 se petrecuse o răsturnare spirituală care încă multă vreme n-ar fi avut urmări, nefaste pentru Spania, dacă nu s-ar fi continuat. cu perseverenţă să se lovească în interesele coloniei, să se neglijeze toate dezideratele ei. În conflictele dintre colonii şi metropolă, există unr moment în care, dacă cei ce deţin puterea nu ignorează evoluţia omenirii, se poate restabili echilibrul prin măsuri prudente de liniştire şi poate fi evitata furtuna. Dar dacă lasă să-i scape acest moifient, dacă crede că poate înăbuşi o astfel de mişcare prin forţă, atunci evenimentele îşi urmează năvalnic cursul. Dacă, în cursul conflictului, metropola a mai putut să-şi menţină pentru încă un răstimp privilegiile şi puterea anterioară, despărţirea ei de colonii se va petrece cu atât mai violent.

Ne-am îmbarcat dimineaţa foarte devreme, sperând să putem realiza traversarea golfului Cariaco într-o

singură zi. Aici marea nu este mai neliniştită decât ipariler noastre lacuri atunci când sunt mişcate uşor de vânt. De la debarcader până la Cumana sunt numai 22, 5 kilometri. Curând am lăsat în urmă orăşelul Cariaco şi navigam spre vest, pe râul Careiiicuar, care, ca un canal artificial, curge drept de tot, printre grădini şi plantaţii de bumbac. Tot acest teren mlăştinos este cultivat cu cea mai ţnare îngrijire. Pe malul râului am văzut indience care-şi spălau rufele cu fructul de *Parapara* (*Sapindus saponaria*), a cărui coajă face o spumă bogată.

Abia ne îmbarcasem, când a început să bată vântul. Ploua cu găleata şi dintr-odată s-a Iscat o furtună puternică. Stoluri, stoluri flamingi, bâtlani cormorani, se îndreptau spre ţărm. Numai Alcafros-ul, un soi de pelican, pescuia liniştit mai departe în mijlocul golfului. Eram, cu totul optsprezece pasageri în piroga îngustă, plină cu zahăr, cu ciorchini de banane şi cu nuci de cocos; instrumentele şi colecţiile de plante abia am avut unde le îngrămădi. Marginea pirogii se ţinea cu greu deasupra apei.[49]

Vântul potrivnic şi ploaia ne-au silit curând să debarcăm la Pericantral, o aşezare mică de pe coasta de sud a golfului. Pe toată lungimea ei, această frumoasă şi înverzită parte a coastei, care are doar 700 de locuitori, este aproape necultivată. În afară de satul Mariguitar nu se văd decât cocotieri, care sunt măslinii ţării.

Am părăsit aşezarea Pericantral abia în amurg. Coasta sudică a golfului, cu bogata ei podoabă vegetală, are un aspect vesel, în timp ce coasta nordică este stâncoasă, golaşă şi stearpă. Cu toată uscăciunea solului şi a lipsei ploilor, uneori 15 luni în şir, pe peninsula Araya cresc harbuji de 15 până la 25 de kilograme. În zonele cu

49 Datorită unui glicozid numit saponina, care se pretează mai ales la spălarea ţesăturilor fine.

climă caldă, aerul este saturat 90% cu vapori de apă, iar vegetaţia se menţine prin faptul că frunzele au minunata proprietate de a absorbi apa din aer.

Noaptea am dormit destul de prost în piroga îngustă şi supra-încărcată. Dimineaţa, la ora trei „eram în zona de vărsare a râului Manizanes. Săptămâni în şir văzusem doar munţi, cer prevestitor de furtună şi păduri întunecate, de aceea, ajunşi la împrejurimile Cumanei, ne-a impresionat îndoit cerul mereu limpede, solul fără vegetaţie, lumina orbitoare.

La răsăritul soarelui am văzut vreo patruzeci cincizeci de vulturi *Tamuros* (*Vultur aura*) cocoţaţi, ea să doarmă, într-un cocotier. Aceste păsări se strâng, la culcare, întocmai ca găinile şi sunt atât de leneşe, să se urcă în copac mult timp înainte de apusul soarelui şi se trezesc abia când acesta a trecut de orizont. Se pare că copacii cu frunze penate de aici nu sunt cu nimic mai harnici. Mimozele şi Tamarinii îşi închid frunzele chiar pe cer senin, cu 25 – 30 de minute înainte de apusul soarelui şi le deschid mult după răsăritul lui.

m

CAPITOLUL *9*

Constituţia fizică şi obiceiurile indienilor Chaymas. Limbile lor.

În descrierea călătoriei noastre de la Caripe nu am vrut să introduc consideraţii generale asupra populaţiei indigene care locuieşte în provincia Noua Andaluzie. *Jexxm*, când ne-am întors la locul de unde am pornit, aş vrea să le rezum.

În munţii regiunilor de curând vizitate, adică în cele* două provincii Cumana şi Nueva Barcelona, indienii formează aproape jumătate din populaţia acestor ţinuturi. Numărul lor să tot fie vreo 60.000 dintre care 24.000 locuiesc în Noua Andaluzie, în Cumana, nu toţi indienii

locuiesc în satele în care sunt misiuni. Îi găseşti risipiţi prin împrejurimile oraşelor, pe coastă, spre care se îndreaptă de dragul pescuitului ba chiar şi în micile gospodării din savane. În misiunile capucinilor aragonezi pe care le-am vizitat, trăiesc 15.000 de indieni, care? fac parte aproape toţi din neamul chaymas. Dar satele de acolo nu sunt atât de populate ca acelea ale provinciei Barcelona. Aici trăiesc, în medie* 500 până la 600 de suflete, în timp ce mai spre vest, în misiunile franciscanilor de la Piritu, găsim sate indiene cu 2000 până la 3.000 de locuitori. Apreciez că în provinciile Cumana şi Barcelona, numărul băştinaşilor este de 60.000, luând în consideraţie numai pe cei ce trăiesc pe Terra Firma, nu şi pe guaykerii de pe insula Mărgărită, / sau marea masă a guarapilor de pe insulele din delta fluviului Orinoco ce şi-au câştigat independenţa. Aceştia sunt evaluaţi la 6.000 până la 8.000. Afară de familiile guaranilor, care se arată din când în când în regiunile mlăştinoase, în care cresc palmierii *Moriche*, adică pe continent, de treizeci de ani încoace, nu mai există în Noua Andaluzie alţi indieni sălbatici.

Nu-mi place să folosesc cuvântul „sălbatic”, căci între indianul supus, care trăieşte în misiuni, şi cel liber sau independent există doar o presupusă deosebire din punct de vedere cultural. În pădurile Americii de Sud există triburi de indieni care trăiesc paşnic în satele lor, sub conducerea unor căpetenii, care îşi cultivă pământul cu banani, manioc şi bumbac, din care îşi ţes hamacurile. Ei nu sunt cu nimic mai barbari decât indienii goi din misiuni, care au fost/învăţaţi să-şi facă cruce. În Europa este destul de răspândită părerea greşită că toţi indienii liberi sunt vânători nomazi. În Terra Firma pământul se cultiva cu mult înainte de venirea europenilor, aşa cum se poate vedea astăzi între Orinoco şi Amazoane, în luminişurile pădurilor, acolo unde n-a călcat niciodată piciorul vreunui

misionar. Ceea ce se datorează într-adevăr misionarilor este că indianul capătă dragoste pentru casa şi grădina lui, se obişnuieşte cu o locuinţă stabilă şi învaţă să aprecieze o viaţă mai liniştită, mai paşnică. Misionarii au îngrădit într-adevăr libertatea indienilor, dar aproape peste tot a apărut, datorită lor, o creştere a populaţiei, care nu este posibilă în viaţa nomadă a indienilor liberi.

Pe măsură ce călugării înaintează spre păduri şi dobândesc pământul indigenilor, colonistii albi încearcă, pe de altă parte, conform intefeselor lor, să pună stăpânire pe pământul misionarilor. Misiunile devin sate spaniole şi curând indigenii au şi uitat că au avut vreodată o limbă proprie. Astfel, cultura înaintează dinspre coastă, încet, dar cu un pas sigur şi egal.

Provinciile Noua Andaluzie şi Barcelona, cuprinse sub denumirea de *Gobierno de Cumaha*, cuprind actualmente peste 14 triburi. Există în Noua Andaluzie indieni chaymas, guaykeri, pariagoţi, quaqua, aruaki, caraibi şi guarani. În provincia Barcelona: cumanagoţi, palenqui, caraibi, piritu; tomuzeni, topocuâri, chacapoţi şi guariveni. Cei mai numeroşi dintre ei, indienii chaymas, locuiesc în munţii Caripe; în regiunea savanelor sudice din Noua Barcelonă, caraibii, iar în misiunile din Piritu, cumanagoţii. Pe malul stâng al fluviului Orinoco, acolo unde începe delta, unele familii de guarani au fost supuse disciplinei misionare. Limba guaranilor, a caraibilor, a cumanagoţilor şi a chaymaşilor sunt cele mai răspândite.

Toţi indienii din misiuni se ocupă cu agricultura şi, cu excepţia celor care trăiesc la munte, cultivă toţi aceleaşi plante. Peste tot colibele lor sunt aliniate pe mai multe rânduri. Programul zilnic, munca în conuco-ul comun, relaţiile lor cu misionarii şi cu funcţionarii aleşi din mijlocul loc, toate acestea sunt rânduite conform anumitor reguli, care sunt valabile pretutindeni.

În misiuni există puţine sate în care familiile să aparţină unor triburi diferite şi să nu vorbească toate aceeaşi limbă. Comunităţi cu o compoziţie vădit eterogenă sunt foarte greu de condus. De obicei, călugării au adunat într-un loc triburi întregi sau cel puţin grupuri mari dintr-însele, aşezându-le în sate apropiate. La indienii chaymas, caraibi, tamănancas tradiţiile se păstrează cu atât mai mult cu cât ei mai vorbesc încă limba lor. Dacă personalitatea omului este reflectată de limbajul lui, apoi şi limbajul acţionează asupra gândirii şi simţirii. Prin legătura intimă dintre limbă, caracter şi constituţie fizică, diferitele popoare se-menţin cu toată diversitatea şi cu tot specificul lor, ceea ce pentru lumea spirituală este. un izvor nesecat de mişcare şi de viaţă.

Misionarii au putut interzice indienilor anumite datini la naşterea unui copil, la vârsta nubilităţii, la îngropar ea morţilor. Au reuşit să-i convingă să nu-şi mai vopsească pielea, să nu-şi mai facă tăieturi în bărbie, pe nas sau în obraji. Au putut stârpi în mase superstiţiile, – care se moştenesc în taină, mai departe la unele familii. Dar a fost mai uşor să interzici datini şi să ştergi amintiri-decât să schimbi vechile credinţe cu altele noi. În misiuni, traiul de fiecare zi al indianului este mai asigurat decât fusese înainte. El nu se mai află în conflict permanent cu oamenii şi cu elementele naturii şi, de aceea, duce, în comparaţie cu indianul liber, o-viaţă mai uniformă, mai lipsită de acţiune, mai puţin favorabilă dezvoltării spiritului şi forţei de caracter. Dacă indianul e blând, asta se datorează numai faptului că preferă liniştea, nu că blândeţea lui ar decurge dintr-un sentiment profund. Toate acţiunile lui par să fie dictate numai de necesitatea imediată. De obicei e tăcut, o fire mai închisă. Figura lui este serioasă.

Încep cu tribul chaymas, din care peste 15.000 trăiesc în munţii înalţi Cocollar şi Guacharo, pe malurile

râurilor Guarepiche, Colorado, Areo şi Cano de Caripe.

Chaymaşii sunt în general oameni mici de statură. Înălţimea medie a unui chaymas este de 1, 57.

metri. Trupul lor este îndesat, cu umeri foarte laţi, piept bine „dezvoltat şi membre rotunde şi cărnoase. Culoarea pielii lor este comună întregii rase americane.

Expresia feţii nu este chiar dură şi sălbatică. Fruntea este îngustapuţin bombată. Prin părţile acestea, se spune despre o femeie frumoasă: „este grasă şi are fruntea îngustă". Ochii lor sunt negri, adânci şi foarte alungiţi. Gura mare cu buzele late, dar nu groase, are adesea o expresie blândă. Între nas şi gură coboară, la ambele sexe, două riduri, pornite de la nări spre colţul gurii. Bărbia este foarte, scurtă şi rotundă. Maxilarele sunt deosebit de puternice şi de late.

La chaymaşi dinţii sunt frumoşi şi albi, dar nici pe departe nu sunt atât de puternici ca la negri. Pe primii călători la surprins obiceiul lor de a-şi vopsi dinţii în negru cu anumite sucuri de plante. Astăzi nu se mai practică asemenea obicei, care mă îndoiesc că poate fi asociat cu concepţia despre frumos sau că ar constitui vreun leac împotriva durerilor de dinţi. Indienii nu ştiu aproape, nimic despre această suferinţă. Albii din coloniile spaniole, cel puţin cei din zona caldă, unde temperatura este atât de uniformă, nu suferă mai niciodată de dinţi.

Ca şi la celelalte triburi pe care le-am văzut, şi chaymaşii au mâini mici şi subţiri. Dar picioarele le sunt groase, iar degetele de la picioare au o mai mare mobilitate. Toţi seamănă între ei şi lucrul acesta te izbeşte pentru că între 20 şi 50 de ani, vârsta le-a nu se trădează nici prin riduri, nici prin păr alb, nici prin slăbiciunea; trupului. Când păşeşti într-o colibă de-a lor, îţi vine greu să deosebeşti, printre adulţi, pe tată de fiu, adică o generaţie de alta.

Chaymaşii au ca şi alte popoare primitive din ţinuturile calde o aversiune hotărâtă pentru îmbrăcăminte. În zqna aceasta, indianului îi este ruşine, cum spune el, să umble îmbrăcat şi fuge Inn pădure, dacă-l sileşti prea devreme să renunţe la goliciunea lui. Cu toate insistenţele călugărilor, acasă la ei, indienii, femei şi bărbaţi, stau goi: Când trec prin sat poartă un feb de cămaşă de bumbac, care le ajunge abia până la genunchi. Se întâmpla adesea, când întâlneam indieni în afară misiunii şi mai ales când ploua cu găleata, să vedem că şi-au dezbrăcat cămaşa şi că o ţineau, făcută sul, sub braţ.

Femeile chaymaşilor nu corespund concepţiilor noastre despre frumuseţe, dar fetele tinere au în priviri o expresie gingaşă şi melancolică ce contrastează plăcut cu expresia puţin dură şi sălbatică a gurii. Părul îl poartă împletit în două cozi. Nu se vopsesc pe piele şi în sărăcia lor nu cunosc altă podoabă decât brăţările şi colierele din scoici, oase de păsări şi sâmburi de fructe. Atât femeile cât şi bărbaţii sunt foarte musculoşi, dar trupul femeilor are fompe rotunde.

Chaymaşii nu au aproape de Toc barbă, cum au tunguşii şi alte popoare de rasă mongolă. Puţinii peri care le cresc îi smulg, dar în general nu este, exact să spunem că nil au barbă pentru că şi-o smulg, deşi şi fără această deprindere cea mai mare parte a indienilor tot n-ar avea barbă.

Felul lor de viaţă este foarte monoton. Se culcă *la* şapte seara şi se trezesc cu mult înainte de ziuă, pe la patru şi jumătate. Fiecare indian are, lângă hamacul lui, un foc. Colibele lor sunt foarte curate în interior. Aşternutul, rogojinile de trestie, oalele lor cu manioc sau cu porumb fermentat, arcul şi săgeţile se află toate în cea mai bună rânduială.

Bărbaţii şi femeile se scaldă zilnic şi deşi umblă goi

aproape tot timpul* nu sunt murdari. Afară de casa din sat, ei mai au o colibă mică acoperită cu foi de palmier şi de banan, pe care o aşază pe terenurile lor (*conucos*), lângă uh izvor sau la deschiderea unei peşteri mai ascunse. Deşi acqlo trăiesc mult mai puţin comod decât în sat, se întorc în colibă cât pot de des.

Am amintit mai sus de pornirea lor aprigă de a fugi de civilizaţie şi de a se întoarce la viaţa lor obişnuită de semisălbăticie. Până şi copiii cei mai mici fug des de acasă şi cutreieră patru-cinci zile pădurile, hrănindu-se cu fructe şi cu rădăcini. Când călătoreşti prin misiuni, adesea vezi satele aproape goale, pentru că locuitorii lor sunt în grădini sau la vânătoare.

Lipsurile şi suferinţele sunt şi la chaymaşi ca şi la toate popoarele semibarbare ursite femeilor. Munca cea mai grea le revine lor. Când îi vedeam seara pe indieni, întorcându-se de la grădina lor, bărbatul nu purta decât *macheta* cu care-şi croia drumul prin tufişuri. Soţia lui, care se încovoia sub povara bananelor, ţinea, şi un copil în braţe, adesea încă alţi doi cocoţaţi pe legătura din spate. Cu toată această subordonare socială, femeile indienilor din America de Sud mi se par mai fericite decât acelea ale popoarelor din nord. În misiuni, pământul este lucrat atât de bărbaţi dt şi de femei.

Indienii învaţă foarte greu limba spaniola. Dar ceea ce m-a surprins cel mai mult, nu numai} a chaymaşi, ci şi în toate misiunile îndepărtate, este că lor le vine greu să-şi adune gândurile cele mai simple şi să 18 exprime în spaniolă, chiar când cunosc semnificaţia cuvintelor şi construcţia frazei. Misionarii ne asigură că aceste ezitări nu trădează timiditate, ele ar exprima doar neputinţa de a rezolva mecanismul unei limbi diferite – de a lor.

Chaymaşii pricep foarte greu rapoartele numerice. N-am întâlnit pe niciunul care să nu-mi fi spus că are ţ. sau

optsprezece sau şaizeci de ani. Limba chaymaşilor are cuvinte care exprimă cifre destul de mari, dar puţini indieni se pricep să le mânuiască. Şi cum, în relaţiile cu misionarii, sunt siliţi s-o facă, cei mai capabili numără în spaniolă până la treizeci şau patruzeci, dar li se citeşte pe faţă efortul de gândire pe care-l fac. Aceiaşi oameni nu numără în limba lor decât până la cinci sau şase.

Limbile americane sunt construite cu totul altfel decât cele din familia de limbi latine, de aceea iezuiţii, care aveau mare grijă ca instituţiile lor să propăşească, au avut în vedere să introducă la noii convertiţi, în locul spaniolei, una dintre limbile indiene foarte bogate, de o constricţie foarte regulată şi cu răspândire mare, mai ales limba chechwa şi guarani. Cu aceste limbi, ei căutau să scoată, din uz dialectele mai sărace, mai grosolane şi cu o sintaxă mai neregulată. Şi schimbul s-a făcut fără nicio dificultate. Indienii de diferite seminţii s-au apucat să le înveţe cu sârguinţă, şi astfel, limbile acestea unificate au devenit un mijloc comod de comunicare, un mijloc potrivit de a face legătura între mai multe triburi, care până atunci trăiseră izolate, duşmănindu-se chiar din cauza deosebirii de limbă.

Nu numai limbile evoluate, ca cea a incaşilor, aymara, guarani, cora sau mexicana, ci şi limbile mai puţin. dezvoltate prezintă în construcţia lor gramaticală, asemănări surprinzătoare? Tocmai datorită acestor apropieri, a existenţei unor elemente comune în construcţia limbilor, învaţă indianul mult mai uşor o limbă americană decât limba metropolei, care se află în Europa. În pădurile de pe Orinoco am întâlnit indieni primitivi, care vorbeau două, trei dialecte. Aceştia se înţelegeau cu indienii altor triburi, folosind cuvintele comune din limbile lor…

Dacă s-ar fi urmat sistemul iezuiţilor, anumite limbi

mai răspândite ar fi devenit aproape générale.

Limbile cu circulaţia cea mai largă în provinciile Cumana şi Barcelona sunt actualmente trei: cumanagotica, limba chaymaşilor şi cea a caraibilor.

Pe malul drept al fluviului Orinoco, la sud-est de misiunea Encanamada, la peste o sută de mile distanţă de teritoriul locuit de chaymaşi, trăiesc tamanakii (Tamanacu), a căror limbă se descompune în mai multe dialecte. Cu toată distanţa şi în ciuda piedicilor locale, în limba chaymaşilor se poate recunoaşte o ramură a limbii tamanacu. Înrudirea dintre limbile folosi te de cele două triburi am descoperit-o abia la întoarcerea mea în Europa, când mi-am comparat notele de călătorie cu o lucrare de gramatică, pe care o tipărise în Italia un misionar bătrân de pe Orinoco.

„A fi" se zice *az* în limbai chaymaşilor. Dacă înaintea verbului aşezăm pronumele personal „eu" cu, de la *ure*), lăsăm să se audă pentru armonie –, un g Jnaintea lui u; deci *guaz* – „eu sunt" este de fapt *g-u-az*. Cum prima persoană este *ti*, a doua este m, a treia este i < viu. eşti" se spune *maz*; *muierepuec*, *araquapemaz* înseamnă „de ce eşti trist?". Cuvânt cu cuvânt se traduce: „asta pentru trist tu a>fi?" Pronumele posesiv se pune înaintea substantivului: *upatay* – „în casa mea", sau cuvânt cu cuvânt: „eu casa în". Toate prepoziţiile, ca şi negaţia pro se pun la sfârşit, ca în limba tamanacu. În limba chaymaşilor se spune: *ipuec* – „CU el44, adică: „el cu"; *equec eharpe guaz* – „eu sunt vesel cu tine4 v adicăt: „tu eu vesel, eu ai fi.

Verbul a *fi*> care este foarte neregulat în toate limbile înehaymasă. este: *az* sau *afiş*, în tamanacu, *uochiri* (eu combinaţiile *uae* şi *uatscha*) \ serveşte nu numai la construirea formei pasive, ci pare să fie alipit ca prin aglutinare la multe timpuri ale rădăcinii verbelor

atributive; Aceste aglutinări amintesc de utilizarea: verbelor ajutătoare *as* şi 6 Jiu în sanscrită* a formelor *fw* sau *fuo* în latină în limba tamanacu, pluralul are şapte forme;, după terminaţia substantivului sau după cum este vorba de o fiinţă: sau de un lucru. În limba chaymaşilor ea şi-i în cârâită, pluralul se formează cu *orv*: *tewre* – „el însuşi 1 „ts*uvueon*, „ei înşişi 41.

În alcătuirea propoziţiilor, negaţia stă înaintea verbului şi verbulânaintea pronumelui personali, iar înaintea tuturor a stă subiectul. Se spune: „Libertate deplinaiubim noiu în loc de: „noi iubii» deplina libertate44.

În chaymasăşi în tamanacu, ca şi în majoritatea limbilor americane, lipsesc cu desăvârşire unele litere, mai ales *b* şi d. Niciun cuvânt nu începe cu un *l*. Indianul chaymas spune *r* în loc del, peivtru că pe aceasta nu-l poate rosti.

În limbile chaymasă şi tamanacu verbele au un? număr mare de timpuri, un prezent dublu, patru; timpuri trecute, trei: viitoare. Această îngrămădire de timpuri se găseşte chiar şi laptele mai neevo – luate limbi de pe continent.

Contactul dintre băştinaşi şi spanioli, de la cucerire încoace, a avut că urmare trecerea firească a multor cuvinte americane, în limba spaniolă Multe dintre aceste cuvinte (la a căror origine nur ne mai gândim. astăzi) desemnează de obicei ceea ce nu era cunoscut înainte de descoperirea Lumii

Noi (savanecanibali). Aproape toate fac parte din limba care se vorbea în întâlşle Mari, care înainte purta numele de limba Haiti, quizqueja sau itis. Citez doar *mais* (porumb), *tabac* (tutun), *canoe*, *batate*, *cazic*, *balsa*, *conuco* etc. Când la 1498 spaniolii au început să cutreiere Terra Firma, ei aveau cuvinte pentru plantele cele mai folositoare, care cresc în Antile, precum şi pe coastele

Cumana şi Paria. Denumirile acestea şi multe altele nu numai că s-au păstrat; datorită spaniolilor, ele s-au răspândit în toată America într-o vreme, când limba Haiti era o limbă moartă. Totuşi, nu toate cuvintele cele mai întrebuinţate au această origine. *Banana* derivă din limba chaeo, *arepa* (pâine de maniac, *Jatropha Manihot*) şi *guayuco* (şorţ, *peri<zona*) vin din carăibă, *curiacar* (un canoe foarte lung), din tamanacu, *chinchoiro* (hamac) şi *tutuma* (fructul de *Qvesceittia Cujete*.) sunt cuvinte din limba chaymaşâlor.

CAPITOLUL 10

Al doilea popas la Cumana. Cutremur. Meteori neobişnuiţi.

Iată-ne pentru încă o lună la Cumana. Ne preocupa apropiata plecare spre Orinoco şi Rio Negro care necesita un echipament atât de variat. Trebuia să ne alegem instrumente pe care să le putem transporta mai uşor în canoele strâmte şi să ne îngrijim de bani, pentru că această călătorie, într-o zonă lipsită de legături cu coasta, avea să dureze zece luni. Cum obiectivul principal al călătoriei noastre ra precizarea poziţiei locurilor prin mijloace astronomice, pentru mine era de cea mai mare importanţă să nu-mi scape eclipsa de soare, care avea să aibă loc la sfârşitul lunii octombrie. Am preferat să rămân până-atunci la Cumana, unde cerul era în general frumos şi senin. Dacă reuşeam să precizez exact longitudinea Cumanei, aveam un punct de plecare pentru determinările astronomice, singurele pe care mă puteam bizui, dacă nu aveam timp să cercetez distanţele Lunii sau să observ sateliţii lui Jupiter.

Un incident survenit între timp era cât pe aci să împiedice sau, în cel mai fericit caz, să amâne pe multă vreme călătoria spre Orinoco. La 27 octombrie ne plimbam ca de obicei pe ţărmul golfului ca să gustăm răcoarea serii

şi să observăm apariţia fluxului, ca-e în acest loc nu întrece înălţimea de 32 până! a 35. de centimetri. Era ora opt şi briza nu sufla încă. Tocmai traversam plaja, între debarcader şi cartierul guaykerilor. Auzind în urma noastră paşi, m-am întorjs să văd cine este: un bărbat înalt, având. culoarea indienilor zambos,[50] gol până la brâu, cu o macana, adică, o bâtă groasădin lemn de palmier, lăţită în partea de jos sub formă de măciucă, ne-urmărea îndeaproape. Am evitat lovitura, sărind în stâoga. Bonpland, care mergea în dreapta mea, n-a avut atâta noroc. El l-a observat pe zambos mai târziu decât mine şi a primit o lovitură în tâmplă, care l-a culcat la pământ Eram singuri, neînarmaţi, la doi kilometri, depărtare de orice locuinţă, pe o câmpie întinsă, în faţa mării. Zamboşul s-a îndepărtat însă repede fără să se mai sinchisească. de mine, ridicând în drum pălăria lui Bonpland. Eram speriat la culme, din cauză că prietenul meu zăcea încă în nesimţire. În sfârşit, a putut să se ridice. Durerea şi furia. Îi dublau forţele. Ne-am repezit, după? ambos, care fie din laşitate, fie că vedea de departe oameni pe plajă, s-a îndreptat în fugă spre Tuhal, un mărăciniş alcătuit din cactee în formă de făclii şi avicene arborescente. Deodată s-a împiedicat şi a căzuta Atunci Bonpland, care era mai aproape, s-a aruncat peste el şi l-a luat la bătaie, expunându-se celei mai mari primejdii. Zambosul a scos un cuţit lung şi desigur că în lupta aceasta inegală ne-ar fi rănit pe amândoi, dacă nu ne-ar fi sărit în ajutor câţiva comercianţi din Biscaya, care se răcoreau pe plajă. Când s-a văzut încercuit, zambosul a părăsit lupta şi a luat-o din nou la fugă.

După ce l-am urmărit multă vreme printre cacteele ghimpoase, l-am ţăsit furişat într-un grajd de vite, de unde s-a lăsat, foarte liniştit, să fie scos şi dus la închisoare.

50 Nume dat în America Latină metişilor.

Noaptea, Bonpland a făcut temperatură; fiind însă un bărbat voinic şi plin de voie bună, una dintre calităţile cele mai preţioase cu care natura poate înzestra un călător, de-a doua zi şi-a văzut iar de treabă. Lovitura de măciucă îi zdrelise pielea capului până la os şi durerile l-au urmărit timp de câteva luni, chiar şi în cursul şederii noastre la Caracas. Când se apleca să culeagă plante, avea ameţeli, care ne făceau să ne temem de eventuale complicaţii grave. Din fericire, simptomele, care ne neliniştiseră la început, au dispărut cu timpul.

În ciuda celor întâmplate, a doua zi, la 28 pe tombrie, orele 5 dimineaţa, mă găseam pe acoperişul casei noastre, pregătindu-mă să observ eclipsa de soare. Secera Venerei şi constelaţia Corăbiei, atât de vizibile, datorită petelor imense de ceaţă, au dispărut în faţa razelor. soarelui care răsărea. Mă felicitam pentru norocul de a avea o zi atât de bună, cu atât mai mult cu cât de mai multe săptămâni nu mai reuşisem să potrivesc ceasurile după înălţimile corespunzătoare, din cauza furtunilor care întunecau mereu cerul la sud şi la sud-est două, trei ore după trecerea soarelui la meridianul locului. Noaptea, un abur roşiatic învăluia stelele, fenomen neobişnuit, deoarece în alţi ani treceau adesea trei, patru luni, fără nicio urmă de nori şi de ceaţă. Cu toate acestea, am putut să observ complet desfăşurarea eclipsei.

Câteva zile înainte şi după eclipsă au apărui nişte fenomene atmosferice foarte curioase. Ne găseam în aşa-zisă iarnă din aceste locuri, adică în anotimpul când cerul este înnorat şi cad ploi de scurtă durată însoţite de furtună. Între 1Q octombrie şi 3 noiembrie, la căderea nopţii, se înălţa în zare o ceaţă roşiatică şi în câteva minute pe toată întinderea albastră a bolţii cereşti, se aşternu un văl mai mult sau mai puţin dens. Atunci când ceaţa roşiatică învăluia uşor cerul, stelele de mărimea întâi

nu-şi mai păstrau lumina planetară, liniştită nici măcar la zenit. Pe toată bolta, stelele pâlpâiau că după o f ununa puternică.

Între 28 octombrie şi 3 noiembrie, ceaţa a fost şi mai groasă decât până atunci. Noaptea, zăpuşeala era înăbuşitoare, deşi termometrul arăta numai 26 de grade. Briza, care răcorea de obicei aerul, începând de la orele 8 la 9 seara, nici măcar nu se simţea. Aerul frigea, iar pământul prăfuit şi uscat crăpa în toate părţile. La 4 noiembrie, pe la două după prânz, nori grei şi foarte negri au învăluit munţii Brigantin şi Tataraqual. Treptat, s-au întins până la orizont. Pe la patru a început să tune deasupra noastră* undeva foarte sus. Tunetul nu se rostogolea; erau sunete seci, deseori întrerupte şi în clipa când a avut loc cea mai jiiare descărcare electrică, la ora patru şi douăsprezece minute, s-au produs două cutremure, la interval de 15 secunde. Pe stradă lumea striga speriată. Bonpland, care stătea aplecat peste masă, examinând nişte plante, fu gata să fie zvârlit la pământ. Până şi eu, care eram culcat în hamac, am simţit zguduitura, care mi s-a părut foarte puternică. Direcţia de propagare a undelor seismice era nord-sud, lucru destul de rar la Cumana. Câţiva sclavi, care tocmai, scoteau apă dintr-o fântână adâncă de O, 61 pe 2 metri de lângă râul Manizanes, au auzit un zgomot profund, ca o lovitură puternică de tpn. Zgomotul părea să vină din fântână, fenomen surprinzător, care se manifestă de altfel în toate ţările din America, expuse la cutremure.

Cu câteva minute înainte de prima zguduire s-a pornit furtuna, căreia i-a urmat o ploaie cu descărcări electrice şi după ce totul a „trecut, s-a instalat o atmosferă calmă, care a „durat toată noaptea. Apusul soarelui ne-a oferit un spectacol rar. La orizont vălul des al norilor s-a rupt ca o zdreanţă, iar soarele strălucea la 12 grade

înălţime, pe un fond indigo. Discul lui era peste măsură de lăţit, deplasat şi scobit la margini. Norii erau parcă auriţi, iar mănunchiurile de raze; în cele mai frumoase culori ale curcubeului, se răsfirau până la mijlocul bolţii. În piaţa mare se adunase lume multă. Aspectul cerului, cutremurul, tunetele şi ploaia, ceaţa roşiatică, care dura de mai multe zile, toate se atribuiau eclipsei, de soare.

Pe la ora nouăseai a a urmat al treilea cutremur, mult mai slab decât primele două, dar întovărăşit de un zgomot subteran perfect perceptibil. În noaptea de 3 spre 4* noiembrie, ceaţa roşie era atât de densă, încât am recunoscut luna, numai după un halo cu diametru de 12 grade.

Trecuseră doar 22 de luni, de când oraşul Cumana fusese aproape complet distrus de cutremur. Oamenii socoteau că pânza de ceaţă care se întindea până, la orizont, lipsa brizei din timpul nopţii sunt semne prevestitoare de rele. Am primit multe vizite; oamenii ne întrebau dacă nu cumva instrumentele noastre mai indicau cutremure pentru zilele următoare. La 5 noiembrie, când la aceeaşi oră ca în ajun, s-a iscat o furtună puternică, însoţită de tunete şi câţiva stropi de ploaie, neliniştea a devenit generală» Dar cutremurele nu s-au!

mai simţit. Furtunile şi vijeliile au mai rqvenit însă cinei sau şase zile în şir, la aceeaşi oră, ba aproape în acelaşi minut.

Cutremurul din 4 noiembrie, primul pe care l-am trăit, a făcut asupra mea o impresie deosebită, poate şi pentru că, din întâmplare, a fost întovărăşit de fenomene meteorologice, atât de izbitoare. În plus, nici n-a fost un cutremur ondulatoriu, ci o săltare de jos în sus. N-aş fi crezut atunci că, în timpul şederii îndelungate pe platourile de lângă Quito şi pe coastele Perú-ului, mă voi ţleprinde cu mişcări şi mai violente ale pământului, aşa

cum în Europa eram obişnuit cu tunetul.

Ceaţa roşiatică, apărută la orizont-puţin timp după apusul soarelui, dispăruse din ziua de 7 noiembrie. Văzduhul era din nou curat ca întotdeauna, iar bolta cerească era de un albastru închis, propriu zonelor climatice în care temperatura, lumina şi uniformitatea tensiunii electrice par să provoace împreună cea mai completă. dizolvare a apei în aer. În noaptea de 7 spre 8 am observat imersia celui de al doilea satelit al lui Jupiter. Inelele planetei au fost mai clare ca niciodată. O parte din noapte am petrecut-o comparând intensitatea luminoasă a frumoaselor stele de pe cerul sudic. Încă din timpul călătoriei pe mare începusem observaţii amănunţite în acest sens, pe care le-am continuat în timpul şederii mele la Lima, Guayaquil şi Mexic, deci în amândouă emisferele. Stelele din apropierea Polului Sud sunt studiate atât de superficial. şi atât de puţin, încât pot surveni cele" mai mari schimbări în intensitatea lor luminoasă şi în mişcarea lor, fără ca astronomii să-şi dea seama de ele. Cred că-anţ observat asemenea modificări, în constelaţia Cocorului şi constelaţia Corăbiei.

Noaptea de 11 spre 12 noiembrie a fost răcoroasă şi deosebit de frumoasă. Către dimineaţă, de pe la ora 2 şi jumătate s-au văzut spre răsărit nişte meteori foarte curioşi. Bonpland, care se sculase ca să guste răcoarea nopţii, i-a văzut primul. Timp de patru ore au căzut unele după altele mii de sfere de foc. Direcţia lor era constantă, de la nord spre sud. După elte spunea Bonpland, chiar de la început, n-a existat pe cer o suprafaţă de trei ori mai mare decât lunacare să nu fie străbătută în fiecare clipă de o ploaie de stele căzătoare şi de globuri de foc. Globurile erau mai puţine, dar din pricina mărimii diferite a acestor puncte luminoase nu prea puteai să deosebeşti cele două categorii. Toţi meteorii lăsau în urma lor dungi luminoase,

de 8 până la 1Q. gradei Fosforescenţa acestor dâre de lumină dura şapte până la opt secunde. Unii meteori aveau un miez foarte clar vizibil, de mărimea discului lui Jupiter, de la care porneau scântei extrem de strălucitoare. Globurile de foc explodau uneori, dar cele mai mari, cu diametrul între 1 grad şi 1, 13, dispăreau fără să arunce scântei, lăsând în urmă benzi de lumină, late de 15 – 20. Lumina meteorilor era slabă, nu roşiatică; aceasta se datora probabil. faptului că aerul era complot lipsit de vapori de apă şi că era foarte transparent Din aceleaşi, motive şi stelele de mărimea întâi au, la tropice, atunci când răsar, o lumină mult mai albă decât în Europa.

Aproape toţi locuitorii din Cumana au văzut aceste fenomene atmosferice, căci ei ies din case înainte de ora patru dimineaţa, ca să asiste la prima slujbă care are loc în zori. Apariţia bulelor de foc nu le-a fost de loc indiferentă. Cei mai bătrâni îşi aminteau că înaintea cutremurului mare din 1766 apăruse un fenomen asemănător.

După ora patru, globurile de foc şi stelele căzătoare s-au rărit, apoi lumina lor s-a stins treptat. La un sfert de oră după răsăritul soarelui mai puteai încă recunoaşte câteva după lumina lor albă şi repeziciunea cu care traversau bolta.

CAPITOLUL 21

Cataractele de la Garcita şi Mai pures. Vărsarea râurilor Vichada şi Zama. Stânca Aricagua. Siquita.

— V

18 aprilie. Am pornit la trei dimineaţa ca să fim siguri că vom ajunge înaintea nopţii la cascada cunoscută sub numele de Raudal de Guahibos. Am oprit piroga la vărsarea lui Rio Tomo. Indienii s-au dus pe mal ca să-şi prepare mâncarea şi să se odihnească puţin. Se făcuse ora cinci seara, când am ajuns în faţa cascadei. Nu era o treabă uşoară să învingi o masă de apă care se azvârlea de

pe un prag de gnais V înălţ de câteva picioare. Unul dintre indieni a înotat spre stânca din mijloc, care împărţea cascada în două. De vârful ei a fixat o funie şi după ce piroga a fost trasă destul de aproape, s-au scos dintrrânsa, în mijlocul cascadei, instrumentele, plantele uscate şi puţinele provizii pe care le putusem aduna, la vături? s. Pe zăgazul natural peste care se prăvale fluviul, exista o porţiune, complet uscată. Acela a fost locul pe unde a fost urcată, pe cataractă în sus, piroga noastră.

În stânca de gnais am văzut, din Joc în loc, găuri perfect rotunde, cea mai mare cu adâncime de 1, 3 metri şi o lăţime de 48 de centimetri. În ele se adunaseră fragmente de-cuart1 provenit din rocile rostogolite de ape. Poziţia noastră de sub cataractă era neobişnuită, dar nicidecum periculoasă. Însoţitorul nostru, misionarul, avea un acces de febră. Ca să-L potolim setea ne-a venit ideea să-i preparăm o băutură răcoritoare. Luasem din Atures un coşuleţ indian (*mapire*) cu zahăr, lămâi şi grenadille, care erau fructele florii patimilor, numite de spanioli *Parchas*. Cum nu aveam niciun vas destul de mare, în care să putem amesteca lichidele, am turnat apă de râu într-una din orificiile din stâncă şi am adăugat zalâăr şi sucul fructelor acre. În câteva minute am obţinut o băutură admirabilă; era aproape un lux în acest ţinut neprimitor.

După o oră de aşteptare înfrigurată am văzut piroga urcată peste cataractă. Am încărcat din nou instrumentele şi proviziile şi ne-am grăbit să scăpăm cât mai repede de stânca guahibilor. Începea acum o cursă, care nu era complet lipsită de primejdii. Fluviul avea o lăţime de 1560 metri şi am fost nevoiţi s-o tăiem oblic tocmai deasupra cataractelor, unde apa, care se pregătea să treacă peste pragul de piatră, ne trăgea puternic în jos.

După un timp oarecare a început şi furtuna care, spre norocul nostru, nu era întovărăşită de vânt; Ploaia cădea,

în schimb, şiroaie.

Trecuseră 20 de minute de când vâsleam din toate puterile, când cârmaciul ne anunţă că, în loc

8 Bioxid natural de siliciu, cristalizat în sistemul rombocdric, divers colorat, cu luciu sticlos şi duritate mare. Se întrebuinţează în industria sticlei, electrotehnică, electronică şi optică. Varietatea transparentă, colorată violet (am/ tist) se întrebuinţează în bijuterii ca piatră semipreţioasă.

să înaintăm, ne apropiem din nou de cascadă. Aceste clipe de tensiune ni s-au părut teribil de lungi. Indienii vorbeau cu voce joasă, ca întot-i deauna când se aflau în faţa unei primejdii. În schimb teama îi făcea să vâslească din toate puterile. La căderea nopţii, eram, în sfârşit, în portul Mai pures.

Sub tropice, furtunile sunt tot atât de scurte, pe cât sunt de violente. Două fulgere căzuseră aproape de piroga noastră, şi fără îndoială că se descărcaseră în apă. Noaptea era foarte întunecoasă. Până la satul Mai pures mai aveam două ceasuri de drum şi eram uzi până la piele. În plus, după ploaie, au apărut din nou, şi mai lacomi, ca întotdeauna după furtună, ţânţară. Tovarăşii mei nu se hotărâseră încă dacă era mai bine să dormim în port, sub cerul liber, sau să ne continuăm drumul pe jos, în ciuda întunericului. Călugărul Zea, care era misionar în ambele regiuni de lângă cascade, voia să ajungă acasă cu orice preţ. Începusesă-şi construiască în misiune, cu ajutorul indienilor, o casă mare cu două etaje. „Găsiţi acolo – ne spunea el, cu naivitate – acelaşi confort ca în aer liber. Fireşte că nu am nici masă, nici bănci, dar n-aţi avea de suferit aşa de mult din pricina ţânţarilor, căci acolo nu sunt atât de obraznici ca lângă râu”. Am urmat sfatul misionarului, iar el a pus să se aprindă făclii de copal, rădăcini tubuläre cu grosimea de şase milimetri, umplute

cu răşină. La început am trecut peste lespezi de piatră, golaşe şi netede, apoi am ajuns într-o pădure foarte deasă de palmieri. De două ori am fost nevoiţi să traversăm un pârâu, pe trunchiuri de copaci. Făcliile se stinseră. Alcătuite foarte curios (feştila de lemn înconjură răşina), dau fum mult, lumină puţină şi se sting uşor, Tovarăşul nostru de drum, Don Nicoias Soto, pe când treceam o mlaştină, a alunecat de pe un trunchi rotund şi a căzut în apă. La început ne-am speriat, neştiind cât de adâncă era apa, dar apoi ne-am liniştit fiindcă Don Nicoias nu s-a ales nici măcar cu o zgârietură. Cum călătoream aşa, prin noapte, cârmaciul indian, care vorbea destul de corect limba spaniolă, ne-a spus la un moment dat că putem fi atacaţi la tot pasul de şerpi sau e jaguari. Aceasta este de \ fapt, conversaţia obligatorie cândx călătoreşti noaptea cu indigeni. Inspirându-le teamă călătorilor europeni, ei cred că devin mai indispensabili şi că le-au câştigat astfel încrederea.

Am ajuns la misiunea San – José de Mai pures, noaptea., Locul ni s-a părut pustiu. Indienii dormeau adânc; nu se auzeau decât strigătele păsărilor de noapte şi vuietul depărtat al cascadei, care în liniştea nopţii avea ceva deprimant, ameninţător. În Mai pures, un sat mititel, aşezat mai pitoresc decât Atures, am rămas trei zile.

Raudalul de la Mai pures, numit e indieni Quituna, se naşte, ca toate cascadele, din împotrivirea de care se izbeşte fluviul, când vrea să traverseze o creastă stâncoasă sau un lanţ de munţi. În faţa satului Mai pures munţii se retrag într-un arc de cerc. Fluviul a* reuşit să spargă munţii la capătul vestic al acestui amfiteatru grandios.

Astăzi Orinoco curge pe la poalele lanţului răsăritean. S-a retras complet din regiunea vestică, unde se mai pot recunoaşte, cu uşurinţă, urmele vechiului mal. Din acest loc până la cascadă, se întinde o câmpie

acoperită cu iarbă, care întrece numai cu 10 metri nivelul mediu al apee

Tot aici se înalţă o bisericuţă din trunchiuri de palmieri, iar în jurul ei şapte, opt colibe, Aspectul insular al celor mai / depărtate coline, acele găuri scobite, se pare de apă de stâncă, şi care se află la acelaşi nivel (48 – 58 de metri) cu cele din faţa insulei Uvitari, toate, acestea la un loc dovedesc că întreaga regiune a fost odinioară sub apă. Mergând pe fluviu în sus ajungi la vărsarea lui Rio Toparo. Aici canoele sunt conduse de băştinaşi care cunosc atât de bine cascada, încât au un nunie special pentru fiecare colţ de stâncă. Ei transportă canoele până la vărsarea lui Cameji, unde primejdia se consideră trecută.

Zona cataractelor de la Quituna sau Mai pures este formată, ca şi aceea de la Mapara sau Atures, dintr-o mulţime de stânci care închid pe o distanţă de 5, 8 kilometri albia fluviului, ca şi din canalurile dintre ele. Parpta. de răsărit a cataractelor de la Mai pures este mult mai primejdioasă decât cea apuseană. De aceea, cârmacii indieni preferă să tragă canoele în sus sau în jos, pe malul stâng. Păcat că în perioada în care apele sunt scăzute, acest mal este în parte uscat şi atunci pirogile jbânt purtate „mai bine-zis ţârâte, pe trunchiuri rotunde de copaci sau pe bile.

Ca să cuprinzi cu o singură privire acest – peisaj sălbatic în toată măreţia lui, trebuie să te instalezi pe colina Manimi, o creastă de granit, care se înalţă din Ilanos, la nord de biserică. Am fost adesea pe această colină, căci nu ne mai săturam privind împrejurimile. Când ai ajuns, în vârful ei, ai deodată în fjaţă, pe o întindere de 4 – 5 kilometri, o imensă suprafaţă înspumată, din care se înalţă, negre şi lucioase ca metalul, mase uriaşe de piatră. Unele, aşezate două ci te două, apar rotunjite, asemenea unor coline de bazalt;

altele seamănă cu turnuri; castele sau nişte ruine. Ele pâr atât de sumbra, pe fondul argintiustrălucitor al apei înspumate. Pe fiecare stâncă, pe fiecare insulă cresc grupuri de copaci vânjoşi. La picioarele acestor stânci pluteşte peste apă, cât vezi cu ochii, un strat gros de vapori de sub care ţâşnesc vârfurile palmierilor înalţi. Care să fie oare numirea acestor arbori măreţi? Cred că sunt *Vadgiai*, o specienouă din genul *Oreodoxa*, cu trunchiul înalt de peste 25 de metri. Frunzele, care alcătuiesc buchete, sunt foarte lucioase şi se înalţă aproape vertical spre cer. Suprafaţa înspumată apare în fiecare ceas al zilei altfel. Acum o învăluie umbrele insulelor înalte şi ale palmierilor, acum se reflectă în ea ultimele raze ale soarelui. Arcuri colorate se formează, dispar şi reapar, iar în jocul luminii, imaginea lor pare că pluteşte deasupra apei.

În acest colţ de lume, vântul nu mişcă niciodată frunzişul pomilor, nâcicând un nor nu tulbură strălucirea albastră a bolţii cereşti. Prin văzduh se răspândeşte o masă imensă de lumină, care cuprinde pământul, plantele cu frunze lucioase şi fluviul, care se întinde până cine ştie unde.

În mijlocul cataractelor, pe stânci destul de greu de escaladat, creşte vanilia. Bonpland a cules. păstăi nespus de aromate şi extraordinar de lungi.

Dacă te îndrepţi spre vest, vezi colinele rotunjite sau insulele, cart se află în regiunea ocupată de braţul părăsit al fluviului, Cu palmieri asemănători celor de pe stânfcile cataractelor. Una din stâncile acestea, numită Keri, este vestită în regiune din cauza unei pete albe, strălucitoare, vizibilă de la distanţă, în care indigenii vor să recunoască imagin ea lunii pline. Nu am putut urca peretele abrupt al stâncii respective, dar probabil că pata albă este dată de o intercalaţie masivă de cuarţ. Cu un aer misterios indienii

îţi arată o pată asemănătoare pe altă colină gear mână – Uvitari, care deşi stă faţă în faţă cu stânca Keri sau, cum îi \ mai spun ei, stânca Lunii, este implântată în mijlocul cascadei. Despre cea de-a doua pată, cea discoidală, indienii spun că este chipul soarelui, Camosi. Poate că denumirea a fost dictară* de aşezarea celor două insule: Keri aflându-se la apus, iar Camosi la răsărit. s

Pe vremea iezuiţilor, misiunea de pe cataracta Mai pures era foarte importantă; avea 6.000 de locuitori, printre care mai multe familii de albi. Sub administraţia observanţilor *, populaţia a scăzut la mai puţin de 60. În general, se poate spune că în partea aceasta a Americii de Sud, civilizaţia a regresat de o jumătate de secol încoace, pe când în provinciile de dincolo de pădure, din apropierea mării, găsim sate cu 2000 – 3.000 de indieni. Locuitorii din Mai pures sunt un neam de oameni – biânzi, cumpătaţi, care se disting printr-o curăţenie exemplară. Majoritatea indienilor de pe Orinoco sunt lipsiţi de acea patimă a băuturilor alcoolice care bântuie în America de Nord. Este drept că otomacii, parurii, achaguaii şi earaibii se îmbată adesea datorită consumului exagerat de *chicha* sau de aHe băuturi fermentate, pe care ştiu să le prepare din naanioc, porumb şi fructele bogate în zahăr ale palmierilor. Călătorii însă au generalizat, ca de obicei, declarând drept deprins dere generală o trăsătură caracteristică numai unor anumite triburi. Foarte des am întâlnit[51]

guahibi sau maco-piaroaşi, care, deşi păreau extenuaţi „nu puteau să bea nicio picătura de ţuică. La Mai pures am găsit în colibele indigenilor o ordine şi o curăţenie care se întâlneşte rar în casele misionarilor.

Ei cultivă banane şi manioc, dar nu şiv porumb. Asemenea majorităţii indienilor de pe Orinoco, au şi mai purii băuturi, care se pot numi hrănitoare. Una dintre ele,

51 Denumire atribuită, din motive religioase, ordinului franciscanilor.

foarte apreciată în toată regiunea, se extrage dintr-un palmier, care creşte în apropierea misiunii, pe malul râului Auvana. Copacul acesta seyrumeşte *Seje*, Pe un mănunchi am numărat 44 €00 de flori. Fructele, care de obicei cad înainte de a se coace, au fost 8.000. Fructul mic, cărnos, cu sâmbure, se aruncă în apă clocotită, unde să iasă câteva minute, pentru ca sâmburele să se poată desprinde de miezul dulce ca zahărul. Apoi miezul acesta se introduce imediat într-un vas mare, în care este zdrobit şi frecat cu apă. Infuzia rece este un lichid gălbui, cu gust de lapte de-migdale. Uneori i se adaugă papelon[52] sau zahăr de trestie. Piachir scamatorii indieni, care cutreieră pădurile, când ajung sub palmierul *Seje* suâlă. din „trompeta sfântă” (*botuto*). „Astfel, zic ei, silim copacul să rodească bogat în anul ce vine”.

„În satu Fmeu este fabrică de faianţă” – ne-a spus părintele Zea care ne-a condus la o familie de indieni. Aceştia ardeau, sub cerul liber, la un foc de găteje, vase de lut înalte de 75 de centimetri. Îndeletnicirea aceasta este practicată de toate triburile mai purilor pare-se dintimpurile cele mai îndepărtate. Pretutindeni, în păduri, departe de orice aşezare omenească, săpând pământul, dai peste cioburi de oale şi de faianţă vopsită.

Odinioară şi indienii din nordul Americii erau amatori de olărit, la fel ca cei din sud. Şi este izbitoare asemănarea profundă dintre elementele ornamentale. Indienii din Mai pures au pictat în faţa ochilor noştri motive decorative asemenea celor pe care le-am văzut ulterior în peştera Ataruipe, pe vasele în care se păstrau oseminte pâneneşti. Sunt linii sinuoase, figuri de crocodil, de maimuţe şi chipul unui mare patruped, pe care nu l-am recunoscut, dar care reapărea mereu la fel de greoi. Mai purii execută, cu cea mai mare îndemânare, ornamentaţii din linii drepte sau

52 Suc preparat din trestie <le zahăr, din care ulterior se obţine zahăr.

combinate în fel şi chip.

Indigenii din Mai pures (şi mai ales femeile, care fabrică vasele) curăţă lutul, spălându-l de mai multe ori, înfrământă sub formă de cilindri şi prelucrează manual vase oricât de mari. Indianul din America n-a auzit de roata olarului. Culorile utilizate de mai puri, sunt oxizi de fier şi de mangan, mai ales ocru, galben şi roşu, care se găsesc în gresii. Uneori, după ce vasul a fost ars la foc slab de tot, se foloseşte un reziduu din făina de *Bignonia Chica*. Pictura se acoperă apoi cu lac de *algarobo*, p răşină transparentă de *Hymenaea Courbaril*. De altfel, pe Orinoco se ştie că nu numai mai purii, ci şi guaypunabii, caraibii, otomacii, ba chiar şi guamoşii fac vase pictate. Odinioară meseria aceasta se practica, până la Amazon.

Astăzi, bruma de civilizaţie introdusă de misionarii spanioli jregresează. Călugărul Gili ne-a informat că pe vremea expediţiei de la graniţă, pe Orinoco, agricultura începuse să progreseze, iar, numărul vitelor, mai cu geamă al caprelor, sporise la Mai pures simţitor. Dar noi n-am găsit de nici unele în această misiune, şi cu atât mai puţin în vreun alt sat de pe Orinoco. Caprele-au fost mâncate de jaguari. Numai porcii albi şi negri au rezistat, în ciuda animalelor sălbatice.

Am urmărit cu mult interes *oraş*-ii blânzi, care zburau. În jurul colibelor şi pe ogoare, asemenea porumbeilor de la noi. Aras-ul este cel mai frumos şi cel mai mare papagal, dintre cei care nu au pene pe faţă, din câţi am întâlnit 4 n călătoria noastră. Cu coadă cu tot măsoară 72 de centimetri, şi l-am 7 egăsit şi la Atabapo, Temi şi Rio Negro. Carnea, de *cahuei* – aşa cum se numeşte aici această paşăre –, care se mănâncă adesea, este neagră şi cam tare. Aceste păsări al căror penaj străluceşte în culorile cele mai aprinse; purpuriu, albastru şi galben, sunt, la indieni, podoaba aleasă a curţii cu

păsări. Nu-i întrec în splendoarea lor nici păunii, nici fazanii aurii, nici pauii, nici afectorii. Şi pe Cristofor Columb l-a surprins obiceiul indienilor de a creşte, în curţile lor, papagali, păsări atât de depărtate de familia galinaceelor. Îndată după descoperirea Americii, observase că indigenii din Antile mâncau în loc de găini, araşi sau papagali mari.

Lângă sătucul Mai pures, am gafcit un copac minunat, înalt de peste 20 de metri, pe care coloniştii îl numesc *Fruta de Burro*.[53]

21 aprilie. După *o* şedere de două zile şi jumătate în sătucul Mai pures de lângă marea cataractă superioară, ne-am îmbarcat la ora două dupăârniază, în aceeaşi pirogă pe care ne-o cedase misionarul de la Carichana. Din cauzavepeftatelor ciocniri de stâncile ce ne ieşeau în cale şi a imprudenţei echipajului, piroga era destul de stricată, dar în viitor o aşteptau încercări şi mai *grele*. De pe Rio Tuamini ambarcaţia trebuia trasă pe uscat pe într-o strâmtoare de 11, 7 kilometri, până la Rio Negro, trebuia să treacă apoi peste Casiquiare, prin care să ajungă din nou pe Orinoco, şi iarăşi prin cele două cataracte. Înainte de plecare s-au controlat fundul şi pereţii laterali ai pirogii şi s-a apreciat că, era destul de solidă, ca să suporte călătoria.

De îndată ce treci dincolo de cataractele cele mari, te găseşti într-o lume nouă, simţi că ai lăsat în urmă toate barierele pe care însăşi natura pare că le-a aşezat între ţinuturile civilizate ale zonei de coastă şi «cele sălbatice, ’necunoscute* din interior.

53 Este o specie nouă do Desmos avînd înfăţişarea plantei Aublet, Uvaria Zcylandica şi pe care eu am numit-o Uvaria febrifuga. Copacul este vestit pentru că fructele lui aromate, folosite ca infuzie, sînt un febrifug eficient. Bieţilor .misionari de pe Orinoco, supuşi aproape tot anul febrei recurente, nu*Je place să călătorească fără un săculeţ cu Fruta de Burro (n.a.).

Aspre răsărit, într-o zare albastră, se arată pentru cea din urmă oară Cunavami. Creasta lui alungită, aminteşte înfăţişarea platoului Brigantinului de la Cumana, doar că se sfârşeşte cu un con trunchiat. Pig Calitamini (astfel se numeşte vârful cel mai înalt) pare, în amurg, luminat de un foc roşiatic. Nimeni nu s-a apropiat vreodată de acest munte, care n-are mai mult de 1170 de metri, în înălţime. Întregul ţinut este format din granit1; ici-colo apar, pe suprafeţe restrânse, de [54]

puneri de argile şi gresii cu intercalaţii de oxizi de fier".

În drum spre debarcader, pe un trunchi de *Hevea* (unul dintre arborii ete* cauciuc), am găsit o specie nouă de broască, deosebită prin coloraţia ei frumoasă. De-a lungul drumului, indienii me-aţi arătat ceva într-adevăr foarte curios în locurile acestea, anume, urme de roţi. În pietriş. După cum spun ei v părea că urmele ar fi fost săpate de carele grele, trase de animale cu coarnemari, de pe vremea expediţiei de la graniţă* când au trecut plin câmpia* Keri de la Moâoparo, până la Rin Cameji, ca să evite cataractele şi eforturile transa bordării

După ce ne-am îmbarcat în Puerto de Arriba, am trecut, cu destule greutăţi cascada Cameji. Când vine apa mare, locul acesta este primejdios. Dincolo de cascadă fluviul curge lin ca o oglindă. Am îjmopf at pe *o* insulă stâncoasă.

21 aprilie. Am pornit eu o oră îşi jumătate înainte de răsăritul soarelui. Dimineaţa era umedă, dar minunat de frumoasă* Nu se simţea nicio* adiere, căci la sud de Atures şi de Mai pures este o permanentă lipsă de vântturi. Pe Rio Negro şi pe Câsiquiare, la picioarele lui Cerro-Duidav în

54 Rocă aordă ca structură grăunţoasă alcătuită din cuarţ, Mdspat potasic, plagioclaz acid, mică şi horn- blendă, Este cea mai răspindită rocă din scoarţă (58u/u).

misiunea Santa Barbara, n-am auzit niciodată foşnetul frunzişului, care are un farmec deosebit în ţările calde. Probabil că, la aceasta contribuie meandrele fluviului zidul de apărare al munţilor, pădurile de nepătruns şi ploaia.

La 27 kilometri de insula Fiedra Baton am văzut, mai întâi către răsărit, zona de vărsare a lui Rio Săpapu pe care indienii îl numesc Tipapu, iar către vest, pe aceea a lui Rio Viehada, unde stâncile formează sub apă o cascadă mică, un raudalito, Rio Sipapo îşi trage izvoarele dintr-un lanţ muntos destul de important. El formează un zid imens de stâncă ce se înalţă brusc clin câmpie şi are o creastă dinţată. Aspectul acestui lanţ muntos se schimbă din oră în oră. La răsăritul soarelui, bogăţia plantelor împrumută munţilor culoarea verde-închisă, cu nuanţe maronii. Umbre late, bine conturate, cad pe câmpiile învecinate, formând \ m contrase cu lumina strălucitoare, răspândită pe sol, în aer şi pe suprafaţa dpei. Dar spre mijlocul zilei, când sparele era sus, pe bolta cerului, aceste umbre au dispărut treptat şi întreg lanţul muntos a fost învăluit într-un abur fin, mult mai albastru decât dunga joasă a bolţii cereşti. În acest abur, care plutea în jurul crestei stâncoase, contururile sunt atenuate, efectele de lumină se şterg şi natura devine liniştită, plină de pace, care, ca şi în operele lui Claude Lorrain[55] şi Poussin, se naşte din armonia dintre formă şi culoare.

Indienii ne-au asigurat că în pădurile de pe Sipapo creşte din belşug *Vehuco de Mqimure*. Această plantă agăţătoare este deosebit de apreciată de indieni, fiindcă din ea ei îihpletesc coşuri şi rogojini. Pădurile de pe Sipapo sunt complet necunoscute. Misionarii ne-au spus că acolo

55 Claude Lorrain (1600—-1682), pictor şi gravor francez. Prieten cu Poussin, a fost unul dintre marii maeştri ai peisajului. Pinzcle salo luminoase, de un colorit admirabil fac din el un pictor al soarelui şi al mării.

trăieşte poporul rayaşilor „care au gura la buric”. Un indian bătrâi}, pe care l-am întâlnit la Carichana, şi care se mândrea că a mâncat deseori carne de om, văzuse „cu proprii lui ochi” aceşti oameni fără cap. Poveştile acestea absurde erau răspândite şi în savane. Cum ştiam că pe aceste meleaguri nu este totdeauna indicat să te îndoieşti pe faţă de ceea ce ţi se spune, n-am zis nimic în legătură cu existenţa indienilor rayas.

Am debarcat la confluenţa-cu Rio Vichada sau Visata, ca să cercetăm, plantele din această regiune. Ţinutul ni s-a părut foarte interesant; pădurea nu era prea deasă şi pe câmpie erau risipite multe stânci mici, unele umbrite de copacii pădurii, altele având pe vârf câţiva palmieri. Stâncile erau din granit. La vărsarea Vichadei, stâncile – de granit şi, ceea ce ne-a surprins şi mai mult, însuşi solul erau căptuşite cu muşchi şi cu licheni, având aspectul *Cladoniei pyxidata* şi a lichenului *Lichen rangiferinus*, aţit de frecvenţi în Europa.

În acest loc pitoresc, Bonpland a avut norocul să întâlnească mai multe trunchiuri de *Lauriâs cinnamomoides*, un lemn de scorţişoară extrem de aromat, cunoscut pe Orinoco sub denumirea de *Varimacu* şi *Canelilla*.

— Nimeni nu cunoaşte ţinutul întins dintre Meta, Vichada şi Guaviare, pe o distanţă mai mare de patru-cinci kilometri de la mal. Se crede că aici trăiesc indienii sălbatici din neamul chiricoa, care, din fericire, nu-şi construiesccanoe. Odinioară, când caraibii şi duşmanii lor, cabrii, treceau pe aici cu flotele lor de plute şi pirogi, n-ar fi fost prudent să înnoptezi la vărsarea unui râu care vine dinspre vest. Astăzi când micile aşezări ale europenilor i-au îndepărtat pe indienii liberi de lângă ţărmurile cursului superior al fluviului Orinoco, ţinutul este atât de pustiu, că, pe o distanţă de 810 kilometri, nu am întâlnit pe apă nicio

pirogă şi nicio plută.

De la vărsarea lui Rio Zamă am intrat într-un sistem de ape căruia merită să i se acorde toată atenţia. Zama, Mataveni, Atabapo Tuamini, Temi, – Guainiav-u apă neagră* Am amintit mal fâus *că* ţânţarii *Zancudos* nu le ocolesc, dar crocodilii şi moschitoşii evită aproape pretutindeni apele negre. Când un vânt uşurel încreţeşte oglinda acestor râuri negre, ele apar verzui ca iarba, asemănătoare lacurilor elveţiene. În umbră, Zama, Atabapo şi Guainia sunt negre ca zaţul de cafea. Aceste fenomene sunt atât de izbitoare, încât indienii împart pretutindeni apele în albe şi negre. Acestea-clin urmă mi-au servit-adesea ca orizont artificial. Ele reflectă foarte bine imaginea stelelor.

22 aprilie. Am pornit de la vărsarea lui Rio Zama la oraa trei dimineaţa. De ambele părţi alerâului se întindeau păduri dese. Munţii dinspre răsărit păreau că se retrag tot mai mult. Am trecut mai întâi pe lângă zona de vărsare a lui Rio Mataveni şi apoi pe lângă o insulă cu o înfăţişare* ciudată, o stâncă de granit, pătrată) ca o ladă, pe care misionarii o. numesc EI Castillito. După dungile negre de pe stâncă, vede că, atunci când nivelul fluviului Orinoco creşte, el poate atinge doar 2, 6 metri; nivelurile mai înalte pe care le-am observat mai jos provin de la afluenţii care îi vin de la nord de cataractele Atures şi Mai pures. Am înnoptat pe malul drept, într-un loc numit Aricagua. Noaptea, din crăpăturile stâncilor aii ieşit nenumăraţi lilieci care au ţiuit în jurul hamacelor noastre până târziu.

23 aprilie. O ploaie puternică ne-a obligat să ne urcăm în pirogă dis-de-dimineaţă. Era trecut de ora două noaptea când ne-am îmbarcat. Întuneric fiind, în grabă am pierdut câteva cărţi, pe care în zadar le-am căuiat. Fluviul curgea în linie dreaptă de la sud la nord; malurile joase erau umbrite de păduri dese. Spre patru seara am ajuns la

Siquita, pe plantaţiile indienilor din misiunea San Fernando. Binevoitori, oamenii ne-ar fi reţinut, dar noi am plecat mai departe, împotriva curentului, care avea o-viteză de 1, 62 metri pe secundă. La miezul nopţii intram în zona de vărsare a lui Rio Guaviare şi după ce am trecut de confluenţa lui Atabapo cu Guaviare am ajuns şi la misiune. Ca de obicei, am obţinut găzduire la mănăstire, adică în casa misionarului care, deşi a fost surprins de sosirea noastră neaşteptată, ne-a primit cu cea mai mare ospitalitate.

ANEXA 1

Despre încercarea de a escalada \înul Chimborazo[56]

…Tot cel? are imposibil de atins are o tainică putere de atracţie. Omul vrea să vadă tot, să încerce, cel puţin, să cucerească tot. După prima mea întoarcere în Europa; Chimborazo a fost subiectul obositor al tuturor întrebărilor ce mi s-au adresat. Elucidarea celor mai importante legi din natură, descrierea zonelor de vegetaţie şi a climei de aici care condiţionează etajarea culturilor agricole, nu reuşesc să distragă atenţia auditoriului meu, de la piscul acoperit cu zăpadă, care era încă socotit punctul culminant al lanţului Anzilor (lucrul se petrecea înaintea măsurătorilor întreprinse de Fitz-Roy, pe coasta de sud a statului Chile şi înainte de călătoria lui Pentland în Bolivia).

Voi scoate acum din partea încă netipărită a jurnalelor mele relatarea simplă a unei plimbări pe munte. La 22 iunie 1799 fusesem în craterul Pico din insula Tenerife (3716 metri); trei ani după aceea, aproape în aceeaşi zi (23 iunie 1802), mă aflam cu 2177 de metri mai sus, aproape de piscul lui Chimborazo. După o – şedere îndelungată pe platoul Quito, uni dintre cele mai minunate

56 Unul dintre cei mai înalţi munţi, face parte din lanţul Anzilor (peste 6000 m. înălţime).

şi mai pitoreşti regiuni de pe pământ, am întreprins călătoria spre pădurile cu arbori de chinină de la Loja, pe cursul superior al Amazonului, la vest de celebrul defileu, şi prin pustiul nisipos, de-a lungul ţărmului peruvian al Mării Sudului, spre Lima, unde, la 3 noiembrie 1802, urma să observăm trecerea* lui Mercur prin faţa discului solar. Am petrecut mai multe zile pe câmpia acoperită cu fragmente de-rpci poroase, pe care începuse reclădirea noului oraş Riobamba (cel vechi fusese distrus de groaznicul cutremur din 4 februarie 1797). De acolo aveam o privelişte minunată asupra vârfului sub formă de clopot al masivului Chimborazo. Vremea era senină. Printr-o lunetă mare, explorasem de la o distanţă de 30, 6 kilometri zona înaltă acoperită cu zăpadă a muntelui şi descoperisem mai multe stânci izolate, complet lipsite de vegetaţie, care apăreau ca nişte dungi înguste, negre. Ele ne dădeau oarecare speranţe că în regiunea zăpezilor vom avea unde să punem cu nădejde piciorul. Riobamba Nuevo se află în faţa masivului Capao-Urcu, numit de spanioli EI Altar, Conform tradiţiei, băştinaşilor, el a fost odinioară mai mare decât Chimborazo şi, după ce a scuipat foc mulţi ani în şir, s-a prăbuşit. Acest fenomen natural înfricoşător se situează cu puţin timp înainte de cucerirea platoului Quito de către incaşul Tupac Yupanqui. Riobamba Nuevo nu trebuie confundată cu vechea Riobamba de pe harta cea mare a lui Condamnine şi Dori Pedro Maldonaco. Aceasta a fost complet distrusă de catastrofa din 4 februarie 1797, care a ucis în câteva minute peste 30.000 de oameni. Noul oraş Riobamba se află, conform determinărilor mele", cu 42 r de secunde mai la răsărit de vechiul oraş, dar aproape pe acelaşi grad de latitudine (1°41 46").

Când negate început la 22 iunie expediţia pe Chimborazo, ne găseam pe câmpia Tapia, adică la 2892 de

metri. De pe această câmpie înaltă, care se află pe una din văile ce străbat lanţul Anzilor (lanţul vulcanilor activi Cotopaxi şi Tunguragua şi lanţul vulcanilor stinşi Iliniza şi Chimborazo) am urcat uşor până la poalele celui din urma, unde trebuia să înnoptăm în satul indian Calpi. Pe câmpie erau doar câţiva cactuşi şi *Schinus molie*, un arbore* care seamănă cu o salcieplângătoare. Cirezi de lame, pestriţe, căutau cu miile o hrană săracă. Pe platourile atât de înalte, puternica radiaţie nocturnă este dăunătoare agriculturii; datorită ei aerul se răceşte, iar cerealele, gata să dea în copt, îngheaţă-Înainte de a ajunge la Calpi, am vizitat satul Lican, astăzi un biet cătun; odinioară însă, înainte de cucerirea ţării de către cel do-al unsprezecelea incaş (acelaşi Tupac Yupanqui, al cărui trup îmbălsămat, bine păstrat, a mai fost văzut chi-i în anul 1559 de către Garcilasa de la Vega, în necropola familială de la Cusco), el a fost oraş important, reşedinţa conchocando-ului sau prinţului Puruay. Indienii cred că puţinele lama care trăiesc pe versantul de vest al lui Chimborazo sunt doar sălbăticite, şi că ele fac parte din turmele fugare, risipite cu ocazia distrugerii vechiului oraş Lican.

După o noapte petrecută la Calpi, la o înălţime de 3157 de metri după determinările mele, în ziua de 23 dimineaţa am început cu adevărat urcuşul pe Chimborazo. Ne propusesem să escaladăm muntele dinspre S.S. E., mai ales că şi indienii, care trebuiau să ne servească drept ghizi, dintre care doar unii ajunseseră până la hotarul zăpezilor veşnice, preferau această direcţie.[57]

Muntele ne apărea înconjurat de platouri care sectajau întocmai unor trepte. Am străbătut mai întâi llanos-ul de Luisa, apoi, după o ascensiune nu prea rapidă am ajuns pe platoul (*lâano*) Sisgun. Prima platformă se află la 3315 metri, a doua la 3802 metri. Aceste elmpii înalte,

57 Cresc şi în ţara noastră în zone de câmpie (n.a.).

acoperite cu iarbă, ating deci, una înălţimea celui mai înalt vârf din Pirinei (vârful Nethou, 3404 m) 1, iar cealaltă înălţimea vulcanului de pe Tenerife. Orizontalitatea perfectă a acestor câmpii înalte împiedică persistenţa îndelungată a apelor stătătoare. Ai impresia că vezi în faţa ta un fund de lac. Şi pe pantele Alpilor elveţieni se observă uneori fenomenul acesta, al olatourilor mici, etajate în scară, care seamănă cu lacuri alpine scurse*, acum legate între elp prin trecători strâmte, deschise. Platourile întinse, acoperite cu iarbă (*Ios pajonales*) sunt şi pe Chimborazo, pa pretutindeni în regiunea înaltă a Anzilor, atât de monotone, încât se întâmplă rar de tot ca familia gramineelor (cu genurile *Paspalum*, *Andropogon*, Bromus2, *Dejeuxia*, *Stipa*) să fie întreruptă de plante dicotiledbnate. Aceste ierburi îmi amintesc de vegetaţia de stepă din regiunile sterpe ale Asiei de nord. În general, flora lui Chimborazo mi s-a părut mai săracă decât a celorlalţi munţi acoperiţi cu zăpadă din jurul oraşului Quito. Am găsit doar câteva calceolarii, compozite (*Bidens*, *Eupatorium*. *Dumerilia paniculată*, *Werneria nubigena*), şi genţiane, precum şi frumoasa *Genţiana cernua* cu flori purpurii. În iest, familii solitare de plante erbacee, în majoritatea lor specii europene din nord. La această înălţime, de 3.000 – 4.000 de metri, temperatura aerului oscilează ziua între 4 şi 16 grade Celsius iar noaptea între o şi. 10 grade. Temperatura medie a anului, la înălţimea de 3510 metri, pare să fie (conform observaţiilor făcute de mine în jurul ecuatorului) de circa 9 grade. Ea ar corespunde cu temperatura medie a câmpiilor din ţinuturile cu climă temperată, cu clima Germaniei de Nord, de exemplu de la Liineburg (53°15 latitudine nordică). Dar-acolo există o repartiţie atât de inegală a căldurii între diferitele luni ale anului (şi acesta este, de fapt, elementul cel mai important pentru determinarea caracteristicilor

vegetaţiei), încât în februarie temperatura medie este de 1, 8 grade Celsius, iar în iulie de 18 grade.

Aveam în plan să efectuez o determinare trigonometrică în frumosul câmp Sisgun. Mă pregătisem să determin acolo o linie de bază. Unghiurile înălţimilor ar frleşit destul de mari, deoarece Chimborazo şi vârful lui erau aproape. Nu-mi mai rămânea de măsurat decât o înălţime pe verticală de mai puţin de 2730 de metri (cam la vârful Canigou, în Pirinei). Din cauza masei enorme a munţilor izolaţi din lanţul Anzilor, fiecare măsurătoare trebuie să cuprindă obligatoriu o determinare trigonometrică şi una barometrică. Zadarnic luasem cu mine sextantul şi alte câteva instrumente de măsură. Văiful lui Chimborazo a rămas înecat în ceaţă deasă. De pe platoul Sisgun, am urcat pe o pantă destul de piezişă până la un mic „lac" alpin (laguna de Yana-Cocha). Până atunci rămăsesem tot timpul călare pe catâr şi coborâsem numai din când în când ca să culeg plante împreună cu tovarăşul meu de călătorie, domnul Bonpland. Yana-Cocha nu merită denumirea de lac.

Este un bazin complet rotund, cu un diametru mai mic de 42 de metri. Cerul se întuneca din ce în ce mai mult. Timp de câteva clipe am putut vedea totuşi vârful muntelui Chimboraza Ninsese mult cu o noapte înainte, aşa că am coborât de pe catâr acolo unde am găsit limita inferioară a zăpezii proaspăt căzute, care se deosebeşte uşor de limita zăpezilor veşnice. Barometrul ne irtdica abia 4387 metri înălţime. Pe alţi, munţi din apropierea ecuatorului, am văzut că ningea numai de la 3 640 de metri în sus, niciodată mai jos. Însoţitorii mei, Bonpland şi Carlos Montufar, au mers călare până la hotarul zăpezii veşnice, deci până la înălţimea lui Mont-Blanc, care aici, la 1° *27* latitudine sudică, nu ar fi veşnic acoperit de zăpadă. Acolo, caii şi catârii noştri s-au oprit* aşteptând să ne

întoarcem.

La trei sute de metri deksupra micului bazin Yana-Cocha am întâlnit, în sfârşit, stânca golaşă. Până acolo iarba ne făcuse imposibilă –, orice cer – cetare geologică. De sub stratul de zăpadă se înal-y ţau, de la nord-est spre sud-est, ziduri mari de stâncă, parţial crăpate în coloane diferite. Am distins cristale brune-negricioase de augit, cu un luciu puternic.

Coloanele erau foarte subţiri, înalte de 9, 35 până la 12, 90 metri, aproape ca şi coloanele de trahit de pe Tablabuma, din regiunea vulcanului Pâchincha. Un grup izolat îţi sugera nişte catarge îngrămădite sau nişte trunchiuri de copaci urmărijid zidurile abrupte, am ajuns la o creastă îngustă, care se prelungea spre vârf; fără ea nu am fi putut înainta, căci la vremea aceea zăpada era atât de moale, încât ne era teamă să nu ne afundăm. Creasta era formată dintr-o rocă foarte sfărâmicioasă, distrusăde vreme, cu multe goluri

Cărarea se îngusta şi devenea tot mai pieptişă. La înălţimea de 5070 de metri ne părăsiseră toţi băştinaşii, afară de unul; Toate rugăminţile şi ameninţările noastre au fost zadarnice. Indienii pretindeau că la o asemenea înălţime ei nu mai pot respira. Eram doar cu Bonpland, cu amabilul nostru prieten Carlos Montufar cel mai tânăr fiu al marchizului de Salvalegre împuşcat mai târziu, în războiul pentru independenţă, din ordinul generalului Morillos) şi cu un metis din satul vecin, San Juan. După eforturi care ne epuizaseră, am ajuns mai sus decât puteam spera. Pe cea mai mare parte a drumului, am fost învăluiţi tot timpul în ceaţă. Creasta de stâncă numită foarte sugestiv de spanioli Cochilia <lamă de cuţit), avea de multe ori numai 26 – 32 de centimetri lăţime. În stânga povârnişul era acoperit cu zăpadă, care îngheţase la suprafaţă şi era ca sticla. Spre dreapta se căsca *co*

prăpastie de 200 – 300 de metri din care ţâşneau colţi golaşi. Tot timpul drumului mergeam aplecaţi spre dreapta; în partea opusă, gheaţa nu ne oferea un teren sigur şi nu aveam nici de ce ne agăţa, dacă, de pildă, ne-am fi împiedicat.

Absenţa zăpezii de pe creastă şi de pe stânciie din dreapta nu trebuie atribuită numai înclinării pantei şi vântului, ci mai ales prezenţei unor peşteri deschise care exală aer cald. Curând roca a devenit şi friabilă, ceea ce ne-a îngreuiat mult urcuşul. La – escaladarea unor trepte deosebit de abrupte trebuia să ne folosim, cum se întâmplă atât de des în Alpi, simultan de mâini şi de picioare, Cum pietrele de care ne agăţam aveau muchii ascuţite, ne-am rănit la mâini rău de tot. Dar îmi ziceam că parcă mai mult suferisem din cauza acestor răni atunci când împreună cu Leopold von Buch am urcat pe vârful vulcanic Tenerife. Dacă se poate permite unui călător să amintească amănunte atât de puţin importante, atunci vom mai Spune că, în plus, mai aveam de câteva săptămâni şi o rană la picior, provocată de înmulţirea Niguaş-ilor (*pulex penetrans*); ea se agravase datorită prafului fin care se depusese în timp ce efectuam măsurători în *liane* de Tapia. Roca atât de dezagregată ne impunea multă prudenţă, căci porţiuni de stâncă, ce păreau că sunt bine fixate, se găseau de fapt îngropate în material nisipos. Păşeam în monom şi cu atât mai încet, cu cât cei din faţă trebuiau să verifice locurile care păreau nesigure. Spre norocul nostru, încercarea de a atinge vârful Chimborazo a fost ultima noastră ascensiune în munţii Americii de sud, aşa că aplicam acum experienţă acumulată şi ea ne dădea mai multă încredere în forţe. În toate ascensiunile din Anzi, mai sus de hotarul zăpezilor veşnice, europenii au călătorit totdeauna fără ghid, ba şi fără să cunoască locul. Pe acolo eşti totdeauna primul. Încercam zadarnic să mai vedem

vârful. Nici nu ştiam cât mai avem de urcat. Am deschis vasul barometrului într-un loc unde lăţimea crestei permitea ca două persoane să stea comod alături. Eram abia la 5602, metri, adică abia cu 65 de metri /mai sus decât ne aflasem cu trei luni mai înainte, pe o creastă asemănătoare a muntelui Antisana. Cu determinările înălţimilor, pe munte, se întâmplă ca şi cu stabilirea temperaturii, vara: ţi-e necaz când termometrul nu urcă atât de sus şi barometrul nu coboară atât de jos, cum te-ai aşteptat. În ciuda înălţimii, aerul era saturat cu vapori de apă; pietrişul şi nisipul, care umpleau golurile, erau foarte ude. În aer se menţinea încă temperatura de 2, 8 grade Celsius. Cil puţin înainte, reuşisem să înfundăm termometrul în nisip, într-un loc uscat, pe o adâncime de trei ţoli. Arăta constant 5, 8 grade. Rezultatul acestei observaţii făcute la aproximativ 5574 de metri înălţime, l-am găsit curios, căci doar cu 780 de metri mai jos, la limita zăpezilor veşnice, Boussignac şi cu mine, după determinări extrem de multe şi de exacte, am. găsit o medie a temperaturii aerului de numai 1, 6 grade. Temperatura pământului de 5, 8 grade Celsius trebuie atribuită căldurii subterane a muntelui, probabil unor curenţi ascendenţi de aer cald.

După o oră de urcuş prudent, creasta s-a făcut mai puţin abruptă, dar, din păcate, ceaţa a rămas la fel de deasă. Treptat, am simţit cu toţii cum ne cuprinde un fel de leşin. Greaţa era însoţită de ameţeală şi senzaţia aceasta era mai supărătoare decât greutatea de a respira. Un singur om de culoare (metis din San Juan) n-a vrut să ne părăsească. Era un ţăran vânjos, sărac, care suferea alături de noi. Ne sângerau gingiile şi buzele, aveam ochii congestionaţi. Aceste simptome nu pe Speriau totuşi pentru că ne erau cunoscute din experienţele anterioare. Când războinicii spanioli au venit să cucerească regiunea

echinpeţială a Americii (în timpul Conchistei), ei nu au trecut dincolo de limita inferioară a zăpezii veşnice, deci doar puţin peste înălţimea lui Mont Blanc. Şi totuşi, Acosta descrie amănunţit în *Historia natural de las Indias* (un fel de descriere fizică a Pământului, care poate fi socotită o capodoperă a secolului al XVI-lea) despre „greţurile şi spasmele gastrice", simptome dureroase ale răului de munte, analoge cu răul de mare. Pe vulcanul Pichincha m-a cuprins, deodată, o greaţă teribilă întovărăşită de ameţeală. Am fost găsit leşinat în faţa unui zid de stâncă, deasupra prăpastiei Verde-Cuehu către care mă îndreptasem să efectuez măsurători. Acolo ne găseam la numai 4 585 de metri. La Antisana, la înălţimea remarcabilă de 5 532 de metri, tânărului nostru însoţitor, Don Cark>s Montufar, îi sângerau îngrozitor buzele.

Straturile de ceaţă care ne împiedicau să vedem la distanţă au început de la o vreme să se destrame, în ciuda absenţei vântului, datorită poate unor procese electrice. Abia acum am mai putut arunca o privire fugară spre vârful boltit al lui Chimborazo: A fost o privelişte sobră şi măreaţă. Dorinţa de a atinge, acest vârf atât de râvnit ne-a dat forţe noi. Creasta de stâncă, pudrată numai ici-colo cu fulgi de zăpadă, se lăţea treptat. Mergeam acum cu paşi mai siguri, când, deodată, a apărut în faţa noastră o crăpătură ad în că „de aproximativ 130 de metri şi lată de 20 metri. Ce puteam fale? Vedeam limpede cum creasta noastră se continua în aceeaşi direcţie dincolo de prăpastie, dar nu aveam certitudinea că se îndreaptă spre vârf. Prăpastia nu putea fi ocolită. La Antisana, domnul Bonpland reuşise, după o noapte deosebit de rece, să parcurgă o bună parte de drum prin zăpadă.

Aici, din cauza consistenţei zăpezii, nu se putea repeta procedeul; aspectul prăpastiei făcea imposibilă coborârea şi căţăratul pe pereţii ei. Era ora unu, după

prinz. Cu multă precauţiune am instalat barometrul; arăta 419 mm. Temperatura aerului era de minus 1, 6 grade Celsius; după o şedere de câţiva ani în regiunile cele mai fierbinţi ale tropicelor, frigul acesta părea că ne îngheaţă, în plus, prin cizme ne pătrunsese apa provenită din topirea zăpezii, căci nisipul, care pe alocuri acoperea cărarea, era amestecat cu zăpadă veche. Aplicând formula barometrică a lui Lapâace am aflat că atinsesem înălţimea de 5 881 de metri. Dacă datele lui Condamnine, asupra înălţimii lui Chimborazo, aşa cum se păstrează ele pe placa de piatră din colegiul iezuiţilor din Quito, sunt exacte» ne despărţeau de vârf 398 de metri pe verticală, adică de trei ori înălţimea catedralei Sfântul Petru din Roma.

La Condamnine şi Bouguer spun limpede că pe Chimborazo au urcat numai până la 4 860 die metri, dar se laudă că pe Corazón, unul dintre cei mai pitoreşti munţi acoperiţi cu zăpadă (*Nevados*) din apropiere de Quito, barometrul lor a coborât la 482, 5 milimetri. Ei spun că „o cădere atât de mare n-a mai fost observată de nimeni”. În punctul amintit mai înainte, de pe Chimborazo, presiunea era cu 65 de milimetri mai coborâtă.

Am rămas aşa, fără să întreprindem ceva, în pustietatea asta până când am fost împresuraţi din nou de ceaţă* Aerul umed părea nemişcat. *TSE* aceea, nu pot să spun dacă şi la această înălţime» aşa cum se întâmplă adesea pe vârful Pico din Tenerife, suflă vântul ce vest, contrar alizeului tropical. Nu mai vedeam nici vârful lui Chimborazo» nici munţii de zăpadă din jur; nici platoul Quito. Eram atât de singuri! Dincolo de graniţa zăpezilor veşnice, ne urmaseră doar câţiva licheni. Cele din urmă criptogame culese de mine au fost *Lecidea atrovirens* (*lichen geegraphicus* Web.) şi o *Gyrophoră* a lui Acharius, o specie nouă Gt/*rophora rugosa*), găsită aproximativ la înălţimea de 5.500 de metri. Cel din urmă muşchi,

*Grâmm*ia *longirostris*, înverzea la 700 de metri mai în vale. Domnul Bonpland pripsese şi un fluture (*Sphinx*) la 4 875 de metri» * iar cu 520 de metri «n-ai sus a fost văzută o muscă. Apărea acum clar că insectele de mai sus au fost purtate, fără voia lor, în zonele acestea înalte, de curentul de aer ce se ridică de pe platourile încălzite de soare. Când Boussingault era pe vârful Silla ca să repete măsurătorile mele, la înălţimea de 2 600 de metri către prânz, când, acolo, sufla vântul de vest, a văzut străbătând uneori prin aer corpuri albicioase. El le-a confundat cu păsări al căror penaj alb reflectă lumina soarelui. Corpurile acestea se ridicau foarte repede, din valea Caracas şi treceau peste vârfurile Sillei, îndreptându-se spre nord-est; unde, probabil, cădeau în mare. Unele au căzut mai repede, pe versantul sudic al Sillei. Erau de fapt fire de iarbă, luminate de soare. Boussingault mi-a trimis câteva într-un plic, la Paris. Unele aveau şi spic. Prietenul şi colaboratorul meu, Kunth, le-a recunoscut numaidecât drept *Wilfa tenaeissima* care creşte în valea Caracas şi pe care tocmai o descrisese în opera noastră comună *Nova, genera et species plantarum Amerieae aequinoctialis*.

Mai trebuie să menţionez că pe Chimborazo nu am întâlnit niciun condor; acest vultur puternic atât de frecvent pe Antisana şi Pichincha, pentru că nu cunoaşte omul, are un curaj deosebit. Coridorului îi place aerul curat şi limpede, ca să-şi vadă de departe prada; el preferă prada moartă.

Vremea se înrăutăţea din ce în ce, aşa că ne-am hotărât să coborâm pe aceeaşi stâncă ce ne înlesnise ascensiunea. Urma însă să fim şi mai atenţi decât la căţărat din cauza nesiguranţei drumului în trepte, aşa că n-am mai rămas sus, decât ca să luăm la repezeală câteva eşantioane de rocă. Presimţeam că în Europa vom fi rugaţi să dăruim „o bucăţică mică de pe Chimborazo”. Pe atunci,

în America de Sud nu se cunoşteau mai multe feluri de roci-Roca tuturor vârfurilor înalte din

Anzi era denumită granit. Pe când ne aflam la aproximativ 5 655 de metri înălţime, a început să cadă o grindină deasă. Erau pietricele opace, alfen lăptoase, cu straturi concentrice. Unele păreau turtite. Douăzeci de minute înainte de a ajunge la limita inferioară *o* zăpezilor veşnice, grindina s-a transformat în zăpadă. Fulgii erau atât de deşi încât în curând stâncă a fost acoperită de un strat destul de gros. Dacă zăpada ne-ar fi surprins la 5850 de metri, ne-am fi găsit într-o mare primejdie. La ora două şi câteva minute, eram la punctul unde ne aşteptau catârii. Pe indieni i-am găsit peste măsură de îngrijoraţi din cauza noastră.

Timpul pe care expediţia l-a petrecut dincolo de limita zăpezilor veşnice a fost doar de trei ore şi jumătate şi, deşi presiunea aerului scăzuse, nu a trebuit niciodată să ne aşezănr pentru a ne odihni.

Reuşisem să măsurăm, în trei puncte, diametrul vârfului: la înălţimea limitei zăpezilor veşnice, adică la 4794 de metri, el era de 6698 de metri, în apropierea vârfului celui mai înalt, de aproape, 292 de metri, – iar la baza lui de 1310 metri. Folosind sextantul am determinat, cu grijă, părţile componente ale conturului muntelui aşa cum se proiecta el într-o zi senină pe platoul Tapia, contrastând cu albastrul cerului. Asemenea precizări mi-au servit ca să pot calcula volumul colosului într-o regiune în care Bouguer şi-a efectuat cercetările privind atracţia exercitată de munte asupra pendulului.

Ninsese mult şi, datorită ninsorii proaspete, limita zăpezii depăşise zona petelor sporadice de zăpadă de pe stâncile golaşe, acoperite de licheni, şi de pe câmpiile cu iarbă (*pa jonal*). Dar ea putea fi totuşi recunoscută la înălţimea de 4814 metri, după grosimea stratului de

zăpadă şi calitatea lui specială. Într-o lucrare anexată părţii a treia a monografiei mele asupra Afciei Centrale, am scris despre cauzele care schimbă direcţia liniilor izoterme. Arătam că, în provincia Quito, înălţimea la care se găseşte limita zăpezilor veşnice variază de la un masiv muntos la altul numai cu 74 de metri. Înălţimea medie trebuie socotifă de 4792 de metri. În Bolivia, la 16 – 18 grade latitudine sudică, limita zăpezilor se ridică până la 5203 metri, deci urcă, nu coboară, aşa cum ne-am aştepta, pe măsură xe ne depărtăm de ecuator. Dar în Bolivia intervin: raportul dintre temperatura medie a anului şi temperatura medie a lunilor celor mai fierbinţi, masa, întinderea şi înălţimea podişurilor înconjurătoare care radiază căldură, uscăciunea atmosferei şi lipsa completă a zăpezii din martie până în noiembrie.

Ne-am întors prin Paramo de Pungupela, bogat în vegetaţie, situat ceva mai la nord de savanele Sisgun, şi, la ora cinci seara, eram din nou la preotul binevoitor din Calpi. După vremea ceţoasă care ţinuse tot timpul expediţiei noastre, au urmat ca de obicei zile senine şi vesele. La 25 iunie, la Riobamba Nuevo, Chimborazo ne-a apărut în toată splendoarea lui, ba mai degrabă în măreţia şi grandoarea calmă, caracteristică peisajului tropical de ia aceste latitudini. O nouă în Gercare de a escalada creasta întreruptă de prăpastiear fi avut acelaşi rezultat negativ/iar eu eram acum preocupat de măsurarea vulcanului de la Tunguragua.

Şi acum câteva date generale despre mineralele şi rocile din regiunea vulcanului Chimborazo. Dacă, după rezultatele publicate de Leopold von Buch, în ultimul lui tratat clasic asupra vulcanilor, trahitul este o rocă ce conţine mult feldspat, iar andezitul cu un conţinut mare de albit, pe Chimborazo nu se întâlneşte aşa ceva. Un geolog spiritual mi-a spus, acum douăzeci de ani şi mai bine, când

l-am rugat să examineze, cu grijă, eşantioanele de minerale aduse din lanţul Anzilor, că pe Chimborazo amfibolul[58] este înlocuit cu augit[59]. Am amintit acest fapt în mai multe rânduri în cadrul lucrării mele *Essai géognostique sur le Gisement de Roches dans les deux Hémisphères*[60]. Dimpotrivă, tovarăşul meu de călătorie din Siberia, Gustav Rose, nu găseşte, în eşantioanele aduse de mine de pe Chimborazo, nici albit, nici feldspat, ci labrador şi augit. După Gustav Rose, în Chimborazo s-ar găsi un porfir cu augit. Nu exista aici nici obshdian (sticlă vulcanică), nici piatră >poroasă. Amfibolul s-a găsit doar excepţional şi extrem de puţin. Leopold von Buch şi Elie de Beaumonts susţin că roca muntelui Chimborazo ar fi analogă celei a vulcanului Etna. Lângă ruinele vechiului oraş Riobamba, la trei mile spre est de Chimborazo* apare un adevărat porfir dioritic[61] cu hornblendă neagră (fără augit), cu albit sticlos care seamănă cu cel de la Pisoje şi Pöpayan, şi vulcanul mexican Toluca, pe care de asemenea l-am escaladat.

O parte din fragmentele de porfir cu augit culese de mine pe drumul care ducea spre vârful lui Chimborazo, la înălţimea de 5850 de metri, au aproape toate un diametru de 38 – 45 de centimetri, sunt poroase, cu pori mici, şi au o culoare roşie. Pereţii porilor sunt strălucitori. Cele mai negre sunt uşoare ca spuma de mare şi par modificate de

58 Mineral* de culoare verde, brună s^u neagră, repre-» zentînd sili câţi hidrataţi de magneziu, fier, aluminiu, calciu sau» sodiu, întîlnit în roefc eruptive şi metamorfice.

59 Mineral de culoare verde, brună sau neagră, din grupa piroxenilor monoclinici aluminoşi,- bogat în fier, mangan, calciu şi uneori titan, răspîndit mai ales în unele roci eruptive bazice.

608 încercare geognostică privind zăcămîntul rocilor în cele două emisfere. \

61 Rocă eruptivă intrusivă, neutră,-cu structură porfi- rică grăunţoasă.

curând de foc. Dar ele nu au curs ca lava, ci e probabil că au fost expulzate mai de mult prin crăpăturile versanţilor acestui vârf de munte, ridicat „sub formă de clopot. Întotdeauna am considerat că întreg platoul Quito este o singură vatră vulcanică ” imensă. Tunguragua, Cotopaxi, Pichincha şi craterele lor sunt punctele ei de comunicare cu exteriorul. Dacă. vulcanism înseamnă, în sensul cel mai larg al cuvântului, complexul de fenomene care depind de reacţia interiorului unei planete faţă de suprafaţa ei oxidată, atunci partea aceasta a platourilor, mai mult ca oricare alta din zona tropicală a Americii de Sud, este supusă acţiunii permanente a vulcanismului. Şi sub clopotul lipsit de crater, asemenea, lui Chimborazo, se zbat forţe vulcanice. La trei zile după expediţia noastră pe vulcan am auzit la Riobamba, la ora unu noaptea, un zgomot puternic, subteran (*bramido*), neîntovarăşit de nicio zguduitură. Abia după trei ore a urmat, fără un zgomot premergător, un cutremur puternic. Zgomote asemănătoare, considerate că vin de la Chimborazo, se auziseră, cu câteva zile mai înainte, la Calpi. Cel mai frecvent, ele se aud în satul San Juan, situat cel mai apropiat de colosul muntos. Aceste zgomote subterane nu atrag totuşi atenţia locuitorilor indieni mai mult decât un tunet îndepărtat, pe cerul înnourat, din emisfera nordică.

Aceasta este o parte a observaţiilor, pe care le-ram adunat în cursul ascensiunii pe Chimborazo şi le-am comunicat, luându-le pur şi simplu din jurnalul meu de călătorie netipărit. Pentru că natura este atât de mare şi atât de puternică, iar strădania noastră pur ştiinţifică, am considerat că faptele trebuie tedate aşa cum s-au întâmplat1 În toată simplitatea lor.

CU PIROGA PE ORINOCO[62]

62 Partea care urmează este o reproducere selectiv tf din volumul i Cu piroga pe Orinoco (Dia însemnările de călătorie ale lui Alexander von

a

Traducere de *Radu Nor*

PRire STEPE ŞI DEŞERTURI

Chiar dacă stepa sud-americană este acoperită cu o pojghiţă subţire de pământ fertil, chiar dacă e udată periodic de averse de ploaie şi împodobită apoi cu iarba ce ţâşneşte din belşug, ea nu a putut ispiti triburile din vecinătate să părăsească văile de la Caracas, ţărmul mării şi meleagurile fluviului Orinoco, pentru a rătăci prin această pustietate lipsită de copaci şi de izvoare. De aceea, la sosirea coloniştilor europeni şi africani, stepa era aproape nelocuită. Fără îndoială că lanosurile sunt bune pentru creşterea vitelor, dar îngrijirea animalelor producătoare de lapte era aproape necunoscută locuitorilor de baştină ai Noului Continent. Doar câte unul din triburile americane ştia să se folosească de avantajele pe care natura le oferea şi în această privinţă. Rasa americană (una şi aceeaşi de la 65 grade latitudine nordică până la 55 de grade latitudine sudică făcând, poate, abstracţie de eschimoşi) trecuse de la viaţa de vânător la agricultură, sărind peste treapta păstoritului. Două soiuri de vite indigene pasc pe câmpiile cu iarbă ale Canadei de vest, şi anume, la Quivira – şi în jurul colosalelor ruine ale cetăţii atzecilor care, aidoma unei Palmyre americane, se

B75

Înaltă părăsită în pustietatea de pe râul Gila. Muflonul cu coarne lungi, semănând cu aşă-zisul strămoş al oii se întâlneşte în număr mare, pe stâncile calcaroase, aride, şi golaşe ale Californiei. Peninsulei sudice îi sunt caracteristice vicuna, guanaco, alpaca şi lama. Dar dintre aceste animale folositoare, numai primele două şi-au păstrat, vreme de două milenii, libertatea naturală.

Humboldt), cfulegere şi traducere de Radu Nor. Volumul se află In curs de apariţie la Editura Albatros.

Consumul de lapte şi brânză, ca şi posedarea şi cultivarea plantelor producătoare de făină, este un semn caracteristic de diferenţiere a naţiunilor Vechiului Continent.

Dacă dintre acestea, câteva triburi au trecut prin Asia nordică spre coasta de vest a Americii şi dacă, plăcându-le frigul, au urmat calea crestelor înalte ale Anzilor către sud, atunci această drumeţie trebuia să se fi desfăşurat pe cărări, pe care nici turmele, nici cerealele nu-i puteau însoţi pe noii veniţi…

Iată de ce, viaţa de păstor, această treaptă intermediara, binefăcătoare, care leagă hoardele nomade de vânători de păroantul darnic în vegetaţie, pregătindu-le totodată pentru practicarea agriculturii, a rămas necunoscută popoarelor de baştină ale Americii, iar în această necunoaştere rezidă deficitul de populaţie a stepelor sud-americane.

Cu atât mai lesne s-au dezvoltat acolo forţele naturii printr-o varietate de forme animale, libere şi îngrădite doar de ele însele, ca şi viaţa vegetală în pădurile de pe Orinoco unde Hymena 4 şi dafinul cu trunchiul gigantic nu sunt niciodată primejduite[63] de mâna distrugătoare a omului, ci doar de năvala luxuriantă a plantelor agăţătoare. Aguiişi, mici cerbi pestriţi, amardile cu platoşe solzoase care, aidoma şobolanilor, îl sperie pe iepure în văgăuna subpământeană, turme de chiguiri jeneşi, viveri frumos dungaţi umplând aerul cu un miros pestilenţial, leul mare, fără coamă, jaguari bălţaţi (numiţi de cele mai multe ori tigri) capabili să târascăv taurul tânăr răpus de ei, pe o colină „acestea şi mai multe alte soiuri de animale rătăcesc prin şesul fără copaci.

Bună de locuit doar pentru jivine, stepa nu ar fi putut reţine niciuna din hoardele nomade, care şi aşa (după

63 Arborele de lăcuste, specie înaltă şi bogată in răşini, din a cărui scoarţă se construiesc bărci (n. tr.X

specificul indo-asiştic) preferă hrană vegetală, dacă v aici n-ar fi crescut, ici-cqjo, palmierul cu frunze în formă de evantai, *Mauritia*. Darurile acestui binefăcător arbore al /vieţii sunt vestite în toată lumea* El singur hrăneşte, la vărsarea Orinocului, la nord de Sierra Imataca, triburile neîngenuncheate ale guaranilor. Când fuseseră mai numeroşi şi mai înghesuiţi, ei nu-şi construiau doar colibe pe – stâlpi, din palmieri tăiaţi, susţinând panouri orizontale în chip de podea, ci întindeau artistic – aşa spune legenda – hamacuri ţesute din codiţele frunzelor de Mauritia de la un trunchi la altul, pentru ca în perioada ploilor, când delta este inundată, să trăiască pe copaci, după exemplul maimuţelor. Aceste colibe suspendate se acopereau parţial cu pământ argilos.

Pe suportul umed, femeile aprindeau focul pentru nevoile casnice. Cei ce treceau noaptea pe râu vedeau flăcările înălţându-se rând pe rând sus, în văzduh, desprinse de sol, Guaranii îşi mai datorează şi acuma păstrarea independenţei fizice şi poate chiar a celei morale solului mlăştinos, afinat şi semilichid piste care aleargă sprinten, ca şi şederii în copaci, un loc de refugiu înalt, spre care probabil nici entuziasmul religios nu-l va îndruma vreodată pe pustnicul american.

Dar Mauritia oferă: râu numai o locuinţă sigură ci şi hrană variată. Mai înainte ca pe palmierul mascul să irupă floarea delicată, şi numai în această epocă de metamorfoză a plantei, măduva trunchiului Conţine o făină asemănătoare cu cea de sago 1 care, ca şi făina din rădăcina de jatropha2, se usucă în felii subţiri ca cele de pâine. Sucul fermentat al arborelui este[64] vinul, dulce şi ameţitor, de palnjier al guaranilcă Fructele cu solzi deşi, care seamănă cu conurile roşcate de brad, oferă, aidoma pisangului şi *cf mai* tuturor fructelor lumii tropicale, hrană

641 Tapiocă (n. tr.).

de tot felul, după cum sunt consumate, fie după dezvoltarea completă a substanţei zaharoase sau, mai devreme, când se găsesc în stadiul bogat în făină. Iată deci că întâlnim, pe treapta cea mai de jos a culturii spirituale umane – ca şi insecta, care se limitează la câteva părţi ale florii – existenţa unui trib întreg legată aproape de un singur copac.

De la descoperirea Noului Continent, lanosul a devenit locuibil pentru om. Pentru a uşura circulaţia între ţărm şi Guyana (ţara Orinocului) de-a lungul râurilor de stepă, au fost Construite pe alocuri oraşe. Pretutindeni, pe acest spaţiu infinit, s-a înfiripat creşterea vitelor. Cale de zile, între ele se află colibe izolate, împletite din stuf şi curele şi acoperite cu piei de vite. Nenumărate turme de tauri, cai şi catâri sălbăticiţi – în perioada paşnică a călătoriei mele ele erau evaluate la un milion şi jumătate de capete – rătăcesc prin stepă.

Înmulţirea extraordinară a acestor animale din Lumea Veche este cu atât mai surprinzătoare, cu cât mai felurite sunt primejdiile pe care le au de înfruntat pe aceste meleaguri.

Când sub razele perpendiculare ale soarelui niciodată acoperit de nori, pătura de iarbă carbonizată se transformă în pulbere, solul întărit crapă ca zguduit de cutremure formidabile. Când însă se ridică apoi curenţii de aer de sens contraria căror sfadă se aplanează într-o mişcare circulară, şesul oferă o privelişte stranie/ Ca nişte nori în formă de pâlnie care alunecă deasupra pământului cu vârful în jos, nisipul se înălţă vaporos prin centrul cu aer rarefiat, încărcat cu electricitate, al vârtejului, imitând mugitoarele trombe marine, temute de navigatorul experimentat. Bolta cerului, în Apiarenţă joasă, aruncă acum asupra câmpiei o lumină slabă, tulbure, aproape de culoarea paiului. Deodată, orizontul se apropie. El

strâmtează stepa strânge sufletul drumeţului/ Pământul fierbinte, prăfos, care pluteşte în atmosfera voalată ca de o ceaţă, sporeşte dogoarea înăbuşitoare a aerului. Când bate peste solul puternic încălzit, vântul de est aduce în loc de răcoare o nouă văpaie.

Şi băltoacele care dispar treptat*, reduc evaporarea sevei palmierului cu frunzele în evantai, acum îngălbenit. Aşa cum în nordul îngheţat animalele încremenesc din cauza frigului, aici crocodilul şi şarpele boa dorm nemişcaţi, îngropaţi adânc în culcuşuri de argilă uscată. Pretutindeni, seceta vesteşte moartea; dar, oriunde s-ar găsi, pe cel „însetat îl urmăreşte imaginea înşelătoare a oglinzii unduitoare a apei, rezultând din jocul difracţiei razei de lumină. O fâşie îngustă de aer separă de pământ îndepărtatul crâng de palmieri. El pluteşte, ridicat de i eflecţia luminii; atunci când se ating straturi de aer Inegau încălzite şi deci inegal de dense[65]

Învăluiţi în nori de praf întunecaţi, speriaţi de foame şi de setea arzătoare, cai şi vite rătăcesc de colo până colo: unii răgind surd, alţii fornăind, cu gâtul întins, împotriva vântului, pentru a ghici, din umezeala curentului de aer, vreo băltoacă încă neevaporată. Mai cumpănit şi mai şiret, catârul caută să-şi potolească setea în alt chip. Cactusul-pepene, o plantă de formă sferică, prevăzută cu numeroase nervuri, închide sub învelişul său ţepos o măduvă zemoasă. Cu picioarele din faţă, catârul dă ţepii la o parte şi abia pe urmă îndrăzneşte să-şi apropie prevăzător buzele şi să bea sucul răcoros al cactusului. Dar scoaterea apei din acest izvor viu vegetal nu este totdeauna lipsită de primejdie; se văd adesea animale paralizate de ţepii cactusului înfipţi în copită.

Nici când arşiţei din timpul zilei îi urmează răcoarea nopţii, care este aici totdeauna egal de lungă ca ziua,

65 Păduchele calului <n. tr.).

vitele şi caii nu se pot bucura de linişte. În timpul somnului, lilieci uriaşi le sug, aidoma vampirilor, sângele din vine sau li se agaţă de spinare, unde provoacă răni purulente în care se strecoară ţânţari, hoppobosci1 şi roiuri de insecte înţepătoare. Astfel, când din pricina arşiţei vsoarelui apa dispare din ţărână, animalele duc o viaţă plină de suferinţe.

Când, în sfârşit, după o secetă îndelungată începe perioada binefăcătoare a ploilor, aspectul stepei se transformă brusc. Albastrul profund al estului, până atunci nicicând înnourat, devine mai dese])! În timpul nopţii, recunoşti anevoie spaţiul negru din constelaţia Crucii Sudului. Licărul blând, fos forescent, al Norului lui – Magellan se stinge. Până şi constelaţiile perpendiculare ale Vulturului şi Purtătorului de Şerpi se aprind ca *o* lumină tremurătoare, de natură mai puţin planetară.

La sud apar, ca nişte munţi îndepărtaţi, nori izolaţi, care se ridică vertical la orizont Aburi tot mai mulţi se întind încetul cu încetul ca nişte ceţuri deasupra zenitului. Un tunet îndepărtat vesteşte ploaia înviorătoare. Abia s-a umezit suprafaţa pământului şi stepa parfumată se acoperă cu kylingia1, cu paspalum[6667], multipanicular şi cu tot felul de ierburi Stârnite de lumină, mimozele îşi desfac larg frunzele care dorm lăsate în jos şi salută soarele, aidoma păsărilor matinale sau florile plantelor de apă ce. se deschid. Caii şi vitele pasc acum, savurând eu voioşie viaţa. Iarba înaltă ascunde frumos împestriţatul jaguar. Pândind în ascunzătoarea sa sigură şi măsurându-şi prevăzător lungimea săriturii sprintene, el înhaţă cu mişcări de pisică, aidoma tigrului asiatic, animalele care se perindă.

Uneori – aşa povestesc indigenii – pe malurile

66 Ierburi de pipirig sau de măcriş din familia zipera»*, ceelor (n. tr.).

67 Muşcata-dracului (n. tr.);

mlaştinilor se poate vedea lutul umezit ridicându-se încet şi în brazde. Cu o bubuitură puternică, la fel ca la erupţia unor mici vulcani noroioşi, pământul răscolit este azvârlit în aer. Cei cărora priveliştea le este familiară, se pun la adăpost când observă acest fenomen; căci atunci iese din criptă un uriaş şarpe de mare sau un crocodil solzos, trezit din letargia sa la primul ropot de ploaie.

Când râurile Araunca, Apure şi Payara, care mărginesc şesul spre sud se umflă, naturasileşte vieţuitoarele, care în prima jumătate a anului se sfârşeau de sete pe solul prăfos şi fără apă, să ducă o viaţă de amfibii. O parte a stepei apare acum ca o neţărmurită întindere de apă interioară. Iepele se retrag cu mânjii lor pe bancuri mai ridicate, care răsar ca nişte insule deasupra lacului. Pe zi ce trece, uscatul se micşorează. Lipsindu-le păşunile, animalele înghesuite înoată ore în şir dintr-un loc într-altul şi se hrănesc jalnic cu paniculele ierburilor înflorite care răsar deasupra apei cafenii, efervescente. Mulţi mânji se îneacă; alţii sunt înhăţaţi de crocodili, zdrobiţi cu coada lor zimţată şi înghiţiţi. Se văd adesea cai şi vite, care, scăpaţi din gura acestor şopârle uriaşe, setoase de sânge, poartă pe coapsă urmele dinţilor ascuţiţi.

O asemenea priveliştе îi sugerează observatorului serios, fără să vrea, capacitatea de acomodare cu care natura, cu marea ei dărnicie, a înzestrat anumite animale şi plante. Precum fructele făinoase pe zeiţa Ceres \ aşa l-au urmat pe om taurul şi armăsarul în jurul întregului glob pământesc *i* de la Gange până la fluviul La Plata, de la coasta africană până la platoul întinsana[68], situat la o altitudine mai mare decât muntele conic de pe insula Tenerife. Într-un loc, pe taurul ostenit îl apără de raza soarelui de amiază mesteacănul nordic, înaltul curmal.

68 Vulcan în Ecuador (n. tr.).

Aceeaşi specie de ahimal care în Europa răsăriteană luptă cu urşii şi cu lupii, este ameninţ ţaţă în alte zone de atacurile tigrilor şi crocodililor.

Dar nu numai crocodilii şi jaguarii hărţuiesc caii sud-americani; şi printre peşti ei au un vrăjmaş periculos. Apele mlăştinoase de la Bera şi Rastro sunt pline de nenumăraţi ţipari electrici al căror trup vâscos, cu pete galbene, emite dii orice parte, după voie, energii zguduitoare. Aceşti peşti, din familia Gymnotus, au o lungime de cinci până la şase picioare (1, 6 – 2 m). Ei sunt suficient de puternici ca să ucidă animalele cele mai mari, când. Îşi descarcă, dintr-odată, organele pline de electricitate în direcţia potrivită. Pe vremuri, drumul prin stepă de la Uritucu a trebuit să fie mutat, deoarece ţiparii electrici dintr-un râuleţ se înmulţiseră într-atâtă, încât în fiecare an se înecau în vad, din pricina amorţirii, mulţi cai.

Toţi ceilalţi peşti evită şi ei apropierea acestor ţipari îngrozitori. Ei îl sperie chiar şi pe pescarul aflat pe un mal înalt, când coada umedă îi transmite şocul deja distanţă. Astfel izbucneşte aici, din sânul apelor, focul electric.

Prinderea gymnoţilor oferă un spectacol pitoresc. Catâri şi cai sunt minaţi într-o mlaştină pe care indienii o împresoară strâns, până ce larma neobişnuită îndeamnă curajoşii peşti la atac. Îi vezi înotând în apă ca nişte şerpi şi strecurându-se vicleni sub pântecele cailor. Mulţi dintre aceştia pier sub şocul loviturilor invizibile. Cu coama zbârlită, fornăind, cu spaima sălbatică în ochii sclipitori, ceilalţi fug din calea calamităţii dezlănţuite. Dar indienii, înarmaţi cu beţe lungi de bambus, îi gonesc înapoi în mijloculbăltoacei. Încet-încet furia luptei inegale scade. Peştii obosiţi se risipesc care încotro ca nişte nori descărcaţi. Ei au nevoie de o lungă odihnă şi de hrană îmbelşugată, pentru a reface energia galvanică cheltuită. Şocurile lor zguduie acum din ce în ce mai slab. Înfricoşaţi

de zgomotul cailor care bat din copite, ei se apropie sperioşi de mai, unde oamenii îi rănesc cu hayppanele şi îi trag afară pe stepă, cu lemn uscat, neconducător.

Iată magnifica luptă dintre cai şi peşti. Ceea ce, invizibil fiind, reprezintă arma vie a acestor locuitori ai apelor, ceea ce, trezit prin atingerea unor părţi umede, şi eterogene, circulă prin toate organele animalelor şi plantelor, ceea ce aprinde tunind larga boltă cerească, ceea ce leagă, fier de fier şi ghidează mersul liniştit, reversibil, al acului călăuzitor, totul, până şi culoarea razei de lumină fragmentate, izvorăşte dintr-o singură sursă; totul se contopeşte într-o forţă veşnică atot prezentă. Aş putea încheia aici temerara încercare de realizare a unui tablou după natura stepei. Dar, aşa cum pe ocean fantezia preferă să se ocupe cu imagini ale unor ţărmuri îndepărtate, şi noi, înainte ca marele şes să dispară, aruncăm o privire fugară spre pământurile ce mărginesc stepa.

La nord, între lanţul muntos al Venezuelei şi Marea Antilelor, se înşiră oraşe harnice, sate curăţele şi ogoare, lucrate cu grijă. Aici s-au trezit de mult chiar şi simţul artistic, cultura ştiinţifică şi dragostea nobilă pentru libertatea cetăţenească.

presud, stepa este înconjurată de coclauri înfiorători, Păduri milenare, un desiş de nepătruns, ocupă zona umedă dintre Orinoco şi fluviul Amazon. Msse gigantice de granit plumburiu strâmtează albia nurilor înspumate. Munţi şi păduri răsună de tunetul apelor ce se prăbuşesc* de răcnetele jaguarului asemănător cu tigrul* de strigătele înăbuşite, prevestitoare de ploaie, ale maimuţelor bărboase.

Unde fluviul puţin adânc face să apară un banc de nisip, stau tolănite cu gura deschisă, nemişcate ca nişte stânci şi adesea acoperite de păsări, trupurile butucănoase

ale crocodililor. Pe mal, eu coada prinsă în jurul unei crengi pândeşte, sigur de prada sa, şarpele boa, cel cu pete ca tabla de şah. Desfăşurându-se repede şi repezindu-se înainte, el apucă în vad taurul tânăr sau vânatul mai firav şi se forţează să treacă victima, muiată în baleş prin gâtlejul ce se lărgeşte.

* în mijlocul acestei naturi măreţe şi sălbatice, vieţuiesc diferite populaţii. Separate de o uimitoare diferenţiere a limbilor, unele sunt nomade, necunoscătoare înale agriculturii, mâncând furnici, gumă şi pământ, lepădături ale omenirii (otomaci şi iar un); alţii, care s-au stabilizat se hrănesc cu fructe cultivate de ei, sunt înţelegători şi au obiceiuri mai blânde (maquiritari şi maco). Spaţii mari între Casiquiare şi Atabago sunt locuite doar de tapir, şi de maimuţe în cârduri, dar nu şi de oameni. Imagini săpate în piatră vădesc că şi această pustietate a fost cândva lăcaşul unei culturi mai înalte. Ele stau mărturie pentru soarta schimbătoare a popoarelor; aşa cum o fac şi limbile simple, inegal» dezvoltate, care se numără printre cele mai vechi şi mai nepieritoare monumente istorice ale omenirii.

În timp ce în stepă tigrii-şi crocodilii se războiesc cu caii şi cu vitele, pe marginile ei împădurite, în regiunile sălbatice ale Huyanei, îl vedem pe om veşnic înarmat împotriva omului. Aici, unele triburi beau, cu o lăcomie monstruoasă, sângele duşmanilor lor; alţii, în aparenţă neînarmaţi şi totuşi gata de crimă, omoară cu unghia degetului mare muiată în otravă. Hoardele mai slabe, când pun piciorul pe malul nisipos, şterg cu mâinile urma paşilor lor şovăitori.

Astfel, fie el pe treapta cea mai coborâtă a sălbăticiei animalice ori sub nimbul aparent al unei culturi superioare, omul îşi Creează mereu o viaţă trudnică. Iată cum îl urmăreşte pe drumeţ prin lumea largă, peste mări şi

ţări, la fel ca pe istoric prin toate veacurile, imaginea monotonă, dezolantă a seminţiei dezbinate.

De aceea, cel ce în mijlocul vrajbei neîmpăcate a popoarelor tinde spre liniştea spirituală, îşi cufundă bucuros privirea în lumea tăcută a plantelor şi în sfânta forţă naturală a lumii lăuntrice, sau, dând frâu liber pornirilor. ereditare ce de milenii dogoresc piepturile omeneşti, priveşte plin de presimţiri în sus spre stelele îndepărtate, care, în unisonul lor netulburat, se perindă pe vechile şi veşnicele lor făgaşe.

PRIN CASCADELE ORINOCULUI LA ATURKS ŞI MAI PURES

Curenţii de vest şi vânturile tropicale favorizează călătoriaprin liniştitul – braţ de mare, care umple valea largă dintre Noul Continent şi Africa vestică. Încă înainte ca ţărmul să se desprindă de câmpia boltită, se remarcă ridicarea tumultuoasă a valurilor spumegânde ce se întretaie reciproc. Navigatorii cărora regiunea nu le este cunoscută, ar putea, bănui existenţa, prin apropiere, a unor bancuri de nisip sau (ruperea miraculoasă a unor izvoare, dulci, ca în mijlocul oceanului dintre insulele Antile.

Mai aproape de coasta de granit a Guyanei se ivesc gurile largi ale unui fluviu înăreţ, care apare dintr-odată ca un iac nemărginit şi acoperă oceanul de jur-împrejur cu apă dulce. Undele verzi ale fluviului, dar albe co laptele deasupra locurilor puţin adânci, contrastează cu „culoarea albastrăindigo a mării, care delimitează cu contururi precise acele unde fluviale.

Numele de Orinoco, pe care primii descoperitori i l-au dat fluviului şi care se datorează, probabil unei confuzii lingvistice, nu este cunoscut în interiorul ţării. Aflate în Stadiul de primitivism, populaţiile acordă denumiri geografice proprii nu mai acelor obiecte care ar putea fi

confundate cu „Sitele. Orinoco, fluviul Amazon şi fluviul Magdalena sunt numite pur şi simplu „râul”. la rigoare „râul cel mare”, pe când locuitorii malurilor disting şi cele mai neînsemnate pâraie prin denumiri deosebite.

Curentul pe care Orinoco îl provoacă între continentul sud-american şi insula Trinidad cea bogată în asfalt[69], este atât de puternic, încât vasele care i se opun, deşi au toate pânzele întinse şi un vânt puternic de vest, abia îl pot birui.

Această regiune temută şi pustie este numită Golfo triste (Golful tristeţii). Intrarea o formează Boca del Dragon (Gurile balaurului). Aci se înalţă, ca ni-te turnuri în mijlocul puhoiului dezlănţuit, stânci stinghere. Ele marchează oarecum vechiul dig de piatră care, străpuns de curent, unea insula Trinidad cu coasta Paria.

Înfăţişarea acestor meleaguri l-a convins mai întâi pe Colon *, temerarul descoperitor de lumi, de existenţa unui continent american. „O masă atât de mare de apă dulce – conchise bărbatul cunoscător în ale naturii – s-ar putea aduna numai în cazul unei lungimi considerabile a fluviului. Regiunea care ar furniza această apă ar trebui să fie un continent şi nu o insulă”. Aidoma însoţitorilor lui Alexandru8, care, înaintând peste Paropamisul acoperit de zăpadă, au crezut să recunoască, cum afirmă Arrian[70] în Indusul cel bogat în crocodili o porţiune a Nilului, Colon, ignorând similitudinile fizionomice ale limitelor climatului palmierilor, credea că acel Nou Continent ar fi coasta estică mult avansată a Asiei.

Răcoarea dulce a vântului de seară, puritatea eterică a bolţii înstelate, parfumul de balsam al florilor pe care îl aducea briza de uscat, toate acestea făceau să bănuiască (aşa povesteşte Herrera8 în *Decade*) că se apropiase aici

69 Alexandru cel Mare, regele Macedoniei (350—S23 l.e.n.) (n. tr.).

70 Denumire veche a Hinducuşului, lanţ muntos din Asia (n. tr.).

de grădina Eden, de lăcaşul sfânt al primei ginte omeneşti. Orinocul i se părea unul dintre cele patru fluvii, care, potrivit venerabilei legende din timpuri arhaice, coboară din rai, pentru a uda şi a împărţi Pământul împodobit cu plante. Acest pasaj poetic din relatările de călătorie alo lui Colon sau mai degrabă dintr-o scrisoare trimisă din Haiti (octombrie 1498) lui Ferdinand şi Isabellei[717273], prezintă un interes psihologic deosebit. El dovedeşte din nou că fantezia creatoare a poetului se exprimă în descoperitorul de lumi ca în fiecare măreţie a caracterelor umane.

Observând masa de apă pe care Orinoco o trimite Oceanului Atlantic se ridică problema: care dintre râurile sud-americane, Orinoco, fluviul Amazon sau La Piaţa ar fi cel mai mare? întrebarea este neprecisă ca însăşi noţiunea de mărime... Vărsarea cea mai largă o are Rio de la Plata, a cărei lăţime este de 23 de mile geografice (170 km). Dar acest râu este. ca şi râurile engleze, de o lungime mai redusă. Adâncimea sa neînsemnată devine stânjenitoare pentru navigaţie încă în apropierea oraşului Buenos Aires. Amazonul este cel mai lung dintre toate fluviile. De la originasa în lacul Lauricocha şi. până la vărsare, cursul său măsoară 720 de mile geografice 1 (5340 km). În provincia Jean de Bracamoros, la cataractele de la Rentema în schimb, unde am măsurat-o mai jos de munţii pitoreşti Patachuma, lăţimea sa nici măcar nu este egală cu cea a Rinului la Mainz. Orinocul fiind mai îngust la vărsare decât fluviile La Plata şi Amazon, şi lungimea sa este, potrivit observaţiilor mele astronomice „de numai 280 de mile geografice (1780 km) 2. Adânc în interiorul Guyanei, dimpotrivă, la 140 de mile (890 km) depărtare de vărsare, am găsit, la un nivel foarte ridicat al apei, o lăţime a râului

71 Ferdinand al II-lea Catolicul (1452—1516), rege al
72A ragonului şi al Siciliei şl apoi, prin căsătoria cu Isa-
73b ella I (1451—1504) şi rege al Castiliei,

de peste 16200 de picioare (5262 m). Umflarea sa periodică ridică acolo, anual, oglinda apei cu 28 până la 34 de picioare (9 – llm) peste punctul nivelului minim. Până în prezent nu există material îndestulător în vederea unei comparări precise a giganticelor fluvii care brăzdează continentul sud-american. Pentru a întreprinde o asemenea comparaţie ar trebui să se cunoască profilul albiei fluviului şi vitezei sale, atât de diferite în fiecare dintre porţiuni. Dacă în deltă, care include braţele sale multiplu ramificate şi încă necercetate, Orinoco prezintă, prin regularitatea breşterii şi scăderii de apă, prin numărul şi mărimea crocodililor, diverse apropieri cu Nilul, ambele fluvii sunt asemănătoare, şi prin faptul că ele se stre.

coară mult timp. ca nişte torenţi clocotitori printre munţi de granit şi sieniptână ce, mărginite de ţărmuri fără arbori, se scurg încet, pe întinderi aproape orizontale. De la cunoscutul* lac de munte de lângă Gondar din Alpii Abisinieni Godşam şi până la Syene[74] şi Clephantine[75], un braţ al Nilului (cel Albastru, Bahr el Asrak) străbate munţii Schangalla şi Sannaar. Tot aşa, Orinocul izvorăşte pe povârnişul sudic al unui lanţ muntos, care, la 4 şi 5 grade latitudine nordică, se întinde din Guyana franceză spre vest, către Anzii Noii Grenade. Izvoarele Orinocului nu au fost vizitate de niciun european, nici chiar de un indigen care să fi intrat în legătură eu europenii.

În vara anului 1800, pe când navigam pe Orinocul superior, ajunsesem dincolo de misiunea Esmeralda la gurile râurilor Sodomoni şi Guapo. Aici se înalţă sus, deasupra norilor, piscul măreţ al lui Ycoonamari sau Duida, un munte, care potrivit măsurătorii mele trigonometrice,

74 Rocă alcalină sau caleoalcalină, alcătuiiă din feldspat alcalin, feldspatoizi, biotit, amfiboli şi piroxeni sodici.

75 Insulă pe Nil, în faţa Assuanului, prosperă pe timpul faraonilor, actualmente în ruine (n. tr.).

se ridică la 8278 de picioare (2689 m) deasupra nivelului mării şi a cărui contemplare oferă una din cele mai minunate privelişti ale naturii din lumea tropicală. Panta lui sudică este o câmpie acoperită cu iarbă, fără copaci. Aerul umed de seară e saturat de parfumul de ananas. Printre buruienile scunde răsar tijele doldora de sevă ale bromeliilor. Sub frunzele albastre-verzui străluceşte până departe fructul, galbenauriu. Acolo unde de sub pătura de iarbă irup apele de munte, stau pâlcuri răzleţe de palmieri înalţi cu frunze în formă de evantai, în aceste zone calde[76] frunzişul lor nu este niciodată legănat de curenţi de aer înviorători. La est de Duida începe un desiş de arbori de cacao sălbatici, care împresoară mult pomenitul migdal *Bertholletia excelsia*, cel mai viguros produs al lumii tropicale. Aici, indienii îşi procură materialul pentru tuburile de suflat: tije ierboase uriaşe care, de la nod la nod au porţiuni de 17 picioare (5, 5 m) lungime. Câţiva călugări franciscani pătrunseseră până la vărsarea Chiguirei, unde râul devine atât de îngust, încât, în apropierea cascadei Guaharibilor, indigenii împletiseră peste el un pod din plante căţărătoare. Guaiacii, o rasă de oameni albicioşidar mici de stat, înarmaţi cu săgeţi otrăvite, împiedică înaintarea mai departe spre răsărit.

Tot ce se afirmă despre provenienţa lacustră a Orinocului este de necrezut. Zadarnic cauţi în natură laguna Dorado ului, pe care hărţile lui Arrowsmith 2 o mai indică drept o mare internă, lungă de 20 de mile geografice (148 km). Oarp mitul să fi fost /sugerat de micul lac Amucu, acoperit de stuf, din pare izvorăşte Pirara (un braţ al râului Mahu)? Această mlaştină se găseşte însă cu 4 grade mai spre est de regiunea în care am putea bănui

76E l Dorado, ..aurita“, ţară legendară a aurului din interiorul Americii de Sud (n. te.).
Aaron Arrowsmith (1750—1823), cartograf englez (n. tr.).

că se găsesc izvoarele Orinocului. În ea întâlnim insula Pumacena, o stâncă din *mâcaşists*, a cărei strălucii e jucase, din secolul al XVI-lea, în fabula Dprado-ului, un rol memorabil şi adesea funest pentru omenirea înşelată.

Potrivit legendei multor indieni, Norul lui Magellan de pe cerul sudic, ba chiar minunatele pete noroase ale Corăbiei Argo, sunt o reflecţie a luciului metalic al munţilor de argint Parâma. În plus, exista un obicei străvechi al geografilor creatori de dogme, de a atribui tuturor fluviilor importante ale globului o origine lacunară.

Orinoco se numără printre fluviile ciudate, care după numeroase cotituri spre vest şi spre nord, se reîntoarce în cele din urmă, în aşa fel spre răsărit, încât gurile lui se situează de la Chiguire şi Ceheta până la Guaviare; cursul Orinocului este vestic, ca şi când ar intenţiona să-şi verse apele în Oceanul Pacific. Pe acest traseu, el trimite spre sud ciudatul braţ Casiquiare – puţin cunoscut în Europa – care se uneşte cu Rio Negro sau e cum îl numesc indigenii – cu Guainia; este singurul exemplu al unei bifurcări în inima unui continent, o legătură naturâlă între văile a două mari râuri.

Natura solului şi confluenţa râurilor Guaviare şi Atabapo cu Orinocul îl determină pe acesta din urmă să se îndrepte brusc către nord. Din ignoranţă geografică, Guaviare, care vine dinspre vest, a fost considerat mult timp ca adevărata sursă a Orinocului. Obiecţiunile pe care un geograf celebru, domnul Buache, le-a ridicat încă din anul 1797 în privinţa posibilităţii unei legături cu fluviul Amazon au fost, sper, complet respinse ca urmare a expediţiei mele.

După o călătorie neîntreruptă pe apă de 230 de mile geografice (1700 km), am ajuns, printr-o reţea complicată de râuri, din Rio Negro prin Casiquiare în Orinoco, trecând deci prin interiorul continentului de la graniţa braziliană la

ţărmul de la Caracas.

În această parte superioară a cursurilor fluviale între 3 şi 4 grade latitudine nordică, natura a repetat de câteva ori misteriosul fenomen al aşa-numitelor ape negre. Atabapo, ale cărei maluri sunt împodobite cu carolinee 1 şi cu melastrome 8 arborescente, ca şi Temi, Tuamini şi Guainia sunt râuri de culoare cafenie. Acest colorit se preschimbă la umbra crângurilor de palmieri, într-un negru aproape ca de cerneală. În vase transparente apa este galben-aurie. În aceste fluvii negre se oglindeşte, cu o claritate magnifică, imaginea constelaţiilor sudice. Acolo unde apele curg lin, ele oferă astronomului, care execută observaţii eu instrumente de reflecţie, cel mai ideal orizont, artificial. Absenţa crocodililor dar şi a peştilor, o mai mare răcoare, plaga diminuată a mosehitelor înţepătoare şi salubritatea aerului, iată ce caracterizează regiunea râurilor negre. Probabil că ele îşi datorează strania culoare descompunerii unor hidrocarburi, caracterului luxuriant al vegetaţiei tropicale şi abundenţei în ierburi a solului peste care curg. Am remarcat într-adevăr că pe povârnişul vestic al lui Chimborazo, înspre coasta Mării Sudului3, apele revărsate ale lui Rio de Guayaquil, atunci când acoperă săptămâni în şir câmpiile, capătă încetul cu încetul o cuâqare galben-aurie aproape cafenie.

1 Face parte din familia bombaceelor (arbori de lină): *Carolineea princeps* este uti arbore eu seminţe comestibile, numite şi „castane de Guyana” (n.tr.).

2 Plante de forma mirtului, din familia melastomaţeelor, ordinul mirtiflorelor (n.tr.).

— Denumire dată în trecut întinderii de apă a Oceanului Pacific dinspre continentul sud-american. (n.tr.).

Nu departe de gurile râurilor Guadiaiia şi Atapabo se găseşte una din cele mai preţioase varietăţi de palmieri

periguac, al cărui trunchi neted, înalt de 60 de picioare (20 m), este împodobit cu un frunziş delicat ondulat pe margini, de forma stufului. Nu cunosc niciun palmier care să poarte fructe la fel de mari şi la fel de frumos colorate. Aceste fructe de un galben combinat cu roşu purpuriu seamănă cu piersicile.

Câte şaptezeci până la optzeci formează ciorchini gigantici, dintre care pe fiecare trunchi se coc anual trei. Această plantă admirabilă ar putea fi numită un palmier-piersic. Din pricina marei abundenţe a vegetaţiei, fructele cărnoase sunt, de cele mai multe ori, lipsite de seminţe. Ele oferă băştinaşilor o hrană substanţiaia şi bogată în făină, care aidoma pisangului şi cartofului se pretează la preparări variate, Până aici sau până la vărsarea râi: lui Guaviara, Orinoco înaintează de-a lungul poirnişului sudic al munţilor Parâme; dar de la malul său stâng până departe, dincolo de Ecuator, către 15 grade latitudine sudică, se întinde necuprinsul şes acoperit cu păduri al fluviului Amazon. Lângă San Fernando de Ştabapo, unde Orinoco se îndreaptă brusc spre nord, el străpunge chiar o parte a lanţului muntos. Aici se găsesc marile cascade de la Atures şi Mai pures. Aici, albia fluviului se îngustează peste tot, – datorită Unei colosale mase de stâncă, împărţită fiind totodată, prin diguri; în bazine de apă separate.

În faţa gurilor râului Meta, într-un vârtei formidabil, stă înfiptă o stâncă izolată, pe care indigenii o numesc foarte potrivit „piatra răbdării”, deoarece, la un nivel scăzut al apei, cel ce navighează în susul râului este adesea silit să zăbovească două zile încheiate…

Pătrunzând adânc înzinteriorul ţării, Orinoco formează aici căi pitoreşti. În faţa misiunii indiene Carichana, călătorul este izbit de o privelişte stranie. Ochiul se opreşte fără să vrea pe o1 stâncă abruptă de

granit. EI Mogote de Cocuyza, un cub prăbuşit de la o înălţime de 200 de picioare, pe a cărui, suprafaţă superioară creşte o pădure de foioase. Aidoma unui monument ciclopic de o măreţie simplă, această masă de piatră se ridică cu mult deasupra vârf urilor palmierilor dimprejur. Ea se reliefează prin contururi precise pe albastrul profund al cerului: o pădure deasupra pădurii.

Navigând de la Carichana, mai departe de josul apei, ajungi într-un punct, unde fluviul şi-a croit drum prin trecătoarea îngustă de la Baraguan. Pretutindeni remarci aici urmele unei pustiiri haotice. Mai spre nord, către Uruana şi Encaramada, se înalţă mase de granit cu înfăţişare grotescă. Despicate de zimţuri uluitoare şi de o albeaţă orbitoare, ele se ridică strălucind deasupra crângului.

În această regiune, şi anume, la vărsarea Apurelui, fluviul părăseşte lanţul de granit. Orientându-se spre răsărit, el desparte, până la Ocqanul Atlantic, pădurile de nepătruns ale Guyanei de câmpiile pe care, în depărtări necuprinse, se reazemă bolta cerească. Astfel, Orinoco împresoară din trei părţi, spre sud, spre vest şi spre nord, masivul înalt al Parâmei, care umple spaţiul vast dintre izvoarele râurilor Jao şi laura. De la Carichana şi până la vărsare, fluviul nu are nici stânci, nici vârtejuri, făcând abstracţie de Gura Iadului (Boca del Infemo) de lângă Muitaco, un vârtej provocat de stânci, care însă nu barează ca la Atures şi Maitures întreaga albie. În această zonă din vecinătatea mării, navigatorii nu cunosc o primejdie mai mare decât plutele naturale de care se ciocnesc, mai ales noaptea. Aceste plute sunt alcătuite din trunchiuri de pădure pe care fluviul aflat în creştere le dezrădăcinează de pe mal şi le duce cu el. Acoperite cu plante de apă înflorite, ele amintesc de grădinile plutitoare ale lacurilor mexicane.

După această rapidă privire de ansamblu asupra cursului Orinocului şi a celor mai generale condiţii ale sale, trec la descrierea cascadelor de la Atures şi Mai pures.

Pornind de la masivul Cunavano, între izvoarele râului Sipapo şi Venturai, o coamă de granit răzbate până departe spre vest, în direcţia munţilor Umană. De pe aceasta coboară patru pâraie, care încadrează oarecum cataractele de la Mai pures: Sipapo şi Samariapo, pe malul estic al Orinocului, Cameji şi Tiparro, pe cel vestic. Acolo unde se află satul de misionari Mai pures, munţii formează o deschidere largă spre sud-vest.

Fluviul curge acum spumegând de-a lungul pantei estice. Departe, ld vest, se zăreşte malul cel vechi, părăsit. O câmpie largă se întinde între cele două lanţuri de coline. Iezuiţii au construit aici o mică biserică din trunchiuri de palmier. Şesul nu se situează decât cu vreo 30 de picioare mai sus de nivelul superior al râului.

Profilul geologic al acestui ţinut, forma de insulă a stâncilor Keri şi Oco, cavernele pe care torentul le-a spălat în prima din aceste coline şi care se află exact la aceeaşi înălţime cu scobiturile din insula Uivipari de pe cealaltă parte, toate aceste fenomene stau mărturie faptului că Orinoco ocupase cândva întregul golf acum secat. Atât timp cât şi digul nordic rezistase, apele formaseră probabil un lac de mare întindere. Când însă se produsese străpungerea, apăruse mai întâi, ca o insulă, câmpia locuită acum de indienii guareke. Poate că râul a mai scăldat multă vreme stâncile Keri şi Oco, stânci care răsărind din vechea albie a fluviului aidoma unor castele de munte, oferă o privelişte pitorească. În urma scăderii lor treptate, apele, s-au retras complet spre lanţul muntos estic.

Presupunerea este confirmată de mai multe

împrejurări. Orinoco, ca şi Nilul, la Philae1 şi Syene, are neobişnuita însuşire de a colora în negru masele de granit alb-roş Utice, pe care le udă de milenii. Pe malul stâncos până acolo unde ajung apele se zăreşte un înveliş plumburiu, conţinând mangăn şi poate şi carbon, care pătrunde cu mai puţin de o zecime de linie în interiorul pietrei. Această înnegrire ca şi cavernele amintite mai sus indică vechilii nivel de apă al Orinocului.

Instânca Keri, în insulele, cataractelor, în lanţul de coline şistoase Cumadarninari care se înşiră mai sus de insula Tomo şi, în sfârşit, la vărsarea Jaoului, acele scobituri negre" se văd la 150 – 180 de picioare deasupra actualei oglinzi a apei. Existenţa lor dovedeşte – ceea ce, de altminteri, poate fi observat şi în Europa, în toate albiile de râuri – că fluviile a căror mărime stârneşte acum admiraţia noastră nu sunt decât nişte rămăşiţe umile ale uriaşelor cantităţi de apă din trecutul îndepărtat.

Aceste observaţii simple nu le-au scăpat nici măcar băştinaşilor primitivi ai Guyanei. Indienii ne atrăgeau peste tot atenţia asupra urmelor vechiului nivel al apei. Pe o câmpie de lângă Uruana există 6 stâncă de granit izolată, pe care – potrivit relatării unor oameni" demni de încredere la o înălţime de optzeci de picioare sunt săpate aproape în şir imagini ale Soarelui, Lunii şi ale unor vieţuitoare, mai ales crocodili şi şerpi boa. În momentul de faţă nimeni nu poate urca fără schele pe acel perete vertical, care merită cea mai atentă cercetare din partea viitorilor călători. În aceeaşi poziţie de necrezut se află inscripţiile hieroglifice din munţii tiruana şi Encaramada.

Dacă indigenii sunt întrebaţi cum de au putut fi săpate acele semne, ei răspund că astă s-ar fi petrecut în timpul apelor mari, deoarece strămoşii lor navigau atunci ia această înălţime şi, deci, nivelul apei era de aceeaşi vârstă cu mărturiile primitive ale zelului artistic, al omului.

El indică o distribuţie foarte diferenţiată de cea de odinioară a elementului lichid şi a celui zblid, o stare ancestrală a suprafeţei Pământului, care nu trebuie însă confundată cu aceea în care prima podoabă vegetală a planetei noastre, trupurile gigantice ale animalelor de uscat dispărute, că şi făpturile *pelagice*[77] ale unui trecut haotic şi-au aflat mormântul în scoarţa terestră pe cale de solidificare.

Ieşirea cea mai nordică a cataractelor atrage atenţia prin aşa-numitele imagini naturale ale Soarelui şi Lunii. Stânca Keri pe care am menţionat-o de mai multe ori îşi trage numele. de la o pată albă ce străluceşte până departe şi în care indienii pretind să găsească o asemănare izbitoare cu discul plin al Lunii. În ceea ce mă priveşte, mi-am putut escalada acest perete de stâncă abrupt; dar pata albă este, probabil, un nodul imens de cuarţ pe care-l formează, în granitul negru cenuşiu, *filoanele* îngrămădite. Faţă în faţă cu Keri, pe dealul geamăn, bazaltiform, al insulei Uivitari, indienii îţi arată cu admiraţie misterioasă, un disc asemănător, pe care-l venerează ca pe o imagine a Soarelui, Camosi. Poate că la această denumire a contribuit poziţia geografică a celor două stânci; căci am găsit realmente Keri orientată spre apus şi Camosi, spre răsărit. Filologii care se ocupă de etimologie au pretins să recunoască la cuvântul american Camosi o anumită asemănare cu Camosh, numele Soarelui într-unul din dialectele feniciene, cu Apollo Chemeus sau Belphegor şi Amun.

Cataractele de la Mai pures nu se compun, precum cascada înaltă de 140 de picioare a Niagarei, dintr-o unică prăbuşire a unei mari mase de apă. Ele nu sunt nici defileuri fluviale, trecători, prin care fluviul îşi face loc cu

77 Totalitatea organismelor care trăiesc libere în apele din lacuri, mări şi oceane, situate deasupra zonelor de fund.

viteză sporită, ca Pongo la Manseriche, în fluviul Amazon. Cataractele de la Mai pures se prezintă sub forma a nenumărate căderi de apă mărunte, care se succed în şir ca nişte trepte. Raudalul (aşa numesc spaniolii acest gen de cascadă), este alcătuit dintr-un arhipelag de insule şi stânci abrupte, care îngustează într-atât albia râului, lată de 8.000 de picioare, încât adesea nu rămâne decât o porţiune navigabilă largă de abia 20 de picioare. Partea estică este actualmente mult mai inaccesibilă şi mai periculoasă decât cea vestică.

La vărsarea râului Cameji, mărfurile sunt descărcate pentru ca ambarcaţiunea goală sau piragua, cum i se spune aici, să fie condusă de indieni buni cunoscători ai Raudalului până la gurile Tuparroului, unde primejdia este socotită ca şi învinsă. Când stâncile izolate sau treptele (fiecare îşi are propriul său nume) nu sunt mai înalte de 2 – 3 picioare, indigenii îndrăznesc să coboare cu canoe. Dacă se călătoreşte însă în susul fluviului, ei înoată în faţa bărcii, înfăşoară, după multe eforturi zadarnice, o funie în jurul vârfului stâncii care răsare din viitoare şi o trag în sus cu ajutorul ei. În timpul acestei munci anevoioase, barca se umple adesea cu apă până la margine sau se răstoarnă.

Uneori, şi numai această situaţie îi îngrijorează pe indieni, canoele se sfarmă de stâncă. Cu trupurile însângerate, piloţii încearcă atunci să se smulgă din vârtej şi să ajungă la mal înotând. Acolo unde treptele sunt foarte înalte, unde zidul de piatră se întinde pe toată lăţimea albiei, barca uşoară este adusă pe uscat, pe malul apropiat şi târâtă o bucată de drum pe crengi puse dedesubt ca pe nişte tăvălugi.

Treptele cele mai temute şi cele mai dificile sunt Purimarimi şi Manimi. Ele sunt înalte de nouă picioare. Am stabilit, spre mirarea mea, prin măsurători barometrice –

din pricina inaccesibilităţii locului şi a aerului viciat şi plin de nenumărate moschite un nivelment geodezic nu poate fi efectuat – că toată panta raudalului, de la gura râului Cameji şi până la aceea a Tuparroului nu e nici măcar de 28 până la 30 de picioare. Spun „spre mirarea mea” căci de aici rezultă că vuietul îngrozitor şi spumegarea sălbatică a râului sunt o consecinţă a îngustării albiei prin nenumăratele stânci şi insule, o consecinţă a contra-curentului, pe care-l generează forma şi poziţia maselor de piatră. De adevărul acestei afirmaţii asupra înălţimii reduse a întregii căderi de apă te poţi convinge cel mai bine coborând din satul Mai pures peste stânca Manimi spre albia râului.

Aici este locul ele unde ţi *se* oferă o privelişte magnifică. Dintr-odată ochiului i se prezintă o suprafaţă învolburată lungă de câteva mile. Mase de stâncă, negre ca fierul, se ridică din ea sub forma unor ruine şi castele. Fiecare insulă, fiecare piatră este împodobită cu arbori de pădarje ce se înalţă luxuriant.

O ceaţă densă pluteşte veşnic pe deasupra oglinzii apei. Prin norul de spumă aburind străbat vârfurile palmierilor impunători. Când raza purpurie a soarelui care apune se refractă în negura umedă, se produce o vrajă optică. Arcuri colorate pier şi renasc. Un joc al vânturilor face ca imaginea eterică să freamăte.

De jur-împrejur, apele şiroinde ale perioadei îndelungate de ploaie, au adunat pe stânca golaşă insule de cernoziom. Împodobite cu melastome şi drosere, cu mimoze micuţe purtând frunze argintii şi cu ferigi, ele alcătuiesc răzoare, chiar pe piatra goală. Ele evocă europeanului acele grupe de plante pe care locuitorii Alpilor le numesc courtils; blocuri de granit înveşmântate cu flori, care răsar singuratice din gheţarii savoiarzi.

În depărtările albastre ochiul se opreşte asupra

lanţului muntos Cunavano, o coamă întinsă în lung care se sfârşeşte îndesat într-un trunchi de con. Pe acesta din urmă – numele său indian este Calitamini – i-am văzut în timpul apusului, arzând ca într-o vâlvătaie roşiatică. Fenomenul se repetă zilnic. Nimeni n-a fost vreodată în apropierea acestor munţi. Poate că strălucirea provine de la micaşistul care reflectă lumina. În cele cinci zile pe care le-am petrecut în apropierea cataractelor, impresionant era că noaptea zgomotul fluviului furibund se auzea de trei ori mai puternic decât ziua. Acelaşi fenomen se observă la toate căderile de apă europene. Care poate fi cauza, într-o pustietate unde nimic nu întrerupe liniştea naturii? Probabil că acei curenţi de aer cald, ascendenţi, care printr-un amestec neuniform al mediului elastic împiedică propagarea sunetului, refractă în fel şi chip undele sonore şi încetează în timpul răcirii nocturne a scoarţei Pământului.

Indienii ne arătară urmele unei roţi de căruţă. Ei vorbesc cu admiraţie despre animalele cornute (boi), care, pe vremea când iezuiţii se îndeletniceau aici cu opera lor de convertire, trăgeau, canoele aşezate pp căruţe pe malul stâng al Orinocului de la gura râului Cameji/până la acea a Tupa-roului. Pe atunci, ambarcaţiile rămâneau încărcate şi – nu se uzau ca acum prin neîncetatele eşuări şi prin târâr, ea pe stâncile dure.

Planul de situaţie al regiunii înconjurătoare, pe care l-am întocmit, arată că se poate deschide un canal chiar şi de la Cameji la Tuparro. Valea prin care curg acele pâraie Tx>gate în apă este uşor aplatizată. Canalul, a cărui executare am propus-o guvernatorului general al Venezuelei, ar putea să facă de prisos vechea şi periculoasa albie şi să devină un braţ lateral navigabil al râului.

Raudalul de la Atures se aseamănă cu raudalul de la

Mai pures: ca şi acesta, el este o lume de insule printre care se strecoară fluviul pe o lungime de 3 – 4.000 toises (5 800 – 7 800 m.), un crâng de palmieri ce se iveşte din mijlocul oglinzii spumoase a apei. Cele mai periculoase trepte ale cataractelor se află între insulele Avagurişi Jevariveni, între Suripamana şi Uitapuri.

Când noi, adică Bonplahd şi cu mine, ne-am înapoiat de pe malul lui Rio ISfegro, am îndrăznit să traversăm ultima jumătate, cea inferioară, a raudalului de la Atures într-o canoe încărcată. De câteva ori ne-am dat jos pe stâncile care leagă, ca nişte stăvilare, insulă cu insulă.

— Apele se prăbuşesc peste diguri sau pătrund cu vuiet surd în interiorul acestora. Porţiuni întregi ale albiei sunt adesea secate, deoarece fluviul îşi croieşte un drum prin canale subterane. Aici îşi fac cuibul găinile de stâncă (*Pipra rupicola*) galbene-aurii, unele dintre cele mai frumoase păsări ale tropicelor, cu coroană de pene dublă, mişcătoare, La fel de belicoase ca şi cocoşul domestic din India.

În raudalul de la Canucari, digul de piatră este format din sfere de granit îngrămădite. Ne-am târât acolo, în interiorul unei peşteri ai cărei pereţi erau acoperiţi cu konferve, cu byssus sclipitor. Fluviul mugea sus, deasupra capetelor noastre cu un zgomot înspăimântător. Întâmplător am avut prilejul să admirăm mai mult timp decât am fi dorit acest grandios spectacol al naturii. Indienii ne părăsiseră în mijlocul ascadei. Barca trebuia să înconjoare o insulă îngustă, pentru ca după un lung ocol, să ne ia din nou la bord la capătul de jos ăl acesteia. Am aşteptat o oră şi jumătate într-o groaznică* ploaie cu furtună. Se lăsase noaptea; căutam zadarnic adăpost printre masele abrupte de granit. Micile maimuţe pe care le căram cu noi de luni de zile în cuşti împletite ademeneau prin strigătele lor tânguitoare crocodilii, a

căror mărime şi culoare plumburie vădeau o vârstă respectabilă. N-aş aminti acest lucru atât de obişnuit pe Orinoco, dacă indienii nu ne-ar fi asigurat că în cataracte nu fusese văzut niciodată un crocodil; mai mult, bizuindune pe afirmaţiile lor, îndrăznisem de câteva ori să ne scăldăm în această porţiune a râului.

Între timp, teama că vom fi siliţi să ne petrecem lunga poapte tropicală în mijlocul randalului, trezi, uzi până la piele şi asurziţi de tunetul căderii de apă, creştea cu fiecare clipă, până ce apărură indienii şi barca noastră. Piloţii fuseseră nevoiţi să caute, în labirintul de canale, un drum mai accesibil.

La intrarea sudică a raudalului Atures, pe malul drept ai râului, se află peştera de la Ataruipe, temută de către indieni. Ţinutul din jur oferă o privelişte măreaţă şi sobră, care o face să se preteze la funeralii naţionale. Te caţeri anevoie pe un perete de granit abrupt, complet dezgolit şi nu fără pericolul de a te rostogoli la mare adâncime. Ar fi aproape cu neputinţă să-ţi sprijini piciorul pe suprafaţa netedă, dacă din stâncă n-ar ieşi, sfidând muşcătura timpului, cristale de feldspat1 lungi de câţiva ţoli.

De îndată ce ai ajuns pe vârful rotund, eşti surprins de vederea largă asupra regiunii învecinate. Din albia clocotitoare suie coline împodobite cu păduri. De partea cealaltă a fluviului, dincolo de malul apusean, privirea se odihneşte pe necuprinsele câmpii ale Letei. Adunându-se ca nişte nori ameninţători, la orizont apar munţii Umană. Aşa arată depărtarea; dar prin apropiere, totul e pustiu şi strâmt. Prin valea adânc brăzdată planează vulturul solitar şi caprimulgii[78]cror\cănitori. Umbra lor efemeră se

78 Alumosilicaţi do potasiu, sodiu şi calciu, de culoare deschisă, constituenţi de bază ai rocilor eruptive şi foarte frecvenţi în unele roci metamorfice şi sedimentare.

furişează de-a lungul zidului de stâncă golaş. Această căldare este mărginită de munţi, ale căror piscuri rotunjite poartă imense sfere de granit. Diametrul acestor sfere este de 40 până la 50 de picioare. Ele par să se reazirile doar într-un singur punct, ca şi cum la cea mai slabă cutremurare a solului s-ar rostogoli la vale. Porţiunea posterioare a văii stâncoase este acoperită cu un desiş de foioase. Pe acest loc umbros se deschide peştera de la Ataruipe; de fapt nici nu este o peşteră, ci 6 boltă, o stâncă mult ieşită în afară, o cavitate, pe care a ros-o apa, ajungând cândva la ea. Acest loc este mormântul unui trib nimicit. Am numărat aproape 600 de schelete bine păstrate în tot atâtea coşuri împletite din cozi de frunze de palmier. Aceste-coşuri, pe care indienii le numesc mapire, formează un fel de saci pătraţi, care, în funcţie de vârsta" decedatului, sunt de diferite mărimi. Până şi nou-născuţii au un mapire propriu. Scheletele sunt atât de complete, încât; nu lipseşte nicio coastă, nicio falangă.

Oasele sunt preparate în trei feluri; în parte decolorate, în parte vopsite în roşu cu onoto, pigmentul plantei *Bixa Orellana*, în parte învelite, ca nişte mumii, în frunze de pisang, printre răşini parfumate. Indienii susţin că omul abia decedat este îngropat pentru câteva luni în pământ umed, fapt care face să dispară încetul cu încetul, carnea muşchilor; apoi este scos şi, cu ajutorul unei pietre ascuţite, resturile de carne sunt răzuite de pe oase. Acest obicei ar mai fi practicat în Guyana de multe triburi. Pe lângă mapire (coşuri), se mai găsesc şi urne de lut pe jumătate arse, tare par să conţină osemintele unor familii întregi.

Urnele mai mari sunt înalte de 3 picioare şi lungi de 51, 2 picioare; ele au o formă ovală plăcută, sunt verzui, eu minere în chip de crocodili sau de şerpi şi împodobite, la marginea superioară, cu ornamente sinuoase, şi

întortocheate. Aceste ornamente sunt foarte asemănătoare cu acelea care acoperă pereţii palatului mexican de la Mitla. Le găsim în toate zonele, pe diferitele trepte ale culturii omeneşti: la greci şi romani, pe scuturile tahitienilor şi ale altor locuitori ai Mării Sudului, peste tot unde ochiul este dezmierdat de repetarea ritmică a formelor proporţionate. Cauzele acestor asemănări se bizuie mai degrabă, aşa cum am arătat în altă parte, pe considerente psihice, pe xiatura, intimă a aptitudinii noastre spirituale, decât ar dovedi o identitate a obârşiei şi străvechi relaţii între popoare.

— Tălmaciul nostru-nu a putut să ne dea informaţii certe asupra vârstei acestor vase. Cele mai multe schelete însă păreau să nu aibă o vechime mai mare de o sută. de ani. Printre indienii Guareka circulă legenda potrivit căreia vitejii aturi, încolţiţi de caribii antropofagi, s-ar fi refugiat pe stâncile cataractelor; un lăcaş trist, în care tribul încolţit a pierit odată cu liittbă sa. În partea cea mai puţin accesibilă a raudalului se află morminte asemănătoare, probat: îl că ultima familie a aturilor a dispărut abia târziu. Căci la Mai pures – ceea ce este ciudat – mai trăieşte un papagal bătrân despre care indienii afirmă că nu poate fi înţeles, deoarece vm-beşte limba aturilor.

Am părăsit peştera la căderea nopţii, după ce adunaserăm, spre marea supărare a ghizilor noştri, câteva cranii şi scheletul complet al unui bărbat de vârstă înaintată. Unul din aceste cranii a fost reprodus de Blumenbach[79] în excelenta sa lucrare craniologică. Scheletul însă, ca şi o mare parte a colecţiilor noastre de ştiinţe naturale, mai ales a celor entomolegice, s-au prăpădit într-un naufragiu pe coasta africană care a costat viaţa prietenului şi tovarăşului nostru de drum de

79 Johann Friedrich Blumenbach (1752—1840), medic şi naturalist german, unul dintre creatorii antropologiei.

odinioară, a tânărului călugăr franciscan, Juan Gonzaiez.

Ca şi când am fi presimţit această pierdere dureroasă, ne. Îndepărtasem de mormântul tribului dispărut într-o-stare de spirit sumbră. Era una dintre nopţile senine şi răcoroase, atât de obişnuite la cele două tropice. Discul Lunii stătea sus, la zenit, înconjurat de cercuri multicolore. EU lumina tivul aburului ce acoperea cu contururi precise, ca un nor, râul clocotitor. Nenumărate insecte îşân aruncau lumina roşiatică, fosforescentă, spre solul acoperit de iarbă. Pământul se aprindea de la acest foc viu, ca şi cum bolta înstelată ar fi coborât pe câmpii. Bignonii căţărătoare, vanilia aromată şi banisterii cu flori galbene împodobeau intrarea grotei. Deasupra mormântului foşneau vârfurile palmierilor.

Aşa se pierd generaţiile de oameni, se stinge faima vrednică ele laudă a popoarelor. Dar când orice floare a spiritului, când în furtuna timpului operele artei creatoare se spulberă, veşnic răsare din pântecele Pământului viaţă nouă. Neostenită, natura procreatoare îşi deschide mugurii, fără să-i pese dacă omul nechibzuit – o gintă nicicând împăcată – striveşte cu piciorul fructul ce se pârguieşte.

PRIVELIŞTI DIN CORDILIERI

(fragmente)

Traducere de Cornelia Gkeorghiu

Alexander von Ilumboldt SITES DES CORDILLÈRES

el!

MONUMENTS DES PEUPLES INDIGÈNES DE L’AMÉRIQUE

L. Guérin et Cie., Editeurs, Paris, 1869

INTRODUCERE

Am adunat în această lucrare tot ce se referă la primele progrese în artă ale popoarelor băştii naşe din America.

La începutul cuceririi Americii atenţia Europei era în mod special fixată asupra construcţiilor uriaşe de la Cuzco, asupra marilor şosele trasate în centrul Corduierilor, asupra piramidelor în trepte, cultului şi scrierii simbolice a mexicanilor. Împrejurimile portului Jackson, în Noua Olandă şi insula Otahiti n-au fost atât de des desscrise în zilele noastre pe cât erau odinioară alte regiuni din Mexic şi Perú. Trebuie să fi păşit pe meleagurile acelea pentru a aprecia acea naivitate, acea culoare locală care caracterizează relatările primilor călători spanioli. Citind lucrările lor regreţi că nu sunt însoţite de ilustraţii care să dea o idee exactă despre atâtea monumente distruse de fanatism sau căzute în ruină datorită unei nepăsări vinovate.

Entuziasmul cu care. s-au pornit cercetările asupra Americii a scăzut încă de la începutul secolului al XVII-lea; coloniile spaniole, care cuprindeau singurele regiuni locuite odinioară de popoare civilizate, erau interzise naţiunilor străine, iar când abatele Clavâgero şi-a publicat în Italia lucrarea Histoire aneienne du Mexique, au fost considerate ca foarte îndoielnice faptele atestate de o sumedenie de martori oculari, deseori duşmanindu-se unul pe celălalt. Scriitori celebri izbiţi mai mult de contraste decât de armonia naturii s-au complăcut în a zugrăvi America întreagă ca o ţară mlăştinoasă, potrivnică înmulţirii animalelor şi locuită din nou de hoarde tot atât de puţin civilizate ca şi locţiitorii din Marea de sud. În cercetările istorice asupra Americiii un scepticism absolut se substituise unei critici sănătoase. Descrierile declamatorii ale lui Solis şi ale altor câţiva scriitori care nici nu părăsiseră vreodată Europa, erau confundate cu relatările simple şi adevărate ale primilor călători; părea că este de datoria oricărui om înţelept să conteste tot ce fusese luat în seamă de către misionari.

De la sfârşitul secolului al XVIII-lea ş-a produs o fericită schimbare în felul de a considera tivr lizaţia popoarelor şi cauzele care stăvilesc sau favorizează progresul. Am învăţat să cunoaştem naţiuni ale căror moravuri, instituţii şi arte se deosebesc de cele ale grecilor şi romanilor aproape tot atât pe cât diferă jormele primitive ale animalelor dispărute de cele ale speciilor care fac obiectul istoriei naturale descriptive. Societatea din Calcutta a răspândit o lumină vie asupra istoriei popoarelor din Asia. Monumentele Egiptului, descrise în zilele noastre cu o exactitate admirabilă, au fost comparatecu monumentele ţărilor celor mai îndepărtate şi cercetările mele privind popoarele băştinaşe ale Americii au apărut într-o epocă în care nu se lua în seamă tot ce se îndepărta de stilul în care grecii ne-au lăsat modele de neimitat.

Mi-am propus, în descrierea monumentelor America, să păstrez o medie echitabilă între celejdouă căi urmate de savanţii care au făcut cercetări asupra monumentelor, limbilor şi tradiţiilor popoarelor. Unii, plecând de la ipoteze strălucite, dar întemeiate pe baze puţin solide, au tras concluzii din câtevk fapte izolate. Ei au văzut în America unele colonii chinezeşti şi egiptene; au recunoscut acolo dialecte deltice şi alfabetul fenicienilor. Când încă nu se ştia dacă oscii, goţii sau celţii sunt popoare venite din Asia, ei voiau să se pronunţe asupra originii tuturor hoardelor de pe continentul nou. Alţi savanţi au acumulat materiale fără să ajungă la nicio concluzie, metodă sterilă pentru istoria popoarelor, ca şi în diferitele ramuri ale ştiinţelor naturale. Sper că am avut norocul să evit abaterile pe care le semnalez. Un mic număr de popoare, foarte îndepărtate unele de celelalte, etruscii, egiptenii, tibetanii şi aztecii oferă analogii izbitoare în ceea ce priveşte clădirile lor mistice. Este de datoria istoricului să indice aceste

analogii, la fel de greu de explicat ca şi legăturile care există între limbile sanscrită, persană, greacă şi limbile de origine germanică; dar încercând a generaliza ideile trebuie să ştii să te opreşti acolo unde nu există date precise. După aceste principii voi expune aici rezultatele la care par să ducă cunoştinţele pe care le-am dobândit până în prezint asupra popoarelor băştinaşe din Lumea Nouă.

Examinând cu atenţie constituţia geologică a Americii, reflectând asupra echilibrului fluidelor care sunt răspândite pe suprafaţa pământului, nu se poate admite că noul continent să fi ieşit mai târziu din apă decât cel vechi. Se observă acolo aceeaşi suscesiune de straie pietroase ca în emisfera noastră şi este probabil că în munţii din Perú, graniţele, şisturile micacee sau diferitele formaţiuni de ghips şi de gresie au luat naştere în aceleaşi epoci ca rocile analoge din Alpii Elveţei. Întregul glob pare să fi suferit aceleaşi cataclisme. La o înălţime care o depăşeşte pe aceea a muntelui Mont Blanc se găsesc suspendate, pe creasta Anziior, pietrificaţii de cochilii pelagice. Oase fosile de elefanţi sunt răspândite în regiunile echinoxiale şi ceea ce este foarte remarcabil e că ele nu se găsesc la picioarele palmierilor din câmpiile toride ale Orinocului, ci pe platourile cele mai reci şi cele mai înalte ale Cordilierilor. În Lumea Nouă, ca şi în cea veche, generaţii de specii dispărute au precedat pe acelea care – populează astăzi pământul, apa… – şi văzduhul.

Nimic nu dovedeşte că existenţa omului e mult mai recentă în America decât în celelalte continente. Sub tropice vigoarea vegetaţiei, mărimea fluviilorîşi inundaţiile parţiale au pus puternice oprelişti migraţiunilor de popoare-Ţinuturi vaste din Asia boreală sunt tot atât de slab populate ca şi savanele din Noul Mexic şi din Paraguay şi nu e de loc necesar să presupunem că regiunile cele mai locuite din timpuri îndepărtate ar avea

un număr mai mare de locuitori.

Problema primei populaţii din America ţine tot atât de puţin de resortul istoriei, pe cât ţin problemele legate de originea plantelor şi animalelor şi distribuţia germenilor organici de resortul ştiinţelor naturale. Începând cu epocile cele mai îndepărtate, istoria ne arată aproape toate părţile globului ocupate de oameni care se ared băştinaşii locurilor pentru că nu-şi cunosc filiaţiunea. În mijlocul marelui număr de popoare care s-au succedat, care s-au amestecat unul cu altul, este imposibil să se recunoască cu exactitate elementul de bază al populaţiei, acea pătură primitivă dincolo de care începe domeniul tradiţiilor cosmogonice.

Naţiunile Americii, cu excepţia acelora care se învecinează cu cercul polar, formează o singură rasă caracterizată prin conformaţia craniului, culoarea pielii, extrema raritate a bărbii şi părul neted şi lucios. Rasa americană are legături foarte sensibile cu aceea a popoarelor mongole care cuprinde descendenţii Hiong-nuilor cunoscuţi odinioară sub numele de huni, calcaşi, calmuci şi buinaţi. Observaţii recente au dovedit chiar că nu nitmai locuitorii din Alaska dar şi mai multe populaţii din America meridională indică – prin caracterele osteologice ale capului – o trecere de la rasa americană la cea mongolă. Studii mai aprofundate asupra oamenilor bruni din Africa şi a roiului de populaţii care locuiesc în interiorul şi nord-estul Asiei, pe care călătorii îi desemnează în mod vag sub numele de tătari şi teiuzi, vor arăta că rasele caucaziană, mongolă, americană şi neagră par mai puţin izolate şi se va recunoaşte în această mare familie a genului uman un singur tip organic, modificat datorită unor circumstanţe care, poate, ne vor rămâne necunoscute pentru totdeauna.

Cu toate că popoarele băştinaşe ale noului continent

sunt unite prin raporturi intime, ele oferă, prin trăsăturile lor mobile, prin tenul lor mai mult sau mai puţin bronzat şi prin înălţimea taliei, diferenţe tot atât de marcante ca şi arabii, perşii şi slavii care aparţin cu toţii rasei caucaziene. Hoardele care parcurg câmpiile toride ale regiunilor echinoxiale nu au totuşi pielea de culoare mai închisă decât popoarele de la munte sau decât cele care locuiesc în zona temperată; fie că în speţa umană, ca şi la cea mai mare parte a animalelor, există o anumită epocă în viaţa organică dincolo de care influenţa climei şi a hranei este aproape nulă, fie că deviaţia tipului primitiv nu devine sensibilă decât după un lung şir de secole. De altminteri, totul concură spre a dovedi că americanii, precum şi popoarele de rasă mongolă, au o supleţe de organizare mai redusă decât celelalte naţiuni din Asia şi Europa.

Rasa americană, cea mai puţin numeroasă dintre toate, ocupă totuşi spaţiul cel mai mare pe glob. Ea se întinde peste ambele emisfere de la latitudinea de 68 de grade nord până la latitudinea de 55 de grade sud. Este singura din toate rasele care şi-a fixat sălaşul în şesurile toride din vecinătatea Oceanului, ca şi pe coamele munţilor, unde se ridică până la înălţimi. care depăşesc cu 389 metri, vârful Tenerifa.

Numărul de graiuri care deosebesc diferitele populaţii băştinaşe pafe chiar mai considerabil în America decât în Africci, unde, după cercetările lui Sectzen şi ale lui Vater, ar exista peste o sută patruzeci. Sub acest raport, America întreagă seamănă cu Caucazul, cu Italia înainte de cucerirea romanilor, cu Asia Mică pe vremea când aceasta număra, pe o întindere mică de teren, cilicieni de rasă semitică, frigieni de origine tracă, lidieni şi celţi. Configuraţia solului, abundenţa vegetaţiei, teama pe care o au populaţiile muntene de sub tropic de a se expune căldurilor de la şes, împiedică adesea comunicaţiile şi

contribuie prin aceasta la surprinzătoarea varietate a limbilor americane. De altfel se observă că această varietate este mai mică în savanele şi în pădurile din nord, pe care vânătorii le pot parcurge în voie, pe malurite marilor râuri, de-a lungul coastelor Oceanului şi pretutindeni unde incaşii şi-au întins teocraţia prin forţa armelor. Pe măsură ce pătrundem în labirintul idiomurilor americane, recunoaştem că mai multe dinife ele pot fi grupate pe familii, în timp ce foarte multe rămân izolate, ca de pildă, limba bască printre limbile europene şi japoneza printre limbile asiatice. Această izolare nu e poate decât aparentă şi suntem îndreptăţiţi să presupunem că limbile, care par să reziste oricărei clasificări etnografice, au totuşi raporturi fie cu altele care s-au stins de mult, fie cu idiomurile unor popoare pe care călătorii nu le-au vizitat încă.

Majoritatea limbilor americane, chiar cele ale căror grupe diferă între ele, ca şi limbile de origine germanică, celtică şi slavă, oferă oarecare analogie în ansamblul alcătuirii lor, de exemplu: în complicaţiile formelor gramaticale, în modificările pe care le suferă verbul dupq, natura regimului său şi după numărul particulelor aditive (sufixe şi prefixe). Această tendinţă, uniformă a idiomurilor revelă dacă nu o origine comună, cel puţin o analogie extremă în dispoziţiile intelectuale ale popoarelor americane, din Groenlanda până la ţinutul Magellan.

Cercetări făcute cu o atenţie extremă şi după o metodă care nu era urmărită odinioară, în stridiile etimologice, au dovedit că există un număr mic de cuvinte comune limbilor din cele două continente. În 83 de limbi americane, examinate de Darton şi Vater, au fost recunoscute aproximativ 170 de asemenea cuvinte ale căror rădăcini par să fie aceleaşi; şi este uşor să ne convingem că această analogie nu este întâmplătoare, că

ea rezidă numai în armonia imitativă său în acea egalitate de conformaţie a organelor; care fac aproape identice primele sunete articulate ale copiilor. La 170 de cuvinte care au legături între ele9 există trei cincimi care amintesc limbile manciură, tunghiză, mongolă şisamoedă şi două cincimi teare amintesc limbile celtice, teiuda, basca, copta şi congoleza. Aceste cuvinte au fost găsite comparând totalitatea limbilor americane cu totalitatea limbilor din Lumea Veche; căci penă în prezent nu se cunoştea din America niciun idiom care să fie legat mgi mult decât celelalte de unul din numeroasele grupuri de limbi asiatice, africane sau europene. Ceea ce unii savanţi, influenţaţi de unele teorii abstracte, ay afirmat despre pretinsa sărăcie a tuturor limbilor americane şi despre extrema imperfecţiune a sistemului lor de gândife este tot atât de hazardat ca şi aserţiunile emise despre slăbiciunea şi stupiditatea speţei umane în noul continent, despre degenerarea plantelor şi a animalelor care au fost aduse dintr-o emisferă într-alta. Câteva idiomuri, care azi nu aparţin decât unor popoare barbare, par să fie rămăşiţele unor lirybi bogate, flexibile, care dovedesc o cultură avansată. Nu vom discuta aici dacă starea primitivă a speţei umane a fost o stare de abrutizare sau dacă hoardele sălbatice se trag din popoare ale căror facultăţi intelectuale, ca şi limbile în care se reflectă aceste facultăţi, erau Za fel de dezvoltate; vom reaminti numai că puţinul pe care-l cunoaştem din istoria americanilor tinde să doveclească faptul că triburile ale căror migraţii s-au efectuat de la nord spre sud prezentau în ţinuturile cele mai de nord această varietate de idiomuri pe care azi le găsim în zona toridă. De aici se poate conchide, prin analogie, că ramificaţia sau, pentru a folosi o expresie independentă de orice sistem, că multiplicitatea limbilor este un fenomen foarte vechi. Se prea poate că cele pe

care le numim americane să nu aparţină mai mult America decât aparţin Europei maghiara, sau teiuda, sau finlandeza.

N-am, putea tăgădui că această comparaţie între idiomurile celor două continente n-a dus încă la rezultate generale, şi nu trebuie pierdută speranţa că acest studiu va deveni mai fructuos, când agerimea savanţilor se va putea exercita asupra unui volum mai mare de material.

Câte limbi există în America şi Asia Centrală şi orientală ăl căror mecanism este încă tot atât de necunoscut ca acel al limbilor tireniene, osce şi săbine! Printre popoarele care au dispărut în Lumea Veche există poate unele, din care câteva triburi mai puţin numeroase, s-au consemnt în vastele solitudini ale Americii.

Dacă limbile nu dovedesc decât precar vechea Ugătură dintre cele două* lumi, această comunicaţie se manifestă neîndoielnic în cosmogonii, monumente, hieroglife şi instituţii ale popoarelor din America şi din Asia. Îndrăznesc să sper că cele ce urmează vor justifica această aserţiune, adăugând câteva dovez (noi la cele cunoscute mai de mult. Am căutat să deosebesc, cu grijă, ceea ce indică o origine comună de ceea ce este rezultatul situaţiei analoage în care se găsesc popoarelecând starea lor socială începe să se* îmbunătăţească.

Până în prezent a fost imposibil să se indice epoca de comunicaţii între locuitorii celor două lumi; ar fi temerar să se desemneze grupul de popoare din vechiul continent cu care toltecii, aztecii, muyscii sau peruvienii prezintă cele mai multe înrudiri, deoarece aceste legături se manifestă în tradiţii, monumente şi obiceiuri care poate sunt anterioare diviziunii actuale a asiaticilor în mongoli, hinduşi, tunguşi şi chinezi.

La descoperirea Lumii Noi, sau, mai bine-zis, după prima invazie a spaniolilor, popoarele americane cele mai

înaintate în cultură erau popoarele de la munte. Oamenii născuţi la şes, în clime temperate, au mers de-a lungul Cordilierilor care se înalţă pe măsură ce se apropie de ecuator. Ei găseau în aceste regiuni înalte o climă şi o vegetaţie care semănau cu cele din patria lor.

Facultăţile se dezvoltă mai uşor acolo unde omul, stabilit pe un sol mai puţin fertil şi silit să lupte împotriva obstacolelor pe care i le opune natura, nu este învins de această luptă prelungită. În Caucaz şi în Asia Centrală, munţii arizi oferă popoarelor libere şi barbare, un refugiu. În partea echinoxială a Americii unde savanele totdeauna verzi sunt suspendate deasupra zonei norilor, nu s-au găsit popoare cultivate decât în sânul Cordilierilor: primele lor progrese pe tărâmul artelor erau tot atât de vechi ca şi forma lor bizară de Guvernământ atât de puţin favorabilă libertăţii individuale.

Noid continent, la fel-cu Asia şi Africa, prezintă mai multe centre de civilizaţie primitură ale căror raporturi mutuale nu le cunoaştem, ca acele de la Meroe, din Tibet şi din China. Mexicul îşi primeşte cultura dintr-o ţară situată spre nord; în America, meridională, marile edificii de la

Tiahuanaco au servit drept modele monumentelor pe care incaşii le-au ridicat la Cuzco. În mijlocul vastelor câmpii din nordul Canadei, în Florida şi în deşertul mărginit de Orinoco, Cassiquiare şi Guainia, diguri de o lungime considerabilă, arme de bronz şi pietre sculptate revelă că aici, chiar în aceste ţinuturi străbătute azi de hoardele de vânători sălbatici, au locuit odinioară popoare harnice şi îndemânatice.

Distribuţia inegală a animalelor pe glob a exercitat o mare influenţă asupra sorţii naţiunilor şi asupra înaintării lor mai mult sau mai puţin rapide spre civilizaţie. Pe vechiul continent, viaţa pastorală formează trecerea de la

viaţa de popor vânător la aceea de popor agricol. Rumegătoarele, atât de uşor de aclimatizat în toate zonele, l-au urmat pe negrul african, ca şi pe mongol, pe malaez şi pe omul din Caucaz. Cu toate că multe animale şi un număr mai mare de planteH sunt comune părţilor celor mai septentrionăle ale celor două lumi, America nu prezintă totuşi, în familia bovinelor, decât bizonul şi boul muşcat, două animale greu de îmblânzit şi ale. căror femele dau puţin lapte, cu toată bogăţia păşunilor. Vânătorul american nu era pregătit pentru agricultură din cauza muncii cu turmele şi a obişnuinţei vieţii pastorale. Niciodată un locuitor al Anzilor n-a fost ispitit să mulgă o la măr o alpacană sau o guanaco. Laptele era odinioară o hrană necunoscută popoarelor Americii, ca şi unora din Asia orientală.

Nicăieri nu s-a văzut ca un sălbatic, liber şi rătăcitor prin pădurile zonei temperate, să abandoneze, nesilit de nimeni, viaţa de vânător pentru a trece la viaţa agricolă. Această trecere, cea mai grea şi cea mai însemnată din istoria societăţilor umane, nu poate avea loc decât prin forţa împrejurărilor.

Când, după îndepărtate migraţiuni, hoardele vânătorilor, împinse de alte hoarde războinice ajung în câmpiile zonei ecuatoriale, desimea pădurilor şi o vegetaţie bogată îi fde să-şi schimbe obiceiurile şi caracterul. Există ţinuturi între Orinoco, Ucayali şi râul Amazon, Unde omul nu găseşte, ca spaţiu liber, decât nuri şi lacuri. Stabilite pe malul fluviilor, triburile cele mai sălbatice îşi înconjoară colibele cu bananieri, jatropha şi alte plante alimentare.

Niciun fapt istoric, nicio tradiţie nu leagă naţiunile Americii meridionale de cele care trăiesc la nord de istmul de Panamá. Analele imperiului mexican datează, pare-se, din secolul al VI-lea e.n. Se găsesc notate în ele epocile de

migraţii, cauzele care le-au generat, numele şefilor ieşiţi din familia ilustră Citin care, din regiunile necunoscute Aztlan şi Teocolhuacan, au condus popoarele septentrionale în şesurile Anahuac. Întemeierea oraşului Tenochtitlan ca şi a Romei, s-a petrecut în timpurile eroice; şi numai din secolul al XII-lea analele aztece, asemănătoare celor ale chinezilor şi tilchanilor, raportează, aproape fără întrerupere, despre sărbătorile seculare, despre genealogia regilor, tributurile impuse învinşilor, întemeierea oraşelor, fenomenele cereşti şi până, la cele mai mărunte evenimente care au influenţai starea societăţilor în devenire.

Cu toate că tradiţiile nu indică nicio legătură directă între popoarele celor două Americi, istoria lor ne furnizează, totuşi, analogii izbitoare în revoluţiile politice şi religioase, în urma cărora s-a format civilizaţia aztecă, muyscasă şi peruviană.

Oameni bărboşi şi mai puţin bronzaţi decât băştinaşii din Anahuac, Cundinamarca şi de pe platoul Cuzco se nasc fără să se poată indica locul unde s-au născut. Mari preoţi şi legislatori, prieteni ai păcii aş ai artelor pe care le sprijină, ei schimbă dintr-odată starea popoarelor care-i întâmpină cu veneraţie. Quetzalcoatl, Bochica şi

Manco-Capac sunt râumele sacre ale acestor fiinţe misterioase. Quetzalcoatl înveşmântat în negru, în haina sacerdotală, vine la Panuca pe ţărmurile golfului hlexic; Bochica, un adevărat Buda al muyscaşilor, se arată pe podişurile Bogoiei, unde vine din savanele situate la răsărit de Cordilieri. Istoria acestor legislatori, pe care am încercat s-o dezvolt în prezenta lucrare, este plină de minuni, de ficţiuni religioase şi de acele trăsături care dezvăluie un sens alegoric. Unii savanţi au crezut că pot recunoaşte în aceşti străini, europeni naufragiaţi sau coborâtori ai acelor scandinavi care, încă din secolul al XI-

lea atu vizitat Groenlanda, Terra Nova şi poate chiar Noua Scoţie; dar dacă ne gândim câtuşi de puţin la epoca primelor migraţiuni toltece, instituţiile monastice, simbolurile cultului, la calendar şi la forma monumentelor din Cholula, Sogamozo şi Cuzco, ne dăm seama că nu în noreţul Europei îşi au izvorul codul de legi al lui Quetzalcoatl, Bochica şi Manco-Capac. Totul ne conduce, spre Asia orientală, spre popoarele care au fost în contact cu tibetanii, cu tătarii şamanişti şi cu ainoşii bărboşi din insulele Jesso şi Sahalin.

Folosind în cursul acestor cercetări cuvintele monumente din Lumea Nouă, progres în artele grafice, cultură intelectuală, n-am intenţionat să indic o stare de lucruri care arată ceea ce se numeşte vag o civilizaţie foarte înaintată. Nimic nu e mai greu decât să compari naţiuni care an urmat căi diferite în Evoluţia lor socială. Mexicanii şi peruvienii nu pot fi judecaţi decât după principiile împrumutate din istoria popoarelor pe care studiile noastre ni le amintesc meteu. Ei sunt tot atât de depărtaţi de greci şi de romani, pe cât se apropie de etrusci şi de tibetani. La peruvieni, o guvernare teocrată, cu toate că favorizează progresul meşteşugurilor, lucrările publice şi tot ceea ce indică, să spunem aşa, o civilizaţie în masă, împiedică dezvoltarea facultăţilor individuale. Im greci, dimpotrivă, înaintea epocii lui Perlele, această dezvoltare atât de liberă şi de rapidă era în contrast cu progresele lente ale civilizaţiei în masă. Imperiul incaşilor semăna cu o mare instituţie monastică, în care fiecărui membru al congregaţiei îi era prescris ceea ce trebuia să facă, pentru binele obştesc. Studiind pe teren aceşti peruvieni care, în decursul secolelor, şi-au păstrat fizionomia naţională, avem prilejul să apreciem, la justa lor valoare, codul legilor lui Manco-Capac şi efectele pe care le-a produs asupra moravurilor şi bunăstării publice. Exista

o situaţie generală prosperă, dar o fericiri individuală precară; mai mult resemnare faţă de decretele suveranului decât dragoste de patrie; o atitudine pasivă fără curaj pentru întreprinderile îndrăzneţe; un spirit de ordin care reglementa minuţios acţiunile cele mai neînsemnate ale vieţii şi niciun orizont în idei, nicio desăvârşire. Instituţiile politice cele mai complicate pe care le prezintă istoria societăţii umane au înăbuşit germenele libertăţii individuale; şi fondatorul imperiului Cuzco, închipuifidu-şi că prin constrângere îi face pe oameni să fie fericiţi, îi redusese la starea de simple maşini. Teocraţia peruviană era, fără îndoială, mai puţin asupritoare decât guvernarea regilor mexicani; dar şi una şi cealaltă au contribuit în a da monumentelor, cultului şi mitologiei ambelor popoare muntene acelaşi aspect morocănos şi sumbru care contrastează cu artele şi farmecul ficţiunilor popoarelor din Grecia.

PRIVIRE GENERA – fefl

Monuijnentele naţiunilor de care suntem despărţiţi printr-un lung interval de secole, pot fixa interesul nostru în două chipuri foarte diferite. Dacă operele de artă care ne-au parvenit aparţin unor popoare cu civilizaţie înaintată, ele trezesc admiraţia noastră prin armonia şi frumuseţea formelor, prin geniul cu care sunt concepute. Bustul lui Alexandru găsit în grădinile din Pisons; ar fi considerat ca o rămăşiţă preţioasă a antichităţii, chiar dacă inscripţia n-ar indica precum că bustul redă trăsăturile învingătorului oraşului, Arbet. O piatră gravată, o medalie din epocile de glorie ale Greciei interesează pe iubitorii de attă prin severitatea stilului, prin desăvârşirea execuţiei, chiandacă nicio legendă, nicio inscripţie nu leagă aceste obiecte de o epocă determinată a istoriei. Acesta este privilegiul obiectelor care au fost zămislite sub cerul Asiei Mici şi al unei părţi din Europa meridională.

Dimpotrivă, monumentele popoarelor care nu au ajuns la un grad înalt de cultură, sau care, fie din motive religioase şi politice, fie prin felulorganizaţiei lor, au apărut mai puţin sensibile la frumuseţea formelor, nu pot fi considerate monumente istorice. Acestora le aparţin de altfel sculpturile izolate, răspândite pe vastele ţinuturi care se întind de la malurile Eufratului până la coastele orientale ale Asiei. Idolii din Tibet şi Industan, cei găsiţi pe platoul central al Mongoliei, atrag. privirile noastre pentru că aruncă lumină asupra vechilor legături între popoare, asupra originii comune a tradiţiilor lor mitologice.

Lucrările cele mai grosolane, formele cele mai bizare, acele blocuri de stâncă sculptate care se impun prin mărimea lor şi prin îndepărtata vechime care li se atribuie; piramidele enorme care descoperă concursul unei mulţimi de muncitori, totul este legat de studiul filosofic al istoriei.

Tot datorită acestei legături merită să fie luate în seamă puţinele fragmente de artă, sau mai degrabă de industrie, ale popoarelor din noul continent. Convins. de acest adevăr, am strâns în cursul călătoriilor mele tot ceea ce o curiozitate activă m-a făcut să descopăr în ţări unde, timp de secole de barbarie, intoleranţa a distrus aproape tot ce ţinea de obiceiurile şi de cultul vechilor locuitori, unde au fost dărâmate edificii fie pentru a scoate piatra, fie pentru a căuta în ele comori ascunse.

Apropierea pe care îmi propun să o fac între lucrările de artă din Mexic şi Perú şi acelea din Lumea Veche va stârni un oarecare interes pentru cercetările mele. Lipsit de orice spirit de sistem, voi indica analogiile care se prezintă în mod firesc, distingând pe acelea care par să dovedească o identitate de rasă, de acelea care probabil nu ţin decât de cauze interioare, de acea asemănare care există la toate popoarele în dezvoltarea facultăţilor lor intelectuale. Trebuie să mă limitez aici la o descriere

succintă a obiectelor. Consecinţele care par să conducă ansamblul monumentelor pe care le descriu nu pot fi discutate decât în relatarea călătoriei mele. Popoarele cărora li se atribuie aceste edificii şi aceste sculpturi care mai există, fizionomia lor şi cunoaşterea obiceiurilor lor vor servi să lămurească istoria migraţiilor lor.

Cercetările privind monumentele ridicate de popoare pe jumătate barbare mai au şi un alt interes, pe care l-am putea numi psihologic: ele oferă ochilor noştri un tablou al mersului uniform şi progresiv al spiritului uman. Operele primilor locuitori ai Mexicului ţin cumpăna între cele ale popoarelor scitice şi monumentele antice din Hindustan. Ce spectacol impunător ne oferă geniul omului, parcurgând spaţiul de la mormintele din Tinian şi statuile din Insula Paştilor, până la monumentele templului mexican din Mitla! Şi de la idolii diformi pe care îi adăpostea acest templu, până la capodoperile dălţii lui Praxitele şi Lysip 5

Să nu ne mire grosolănia stilului şi lipsa de corectitudine a contururilor în operele popoarelor din America. Despărţiţi poate devreme de restul genului uman, rătăcitori într-o ţară unde omul a trebuit să lupte mult timp împotriva unei naturi sălbatice şi mereu agitate, aceste popoare izolate, nu au putut să se dezvolte decât încet. Răsăritul Asiei, apusul şi nordul Europei, ne oferă aceleaşi fenomene. Indicându-le n-am să vorbesc despre cauzele tainice care au contribuit ca germenul artelor frumoase să nu se dezvolte decât pe o foarte mică parte a globului. Câte popoare din vechiul continent au trăit într-un climat analog cu acel al Greciei, înconjurate de tot ce poate impresiona imaginaţia, fără să se ridice la sentimentul frumuseţii formelor, sentiment care n-a dominat în artă decât acolo unde au fost fecundate de geniul grecilor!

Aceste consideraţii sunt suficiente pentru a marca

scopul pe care mi l-am propus prin expunerea sumara a monumentelor americane. Studiul lor poate deveni tot atât de util cât acel al limbilor celor mai imperfecte care interesează nu numai prin analogia lor cu limbile cunoscute, dar şi prin relaţia intimă care există între structura lor şi gradul; de inteligenţă a omului mai mult sau mai puţin îndepărtat de civilizaţie.

Prezentând în unul şi a colaş studiu monumentele popoarelor băştinaşe din America, lucrate într-un mod primitiv şi priveliştile pitoreşti ale ţării muntoase locuite odinioară de aceste popoare, sper că am înmănuncheat obiecte ale căror raporturi n-au scăpat agerimii acelora care se dedică; studiului filosofic al spiritului uman. Cu toate că moravurile popoarelor, dezvoltarea facultăţilor lor intelectuale, caracterul particular imprimat în lucrările lor, depind în acelaşi timp de un mare număr de cauze care nu sunt pur locale, nu ne putem îndoi că climatul, configuraţia solului, fizionomia plantelor, aspectul unei naturi vesele sau sălbatice influenţează progresul artelor şi stilul care distinge producţiile lor. Această influenţă este cu atât mai sensibilă cu cât omul este mai departe de civilizaţie. Ce contrast între* arhitectura unui popor care a trăit în peşteri vaste şi întunecoase şi aceea a; hoardelor mult timp nomade, ale căror monumente îndrăzneţe amintesc de fusul trunchiurilor zvelte ale palmierilor din deşert!

Pentru a cunoaşte bine originea artelor, trebuie studiată natura locului care le-a văzut născându-se. Singurele popoare americane la care găsim monumente remarcabile sunt popoarele de la munte. Izolaţi în regiunea norilor, pe platourile cele mai înalte de pe glob, înconjuraţi de vulcani al căror crater este acoperit de zăpezi eterne, ei par că nu admiră, în singurătatea acestor deşerturi, decât ceea ce izbeşte imaginaţia prin grandoarea maselor. Operele pe care le-au produs poartă

amprenta naturii sălbatice a Cordilierilor.

O parte a acestei lucrări este destinată să facă cunoscute marile scene pe care le prezintă această natură. S-au pictat mai puţin cele care produc un efect pitoresc şi s-au reprezentat exact contururile munţilor, văile ale căror pante sunt brăzdate şi cascadele impunătoare formate de căderea torenţilor. Anzii sunt faţă de lanţul înalt al Alpilor, ceea ce aceştia sunt faţă de lanţul Pirineilor. Tot ce am văzut romantic sau grandios pe malurile Savernei, în Germania septentrională, în munţii Enganeeni, în lanţul central al Europei, pe povârnişul drept al vulcanului Tenerife, totul se găseşte reunit în Cordilierii Lumii Noi. Secole întregi n-ar fi de-ajuns pentru a observa frumuseţile şi pentru a descoperi minunăţiile pe care natura le-a risipit pe o întindere de două mii cinci sute de leghe, de la munţii granitici ai strâmtorii Magellan până la coastele vecine Asiei Orientale. Voi crede că mi-am atins scopul, dacă slabele schiţe pe care le conţine această lucrare vor trezi, la călătorii ştiinţifici şi iubitorii de artă, dorinţa să viziteze regiunile pe care le-am parcurs, pentru a reda cu fidelitate aceste locuri maiestuoase, ce nu pot fi comparate cu cele ale Vechiului Continent.

CATARACTA TEQUENDAMA

Platoul pe care este aşezat oraşul Santa Fé de Bogotá oferă mai multe trăsături asemănătoare cu acel pe care se află lacurile mexicane. Şi unul şi celălalt sunt mai înalte decât acela unde se află mănăstirea de pe muntele Saint-Bernard; primul este la 2650 de metri, al doilea la 2277 de metri deasupra nivelului mării. Valea Mexicului, împrejmuită de un perete circular de munţi porfirici, este acoperită de apă în centrul ei; căci înainte ca europenii să fisăpat canalul Iluhnetoca, niciunul din numeroşii torenţi care se rostogoleau în vale nu găsea vreo portiţă de ieşire. Platoul Bogotá este de asemenea înconjurat de munţi

înalţi/; nivelul perfect al solului său, constituţia sa geologică, forma stâncilor Şuba şi Facatativa care se ridică întocmai ca nişte insuliţă în mijlocul savanelor, totul pare să indice existenţa unui vechi lac. Râul Funzha, numit de obicei Rio de Bogotá, după ce strânge apele văii, îşi croieşte drum printre munţii situaţi la sud-est de oraşul Santa Fé. El părăseşte valea lângă ferma Tequendama, prăvălindu-se printr-o deschizătură strâmtă într-o crăpătură care coboară spre bazinul râului Magdalena. Dacă am încerca să închidem această deschizătură, singura care există în valea Bogotá, am transforma încetul cu încetul aceste şesuri rodnice într-un lac asemănător celor mexicane.

E uşor de înţeles influenţa pe care aceste fapte geologice au exercitat-o asupra tradiţiilor vechilor locuitori ai acestor ţinuturi. Nu putem spune cu siguranţă dacă la aceste popoare care nu erau prea îndepărtate de civilizaţie, aspectul locurilor le-a făcut să emită ipoteze asupra primelor revoluţii ale globului, sau dacă marile inundaţii ale văii Bogotá sunt de dată destul de recentă pentru ca amintirea lor să se fi putut păstra printre oarrâeni. Pretutindeni tradiţiile istorice sunt legate de opinii religioase şi este interesant de amintit cele pe care cuceritorul, acestei ţări, Gonzalo Ximenes de Quesada, le-a găsit răspândite printre indienii muyscaşi, pauchaşi şi natagaymaşi, când a pătruns primul în munţii Cundinamarca.

„În vremurile cele mai îndepărtate, înainte ca Luna să fi însoţit Pământul, spune mitologia indienilor muyscaşi sau mozeaşi, locuitorii podişului Bogotá erau barbari, goi, fără agricultură, fără legi şi fără cult. Deodată a apărut între ei un bătrân care venea de pe plaiurile situate la răsărit de Cordilieri, din Chingasa; părea de rasă diferită de aceea a băştinaşilor, căci avea barbă lungă şi stufoasă.

Era cunoscut sub trei nume diferite: Bochica, Nemquetheba şi Zuhe. Acest moşneag, la fel ca şi Manco-Capac i-a învăţat pe oameni să se îmbrace, să înalţe colibe, să are pământul şi să se adune în grup. El a adus cu sine o femeie, căreia tradiţia îi dă trei nume: Chia, Yubedonn şi Huythaca. Această femeie de o rară frumuseţe, dar de o răutate nemăsurată se împotrivea soţului în tot ce acesta întreprindea pentru fericirea oamenilor. Prin arta ei magică a făcut să se umfle apele râului

Funzjha care au inundat toată valea Bogotá. În acest potop a pierit cea mai mare parte a locuitorilor, dintre care doar câţiva au scăpat pe culmile munţilor vecini. Moşneagul, supărat, *a* izgonit-o pe frumoasa Huythâca departe de pământ; ea a devenit Luna care din veacurile acelea a început să lumineze planeta noastră noaptea, Apoi Bochica fiindu-i milă de oamenii împrăştiaţi în munţi, despică, cu mină puternică, stâncile care ferecau valea în partea dinspre Canaos şi Tequendamaf Dădu drumul, prin această deschizătură, apelor lacului Funzha, reuni din nou popoarele în valea Bogotá, construi oraşe, introduse cultul Soarelui, numi doi şefi cărora le împărţi puterea religioasă şi laică şi apoi se retrase sub numele de Idacanzas, în sfânta vale Iraca, lângă Tunja, unde trăi ducând o viaţă de penitenţă austeră timp de două mii de ani”.

Această fabulă indiană care atribuie întemeietorului imperiului Zaque căderea de apă Tequendama, cuprinde un mare număr de elemente răspândite în tradiţiile religioase ale mai multor popoare din vechiul continent. Recunoaştem oarecum principiul binelui şi al răului personificat în bătrânul Bochica şi în femeia lui Huythaca. Vremurile îndepărtate când Luna nu exista încă, amintesc pretenţia arcadienilor privitoare la vechimea originii lor. Astrul nopţii este zugrăvit ca o fiinţă” răufăcătoare care măreşte umiditatea pe pământ, pe când Bochica, fiul

Soarelui, usucă ţarina, protejează agricultura şi devine binefăcătorul muvscaşilor, aşa *curţi* primul încă a fost acel al peruvienilor.

Călătorii, care au văzut iie aproape priveliştea impunătoare a cascadei Teqiiendama, nu vor fi surprinşi că popoarele primitive au atribuit o ori gină miraculoasă acestor stânci care par să fie tăiate de mâna omului; acestei prăpăstii înguste în care sesprăvale un râu care adună toate apele din valea Bogotá; acestor irişi care strălucesc în culorile cele mai frumoase şi care-şi schimbă forma <O fiecare clipă; acestei coloane de vapori care se ridică asemenea unui nor des şi care se recunoaşte de la o depărtare de cinci leghe când face ocolul oraşului Santa Fé. Dacă este greu să se descrie frumuseţile cascadelor, acest lucru este şi mai greu când se recurge la desen. Impresia pe care o lasă în sufletul observatorului depinde de concursul mai multor împrejurări*: volumul de apă care se rostogoleşte trebuie să fie proporţional cu înălţimea căderii şi peisajul înconjurător să aibă un caracter romantic şi sălbatic. Râurile Pissevache şi Staubbach din Elveţia au o cădere foarte înaltă, dar masa lor de apă nu este foarte mare. Niagara şi cascada Rinului, dimpotrivă, au un volum enorm de apă dar înălţimea lor nu depăşeşte 50 de metri. O cascadă înconjurată de coline domoale produce un efect mai slab decât căderile de apă care se văd în văile adânci şi înguste ale Alpilor, Pirineilor şi îndeosebi ale Anzilor Cordilieri. În afară de înălţime şi de volumul coloanei de apă, în afară de configuraţia uscatului şi aspectul stâncilor, vigoarea şi forma arborilor şi a plantelor ierboase, distribuite pe grupe sau mănunchiuri răzleţe, contrastul dintre masele stâncoăse şi prospeţimea vegetaţiei dau un caracter deose Wit acestor mari scene ale naturii. Cascada Niagara ar fi şi mai frumoasă dacă, în loc să se afle într-o zonă boreală, în regiune de pini şi

stejar, împrejurimile ei ar fi împodobite cu Helicornia, palmieri şi ferige arborescente.

Cascada (*salto*) Tequendama întruneşte tot ce poate face un peisaj minunat de pitoresc. Ea *ȷ\u* este după cum se crede în America şi după cum au repetat fizicienii din Europa, cascada Cea mai înaltă de pe glob. Râul nu se prăvale, după cum spune Bouguer, într-o prăpastie de 500 —600 de metri pe perpendiculară, dar nu există o altă cascadă care, de la o înălţime atât de considerabilă să cuprindă o masă atât de mare de apă. Rio de Bogotá, după ce adapă mlaştinile care se găsesc între satele Facatativa şi Fontibon, mai păstrează, lângă Canoas, puţin înainte de *saltoy o* lăţime de 44 de metri, care reprezintă jumătate din lăţimea Senei la Paris între Luvru şi Institut.

— Râul se îngustează mult în apropierea cascadei unde deschizătura crăpăturii, care pare formată de un cutremur de pământ, nu este decât de 10 – 12 metri. În perioada marilor secete volumul de apă care, în două salturi, se rostogoleşte de la 175 de metri, mai prezintă încă un profil de 90 metri cubi.

Drumul care duce din oraşul Santa Fé la cascada Tequendama trece prin satul Suacho şi marea fermă Canoas, renumită pentru frumoasele ei recolte de grâu. Se crede că enorma masă de vapori care se ridică zilnic din cascadă şi care se condensează la contactul cu aerul rece contribuie mult la fertilitatea acestei părţi a podişului Bogotá. La mică distanţă de Canoas, pe înălţimea Chipa, ochiul se bucură de o privelişte măreaţă care uimeşte prin contrastele pe care le prezintă. Abia ai părăsit ogoarele cultivate cu grâu şi orz şi în afară de aralia, *Alstonia theoefromis*, begoniile şi chinchina galbenă (*Cinchona cordifolia*) se zăresc juf împrejur stejari; anini şi alte plante a căror în făţişare aduce cu vegetaţia Europei. Şi, deodată, ca de pe înălţimea unei terase şi aproape, ca să zicem aşa,

la picioarele ei, descoperi o ţară unde cresc palmieri, bananieri şi trestia de zahăr. Rio de Bogotá, ca şi crăpătura în care se prăvale, comunică cu şesurile regiunii calde (*Tierra caliente*), unde câţivă palmieri au înaintat până la piciorul cascadei. Această împrejurare deosebită îi face pe locuitorii din Santa Fé să spună despre cascada Tequendama că este atât de înaltă încât apa cade dintr-un salt din *Tierra fria* (ţinutul rece) în *Tierra caliente* (ţinutul cald). Or, o diferenţă de înălţime de 175 de metri nu este destul de mare ca să influenţeze în mod sensibil temperatura aerului. Nu altitudinii solului i se datorează faptul că vegetaţia platoului Canoas contrastează cu aceea a văii, că ei dacă stânca Tequendama, care este o gresie cu baza argiloasă, n-ar fi tăiată povârnit şi dacă podişul Canoas ar fi tot atât de locuit ca şi valea, palmierii care cresc destul de anevoios la picioarele cascadei, şi-ar fi împins totuşi migraţia până la nivelul superior al râului. Aspectul acestei vegetaţii este cu atât mai interesant pentru locuitorii văii Bogotá, cu cât ei trăiesc într-o climă unde termometrul coboară foarte adeseori până la punctul de congelare.

Am reuşit totuşi să-mi duc instrumentele până în chiar făgaşul croit de torent la piciorul cascadei. Trei ore sunt necesare pentru a coborî pe o potecă dreaptă (*camino de la Culebra*) care duce în valea Povasa. Cu toate că râul. pierde, prin cădere, o mare parte a apelor sale care se ridică în vapori, viteza curentului interior sileşte pe observator să se oprească la o depărtare de aprefape 140 de metri de bazinul săpat prin căderea apei. Fundul acestei văi nu primeşte decât slab lumina zilei. Singurătatea locului, bogăţia vegetaţiei şi Zgomotul asurzitor ce se aude necontenit fac ca aici, la poalele cascadei Tequendama, să ne aflăm într-unul din cele mâl sălbatice peisaje din Cordilieri.

PODURILE. NATURALE DE LA ICONONZO

Dintre scenele maiestuoase şi variate pe care le prezintă Cordilierii, văile izbesc cel mai „mult imaginaţia călătorului european. Imensa înălţime a munţilor nu poate fi cuprinsă în întregime decât de la o distanţă considerabilă, din câmpiile care se prelungesc de la coasta Oceanului până la piciorul lanţului central. Podişurile care înconjoară vârfurile acoperite de zăpezi veşnice se află aproape toate la 2500 – 3.000 de metri. deasupra nivelului Oceanului. Această împrejurare micşorează întrucâtva impresia de grandoare pe care o produc masele enorme ale lui Chimborazo, Cotopaxirşi Antisana, văzute de pe podişurile Riobamba şi Quito. Ou» văile însă lucrurile stau altfel: mai adânci şi mai înguste decât cele ale Alpilor şi Pirineilor, văile Cordilierilor oferă peisajele cele mai sălbatice şi cele mai prielnice să umple sufletul de admiraţie şi de spaimă. Există râpe ale căror fund şi margini sunt împodobite cu o vegetaţie viguroasă şi a căror adâncime este deseori atât de mare încât Vezuviul şi Puy-de-Dome ar putea să fie plasaţi în ele fără ca vârful lor să depăşească perdeaua munţilor celor mai apropiaţi. Călătoriile interesante ale lui Raymond au făcut cunoscută valea Ordesa care coboară din Muntele Pierdut şi a cărei adâncime medie este de 900 de metri. Călătorind împreună cu Bonpland pe creasta Anzilor de la Pasto la Villa de Ibara şi coborând de la Loxa spre malurile râului Amazon, am traversat faimoasele râpe Chota şi Cutaco, din care una are o adâncime perpendiculară de peste 1500 de metrvi. ar cealaltă de 1300 de metri. Pentru a avea o idee mai completă despre măreţia acestor fenomene geologice este util să atrag atenţia că fundul acestor râpe este doar cu un sfert mai ridicat deasupra nivelului apelor mării decât defileurile din Saint-Gothard şi din muntele Cenis.

Valea griului Isonzo sau a lui Pândi este mai puţin

remarcabilă prin dimensiunile ei decât prin forma extraordinară a stâncilor care par cioplite de mâna omului. Culmile lor pleşuve oferă contrastul cel maţ pitoresc cu tufele de arbori şi de plante erbacee care acoperă marginile râpei. Micul torent care şi-a tăiat drum prin valea Icononzo, poartă numele de Rio de la Summa Paz. El coboară din lanţul răsăritean al Anzilor care, în regatul Noii Grenade, separă bazinul râului Magdalena de câmpiile întinse ale apelor Meta, Guariare şi Orinoco. Acest torent, închis într-o albie aproape inaccesibilă, n-ar putea fi trecut decât cu mare greutate, dacă natura însăşi n-ar fi format două poduri din stâncă, care sunt considerate cu drept cuvânt ca unul din lucrurile demne de a fixa atenţia călătorilor. Am trecut aceste poduri naturale în toamna anului 1801 mergând de la Santa Fé de Bogotá la Papayan şi Quito.

Numele Icononzo este acela al unui vechi sat indian al muyscaşilor, aşezat în partea de sud a văii şi din care n-au mai rămas decât câteva colibe răzleţe. Aşezarea cea mai. apropiată de acest peisaj remarcabil este azi micul sat Pândi sau Mercadillo la vreo leghe spre nord-est. Drumul de la Santa Fé la Fusagasuga (latitudine 4°20 20” nord, longitudine 5°7 14”) şi de aici la Pândi este unul din cele mai anevoioase şi mai puţin frecventate drumuri din Cordilieri. Trebuie să iubeşti cu pasiune frumuseţile naturii pentru a prefera drumului obişnuit care duce de la podişul Bogotá prin Mesa Juan Díaz la malurile Magdalenei, coborârea periculoasă pe Paramo de San Fortunato şi pe munţii Fusagasuga spre podul natural Icononzo.

Crăpătura adâncă prin care se rostogoleşte Summa Paz ocupă centrul văii Pândi. Lângă pod se păstrează, pe o lungime de peste 4.000 de metri, direcţia est-vest. Râul formează două cascade frumoase în punctul unde intra în râpă, la vest de Doa şi în punctul unde iese din ea

coborând spre Medgar. Este foarte probabil că această râpă s-a format în urma unui cutremur de pământ; ea seamănă cu un pilon enorm a cărui gangă a fost îndepărtată de lucrări miniere. Munţii înconjurători sunt din gresie cu ciment argilos. Această formaţie care se reazemă pe şisturile primitive de la Villeta, se întinde de la muntele de sare gemă, Zipaquiera, până la bazinul râului Magdalena. Tot ea conţine stratele de cărbune de pământ de la Canoas sau Chipa, care se exploatează lângă marea cascadă Tequendama.

În valea râului Icononzo gresia este compusă din două. roci distincte. O gresie foarte compactă şi cuarţoasă, cu puţin ciment, aproape fără fisuri de stratificaţie se întinde peste o gresie şistoasă (Sandsteinschiffer) de granulaţie foarte fină şi este împărţită într-o infinitate de mici strate foarte subţiri şi aproape orizontale. S-ar putea presupune că bancul compact şi cuarţoş de la formarea faliei a rezistat forţei care a spintecat munţii şi că prelungirea neîntreruptă a acestui banc serveşte de pod pentru a traversa dintr-o parte a văii în cealaltă. Acest are natural are 14, 5 metri lungime pe 12, 7 metri lăţime; grosimea lui, la centru, este de 2, 4 metri. Experienţe făcute cu multă atenţie cu căderi de corpuri şi prin cronometrări, au dat ca rezultat 97, 7 metri înălţime a podului superior peste nivelul apelor torentului. Rezultatul unei măsurători executate anterior de Don Jorge Lozano cu ajutorul unei sonde a fost de 93, 4 metri. Adâncimea torentului în apele medii pare să fie de şase metri. Indienii din Pândi au construit pentru asigurarea călătorilor, de altfel foarte rari în acest ţinut pustiu, o mică balustradă din trestii care se prelungeşte spre drumul pe care se ajunge la podul superior.

La 19, 5 metri sub primul pod natural se găseşte al doilea, la care am ajuns pe o potecă îngustă ce coboară

spre marginea crăpăturii. Trei blocuri enorme de stânci au căzut în aşa fel că se susţin reciproc. Acel din mijloc formează cheia de boltă, întâmplare care ar fi putut să işte, la băştinaşi, ideea de zidărie în arc, necunoscută popoarelor din Lumea Nouă, precum şi vechilor locuitori ai Egiptului. Nu vom zăbovi asupra problemei dacă aceste frânturi de stâncă au fost lansate de departe sau dacă sunt doar fragmentele unui. arc distrus pe loc, iniţial asemănător podului natural superior. Această ultimă ipoteză capătă un caracter de probabilitate datorită unui accident analog pe care-l oferă Colisseul din Roma, unde se văd într-un zid pe jumătate prăbuşit mai multe pietre oprite în prăvălirea lor, deoarece în cădere, ele au format întâmplător o boltă.

În mijlocul celui de-al doilea pod Icononzo se găseşte un tron de peste 8 metri pătraţi prin care se vede fundul prăpastie! Aici am făcut experienţele cu căderi de corpuri. Torentul pare să curgă într-o peşteră întunecată; zgomotul lugubrucare se aude se datorează unui număr imens de păsări nocturne care populează râpa şi pe care la început le-am luat drept lilieci Uriaşi, atât de obişnuiţi în regiunile ecuatoriale. Se zăresc mii şi mii planând deasupra apei.

Indienii m-au asigurat că aceste păsări sunt de mărimea unei găini, cu ochi de bufniţă şi ciocul încovoiat, Numele lor este Cacs şi culoarea uniformă a penelor lor de un cenuşiu-brun mă face să cred că ele nu aparţin genului Caprimulgus, ale cărui specii sunt de altfel atât de variate în Cordilieri. Capturarea lor este imposibilă din cauza adâncimii văii. Nu au putut fi examinate decât aruncând torţe aprinse în râpă pentru a lumina pereţii.

Înălţimea podului natural Icononzo este de 893 metri deasupra nivelului oceanului. În ceenţatul Rockbridge, în munţii Virginia, există un feSomen asemănător podului superior pe care l-am descris. El a fost cercetat de

Jefferson cu atenţia care daracterizează toate observaţiile acestui excelent naturalist. Podul natural de la Cedarcreek în Virginia, este un arc de calcar cu o deschidere de 27 de metri. Înălţimea sa, deasupra apelor râului, este de 70 de metri. Podul de pământ (Rumichaca) pe care l-am găsit pe povârnişul munţilor porfxrtei Chumban în provincia de Los Păstos, podul Maicii Domnului numit Dâhto lângă Totonilco în

Mexic, roca străpunsă de lângă Grandola în provincia Aleutejo în Portugalia, sunt fenomene geologice care au toate o asemănare cu podul loononzo. Dar mă îndoiesc că până în prezent să fi fost descoperit undeva, pe glob, un fenomen atât de extraordinar ca acela produs de căderea celor trei mase de stânci care se susţin reciproc formând o boltă naturală.

CHIMBORAZO ŞI CARGÜAIRAZO

Lanţul Anzilor, când nu formează decât o singură masă acoperită de culmi vulcanice se împarte în mai multe ramuri, separate unele de altele prin văi longitudinale Descriind, într-un alt capitol, trecerea muntelui Quindin, am încercat să fac un expozeu geologic al ramificaţiei Cordilierilor în Noua-Grenada, între 2°30 şi 5° 15 latitudine boreală. Am observat în acelaşi timp că marile văi aşezate între cele două ramuri bilaterale ale lanţului central sunt bazinele a doua râuri mari, a căror albie este mai puţin, ridicată deasupra nivelului Oceanului decât aceea a Rinului, ale cărui ape au săpat valea Sion în Alpii Superiori. Înaintând de la Papayan spre sud, se văd, pe podişul arid al provinciei Los Păstos, cele trei lanţuri ale Anzilor confundându-se într-un singur grup care se prelungeşte departe, dincolo de ecuator.

Acest grup în regatul Quito oferă un aspect deosebit începând de la râul Chota care şerpuieşte în munţii de rocă bazaltică până la Paramo de Assuay, pe care se ridică

memorabile resturi ale arhitecturii peruviene. Culmile celé mai înalte sunt rânduite pe două şiruri care formează, ca o creastă dublă – a Cordilierilor aceste culmi, enorme, acoperi te de gheaţă „Veşnică, au servit pentru semnar lizări în operaţiunile academicienilor francezi când au măsurat gradul la Ecuator (La Condamnine, Bouguer şi Godin au avut misiunea, în 1736, să meargă la Ecuator pentru a determina mărimea şi forma Pământului. Rezultatul observaţiilor lor a fost publicat în 1749). Dispoziţia lor simetrică pe două linii îndreptate de la nord spre sud a făcut ca Bouguer să le considere două ramuri de munţi despărţite printr-o vale. longitudinală; dar ceea ce acest astronom celebru numeşte fundul unei văi este chiar partea posterioară a Anzilor; este un platou a cărui înălţime absolută este de 270CV – 2900 de metri. Nu trebuie confundată o creastă dublă cu o ramificaţie veritabilă a Cordilierilor.

Şesul Tapia, acoperit cu piatră ponce, care se găseşte mai jos de Chimborazo, face parte din acest platou care desparte creasta occidentală de creasta orientală a Anzilor din Quito. În aceste regiuni de şes este concentrată – populaţia acestei ţări minunate; aici sunt aşezate oraşele care numără de la 30 la 50 de mii de locuifori. Când ai trăit câteva luni pe acest platou înalt, unde barometrul se menţin e la 54 cm, resimţi în mod irezistibil o iluzie extraordinară; uiţi încetul cu încetul tot ce te înconjoară, acele sate care dezvăluie activitatea unui popor harnic de munte, acele păşuni acoperite de turme de lame şi de oi europene, acele livezi împrejmuite cu garduri vii de Duranta şi de Barnadesia, acele ogoare arate cu grijă şi promiţând recolte bogate de cereale ce par suspendate în legiunile înalte ale atmosferei; abia de-ţi mai aduci aminte că solul pe care te găseşti e mai înalt deasupra coastelor Pacificului, decât vârful Canigou deasupra bazinului

Mediteranei.

Considerând coama Cordilierilor ca un şes întins mărginit de perdeaua munţilor îndepărtaţi, inegalităţile crestei Anzilor par tot atâtea culmi izolate. Pichincha, Cayambe, Cotopaxi, toate aceste vârfuri vulcanice, indicate prin nume deosebite, cu toate că de la jumătatea înălţimii lor totale ele nu constituie decât o singură masă, apar în ochii locuitorilor din Quito tot atâţia munţi distincţi care se ridică în mijlocul unui şes lipsit de păduri; această iluzie este cu atât mai completă cu cât dinţii crestei duble a Cordilierilor se ridică până la nivelul înaltelor câmpii locuite; de altfel Anzii nu prezintă aspectul unui lanţ decât văzuţiăle departe, din partea marelui Ocean sau din partea savanelor care se întind până la poalele versantului lor apusean. Stând chiar pe coama Cordilierilor, fie în vechiul regat Quito, fie în provincia Los Păstos sau, şi mai spre nord, în interiorul pământurilor, nu se vede decât o grămadă de culmi răzleţe, grupe de munţi izolaţi care se desprind din platoul central din care cea mai mare parte este masa Cordilierilor şi este mai jgreu să se cuprindă ansamblul structurii şi formei lor.

Totuşi, studiul acestei forme, aş îndrăzni să spun acestei fizionomii a munţilor, este ciudat de uşurat datorită direcţiei şişurilor înalte care constituie Ratele Anzilor. Când călătoreşti de la Quito până la Paramo del Assuay, vezi apărând succesiv, pe o lungime de 37, de leghe, la apus, culmile Casitagua, Pichincha, Atacazzo, Corazón, Iliniza, Carguairaz Oj Xhimborazo şi Cunambay; la răsărit, culmile Quamami, Antisana, Pasuchoa, Ruminavi, Cotopaxi, Quelendama, Tangurahua şi Capa-Urcu care, cu excepţia a trei sau patru, sunt toate mai înalte decât Mont Blanc. Aceşti munţi sunt aşezaţi astfel că, văzuţi de pe platoul central, departe de a se acoperi reciproc „se prezintă, dimpotrivă, în forma tor adevărată, ca proiectaţi

pe bolta de azur a cerului; ai impresia că vezi, în acelaşi plan vertical, culmile şi vârfurile lor; ei sugerează spectacolul impunător al coastelor New Norfolk-ului şi malurile râului Cook; ei mai seamănă cu un ţărm care, ridicându-se pieptiş din sânul apelor, pare cu atât mai aproape cu cât niciun obiect nu se află între ţărm şi ochiul observatorului.

Dacă structura Cordilierilor şi forma platoului central favorizează observaţiile geologice, dacă ele oferă călătorilor prilejul să examineze de foarte aproape contururile crestei duble a Anzilor, cota enormă a acestui platou însuşi face ca culmile să pară mai mici, deoarece, plasate pe mici insule răspândite în imensitatea măritor ca, de pildă, culmea Mowna Roa şi vârful Tenerife, ele ar impune şi mai mult prin înălţimea lor înspăimântătoare. Şesul Tapia are o înălţime absolută de 2 891 de metri;, el nu este decât cu o şesime mai puţin înalt decât culmea vulcanului Etna. Vârful lui Chimborazo nu depăşeşte prin urmare înălţimea acestui platou decât cu 3 640 de metri, ceea ce reprezintă 84 de meti i mai puţin decât înălţimea culmei Monf-Blanc, deasupra bisericii din Chamonix, căci diferenţa între Chimborazo şi Monif-Blanc este aproape egală cu aceea care există între cota platoului Tapia şi fundul văii Chamonix. Culmea vârfului Tenerife, comparată cu nivelul oraşului Orotava, situat sub acest vârf, este şi mai înaltă decât Chimborazo şi Mont Blanc, deasupra Riobamba şi respectiv Chamonix.

Munţi care ne-ar uimi prin înălţimea lor dacă ar fi plasaţi la malul mării ne apar doar ca nişte coline când se ridică din spatele Cordilierilor; Quito, de pildă, este rezemat de un mic con numit Javirac, care nu pare mai înalt locuitorilor acestui oraş decât Montmartre sau dealurile de la Meudon locuitorilor Parisului; acest corix Javirac, măsurat de mine, are totuşi o înălţime absolută de

3121 de metri; este aproape tot atât de înalt ca vârful Marmore, unul din cele mai înalte din lanţul munţilor Pirinei.

Cu toate efectele acestei iluzii, produsă de înălţimea platourilor Quito, Mulalo şi Riobamba, am căutat în zadar, pe lângă versanţii sau pe panta răsăriteană a muntelui Chimborazo, un loc care să ofere o privelişte atât de măreaţă a Cordilierilor ca aceea de care m-am bucurat timp. de câteva săptămâni pe platoul Tapia. Când eşti plasat în spatele Anzilor, între creasta dublă pe care o formează culmile colosale ale lui Chimborazo, Tungurahua şi Cotopaxi eşti încă destul de aproape de vârfurile lor pentru a le vedea sub unghiuri de înălţimi considerabile; dar, coborând spre pădurile care împrejmuiesc poalele Cordilierilor, aceste unghiuri devin foarte mici, căci, din cauza enormei mase de munţi, te îndepărtezi repede de culmi pe măsură ce te apropii de nivelul Oceanului.

Linia care marchează limita inferioară a zăpezilor veşnice, pe Chimborazo şi Carguairazo, se găseşte la o înălţime care o depăşeşte cu puţin pe aceea a lui Mont Blanc; căci acesta din urmă, clacă ar fi plasat sub ecuator, nu s-ar acoperi de zăpadă decât întâmplător. Temperatura constantă care predomină în această zonă fiice ca limita zăpezilor veşnice să nu prezinte acele neregularităţi care se observă în Alpi şi în Pirinei. Pe panta de nord a lui-Chimborazo, între acest munte şi Carguairazo, trece drumul care duce de la Quito la Guayaquis spre coastele Oceanului Pacific, Movilele acoperite de zăpezi care se ridică pe această parte amintesc, prin forma lor, pe aceea a domului Goûté, văzut clin valea Chamonix. Pe această creastă strâmtă, care iese din mijlocul zăpezilorjpo panta meridională, am încercat să ajungem, nu fără pericol, Bonpland, Montufar şi cu mine la vârful Chimborazo. Am cărat instrumente la o înălţime considerabilă, cu toate că

eram înconjuraţi de o ceaţă deasă şi eram cât se poate de stingheriţi din pricina aerului foarte rarefiat. Punctul unde ne-am oprit pentru a observa înclinarea acului magnetic, pare mai înalt decât-toate la care* parveniseră linii oameni pe creasta munţilor; el depăşeşte cu 1 100 de metri vârful Mont Blanc, ufide ceimai savant şi mai intrepid dintre călători, de Saussure, a avut fericirea să ajungă, luptând împotriva unor dificultăţi şi mai mari decât acelea pe care le-am avut de învins noi pe vârful Chimborazo. Aceste excursiuni anevoioase, a căror narare trezeşte în general interesul publicului, nu oferă decât un foarte mic. număr de rezultate folositoare progresului ştiinţei, călătorul aflându-se pe un sol acoperit cu zăpadă, într-un strat de aer al cărui amestec chimic este acelaşi ca cel din regiunile joase şi într-o situaţie în care experienţe delicate nu se pot face cu toată precizia cerută.

Culmile înalte ale Anzilor au trei feluri de forme principale. Vulcanii încă activi, acei care n-au decât un crater de lăţime extraordinară sunt munţi conici cu vârf mai mult sau mai puţin retezat; aceasta este formă vârf urilor Cotopaxi, Popocatépetl şi Orizaba. Vulcanii, al căror vârf s-a scufundat, după un lung şir de erupţii, prezintă creste ascuţite, ace înclinate, stârrei despicate gata să se prăbuşească. Aceasta» este forma Altarului sau Capac-Urcu, munte odinioară mai înalt decât Chimborazo şi a cărui distrugere indică o epocă memorabilă în istoria fizică a noului continent; aceeaşi formă o are şi Carguairazo, care s-a prăvălit în cea mai mare parte în noaptea de 19 iulie 1698; Torenţi de apă şi ţâşniri de nămol au ieşit atunci din flancurile întredeschise ale muntelui şi au secătuit regiunile înconjurătoare. Această catastrofă îngrozitoare a fost însoţită de un cutremur de pământ care în oraşele învecinate Hambaro şi Llactacungaângropat mii de locuitori.

A treia formă de culmi înalte în Anzi, cea mai maiestuoasă din toate, este aceea a lui Chimborazo, ăl cărui vârf este rotunjit; această formă aminteşte. de acele mameloane lipsite de cratere, pe care forţa vaporilor le ridică în regiuni unde scoarţa cavernoasă a globului este minată de focuri subterane. Aspectul munţilor de granit nu oferă decât o slabă analogie cu acel al lui Chimborazo. Vârfurile granitice sunt emisfere aplatizate. Porfirele frapeene formează cupole zvelte. Astfel, pe ţărmul Pacificului, după lungile ploi de iarnă, când transparenţa aerului se măreşte subit, Chimborazo apare ca un nor la orizont; el se desprinde de vârfurile vecine, se înalţă deasupra întregului lanţ al Anzilor, ca acel dom maiestuos, opera genială a lui Michelangelo, deasupra monumentelor antice care înconjoară Capitoliul.

Numai călătorii care au văzut de aproape vârfurile Mont Blanc şi Monte Roşa sunt în stare să sesizeze caracterul scenei impunătoare, calme şi maiestuoase pe care îl prezintă Chimborazo văzut" de pe podişul Tapia. Masa lui Chimborazo este atât de enormă că partea pe care o poate îmbrăţişa ochiul dintr-odată lângă: limita zăpezilor veşnice are o lărgime de 7.000 de metri. Extrema raritate a straturilor de aer, prin care se văd culmile Anzilor, contribuie mult la strălucirea zăpezii şi la efectul magic al reflexului ei. Sub tropice, la b înălţime de 5.000 de metri, bolta de azur a cerului pare de culoarea indigoului. Conturul muntelui se desprinde pe fundalul acestei atmosfere pure şi transparente, pe când păturile inferioare ale aerului, acelea care se află pe un platou lipsit de vegetaţie şi care răsfrâng căldura radiatoare sunt vaporoase şi pai[80] să (estompeze ultimele planuri ale peisaj ului.

80 Boutan (Bhutan), ţinut Sa nord-estul 'ffindustanalut, la poalele Himalayei (azi are circa 300000 de locuitorii

Podişul Tapia care se întinde la răsărit până la poalele Altarului şi ale lui Condorasto, are 6 înălţime de 3.000 de metri. Înălţimea sa e egalează aproape pe aceea a lui Canigou, una din înaltele culmi din Pirinei. Platoul arid prezâiită pe o porţiune de câteva picioare cactuşi, *Schinus molie*, Apare *americană* şi *Molina*. Versantul muntelui prezintă acea gradaţie a vieţii vegetale pe care am încercat s-o tratez în *Tabloul geografiei plantelor* şi care se poate urmări pe versantul apusean al Anzilor, de la boschetele de nepătruns până la zăpezile veşnice mărginite de un strat subţire de licheni.

La 3.000 de metri înălţime absolută se pierd treptat plantele lemnoase cu frunze lucioase şi aspre. Regiunea arbuştilor este despărţită de aceea a gramineelor prin ierburi alpine, tufe de nerteria, valeriană, saxifraga şi lobelia precum şi de mici plante crucifere. Gramineele formează o zonă foarte întinsă, care se aqcperă din când în când cu zăpadă ce nu durează decât câteva zile. Această zonă, numită pe aceste meleaguri *pajonal*, se prezintă de departe ca un covor galben-auriu. Culoarea sa contrastează în mod armonios cu aceea a petelor de zăpadă; ea se datorează lujerelor şi frunzelor gramineelor arse de razele soarelui, în perioada marilor secete. Mai sus de pajonal ne găsim în regiunea plantelor, criptogame care acoperă id-colo rocile porfirice lipsite de pământ vegetai Mai departe, limita gheţurilor veşnice reprezintă capătul vieţii organice.

Oricât de surprinzătoare ar fi înălţimea lui Chimborazo, vârful lui este totuşi cu 450 de metri mai jos decât punctul unde Gay-Lussac, în memorabila sa călătorie aeriană (1804), a făcut experienţe importante atât pentru meteorologie cât şi pentru cunoaşterea legilor magnetice. Băştinaşii din provincia Quito păstrează o tradiţie după care un vârf al crestei apusene a Anzilor, numit Altarul (*E*I

Altar), în parte prăvălit în secolul al XV-lea, a fost mai înalt decât Chimborazo, în Bhutan1 muntele cel mai înalt a cărui înălţime au măsurat-o englezii – Soumounangul – n-are decât 4 419 metri; dar după aserţiunea colonelului Crawford, cea mai înaltă culme a lanţului munţilor Tibetului aţ" e 7 717 metri. Dacă această evaluare este întemeiată pe o măsurare precisă, unul din munţii Asiei Centrale este cu 1090 de metri mai înalt decât Chimborazo. În ocini adevăratului geolog care, preocupat cu studiul formaţiunilor, s-a obişnuit să vadă natura în mare, înălţimea absolută a munţilor este un fenomen puţin important; el nu va fi de loc surprins dacă, mai târziu, în vreo parte a globului se va descoperi un vârf care va depăşi cu atât pe acel al lui Chimborazo cu cât cel mai înalt munte din Alpi depăşeşte vârful Pirineilor".

VULCANUL CAYAMBE

Dintre toate vârfurile Cordilierilor, a căror înălţime a fost determinată cu oarecare precizie, Cayambe este cel mai înalt după Chimborazo. Bouguer şi La Condamnine au găsit această cotă de 5 901 metri; unghiurile alese de mine la Exido de Quito pentru a observa mersul refracţiilor terestre la diferite ore ale zilei confirmă această determinare. Academicienii francezi au denumit acest munte enorm Cayambur în loc de Cayambe-Urcu care e numele său adevărat, cuvântul *urcu* însemnând în limba quichua munte, ca *tepetl* în mexicană şi *gua* în muyscă. Această eroare s-a răspândit în majoritatea lucrărilor care dau tabloul principalelor înălţimi ale globului.

Forma vulcanului Cayambe este aceea a unui con trunchiat; ea aminteşte conturul vulcanului Nevado de Tolima. Printre munţii acoperiţi de zăpezi veşnice care înconjoară oraşul Quito, Cayambfe este cel mai frumos şi cel mai maiestuos. Nu te plictiseşti să-l admiri la scăpătatul soarelui, când vulcanul Guagua-Pichincha,

situat la apus, în partea Pacificului, îşi proiectează umbra pe vastul şes care formează primul plan al peisajului. Acest şes acoperit de graminee nu are arbori. Nu se văd decât câteva trunchiuri de Bartiadesia, de Duranta, de Berberis şi acele frumoase Calciolaria care toate aparţin aproape exclusiv emisferei australe şi părţii occidentale a Americii.

Artişti distinşi din nord au făcut cunoscută cascada râului Kyro de lângă satul Yerverikyle din Laponia, pe unde, după observâţiile făcute de Maupeţtuis şi de Swanberg, trece cercul polar. Culmea lui Cayambe este traversată de ecuator. Acest munte imens poate fi considerat ca unul din monumentele veşnice prin care natura a marcat marile diviziuni ale globului terestru.

POD DE FRÂNGHIIIE LÂNGĂ PENIPB

Pârâul Chambo, care izvorăşte din lacul Coley, desparte frumosul sat Guanando de Penipe. El udă o râpă al cărei fund se află la 2 400 de metri deasupra nivelului Oceanului şi este celebru prin cultura de coşenile1 cu ycare băştinaşii se îndeletniceau din timpurile-oele mai vechi. Străbătând acest ţinut pentru a ne duce de la Riobamba peversantul apusean al vulcanului Tunguragua „ne-am oprit pentru a cerceta terenurile răvăşite de memorabilul cutremur de pământ din 7 februarie 1797, care, într-un interval de timp de câteva minute a făcut să piară 40.000 de indieni; am trecut, pârâul Chambo pe podul de la Penipe în iunie 1802. Este unul din acele poduri de frânghie pe care spaniolii le numesc pu*ente d*e *m*a*rona s*au ha*maca,* iar indienii peruvieni, în limba quichua, ci*mppachaca d*e la ch*imppa s*au ci*mpasca,* frânghii, funii şi din ch*aca (*pod). Frânghiile au un diametru de 3 – 4 ţoli, sunt lucrate din partea fibroasă a rădăcinilor de Ag*avia americană (*numită vulgar aloe). De

— Coşenilă – nume general dat mai multor specii de insecte mici care deseori mişună pe plante sugându-le seva

şi producând stricăciuni. O speţă americană a furnizat mult timp un colorant – carminul (n.tr.).

3S6

ambele părţi ale albiei ele sunt legate de o şarpantă rudimentară compusă din mai multe trunchiuri de *Spinus molie*. Cu greutatea lor le face să se încline spre mijlocul apei şi cum ar fi imprudent să le întinzi prea tare atunci când malurile sunt prea ridicate, trebuie să se construiască trepte sau scări la ambele capete ale podului-hamac. Cel de la Penipe are aproximativ patruzeci de metri lungime pe 2, 25 – 2, 50 metri lăţime; dar există poduri ale căror dimensiuni sunt mult mai mari. Frânghiile groase de aloe sunt acoperite transversal de mici bucăţi cilindrice din bambus. Aceste construcţii, de care popoarele din America meridională se serveau mult timp înainte de sosirea europenilor, amintesc de podurile de lanţuri care se întâlneşc în Bhutan şi în teritoriul Africii. Turner cu prilejul interesantei sale călătorii în Tibet, ne-a dat planul podului de ia Tehintehieu, lângă fortul Chuka (latitudine 27 > 14) care are 45 de metri lungime şi pe care se poate trece călare. Acest pod din Bhutan (Chainbridge) se sprijină pe 5 lanţuri, acoperite cu bucăţi de bambus.

Toţi călătorii au vorbit de pericolul extrem pe care-l prezintă trecerea acestor poduri de frânghie, care seamănă cu nişte panglici suspendate deasupra unei prăpăstii mici sau a unui torent năvalnic. Acest pericol nu este atât de mare când o singură persoană trece podul cât se poate de repede cu corpul înclinat înainte; dar oscilaţiile frânghiilor devin foarte puternice când călătorul este însoţit de un indian care merge mult mai repede decât el, sau când, speriat, de aspectul apei pe care o descoperă printre interstiţiile bambuşilor, are imprudenţa să se oprească în mijlocul podului şi să se[81]

81 Account of an Embassy to the court of the Teshoo Lama in Tibet

tină de funiile care servesc., de balustradă. Urt pod-llamac nu se menţine în general în stare bună decât vreo 20 – 25 de ani, şi încă unele funii trebuie înlocuite la fiecare 8 sau 10 ani. Dar în aceste ţări, administraţia este atât de puţin activă că nu rareori vezi poduri ale căror bucăţi de bambus sunt în mare parte deteriorate. Pe aceste poduri vechi trebuie mers cu băgare de seamă pentru a ocoli găurile care sunt uneori atât de mari încât un corp omenesc ar putea trece lesne prin ele.

Cu câţiva ani înainte de şederea mea la Penipe, podul-hamac de pe Rio Chambo s-a prăvălit cu totul. Această întâmplare s-a datorat faptului că un vânt uscat a urmat lungilor ploi şi frânghiile s-au rupt dintr-odată toate. Patru indieni s-au înecat cu acest prilej în râul care este foarte adânc şi al cărui curent are o viteză extraordinară.

Vechii peruvieni construiau şi poduri de lemn a căror şarpantă se rezema pe pile de piatră, dar de obicei se mulţumeau cu poduri de frânghii. Acestea sunt foarte folositoare într-o ţară muntoasă unde adâncimea râpelor şi impetuozitatea torenţilor se opun construcţiilor cu piie. Mişcarea oscilatorie poate fi micşorată prevăzându-se frânghii laterale legate cu mijlocul podului şi întinse diagonal spre mal. Pe astfel de poduri de frânghie, de o lungime extraordinară, pe care călătorii pot trece cu catâri de tracţiune, s-a ajuns la începutul secolului trecut să se stabilească o coiriunicare permanentă între oraşele Quito şi Lima, după ce se cheltuise, în zadar, un milion de franci pentru a construi în apropiere de Santa-Fo un pod de piatră deasupra unui torent care coboară din Cârâilierii Anzilor.

MONUMENTE

Piramida Cholula

Printre, roiurile de popoare care, din secolul al VII-

(1800) (n.a.).

lea până în secolul al XII-lea al erei noastre, au apărut succesiv pe solul mexican, se numără cinci: toltecii, cicimecii, acohuii, tlascaltecii şi aztecii care, cu toate diviziunile lor politice, vorbeau aceeaşi limbă, slujeau apeluiaşi cult şi construiau edificii piramidale pe care le considerau drept *ieocali*, adică drept casele zeilor lor. Aceste edificii, deşi de dimenisiuni foarte diferite, aveau toate aceeaşi formă; erau piramide cu mai multe asize, ale căror laturi urmau exact direcţia meridianului şi a paralelei locului. Teocali se ridica în mijlocul unei vaste incinte pătrate, înconjurată de un zid. Această incintă, care poate fi comparată cu peribolosul grecilor, cuprindea grădini, fântâni, locuinţele preoţilor, uneori jjhiar magazii de arme; căci fiecare casă a unui zeu mexican, ca vechiul templu Baal Berith, ars de către Abimelech, era o cetate. O scară mare ducea la vârful piramidei retezate. Pe această platformă se găseau una sau două ca? pele în formă de turn, care adăposteau idolii uriaşi ai divinităţii căreia îi era dedicat acel teocali. Această parte a edificiului trebuie privită ca cea mai însemnată; este naosul, sau mai degrabă secosul templelor greceşti. În acest loc preoţii întreţineau focul sacru. Prin dispoziţia deosebită a edificiului, sacrificatorul putea fi văzut în acelaşi timp de o mare gloată de oameni. Se distingea de departe procesiunea teopixilor, care urcau sau coborau scările piramidei. Interiorul edificiului servea drept mormânt regilor şi personalităţilor mexicane de vază. Este cu neputinţă să citeşti descrierile pe care ni le-au lăsat Herodot şi Diodor tţin Sicilia despre templul lui Jupiter Belus. fără a fi izbit de trăsăturile asemănătoare pe care le prezintă acest monument babilonian cu *ieocali* din Anahuac.

Câţă mexicanii sau aztecii, unul din cele şapte triburi ai anahuatlaciler (popor riveran), au ajuns în anul 1190 în regiunea echinoxială a Noii Spanii, ei au găsit acolo

monumentele piramidale din Teotihuacán, Cholula sau Chololan şi Papantla. Ei au atribuit aceste construcţii mari toltecilor, naţiune puternică şi civilizată, care a locuit în Mexic cu 500 de ani Şnainte, se servea de scrierea hieroglifică şi avea o cronologie mai exactă decât acelea a majorităţii popoarelor din vechiul continent. Aztecii nu ştiau cu certitudine dacă alte triburi locuiseră în ţara Anahuac înaintea toltecilor. Considerau aceste case ale Domnului din Teotihuacán şi din Chololan caopere ale acestora din urmă; ei le-au atribuit cea mai îndepărtată antichitate pe care o puteau gândi. Ar fi totuşi posibil ca ele să fi fost construite înainte de invazia toltecilor, adică anterior anului 648 î.e.n. Să nu ne mirăm deci că istoria unui popor oarecare din America nu începe înainte de secolul al VII-lea şi că aceea a toltecilor este tot atât de incertă ca istoria pelasgilor şi a ausonilor din Europa. Un savant de mare, profunzime, Schloezer, a dovedit până la evidenţă că istoria nordului Europei nu merge dincolo de sece* lui al X-lea, epocă. În care platoul mexican prezenta o civilizaţie mult mai înaintată decât Danemarca, Suedia şi Rusia.

Acest teocali din Mexic era dedicat lui Tezcatlipoca, prima dintre divinităţile aztece după Teotl, care este fiinţa supremă şi invizibilă şi lui Huitzilopochetli, zeul războiului; el a fost construit de azteci după modelul piramidelor de la Teotihuacán, şase ani numai înaintea descoperirii Americii de către Cristofor Columb. Lărgimea, la bază, a acestei piramide trunchiate, numită de Cortez Templul principal era de 97 de metri, iar înălţimea era de aproape ă4 de metri! Nu este surprinzător că un edificiu de aceste dimensiunisă fi putut fi distrus doar câţiva ani după asedierea Mexicului; în Egipt mai există abia câteva vestigii din enormele piramide care se ridicau în mijlocul apelor lacului Moeris şi despre care Herodot spune că ar fi

fost împodobite cu statui uriaşe: piramidele lui Porsenna, a căror descriere pare cam fabuloasă, şi dintre care după Varron, patru având o înălţime de peste 80 de metri, au dispărut de asemenea în Etruria.

Dar dacă cuceri toi 11/ europeni au dărâmat aceşti teocali ai aztecilor, ei n-au reuşit să distrugă şi monumente mai vechi, acelea atribuite naţiunii toltece. Vom da o descriere succintă a acestor monumente, remarcabile prin forma şi mărimea lor.

Grupul de piramide Teotihuacán se găseşte în valea Mexicului, la opt leghe depărtare, la nord-est de capitală, pe un câmp care poartă numele de Miocatl sau Drumul morţilor. Se mai observă încă două piramide mari dedicate Soarelui (Tonatiuh) şi Lunii (Metzli), înconjurate de câteva sute. de piramide mici, care formează străzi îndreptate exact de la nord la sud şi de la est. la vest. Aceşti doi mari Teocali au unul 55 de metri, celălalt 44 de metri înălţime perpendiculară. Baza primului are 208 metri lungime, de unde rezultă că Tonatiuh Ystaqual, după măsurătorile făcute de Oteyza în 1803, este mai înalt decât Mykerinos, sau a treia dintre cele trei piramide mari de la Gizeh/din Egipt şi că lungimea bazei sale este aproape cât aceea a piramidei Kefren. Piramidele mici care înconjoară marile case ale Lunii şi ale Soarelui n-au decât 9 – 10 metri înălţime; după tradiţia băştinaşilor ele serveau de mormânt şefilor de triburi. În jurul piramidelor Keops şi Mykerinos din Egipt se disting şi opt piramide mici aşezate cu multă simetrie şi paralele cu faţa celor mari. Cele două teocali de la Teotihuacán aveau patru asize principale; fiecare din ele era subîmpărţită în trepte mici, din care se mai distinge muchia. Nucleul este din argilă amestecată cu pietricele, învelişul lui este constituit dintr-un zid gros de tezontli sau amigdaloidă poroasă. Această construcţie aminteşte una din piramidele egiptene din Sahara, care

are şase asize şi care, după cele narate de Pocoka, este o îngrămădire de pietricele şi de mortar galben, iar învelişul exterior este din piatră brută. În vârful marilor teocali mexicane se găseau două statui uriaşe: a Soarelui şi a Lunii; erau din piatră acoperită cu lamele de aur; aceste lamele au fost scoase de către soldaţii lui Cortez. Când episcopul franciscan Zumaraga s-a apucat să distrugă tot ce era în legătură cu cultul, istoria şi antichităţile popoarelor băştinaşe din America, el a pus să se spargă toţi idolii din şesul Micoatl. Aci se mai descoperă încă ruinele unei scări cons truite din pietre mari şlefuite, care ducea în trecut pe platforma acestui teocali.

La răsărit de grupul de piramide Teotihuacán, coborând Cordilierii spre Golful Mexic, într-o pădure deasă numită *tajin*, se înalţă piramida Papantla; descopbrirea ei a fost făcută întâmplător de nişte vânători acum vreo 30 de ani; căci indienii ascund albilor tot ce reprezintă obiectul unei veneraţii antice. Forma acestui teocali, care are şase sau poate chiar şapte etaje, este mai zveltă decât toate celelalte monumente de acest gen: înălţimea lui este de vreo 18 metri, în timp ce lungimea bâzei nu este decât de 25 metri; el are prin urmare doar jumătate din înălţimea piramidei lui Caius Cestius, de la Roma, care este de 33 de metri. Acest mic edificiu e construit în întregime din piatră de construcţie de dimensiuni extraordinare, tăiată foarte frumos şi foarte regulat. Trei scări duc spre vârf; paramentul asizelor este împodobit cu sculpturi hieroglifice şi cu nişe dispuse cu multă simetrie; numărul acestor nişe pare să facă aluzie la cele trei sute optsprezece semne simple şi compuse ale zilelor calendarului civil al toltecilor sau… Compohualilhuitl.

Cel mai mare, cel mai vechi şi cel mai celebru dintre toate monumentele piramidale din Anahuac este teocali din Cholula. Astăzi poartă numele de „munte făcut de

mâna omului” (monte hecho a mano). Văzut de departe, eşti ispitit să-l iei drept o colină naturală, acoperită de vegetaţie.

O câmpie întinsă, acea a Pueblei, este despărţită de valea México printr-un lanţ de munţi vulcanici care se prelungeşte de la Popocatépetl, spre Itio Frio şi. vârful Telâpon. Această câmpie rodnică, dar lipsită de arbori, este bogată în amintiri în legătură cu istoria mexicană*, ea adăposteşte oraşe reşedinţe a trei vechi republici: Tlaşcalla, Huexocingo şi Cholula, care, *f* cu toate disensiunile lor neîncetate, rezistau deopotrivă despotismului şi spiritului devuzurpare ai regilor azteci

Micul oraş Cholula, pe care Curtez, în scrisorile sale către împăratul care! Quintus, îl compară cu oraşele cele mai populate ale Spaniei, număra, la începutul secolului nostru, abia şaisprezece mii de locuitori. Piramida se găseşte la răsărit de oraş, pe drumul care duce de la Cholula la Puebla. Ea este foarte bine conservată în partea de apus. Câmpia Cholula prezintă caracterul de goliciune care este propriu plafourilor situate la 2200 de metri peste nivelul Oceanului; se disting în prim plan câţiva agavi şi dragonieri; *în* depărtare, se vede culmea acoperită cu zăpadă a vulcanului Orizaba, munte uriaş, de 5 295 de metri altitudine absolută.

Piramida din Cholula are patru asize, toate de aceeaşi înălţime. Ea pare să fi fost orientată după cele patru puncte cardinale; dar, deoarece muchiile asizelor nu sunt foarte distincte, direcţia piramidei este greu de recunoscut. Acest monument piramidal are o bază mai largă decât aceea a tuturor edificiilor de acelaşi gen găsite. În vechiul continent. L-am măsurat cu atenţie şi m-am convins că înălţimea sa perpendiculară nu este decât de 54 de metri, dar că fiecare latură a bazei sale are 430 metri lungime; Torquemada îi atribuie o înălţime de 77 de

metri, Bétancourt de 65, Clavigero de 61., Berc nard Diazdel Castillo, simplu soldat în expediţia lui Cortez, s-a distrat să numere treptele scărilor care duc la platforma acestor teocali şi a găsit. 114 la marele templu Tenochtitlan, 117 Ia Tezcuce* şi 120 la Cholula Baza piramidei Cholula este de două ieri mal mare decât aceea a piramidei Keops, dar înălţimea sa o depăşeşte foarte puţin pe aceea a piramidei Mykerinos. Comparând dimensiunile casei Soarelui, iaâeotihuacan, cu cele ale piramidei Cholula, se vede că poporul – ţâre a construit aceste remarcabile monumente avusese intenţia de a le face de aceeaşi înălţime, dar cu baze a căror lungime ar" fi în raport de 1/2. În ceea ce priveşte proporţia între bază şi înălţime, ea este foarte diferită la diversele monumente. La cele trei piramide din Gizeh, înălţimile sunt faţă de bază 1/1—; la piramida Papantla, încărcată cu hieroglife, acest raport este 1/1 – la marea piramidă Teotihuacai7

1/3 –, şi la Cholula, 1/7. Acest din urmă monument este construit din cărămizi nearse (*xamilliţ*, care alternează cu strate de argilă. Indienii din Cholula m-au asigurat că interiorul piramidei este gol şi că, cu prilejul şederii lui Cortez în oraşul lor, strămoşii lor ascunseseră acolo un mare număr de soldaţi care să-i atace pe neaşteptate pe spanioli; materialele din care este construit acest teocali şi tăcerea istoricilor timpului fac această afirmaţie foarte puţin probabilă.

Totuşi nu se poate contesta că au existat în interiorul acestei piramide; ca şi în alţi teocali, cavităţi considerabile care serveau de mormânt băştinaşilor; o împrejurare deosebită ieS-a scos la iveală. Pe la începutul secolului nostru, s-a schimbat drumul de la Puebla la México", drum pare trecea odinioară la nord de piramidă; pentru a face alinierea acestui diurn, s-a străpuns prima asiză, rămânând izolată o optime din ea ca o grămadă de cărămizi Când s-a

făcut această străpungere s-a găsit, în interiorul piramidei o casă pă trată, construită din piatră şi susţinută de bârne din chiparoşi pleşuvi (*Cupressus disticha*); ea cuprindea două cadavre, idoli din bazalt şi un mare număr de vase lăcuite şi pictate artistic. Nimeni nu s-a preocupat să păstreze obiectele, dar se afirmă că, după o cercetare şi verificare temeinică, s-a constatat că-această casă acoperită cu cărămidă şi cu strate de argilă n-avea nicio ieşire. Presupunând că piramida a fost construită nu de tolteci, primii locuitori ai Cholulei, ci de prizonieri luaţi de către cholu leeni de la popoarele vecine, s-ar putea crede că aceste cadavre erau acelea a unor sclavi nenorociţi, care înadins au fost sortiţi să piară în interiorul acestui teqcati. Am recunoscut rămăşiţele acestei casc subterane şi am observat o dispoziţie deosebită a cărămizilor, tinzând să micşoreze presiunea la care era supus acoperişul. Cum băştinaşii nu ştiau să facă. boite, ei aşezau cărămizi foarte mari\orizontal, astfel ca cele de deasupra să le depăşească pe cele inferioare; rezulta o asamblare în formă de trepte care înlocuia, într-un fel oarecare, curbura gotică din care s-au găsit vestigii şi la mai multe edificii egiptene. Ar fi interesant să se sâpe o galerie prin teocali Cholula, pentru a cerceta construcţia interioară şi este surprinzător că dorinţa de a găsi comori ascunse n-a jspitit încă pe nimeni la o astfel de întreprindere. În timpul călătoriei mele în Perú, vizitând vastele ruine ale oraşului Chimu, lângă Mansiche, am intrat în interiorul faimoasei Hauac de Toledo, mormântul. unui prinţ peruvian, în care Garci Gutierez din Toledo a descoperit, săpând o galerie în anul 1576, aur masiv în valoare de peste cinci milioane de franci, după cum o dovedesc registrele păstratela primăria din Truxillo...

Marele teocali Cholula, numit Tlalchihualtepec (muntele din cărămidă nearsă) avea în vârful său un altar

dedicat lui Quetzalcoatl, zeul aerului. Acest Quetzalcoatl, al cărui nume înseamnă „şarpele acoperit cu pene verzi” (coatl – şarpe, *quetzalli* – pană verde) este fără îndoială fiinţa cea mai misterioasă din toată mitologia mexicană; era un om alb şi bărbos ca şi Bochica al muyscaşilor, despre care am vorbit în descrierea cascadei Tequendama; era mare preot la Tula (Tollan), legislator şeful unei secte religioase care, ca şi sonyaşii şi budiştii din Ilindustan îşi impunea penitenţele cele mai cumplite; el a introdus obiceiul de a-şi străpunge buzele şi urechile şi de a-şi biciui restul trupului cu frunze ţepoase de agavă sau cu spini de cactuşi, introducând apoi trestii în răni ca sângele să curgă mai abundent. Pe un desen mexican, păstrat în biblioteca Vaticanului, am văzut o figură care reprezintă pe Quetzalcoatl domolind, prin chinurile impuse, mânia zeilor când, treisprezece, mii şi şaizeci de ani după crearea lumii (folosesc cronologia foarte. vagă raportată de părintele Ríos), o mare foamete s-a abătut asupra provinciei Culan; sfântul se retrăsese. lângă Tlajcapuchicalco, pe vulcanul Cateitepetl (muntele care vorbeşte), unde a mers desculţ pe frunze de agave pline de ţepi. Ai impresia că vezi unul din acei rishi, ermiţi de pe Gange, a căror austeritate e proslăvită în Purina!

Domnia lui Quetzalcoatl a fost epoca de aur a popoarelor din Anahuac; atunci toate animalele, oamenii înşişi trăiau în pace, pământul dădea, fără a fi lucrat, cele mai bune recolte, în aer zburătăceau mii de păsări care erau admirate atât pentru cântul cât şi pentru frumuseţea penajului lor; dar această domnie – asemănătoare cu aceea a lui Saturn – şi fericirea lumii – n-au fost de lungă durată; Marele Spin! Tezcatlâpocă, Brahma al popoarelor din Anahuac, a oferit lui Quetzalcoatl o băutură care, făcându-l nemuritor, i-a inspirat gustul călătoriilor şi îndeosebi o dorinţă de neînfrânt de a vizita o ţară îndepărtată pe care

tradiţia o numea Tlapallan. Analogia acestui nume cu Huehuetlapallan, patria tolterilor, nu pare să fie întâmplătoare; dar cum se poate concepe că acest om alb, preot la Tula, să se fi îndreptat, după cum o vom vedeajn curând, spre sud-est; spre plaiurile de la Choiula, şi de acolo spre coastele orientale ale Mexicului, pentru a ajunge în acea ţară septentrională de unde strămoşii săi plecaseră în anul 596 al erei noastre?

Traversând teritoriul Cholulei, Quetzalcoatl a cedat rugăminţilor locuitorilor care i-au oferit frânele guvernării; el a rămas douăzeci de ani printre ei, i-a învăţat să topească metalele, a poruncit posturi mari de optzeci de zile şi a reglementat intercalaţiile anului toltec; el îndemna pe oameni să trăiască în pace; nu voia să se facă alte ofrande divinităţii decât primele produse ale recoltelor. De lalhblula, Quetzalcoatl trecu la gura râului Goascoalco, unde dispăru după ce le-a trimis vorbă choluleenilor (chocoltecoatl) că se va reîntoarce după câtăva vreme ca să-i guverneze din nou şi să le reînnoiască fericirea.

Pe descendenţii acestui sfânt a crezut nefericitul de MOntezuna că-i recunoaşte în tovărăşii de arme ai lui Cortez. „Ştim din cărţile noastre – spune el la prima întrevedere cu generalul spaniol – că eu şi toţi acei care locuiesc în această ţară nu suntem băştinaşi, ci străini veniţi de foarte departe. Mai ştiu că şeful care a condus pe strămoşii noştri s-a reîntors pentru câtva timp în prima sa patrie şi că a revenit să-i caute pe cei care se stabiliseră aici;

ei i-a găsit însuraţi cu femei din această ţară, având copii numeroşi şitrăind în oraşe pe care le construiseră ei înşişi; ai noştri n-au vrut să-l urmeze pe vechiul lor dascăl, şi el a plecat singur înapoi. Am crezut tot timpul că descendenţii lui vor veni într-o zi să pună stăpânire pe această ţară. Considerând că veniţi de pe meleagurile

unde se raşte soarele şi că, după. cum ne spuneţi, ne cunoaşteţi de mult, nu pot să mă îndoiesc că regele care v-a trimis nu este stăpânul nostru firesc”.

Mai există şi azi printre indienii din Cholula, o altă tradiţie foarte însemnată, după care marea piramidă n-ar fi fost destinată iniţial pentru a sluji cultului lui Quetzalcoatl. Revenind în Europa, am examinat, la Roma, manuscrisele mexicane ale bibliotecii Vaticanului şi am văzut că însăşi această tradiţie se află consemnată într-un manuscris al lui Pedro de Ios Ríos, călugăr dominican care, în 1566, a copiat pe loc trate picturile hieroglifice pe care a putut să şi le procure. Înainte de marea inundaţie (*apachihuliztli*), care a avut loc în anul 4008 după crearea lumii, ţara Anahuac este locuită de uriaşi (*tzocuâllixeque*): toţi acei care n-au pierit au fost transformaţi la peşti, afară de şapte care s-au refugiat în peşteri. Când apele s-au retras, unul din uriaşi, Xelhua, supranumit arhitectul, s-a dus la Cholula unde, în memoria muntelui Tlaloc, care îi servise de refugiu lui şi celor şase fraţi ai săi, a construit, o colină artificială în formă de piramidă; cărămizile pentru această clădire au fost fabricate în provincia Tlamanalco, la poalele Sierrei de Cocoţi, şi, pentru a le transporta la Cholula, el a aşezat on şir de oameni care şi le treceau din mână în mână. Zeii au văzut cu mânie acest edificiu, al cărui vârf trebuia să ajungă până în nori; înfuriaţi de îndrăzneala lui Xelhua, au aruncat foc peste piramidă; mulţi muncitori au pierit, zidirea n-a fost continuată şi mai târziu a fost consacrată zeului aerului, Quetzalcoatl.

Această poveste aminteşte vechile tradiţii ale Orientului pe care evreii le-au consemnat în cărţile lor sfinte. Pe vremea lui Cortez, cholueenii păstrau o piatră care, învelită într-un glob de foc, căzuse din nori pe vârful piramidei; acest aerolit avea forma unui broscoi: părintele Ríos, pentru a dovedi marea vechime a acestei fabule a lui

Xelhua, menţionează că ea era cuprinsă într-un cânt pe care choluleenii îl cântau la sărbătorile lor, dansând în jurul piramidei, şi că acest cânt începea cu cuvintele *Tulanian huhula & z „*care nu aparţin nici unei limbi actuale din Mexic. În toate părţile globului, pe creasta Cordilierilor ca şi pe insula Samothrace, în marea Egee, s-au păstrat în riturile religioase fragmente din limbile primitive.

Platforma piramidei Cholula, de pe care am făcut un mare număr de observaţii astronomice, are 4 200 de metri pătraţi. De acolo te bucuri de o minunată priveliţte asupra vulcanilor Popocatépetl, Istaccihuatl, vârfului Orizaba şi Sierra de Tlascalla, celebră prin furtunile care se dezlănţuiesc în jurul vârfului; se văd dintr-odată trei munţi mai înalţi decât Mont Blanc, dintre care doi sunt vulcani aprinşi încă. Q capelă mică, înconjurată de chiparoşi şi dedicată Sfintei Fecioare de Ios Remedos, a înlocuit templul zeului aerului, sau zeul Indra mexican; un preot de rasă indiană oficiază zilnic slujba în vârful acestui monument antic.

În vremea lui Cortez, Cholula era considerat oraş sfânt; nicăieri nu se găsea un număr mai mare de teocali; mai mulţi preoţi şi ordine religioase (*tlamacasque*), mai multă măreţie în cult, mai multă austeritate în ceea ce priveşte posturile şi penitenţele. După introducerea creştinismului la mediem, simbolurile acestui cult nou, n-au şters cu totul amintirea cultului vechi; poporul, venind de foarte departe, urcă în masă, pe vârful piramidei, pentru a celebra sărbătoarea Sfintei Fecioare. O teamă tainică, un respect religios cuprinde pe băştinaş la vederea acestei imense grămezi de cărămidă acoperită de arbuşti şi de pajişti mereu verzi.

Am indicat mai sus marea analogie de construcţie care se observă între aceşti teocali mexicani şi templul lui

Bel sau Belus din Babilon; această asemănare fusese remarcată de Zoega, cu toate că, el nu-şi putuse procura decât descrieri incomplete ale grupurilor de piramide din Teotihuacán. După Herodot, care a vizitat Babilonul şi a văzut templul lui Belus, acest monument piramidal avea opt trepte; înălţimea sa era de un stadiu, iar lăţimea, la bază, era egală cu înălţimea; zidul care forma incinta exterioară şi *peribolosul* avea două stadii pătrate (un stadiu obişnuit olimpic avea.183 metri, iar stadiul egiptean numai 92); piramida era construită din cărămizi şi asfalt. Avea un templu (naos) în vârf şi un altul lângă bază; primul, după Herodot, era fără statui; nu se afla acolo decât o masă de aur şi un pat pe care era culcată o femeie aleasă de zeul Belus (Herodot, lib. I, cap. CLXXI-CLXXXIII). Diodor din Sicilia, dimpotrivă, afirmă că acest templu superior cuprindea un altar şi trei statui, cărora le atribuie, după idei luate din cultul grecesc, numele de Jupiter, Iunona şi Rhea (Diodor Siculus, t. I, lib. II, p, 123); dar aceste statui şi întregul monument nu mai existau pe timpul lui Diodor şi al lui Strabo, în aceşti teocali mexicani. se distingeau, ca şi în templul lui Belus, naosul inferior celui care se găsea pe platforma-piramidei. Această distincţie este clar indicată în scrisorile lui Cortez şi în istoria cuceririi scrisă de Bernal Díaz, care petrecut multe luni în palatul regelui Axajacatl şi deci în faţa piramidei Huitzilopochtli.

Niciunul dintre antici, nici Herodot, nici Strabo (lib. XVI, 211) nici Diodor, nici Pausanias (lib. VIII, p. 509, v. 31), nici Arrian (lib. VII, 17), nici Quintus Curtius (lib. V, 1, şi 37) nu menţionează că templul lui Belus a fost orientat după cele patru puncte cardinale aşa cum sunt piramidele egiptene şi mexicane. Pliniu observă numai că Belus era considerat inventatorul astronomiei (*Inventar hic fuit sideredis scientiae*, Pliniu, *Hist. nat.*, lib. V, 30.) Diodor

raportează că templul babilonian servea drept observator chaldeenilor: „Se admite – spune el – că această construcţie avea o înălţime ieşită din comun şi că Vechii chaldeeni observau de acolo aştrii; răsăritul şi apusul lor, putea fi urmărit foarte precis datorită înălţimii edificiului”. De pe înălţimea piramidei preoţii mexicani (*tedpâxqui*) urmăreau şi ei poziţia aştrilor şi anunţau poporului prin sunete de corn orele nopţii. Aceşti teocali au fost construiţi în intervalul fcâre s-a scurs între epoca lui Mahomed şi aceea a domniei lui Ferdinand şi Izabela şi se remarcă, nu fără surprindere, că edificii americane a căror formă este aproape identică cu aceea a unuia dintre cele mai vechi monumente de pe malurile Eufratului, pot aparţine unor timpuri atât de apropiate de noi.

Considerând din acest punct de vedere monumentele piramidale din Egipt, Asia şi Continentul Nou se observă că deşi aveau forme analoage, ele aveau o destinaţie foarte diferită. Piramidele grupate de la Gyzeh şi Sahâra în Egipt, piramida triunghiulară a reginei sciţilor, Zarina, piramidă a cărei înălţime era de un stadiu şi lăţimea de trei stadii, şi era împodobită cu o statuie uriaşă (Diodorus, Siculus, lib. II. cap XXXIV); cele paisprezece piramide etrusce, despre care se spune că s-ar fi găsit în labirintul regelui Porsenna, la Clusium, fuseseră clădite pentru a servi de mormânt personajelor ilustre. Nimic nu e mai firesc la oameni decât de a însemna loculunde odihnesc rămăşiţele acelora a căror memorie o îndrăgesc. La început sunt doar simple muşuroaie de pământ, apoi tumuluşi de o înălţime surprinzătoare; aceia ai chinezilor şi tibetanilor nu au decât câţiva metri înălţime; mai în apus dimensiunile merg crescând: tumulusul regelui Alyaltes, tatăl, lui Cresus, în Lydia, avea şase stadii; acel al lui Ninus peste 10 stadii în diametru (Herodot, lib. I, cap. XCIII, Crezias la Did. Şicul., lib. II, cap... VII); nordul Europei oferă mormintele regelui

scandinav Gomus şi al reginei Daneboda, acoperite cu grămezi mari de pământ care au 300 de metri lăţime şi peste 30 de metri înălţime. Aceşti tumuluşi se regăsesc în cele două emisfere în Virginia şi Canada, precum şi în Perú, unde numeroase galerii construite din piatră şi comunicând între ele prin puţuri umplu interiorul *huacasurilor* (coline artificiale). Luxul Asiei a ştiut să ornamenteze aceste monumente rustice, păstrându-le forma primitivă: mormintele din Pergam sunt conuri de pământ, ridicate pe un zid circular care pare să fi fost acoperit de marmură. Piramidele sau teocali mexicani erau totodată temple şi morminte. Am menţionat că platforma pe care se înalţă casele Soarelui şi ale Lunii din Teotihuacán se numeşte *drumul morţilor*; dar partea esenţială şi principală a unui teocali era capela (naosul) aşezată pe vârful edificiului. La începutul civilizaţiei, popoarele alegeau locuri înalte pentru a aduce jertfe zeilor. Primele altare, primele temple au fost înălţate pe munţi; dacă aceşti munţi erau izolaţi li se dădeau forme regulate, tăindu-i în trepte şi practicând scări pentru a urca mai uşor în vârf. Cele două continente oferă numeroase exemple de astfel de coline împărţite în terase şi îmbrăcate cu ziduri de cărămidă sau piatră. Teocali nu-mi par altceva decât nişte coline artificiale înălţate în ijaijlocul unui şes şi destinate a servi drept temelie altarelor; nimic, într-adevăr, mai impunător decât o jertfă ce poate fi văzută în acelaşi timp de un popor întreg deodată. Pagodele Hindustanului n-au nimic comun cu templele mexicane; cea din Tanjore, după care Danieli a făcut desene superbe, este un turn cu mai multe terase, clar altarul nu se găseşte în virfu! monumentului.

Piramida lui Belus era în acelaşi timp templul şi mormântul acestui zeu; Strabo nici nu vorbeşte despre acest monument ca de un templu, el îl numeşte pur şi

simplu *mormântul lui Belus*. În Arcadia, tumulusul care cuprindea cenuşa lui Callisto, avea în vârful său un templu al Dianci. Pausanias (lib. VIII, cap. XXXV) îl descrie ca pe un con făcut de mină de om şi acoperit de vegetaţie străveche. Iată un monument foarte remarcabil, în care templul nu mai este decât un ornament întâmplător; el serveşte, ca să zicem aşa. de trecere între pil ramidele din Săhara şi teocali mexicani.

Se pune întrebarea care era scopul, în cele două Americi, să se ridice atâtea coline artificiale dintre care mai multe par „să nu fi servit nici ca mormânt, nici ca turnuri de observaţie, nici ca fundaţiile unui templu?, Un obicei stabilit în Asia Orientală poate arunca puţină lumină asupra acestei probleme importante. Cu două mii trei sute de ani înaintea erei noastre, în China se aduceau jertfe Fiinţei Supreme, Chan-ty, pe patru munţi

Înalţi numiţi Cei patru Yo: Suveranii, considerând obositor să facă drumul până la locul jertfei, au pus să se înalţe, pe lângă locuinţele lor, nişte coline făcute de mină de om reprezentând aceştimunţi.

Relief găsit lângă Guatemala Numit în mod eronat din Oxaca

Acest relief, una din rămăşiţele cele mai curioase ale sculpturii băştinaşe, a fost găsit lângă Guatemala, cu toate că eu însumi am contribuit a-l face cunoscut sub titlul de relief din Oxaca. Desenul mi-a fost transmis de profesorul de botanică din México, Cervantes, căruia îi datorăm cunoaşterea noilor genuri de cheirostemon, guardiola şi a multor alte plante. Persoanele care au trimis acest desen lui Cervantes l-au asigurat că a fost copiat cu cea mai mare grijă şi că relieful, sculptat într-o; rocă negricioasă şi foarte dură, avea peste un metru înălţime.

Cei care au studiat în mod deosebit monumentele toltece şi aztece vor fi uimiţi de analogia, cât şi de

contrastele pe care le oferă relieful din Oxaca, cu figuri care se găsesc, repetate în manuscrisele hieroglifice, la idoli şi. pe scliviseala mai multor teocali. În loc de acei oameni bondoci care abia măsoară cinci capete, şi care amintesc de vechiul stţi etrusc, se distinge, pe acist relief, un grup de trei figuri ale căror forme sunt zvelte şi a căror reproducere destul de corectă în desen, arată o artă care nu mai e la începuturile ei. Fireşte s-ar putea ca pictorul spaniol, care a-copiat sculptura din Oxaca, să fii. rectificat ici şi colo contururile, poate chiar involuntar, îndeosebi desenul mâinilor şi al degetelor de la picioare, dar este oare piermis să se presupună că a schimbat proporţia figurilor în întregime? Această supoziţie nu pierde ea orice probabilitate, dacă examinăm grija minuţioasă cu care au fost redate forma capetelor, ochii şi în deosebiornamentele căştii? Acele ornamente, printre care se recunosc penele, panglicile şi florile; acele nasuri, de o mărime extraordinară ce se regăsesc în picturile păstrate la Roma, la Veletri şi la Berlin. Numai alăturând tot ce a fost produs în aceeaşi epocă şi de popoare de origine comună, se ajunge la o idee exactă a stilului care caracterizează diferitele monumente, dacă este permis a numi stil raporturile pe care le descoperim într-un noian de forme bizare.

S-ar mai putea pune întrebarea dacă relieful din Oxaca nu datează dintr-o perioadă când, după prima debarcare a spaniolilor, sculptorii indieni cunoşteau câteva lucrări de artă ale europenilor. Pentru a discuta această chestiune, trebuie amintit că, trei sau patru ani înainte ca Cortez să se facă stăpân pe ţara Anahuac şi ca preoţii misionari să-i împiedice pe băştinaşi să sculpteze altceva decât figuri de sfinţi, Hernandes de Cordova, Antonio Alăminos şi Grixalva vizitaseră coastele mexicane începând de la insula Cozunel şi capul Catoche, situat pe peninsula

Yucatán, până la gura râului Panuco. Aceşti cuceritori au comunicat pretutindeni cu locuitorii, pe care îi găsiră bine îmbrăcaţi, adunaţi în oraşe populate şi infiniţi mai avansaţi în civilizaţie decât toate celelalte popoare de pe noul continent. Este mai mult ca probabil că aceste expediţii militare au lăsat în mâinile locuitorilor crucea, mătăniile şi câteva poze venerate de creştini; s-ar putea, de asemenea, ca aceste poze să fi trecut din mână în mână, de pe coastă până în interiorul munţilor din Oxaca. Dar este oare permis să se abandoneze formele consacrate prin practicarea lor timp de mai multe, secole? Un sculptor mexican, ar fi copiat, fără îndoială, cu fidelitate chipul unui apostol; dar într-o ţară unde, ca în Hindustan şi în Chină, băştinaşii ţin cu cea mai mare străşnicie la moravurile, obiceiurile şi la artele strămoşilor lor, ar fi îndrăznit ei să reprezinte un erou sau o divinitate aztecă sub forme străine noi? De altfel, tablourile istorice pe care pictorii mexicani le-au făcut după sosirea spaniplilor, şi dintre care mai multe se găsesc în resturile colecţiei Boturini, la México, revelă, evident, că această influenţă a artelor europene asupra gustului popoarelor Americii şi asupra corectitudinii desenului lor, n-a fost decât foarte lentă.

Mi s-a părut indispensabil să indic obiecţiile ce se pot ridica asupra originii reliefului din Oxaca, Am făcut, la Roma, o gravură după desenul ce mi-a fost transmis, dar sunt departe de a mă pronunţa cu privire la un monument atât de extraordinar, pe care nu am avut prilejul să-l examinez eu însumi. Arhitectura palatului Mitla, eleganţa ornamentaţiei liniare şi al labirintelocu care sunt împodobite zidurile dovedesc că civilizaţia popoarelor zapotece era superioară celei a locuitorilor din valea México. După aceste consideraţii, trebuie să fim mai puţin surprinşi că relieful despre care vorbim ar fi fost găsit la Oxaca, vechiul Huaxyacac care era oraş de reşedinţă al

ţării zapotecilor.

Oricum ar fi, pare sigur că relieful de la Oxaca reprezintă un războinic ieşit din luptă şi împodobit cu prada luată de la „duşman. Doi sclavi sunt aşezaţi la picioarele învingătorului… Ceea ce iz beşte mai mult în această compoziţie este nasul, de o mărime enormă, care este repetat la cele şapte capete văzute în profil. Aceste nasuri caracterizează în mod esenţial monumentele sculpturii mexicane. În tablourile hieroglifice păstrate la Viena, Romă, Veletri sau México, toate divinităţile, eroii, preoţii înşişi, sunt înfăţişaţi cu nasuri mari, coroiate, deseori străpunse spre vârf şi împodobiţe cu şarpele misterios cu două capete (*amfisben*[82]). S-ar putea ca această fizionomie extraordinară să indice vreo rasă de oameni, foarte diferită d. e aceea care locuieşte azi în aceste ţinuturi, al cărei nas este gros, turtit şi mic; dar s-ar putea de asemenea ca popoarele aztece să fi crezut ca şi prinţul filosofilor (Platon, *Republica*, lib. V), că este ceva maiestuos şi regal (*basilikon*) într-un nas mare şi deci I-au considerat, în reliefurile şi în tablourile lor, ca simbolul puterii şi al grandorii modale.

Forma ascuţită a capului, în desenele mexicane, nu este mai puţin izbitoare. Examinând osteologic craniul băştinaşilor Americii, se vede că nu există rasă pe lume al cărei oş frontal să fie mai împins înapoi sau care să aibă o frunte mai mică. Această turtire extraordinară se găseşte la popoarele de rasă arămie care n-au avut niciodată obiceiul de a produce diformităţi artificiale, după cum o dovedesc craniile indienilor mexicani, peruvieni şi atures, din care am adus câteva exemplare ce se găsesc la Muzeul de istorie naturală din Paris. Negrii preferă buzele cele

82 Amfisben, reptilă din America tropicală, insectivoră, fără picioare, aproape oarbă, ale cărei coadă şi cap au acelaş aspect, de unde numele vulgar de şarpe cu’două capete (n. tr.).

mai groase şi mai proemifiente; calmucii, nasurile câine.

Războinicul care figurează pe relieful, din Oxaca oferă un amestec de costume foarte bizar. Ornamentele căştii sale, acele ale stindardului (*signum*) pe care-l ţine în mâna stângă şi pe care se recunoaşte o pasăre, ca pe stindardul lui Ocotelolco, se regăsesc în toate picturile aztece. Haina, cu mâneci lungi şi strâmte, aminteşte de aceea pe care mexicanii o numesc *icheahue pilii*; dar plasa care acopbră umerii este un ornament care nu se mai găseşte la indieni. Deasupra cingătoarei apare pielea tigrată a unui jaguar, cu coada netăiată. Istoricii spanioli raportează că războinicii mexicani, pentru a părea mai înspăimântători în luptă, purtau nişte căşti enorme de lemn care reprezentau capete de tigri, a căror gură era armată cu dinţii acestui animal. Două cranii, aparţinând, fără îndoială, unor duşmani învinşi, sunt prinse la cingătoarea învingătorului. Picioarele îi sunt acoperite de un fel de încălţări care amintesc de *skeleai* sau *caliga* grecilor şi romanilor;

Sclavii reprezentaţi şezând, cu picioarele încrucişate, la picioarele învingătorului sunt remarcabili prin atitudinea şi nuditatea lor. Acel care este aşezat la stânga seamănă cu chipul acelor sfinţi carie se văd deseori în tablourile hinduse şi pe care navigatorul Roblet le-a găsit pe coasta nord-vestică, a Americii, printre picturile hieroglifice ale băştinaşilor din panalul Cox. Ar fi uşor să se recunoască pe acest relief, boneta îngiană şi şorţul (*perizama*) statuilor egiptene, dacă am merge pe urmele unui savant (Court de Gibelin) care, antrenat de o imaginaţie înflăcărată, a crezut că recunoaşte înnoul continent, inscripţii cartagineze şi monumente feniciene.

Relief în bazalt reprezentând calendarul mexican

Printre monumentele care par a dovedi că; la sosirea spaniolilor, popoarele din Mexic parveniseră la un oarecare

grad de civilizaţie, se pot cita în primul rând calendarele sau diferitele împărţiri ale timpului adoptate de tolteci şi azteci fie pentru a fi folosite de întreaga societate, fie pentru a reglementa ordinea jertfelor, fie pentru a uşura calculele astrologiei. Acest gen de monumente este şi mai demn să fixeze atenţia noastră, pentru că el atestă unele cunoştinţe pe care cu greu le putem considera ca rezultatul unor observaţii făcute de nişte popoare montane din regiunile necivilizate ale noului continent. Suntem ispitiţi să considerăm calendarul aztec ca pe acele limbi bogate în cuvinte şi forme gramaticale pe care le găsim la naţiunile a căror masă actuală de idei nu corespunde multiplicităţii de semne menite să le exprime. Aceste limbi atât de bogate şi flexibile, aceste moduri de intercalare care presupun o cunoştinţă destul de exactă a duratei anului astronomic, nu sunt, poate, decât rămăşiţele unei moşteniri ce le-a fost transmisă de către popoarele odinioară civilizate, dar de mult scufundate din nou în barbarie.

Călugării şi alţi scriitori spanioli care au vizitat Mexicul puţin timp după cucerire, nu au dat derit noţiuni vagi şi deseori contradictorii despre diferitele calendare folosite printre popoarele de rasă toltecă – şi aztecă. Aceste noţiuni se găsesc în lucrările lui Gomara, Valadis, Acosta şi Torquemada. Acesta din urmă, cu toată credulitat ea lui superstiţioasă, ne-a transpus în *Monarquia indiana*, *o* culegere de fapte preţioase care dovedesc o cunoaştere exactă a localităţilor; el a trăit timp de cincizeci de ani printre mexicani şi a ajuns în oraşul Tenochtitlan într-o epocă în care băştinaşii păstrau încă un mare număr de picturi istorice şi în care, în faţa casei marchizului del Văile, pe Piaza Mayor, se vedeau încă ruinele marelui Teocali dedicat zeului Huitzilopochtli. Torquemadţi s-a folosit de manuscrisele a trei călugări franciscani,

Bernardin de Sahagun, Andrâs de Olmos şi Teribio de Benavente, care erau toţi buni cunoscători ai limbilor americane şi. care se duseseră în Noua Spanie pe timpul lui Gomez, înainte de anul 1528. În ciuda acestor avantaje, istoricul Mexicului nu ne-a furnizat, asupra calendarului mexican, toate lămuririle la care ne puteam aştepta ţinând seama de zelul şi de cunoştinţele sale. El se exprimă chiar cu atât de puţină veridicitate, încât se poate câţi în lucrarea sa că anul aztecilor sfârşea în luna decembrie şi că începea în luna februarie.

Existau de mult timp în Mexic, în mănăstiri şi în bibliotecile publice, materiale mai instructive decât relatările primilor istorici spanioli. Dintre autorii indieni, Christobal del Castillo, născut la Tezcuco, mort în 1606, la vârsta de 80 de ani, Fejnando del Alvarado Tezozomoc şi Domingo Chimalpain au lăsat manuscrise, compuse în limba aztecă, tratând despre istoria şi cronologia strămoşilor lor. Aceste manuscrise care cuprind un mare număr de date indicate atât după era creştină cât şi după calendarul civil şi ritual al băştinaşilor, au fost studiate cu folos de savantul Carlos de Sigüenza, profesor de matematică la Universitatea din Mexic, de călătorul milanez Boturini Benarduci, de abatele Clavigero şi de

Gama. În sfârşit, în 1790, o piatră cu volum enorm, încărcată de caractere evident relative la calendarul mexican, la sărbătorile religioase şi la zileld în care soarele trece prin zenitul oraşului México, a fost descoperită în fundaţiile vechiului teocali; ea a servit totodată să lămurească unele puncte dubioase şi să atragă atenţia unor băştii naşi instruiţi asupra calendarului mexican.

Am încercat, atât în timpul şederii mele în America, precum şi după întoarcerea mea în Europa, să fac un studiu exact despre tot ce s-a publicat asupra diviziunii timpului şi asupra modplui de intercalare a aztecilor; am

examinat pe lde, faimoasa piatră găsită la Piaza Mayor; am descof perit câteva noţiuni interesante în picturile hieroglifice păstrate la mănăstirea San Felipe Neri, la México; am parcurs, la Roma, *Comentariul*, manuscris al părintelui Fabrega asupra lucrării *Codex Mexicanus* de la Veletri; regret însă că nu cunosc suficient limba mexicană pentru a citi lucrările pe care băştinaşii le-au scris în propria; lor limbă, imediat după cucerirea oraşului Tenochtitlan, servindu-se de alfabetul roman. Prin urmare, n-am putut verifica eu însumi toate aserţiunului Sigüenza, Boturini, Clavigero şi Gama, privind intercalaţia mexicană, şi să le compar ou manuscrisele lui Chimalpain şi Tezozomoc, din care aceşti autori afirmă că au extras noţiunile pe care ni le-au dat. Oricare ar fi îndoielile, cu privire la mai multe puncte, care au putut, rămâne în spiritul savanţilor obişnuiţi să supună faptele unei critici severe şi să nu adopte decât ceea ce este riguros, dovedit, mă felicit de a fi atras atenţia asupra unui monument curios al sculpturii mexicane şi de a fi dat noi detalii asupra unui calendar pe care Robertson şi ilustrul autor al-*Istoriei Astronomiei* pare să nu-l filtratat cu tot interesul ce-l merita.

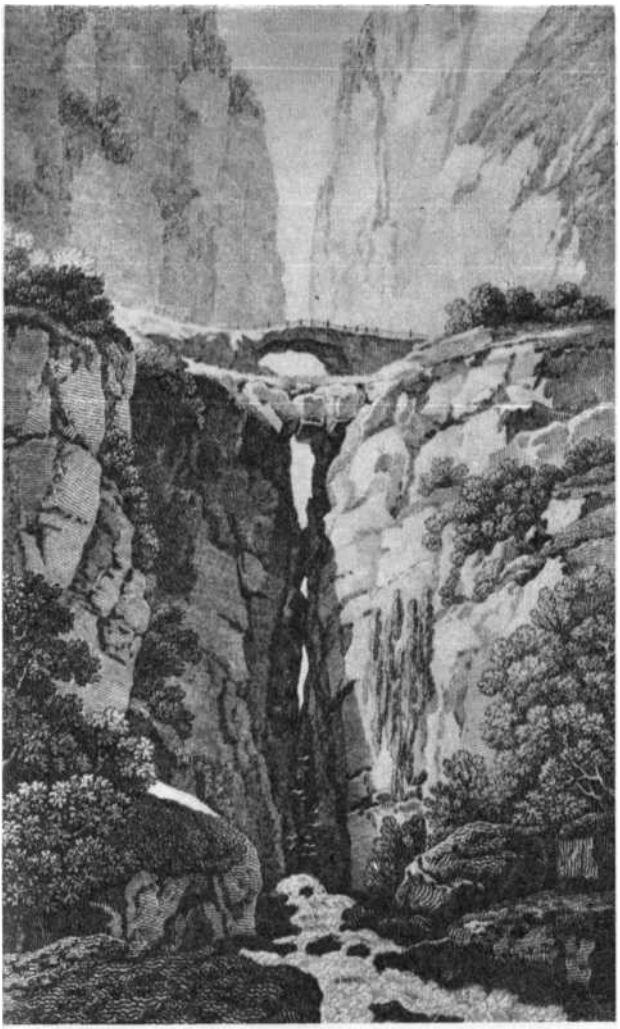

Poduri naturale pe Icononzo

Bustul unei preotese aztece

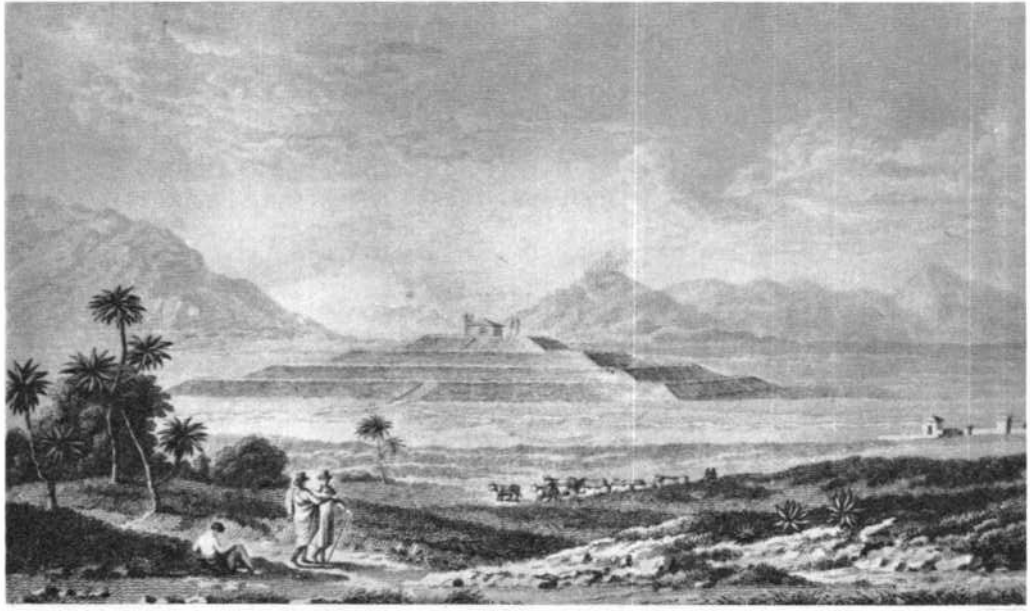

Piramida din Cholula

Vase găsite în Honduras

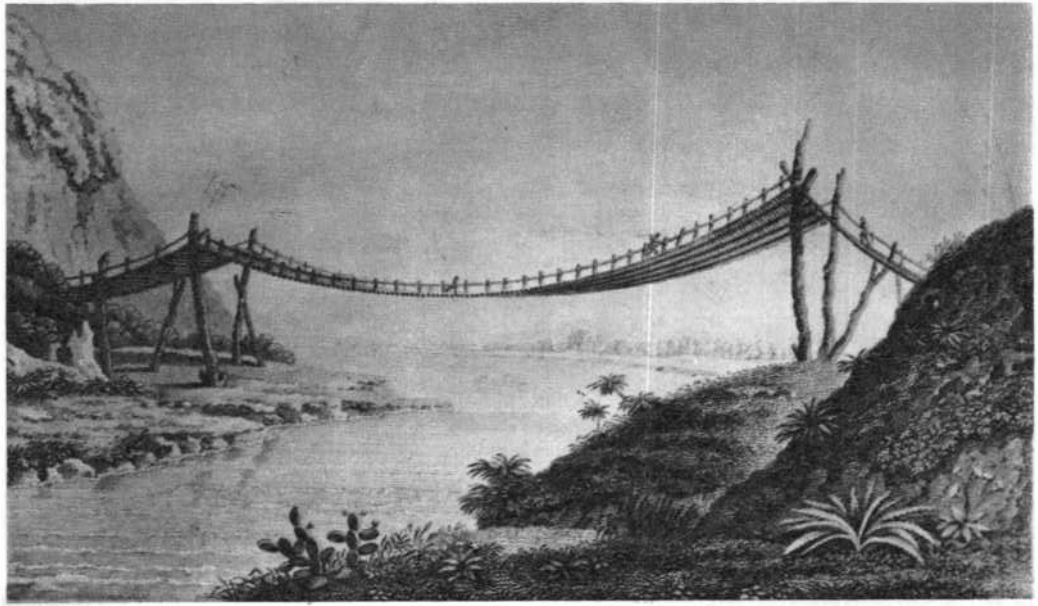

Pod de fringhie pe Pénipe

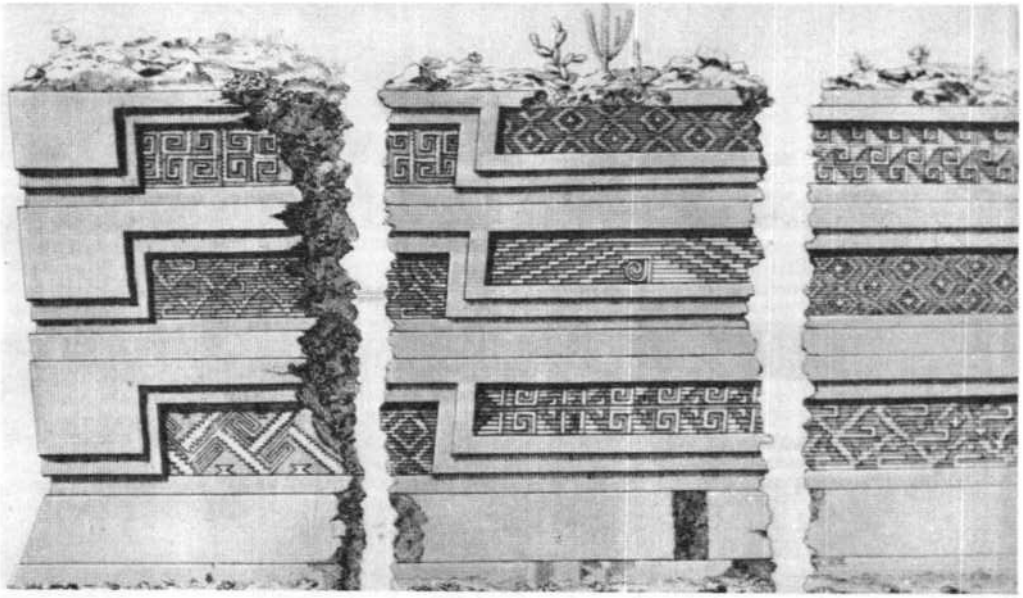

Ruinele de la Mitla în provincia Oaxaca

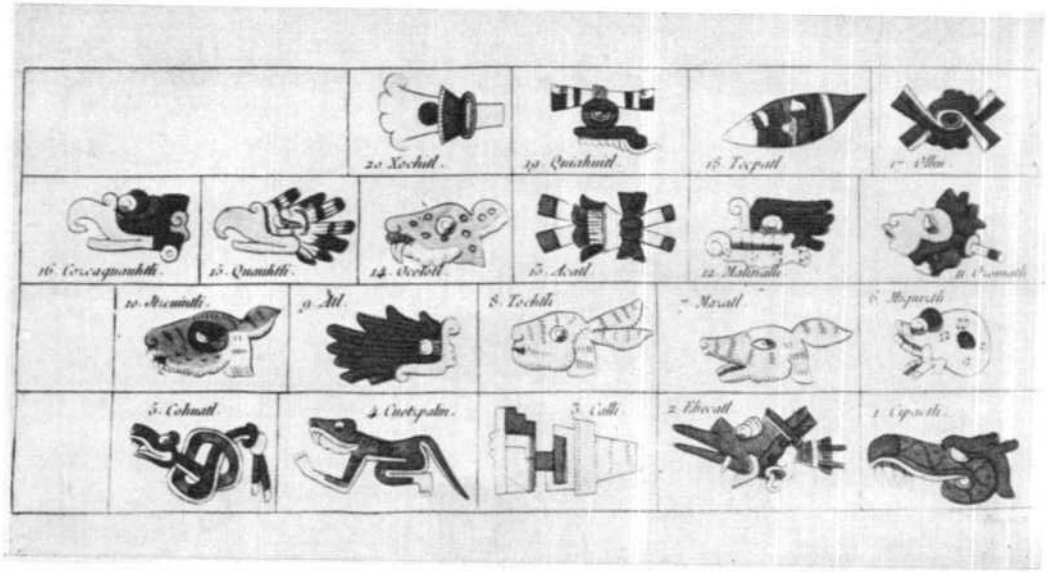

Semne hieroglifice ale zilelor calendarului mexican

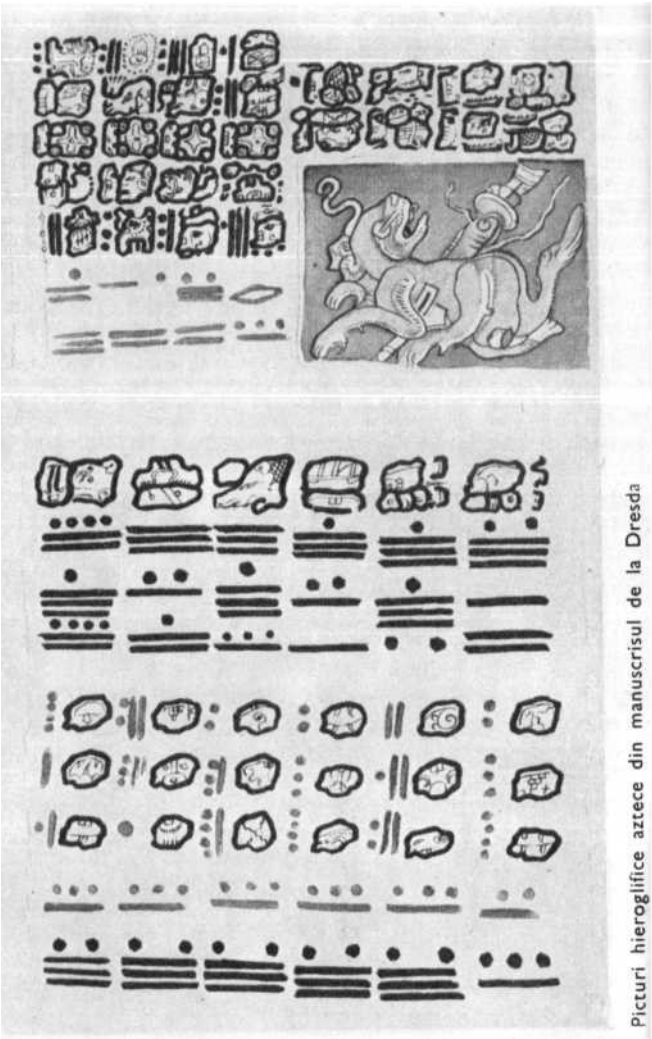

Picturi hieroglifice aztece din manuscrisul de la Dresda

Acest interes va fi şi mai mare datorită noţiunilor pe care le vom da mâi departe asupra tradiţiei mexicane a celor patru vârste, sau patru sori, care prezintă legături izbitoare cu *youg* şi *calpa* ale. hinduşilor şi asupra metodei ingenioase pe care o foloseau indienii muyscaşi, popor montan din Noua Grenada, pentru a corecta anii lunari

prin intercalarea unei a 37-a luni, numită *surda* sau *cuhupqua*. Numai aşa ne vom putea da seama de legăturile care par să fi existat în timpurile foarte îndepărtate între popoarele Indiei şi Tartaria şi cei de pe noul continent.

Anul civil al aztecilor era un an solâr de 365 de zile; el era împărţit în 18 luni, fiecare, având 20 de zile; după aceste 18 luni, sau 360 de zile, se mai adăugau 5 zile suplimentare şi începea un an nou. Numele de Tonalpohialli sau Competiuatilhuit, care disting acest calendar de calendarul! itual numit *numărătoarea după* Soare, prin opoziţie cu calendarul ritual numit *calendarul după Lună* sau *Metzlapohuali*; a doua denumire derivă de la compo/iwaâi-douăzeci, şi de la *ilhuitl*-savbătoare; ea face ajuzie fie la cele 20 de zile cuprinse în fiecare lună, fie la cele douăzeci de sărbători solemne celebrate, în cursul anului civil, în teocali sau casele zeilor. Începutul zilei civile a aztecilor se numără, ca la persani, egipteni, babilonieni şi majoritatea popoarelor din Asia, cu excepţia chinezilor, de la răsăritul soarelui. Ziua era împărţită în opt intervale, diviziune care se regăseşte la hinduşi şi la romani. Din aceste opt. intervale, patru erau determinate de răsărit şi de apus şi cele două treceri ale soarelui prin meridian. Răsăritul se numea *Yquiza Tonatiuh*; prânzul-*JVepantla Tonatiuh*; apusul-Qnaqtu *Tonatiuh*, iar miezul nopţii-Yohualnepantla. Hieroglifa, zilei era un cerc împărţit împatru. Deşi sub paralela oraşului México lungimea zilei nu variază cu mai mult de 2 ore şi 21 de minute, este totuşi sigur că orele mexicane trebuie să fi fost iniţial inegale, cum sunt şi *orele planetare* ale evreilor.

Perioadele zilei şi nopţii, care corespund orelor noastre 3, 9, 15, şi 21, timpi astronomici, nu aveau denumiri deosebite. Pentru a le deSemna, mexicanul arăta, cum fac plugarii noştri, punctul de pe cer unde ar fi plasat soarele în cursa sa de la răsărit la apus; gestul mexicanului

era însoţit de aceste cuvinte remarcabile: *iz Teotl – acolo va fi Dumnezeu* –, locuţiune care aminteşte de epoca fericită când popoarele purcese din Aztlan nu cunoşteau încă altă divinitate decât Soarele şi n-aveau niciun cult care să impună jente cu vărsare de sânge.

Fiecare. lună mexicană de douăzeci de zile era subîmpărţită în perioade de 5 zile. La începutul acestor mici perioade, fiecare comună ţinea un târg sau *Tiangtiitzli*. Muyscaşii, naţiune din America meridională, aveau săptămâna de trei zile. Se pare că niciun popor al noului continent n-a cunoscut săptămâna sau ciclul de 7 – zile care se găseşte la hinduşi, chinezi, asirieni şi egipteni şi care, cum bine a observat-o Le Gantil, este folosit la majoritatea popoarelor lumii vechi.

Un pasaj din istoria incaşilor de Garcilasso, i-a făcut pe Bailly şi Lalande să sugereze că peruvienii numărau pe cicluri de şapte zile. „Peruvienii, spune Garcilasso, numără lunile după Lună; ei numără jumătăţile de lună după Luna în creştere sau descreştere; numără săptămânile după pătrare fără a avea nume deosebite pentru zilele săptămânii”. Dar părintele Lacosta, mai instruit decât Garcilasso şi care, pe la sfârşitul secolului al XVI-lea a compus, chiar în Perú, primele cărţi ale *Geografiei fizice a Noului Continent*, spune lămurit că nici mexicanii, nici peruvienii nu cunoşteau mica perioadă de şapte zile; „căci această perioadă – adaugă el – nu ţine seama nici de mersul lunii, nici de cel al soarelui. Ea îşi datorează originea numărului de-planete; „(Lacosta, *Historia natural y moral de las Indias*, 1591)

Cugetând o clipă asupra sistemului calendarului peruvian, ne dăm seama că deşi fazele Lunii se schimbă aproape la fiecare şapte zile, această corespondenţă trebuie să nu fie totuşi destul de exactă, pentru ca, în mai multe luni lunare consecutive, ciclurile de şapte zile să

poată corespunde fazelor Lunii După Polo şi toţi scriitorii timpului peruvienii aveau ani (*Huata*) de 365 de zile orânduiţi, după cum vom vedea mai jos, după observaţiile solare făcute lună de lună în oraşul Cuzco. Anul peruvian era împărţit ca aproape toţi anii de care se serveau popoarele Asiei Centrale, în douăsprece, luni, *quilla*, ale cărui revoluţii sinodice sfârşesc în 354 de zile, opt ore, 48 de minute. Pentru a corecta anul lunar şi a-l face să coincidă cu anul solar, se adăugau, – după un obicei antic, 11 zile care, după edictul lui încă au fost repartizate printre cele douăsprezece luni. În urma acestui aranjament nu este în niciun chip posibil ca patru perioade egale, în care ar fi fost împărţite lunile lunare, să fie de şapte zile şi să corespundă fazelor Lunii. Acelaşi istoric, a cărui mărturie este citată de Bailly în favoarea opiniei că săptămâna hinduşilor era cunoscută americanilor, afirmă că, după o veche lege a lui încă Pachacutec, trebuia să existe în fiecare lună lunară trei zile de sărbătoare şi de târg (*catu*) şi că poporul trebuia să lucreze nu şapte, ci opt zile consecutive pentru a se odihni a nouă. Iată, fără îndoială, o împărţire a lunii sau a* revoluţiei siderale a lunii în trei perioade mici de 9 zile.

Vom observa, cu acest prilej, că japonezii, popor de rasă tartară, nu – cunoşteau nici ei perioada* mică de şapte zile; în schimb ea este folosită de chinezi care par să fie de asemenea originari de pe platoul Tartariei, dar care au avut mult timp strânse legături cu Hindustanul şi Tibetul.

Am văzut mai sus că anul mexican oferea, ca cel al egiptenilor şi ca *Noul calendar* francez, avantajul unei împărţiri în luni de durată egală. Cele cinci zile complimentare, *epagomenele* egiptenilor, erau desemnate la mexicani cu numele de *nementemi* sau *goale*. Vom vedea mai jos origina acestei denumiri; este suficieiit să

observăm aici o superstiţie ciudată: copiii născuţi în cele cinci zile complementare erau consideraţi ca nenorociţi şi erau numiţi *nemoquichtli* sau *nencihuatl*, *bărbat* sau *femeie fără noroc*, pentru ca, după cum, spun scriitorii mexicani, aceste nume să le amintească în toate împrejurările vieţii cât de puţin. trebuie să se mândrească cu steaua lor.

Treisprezece ani mexicani forittează un ciclu numit *tlalpilli*, analog indicaţiei romanilor. Patru tlalpilli formau o perioadă de 52 de ani sau *xiuhmolpilli*, ligatura anilor; în sfârşit, două din aceste perioade de cincizeci şi doi de ani formau o bătrâneţe, *cehuehuetiliztli*. Pentru a mă explica cu mai multă claritate, voi spune împreună cu mai mulţi autori spanioli că *ligatura* este o jumătate de veac, iar *bătrâneţea* un veac. Hieroglifa jumătăţii de veac este conformă cu semnificaţia figurată a cuvântului, un mănunchi de trestii legate cu o panglică. O jumătate de veac (*xiuhmob puii*) *era* considerat de mexicani ca un *An mare* şi această denumire l-a făcut pe Gomara = să numească indicaţiile; adică cele patru, cicluri de trei –, sprezece ani, *săptărriânile mart*, *las semănas del ano*.

Ideea de a desemna o perioadă printr-un cuvânt care aminteşte un mănunchi de ani sau de luni se regăseşte la peruvieni. În limba qquichua, *lingua del* frapa, un an de 365 de zile se numea *huata*, cuvânt care dierivă evident din *huatani* – a lega – sau din *huatanan*, funie groasă din papură. De altfel, aztecii n-aveau hieroglife pentru bătrâneţe sau veac de 104 ani, al cărui nume indică sfârşitul vieţii bătrânilor.

Rezumând cele ce am spus despre împărţirea timpului, găsim că mexicanii aveau perioade mici de 5 zile (semidecade), luni de 20 de zile, an civil de 18 luni, indicţii de 13 ani, jumătăţi de veac de 52 de ani şi veacuri, sau bătrâneţi de 104 ani.

După cercetările amănunţite ale lui Gama, pare cert că la încheierea unui ciclu de 52 de ani, anul civil al toltecilor şi aztecilor, ca acel al chinezilor şi hinduşilor, sfârşea la solstiţiul de iarnă, „când – după cum spuneau cu naivitate primii călugăr! misionari trimişi la México – soarele, în cursa sa anuală, îşi reîncepe performanţa, *quando desanda lo andado11*. Acelaşi început de an se găseşte la peruvieni, al căror calendar indică altfel că ei nu coboară din tolteci, cum au presupus-o, în mod gratuit, unii scriitori. Locuitorii din Cuzec păstrau o tradiţiei după care prima zi a anului corespundea odinioară zilei noastre de 1 ianuarie, până ce Inca-Fitu-Manco-Capac, care a luat porecla de Pachacutec (*reformator al timpului*) a poruncit ca anul să înceapă „când soarele. Se întoarce pe drumul său”, adică la solstiţiul de iarnă.

Există, printre autorii spanioli, o mare confuzie. În ce priveşte denumirea şi succesiunea celor opt luni mexicane. Mai multe din aceste luni aveautrei-patru nume în acelaşi timp şi câţiva autori, uitând că mexicanii, ori de câte ori era vorba de o serie periodică de semne sau de hieroglife, scriau de la dreapta la stânga şi începând cu extremitatea inferioară a paginii, au luat ultima lună drept prima. Aztecii reuneau în ceea ce numeau ei *roata* – o jumătate de veac, – *xiuhmolpilli*, seria de hieroglife care indică ciclul de 52 de ani. Un şarpe încolăcit, care-şi muşcă coada sau dragonul care, la egipteni şi perşi, reprezenta un veac, o revoluţie – *acum*. În această roată de 52 de ani, capul şarpelui indică începutul ciclului. Nu tot astfel este cazul pentru *roata anului*: şarpele nu înconjoară cele 18 hieroglife ale lunilor şi nimic nu caracterizează prima lună a anului.

…Pe cerul arab, centura lui Orion este desemnată sub numele de pârghia balanţei, Micâ*n; şi* e cu atât mai remarcabil cu cât un loc lunar al hinduşilor poartă aceeaşi

denumire şi că la descoperirea zodiacului din Tentyra s-au iscat îndoieli cu privire la vechimea constelaţiei Balanţa… Nu se poate nega că semnele care compun zodiacul egiptean, chaldeean şi grec, sunt cunoscute în India încă din timpuri foarte îndepărtate; şi este probabil că atunci când Iuliu Cezar a adăugat Balanţa la zodiacul roman, el a făcut-o după sfatul astronomului Sosigene care, născut în Egipt, nu putea să ignoreze diviziunile elipticii folosite în Orient. De altfel* nu este nevoie de a pune în dubiu marea antichitate a semnului Balanţei pentru a infirma ipoteza hazardată după care un templu din Egiptul de sus ar fi fost construit cu mai mult de patru mii de ani înaintea erei noastre.

Izbiţi de analogia care există între denumirile *nakehatras* şi acele ale mai multor semne din zodiacul tibetan şi grecesc; am cercetat şi constelaţiile care poartă acelaşi nume corespunzând aceloraşi puncte pe cer. Această corespondenţă nu există, nici dacă presupunem că primul *nakehatras*, cunoscut sub numele de cal, este Calul tibetan, şi deci Leul din zodiacul grecesc, nici dacă admitem, împreună cu Jones şi Colbrooke, că originea acestui nakehatras se plasează în semnul Berbecului care este Câinele din zodiacul tibetan. Această ultimă ipoteză n-ar oferi vreo probabilitate decât în cazul când locurile lunare ar fi fost numărate invers decât ordinea semnelor: atunci cei şase nakehatras, desemnaţi cu numele de *Două feţe*, *Trei urme ale paşilor lui Vishnu*, *Coada leului*, *Horbota frunzelor*, *Săgeata* şi *Capul gazelet* ar fi prezentat semnele noastre: Gemenii, Racul, Leul, Fecioara, Săgetătorul şi Capricornul. Dar în niciuna din Supoziţiile pe care le-am indicat, Balanţa, Leul şi Berbecul nu sunt plasaţi la o depărtare reciprocă corespunzătoare. După – cercetările savante ale membrilor Societăţii din Calcutta, nakehatraşii *aswini-cal pusshia*-săgeată şi mulacoadă de

leu, corespund cu alfa din Berbecul, delta din Racul şi gama din Scorpionul zodiacului grecesc, sau Câinelui, Oii şi Iepurilor1 din zodiacul tartar şi tibetan.

Poate păr ea extraordinar la prima vedere, *că*? formând cele 27 sau 28 de semne ale zodiacului lunar – 12 semne ale zodiacului solar – popoarelesă fi păstrat numele unui mare număr de constelaţii, fără a ţine seama de poziţia lor absolută şi de ordinea în care se succed; dar nu trebuie conchis de aici că analogia izbitoare pe care o prezintă doisprezece nakehatras cu tot atâtea semne ale zodiacului tibetan şi grec, ar fi pur şi simplu întâmplătoare. Cum denumirile poziţiilor lunare au trecut încetul cu încetul la zile e uşor de conceput că ele deveniseră familiare poporului care ignora, fără îndoială, poziţia stelelor din care se compun diviziunile eclipticii. S-ar putea ca unele naţiuni recăzute în barbarie să nu fi păstrat decât o reminiscenţă confuză a numelor acestor nakehatras şi că reformând calendarul lor, să fie ales, dintre aceste nume, pe acelea ale semnelor zodiacului solar, fără a păstra ordinea adoptată iniţial. S-ar mai putea – şi înclin să dau preferinţă acestei ultime opinii – ca zodiacul compus din de uăsprezece semne, să-şi fi tras originea dintr-un vechi zodiac lunar, în care aceşti nakehatras erau plasaţi după o ordine mai apropiată de aceea pe care o remarcăm astăzi în *dodecatemoria* popoarelor din Tibet şi Tartaria. Într-adevăr, diviziunile eclipticii, pe care Sir William Jones, Colbrooke şi Sonnerat le-au făcut cunoscute, diferă esenţial între ele. Săgeata care, după un autor indian, este al optulea nakehatras, nu este după un alt autor decât al douăzeci şi treilea. Vom vedea chiar în cele ce urmează, vorbind despre un basorelief roman klescris de Bianchini, că în Orient existau odinioară zodiace solare care aveau aceleaşi semne, dar aşezate în ordine diferită. Mai mult, revenirea soarelui din tropice spre ecuator şi fenomenul,

de durată egală, al zilelor şi al nopţilor, trebuia să facă pe oameni să aducă mari schimbări figurilor acestor nakehatras când le-au folosit în parte pentru a forma zodiacul lor.

Această strânsă legătură între poziţiile lunare şi semnele zodiacului se mai manifestă în numele pe care hinduşii le dau lunilor şi anilor. Aceste nume, după cercetările amănunţite ale lui Davis, nu sunt acelea ale unei *dodecatemoria*. din zodiacul solar; ele sunt extrase din nakehatraşi înşişi, fiecare lună purtând numele poziţiei lunare în care e Lună plină. Am văzut mai sus că în Tibet, în China şi la popoarele tartare, fiecare an al celor cinci indicţii ale marelui ciclu poartă numele unuia din cele douăsprezece animale ale zodiacului solar. La hinduşi anii purtau denumirea acelui nakehatras în care se găseşte Jupiter la răsăritul său heliac. Astfel, *aswini* (cal) sau *magha* (casă) sunt numele unui an, unei luni şi al unui *ti thi* sau zi lunară, la fel cum în Mexic semnele *tochtli* (iepure) sau *călii* (casă) înseamnă totodată an, al doilea pătrar al lunii şi zi.

Rezultă din ansamblul acestor consideraţiuni că împărţirea eclipticii în douăsprezece semne îşi trage probabil originea din împărţirea în douăzeci şi şapte sau douăzeci şi opt. de poziţii lunare şi că zodiacul solar a fost iniţial un zodiac lunar, fiecare lună plină fiind la o depărtare aproximativă de cea precedentă cu doi nakehatras şi Un sfert, sau 13°20\ în felul acesta cea mai veche astronomie a popoarelor se află legată doar de mişcările lunci. Faptul că cele douăsprezece semne ale zodiacului poartă nume cu totul diferită de acele ale nakehatraşilor, nu trebuie să ne facă să conchidem că şi stelele au putut fi distribuite după o dublă împărţite. În Asia Orientală, zodiacul de douăsprezece semne a fost mult timp doar o împărţire abstractă, în timp ce numai

zodiacul de 27 sau 28 de nakehatraşi era singurul zodiac cu adevărat stelar. Am crezut că trebuie să insist asupra legăturii intime care există între cele două diviziuni

Heliac (de la grecescul *helios* – soare) – răsăritul sau apusul unui astru în raport cu răsăritul şi adusul soarelui.

sie eclipticii, pentru a arăta că şi una şi alta pot să fi dat naştere semnelor zodiacului mexican.

Folosirea seriilor periodice şi a hieroglifelor reprezentând zilele ne-au furnizat izbitoare analogii între popoarele din Asia şi cele din America. Unele din aceste trăsături nu au scăpat agerimii lui Dupuis, cu toate că a confundat semnele lunilor cu cele ale zilelor şi că n-avea decât o cunoştinţă departe de a fi perfectă, despre cronologia mexicană. Ar fi contrar scopului ce ni l-am propus în această lucrare să ne dedăm la ipoteze asupra vechimii civilizaţiei locuitorilor din nordul şi centrul Asiei. Tibetul şi Mexicul prezintă legături destul de remarcabile în ierarhia lor ecleziastică, în numărul congregaţiilor religioase, în austeritatea extremă a penitenţelor şi în ordinea procesiunilor. Este chiar imposibil să nu fii izbit de această asemănare când citeşti cu atenţie cele ce a povestit Cortez împăratului Carol al V-lea cu privire la intrarea sa solemnă în oraşul Cholula, pe care-l numeşte „oraşul sfânt al mexicanilor”.

Un popor care-şi rânduia sărbătorile după mişcarea aştrilor şi care grava zilele fericite pe un monument public, Ajunsese, fără îndoială, la un grad de civilizaţie superioară celui pe care i-l atribuiau Pauw, Raynal şi chiar Robertson, cel mai judicios dintre istoricii Americii. Aceşti autori considerau barbară orice stare a omului care se abate de la tipul de cultură pe care şi-l formaseră după ideile lor sistematice. Nu am putea admite aceste distincţiuni categorice în naţiuni barbare şi naţiuni civilizate. Examinând în această lucrare, cu o imparţialitate

scrupuloasă, tot ce ani putut descoperi prin noi înşine, despre starea veche a popoarelor băştinaşe din noul continent, am încercat să culegem trăsăturile care le caracterizează individual, şi pe cele care par să lege diferite grupe de popoare asiatice. Problema naţiunilor este la fel cu cea a unor simpli indivizi; aşa cum & a aceştia din urmă toate facultăţile spirituale nu ajung să se dezvolte simultan, la naţiuniprogresele civilizaţiei n-ul se manifestă deodată în îmblânzirea moravurilor publice şi particulare, în sentimentul artelor şi în forma instituţiilor. Inap inte de a clasa naţiunile, ele trebuie să fie studiate după caracterele lor specifice; căci împrejurările exterioare fac să varieze la infinjt nuanţele de cultură care disting triburi de rasă diferită, mai ales atunci când aceste triburi, fixate în regiuni foarte îndepărtate unele de altele, au trăit mult timp sub" influenţa, unor guvernări şi a unor culturi mai mult sau mai puţin contrare progresului spiritului şi păstrării libertăţii individuale.

Basorelief aztec sculptat în jurul unei pietre cilindrice, găsit în Piaţa Mare din México – Catedrala din México este fundată pe ruinele unui teocali sau Casa Domnului, Mexitli. Acest templu, de formă piramidală construit de regele Abuixotl în 1486, avea 37 de metri înălţime de la bază până la platforma superioară, de unde ochiul cuprindea o vedere magnifică asupra lacurilor, ţinutului înconjurător, presărat cu sate şi perdele de munţi care împrejmuieşte valea. Această platformă, care servea de refugiu combatanţilor, era încoronată de două capele în formă de turnuri, fiecare de 17 – 18 metri înălţime, astfel că înălţimea totală a acestui teocali era de 54 metri. Movila de pietre care forma piramida lui Mexitli a servit, după asedierea lui Tenocijtitlan, pentru a pava Piaza Mâyor. Numai dacă s-ar face săpături până la 8 – 10. metri adâncime s-ar putea să se descopere un mare număr de

idoli enormi şi alte rămăşiţe ale sculpturii aztece. Într-adevăr, trei monumente curioase, a căror descriere o vom da aici – piatra zisă de sacrificii, statuia imensă a zeiţei Teoyaomiqui şi piatra calendarului mexican – au fost găsite când vice-regele, conte de Revillagigado, a pus să se paveze Piaza Mayor din México. O persoană foarte demnă. de încredere, care fusese însărcinată să dirijeze lucrările, m-a asigurat că fundaţiile catedralei sunt înconjurate de o cantitate foarte mare de idoli şi de reliefuri şi că cele trei blocuri de porfir, pe care le-am menţionat mai sus, sunt mai mici decât cele descoperite săpând până la adâncimea de 12 metri. Lângă *capilla del sagrario* s-a descoperit o rocă sculptată care avea 7 metri lungime, 6 metri lăţime şi 3 metri înălţime; lucrătorii, văzând că nu izbutesc s-o scoată, au vrut s-o spargă în bucăţi, dar din fericire au fost împiedicaţi de un călugăr de la catedrală, Gambia, om instruit şi prieten al artelor.

Piatra care se desemnează în mod obişnuit cu numele de *piatra sacrificiilor* (*piedra de Ios sacrificios*) este de formă cilindrică; ea are 3 metri lăţime şi 1, 10 metri înălţime. Este înconjurată de un relief în care se recunosc douăzeci de grupuri a câte două figuri, reprezentate toate în aceeaşi atitudine. Una din aceste figuri este în mod constant aceeaşi: un războinic, poate un rege, care ţine mâna stângă pe casca unui bărbat ce-i oferă flori drept gaj al supunerii sale. După a copiat întreg relieful şi am verificat, pe teren, exactitatea desenului. Am ales grupul remarcabil care reprezintă un bărbat bărbos. Se observă, în gerteral, că indienii mexicani au ceva mai multă barbă decât băştinaşii Americii, şi rar se întâlneşte vreunul cu mustăţi A existat. oare odinioară o provincie ai cărei locuitori purtau barbă lungă? Sau aceea care se observă pe relief este falsă? Face ea parte din acele ornamente fantastice prin care războinicii căutau să inspire spaimă

duşmanului?

Dupé crede, şi mi se pare pe bună dreptate, că această sculptură reprezintă cuceririle unui rege aztec. Învingătorul este totdeauna acelaşi. Războinicul învins poartă costumul poporului căruia îi aparţine şi al cărui reprezentant este. În spatele războinicului este aşezată hieroglifa care indică provincia cucerită. În *Culegerea lui Mendoza* cuceririle unui rege sunt de asemenea indicate printr-un scut sau un mănunchi de săgeţi plasat între rege şi caracterele simbolice său. emblema ţărilor subjugate. Cum prizonierii mexicani erau sacrificaţi în templu, ar părea destul de firesc ca triumfurile unui rege războinic să figureze în jurul pietrei fatale pe care un *toplitzin* (rebt sacrificator) smulgea inima nenorocitei victime. Ceea ce a dus îndeosebi la adoptarea acestei ipoteze este că suprafaţa pietrei prezintă un şănţuleţ, destul de adânc, care pare să fi servit la scurgerea sângelui.

Cu toate aceste aparenţe de dovezi, înclin să cred că piatra zisă de *sacrificii* n-a fost niciodată plasată pe vârful unui teocali, dar că era una din acele pietre numite *temalacatl*, pe care se purta lupta gladiatorilor între prizonierul destinat să fie sacrificat şi un războinic mexican. Adevărata piatră pentru sacrificii, aceea care încorona plat forma, era verde, din jasp sau poate din jad mexican; forma sa era paralelipipedică de 150 – 160 cm. lungime şi 1 metru lăţime; suprafaţa era convexă, pentru ca victima, întinsă pe piatră, să aibă pieptul mai sus decât restul corpului. Niciun istoric nu raportează că acest bloc de piatră verde ar fi fost sculptat; marea duritate a rocilor de jasp şi de jad se opunea, fără îndoială, executării unui basorelief. Comparând blocul cilindric de porfir găsit în Piaza Mayor din México cu acele pietre lunguleţe pe care victima era aruncată când toplitzinul se apropia înarmat cu un cuţit de obsidiană, este uşor de conceput că aceste

două obiecte nu aveau nicio asemănare nici în ce priveşte materia, nici forma.

Este uşor, dimpotrivă, să se recunoască în descrier ea pe care ne-au făcut-o martori oculari despre *temalacatl* sau piatra pe care lupta prizonierul destinat să fie sacrificat, aceea al cărei relief a fost desenat de După. Autorul necunoscut al lucrării publicate de Ranusio, sub titlul *Relazione d'un gentâluomo di Fernando Cortez*, spune în mod expres că temalacatl avea forma unei pietre de moară de trei picioare înălţime, împodobită de jur-împrejur cu figuri sculptate şi că eră destul de mare ca să servească luptei a doi combatanţi Prizonierii cei mai distinşi pentru curajul sau rangul lor erau rezervaţi pentru sacrificiul gladiatorilor. Stând pe temalacatl, înconjuraţi de o gloată imensă de spectatori, ei trebuiau să lupte succesiv cu şase războinici mexicani. Dacă erau destul de norocoşi ca să-i învingă, li se acorda libertatea, permiţându-li-se să se întoarcă în patria lor. Dacă, dimpotrivă, gladiatorul prizonier cădea sub loviturile adversarilor săi, atunci un preot, numit *chalchluhtepeh*. *un*, îl târa, mort sau viu, la altar pentru a-i smulge inima.

S-ar putea foarte bine ca piatra care a fost găsită la săpăturile făcute în jurul catedralei să fie acelaşi temalacatl pe care gentilomul, Cortez afirmă că l-a văzut de aproape. În incinta marelui teocali Mexitli. Figurile în relief au aproape 6 metrei înălţime. Încălţările lor sunt remarcabile învingătorul are piciorul stâng terminat printr-un fel de cioc care pare destinat apărării sale. E surprinzătoare această armă, prevăzută numai la piciorul stâng, şi nu cunosc nimic analog la alte naţiuni. Aceeaşi figură al cărei trup bondoc aminteşte de primul stU etruşc, ţine învinsul de cască, strângându-l cu mina stângă. La un mare număr de picturi mexicane care reprezintă bătălii, se văd războinici ţinând arme şi în mâna stângă. Ei sunt

reprezentaţi lucrând mai mult cu ea decât cu cea dreaptă.

La prima vedere, s-ar putea crede că această ciudăţenie ţine de obiceiuri proprii, dar examinând un mare număr de hieroglife istorice ale mexicanilor, recunoaştem că pictorii lor plasau armele când în mâna dreaptă când în cea stângă, ca să rezulte o dispoziţie mai simetrică a grupărilor. Am găsit exemple izbitoare, frunzărind *Codexul Anonymus* de la Vatican, în care se găsesc spanioli ce poartă sabia în mâna stângă. Această bizarerie de a confunda dreapta cu stânga caracterizează de altfel începuturile artei. Se observă de asemenea în unele reliefuri egiptene, la care se găsesc chiar mâini drepte prinse de braţe stingi, de unde rezultă că degetele mari par plasate la exteriorul mâinilor. Unii anticari savanţi au crezut că este ceva misterios în acest aranjament neobişnuit, pe care Zoaga îl atribuie unui simplu capriciu sau neglijenţei artistului. Mă îndoiesc mult că acest basorelief şi atâtea alte sculpturi în porfir bazaitic care înconjoară temâlacatl să fi fost executate întrebuinţând numai unelte de jad sau din alte pietre dure. Este adevărat că am căutat în zadar să-mi procur vreo daltă metalică a vechilor mexicani, asemănătoare cu aceea pe care am adus-o din Perú. Dar Antonio de Herera, în cartea a zecea a lucrării sale *Istoria Indiilor occidentale*, spune, în mod expres, că locuitorii provinciei maritime Zacatollan, situată între Acapulco şi Colima, pregăteau două feluri de aramă, din care una era dură şi tăioasă, iar cealaltă maleabilă; arama dură servea pentru fabricarea securilor, armelor, pentru vase, cazane şi alte unelte casnice necesare. Or, coasta Zacatollan fiind supusă regilor din Artahuac, pare puţin probabil ca în împrejurimile capitalei regatului să se fi continuat sculptura pietrelor prin frecare, dacă se găseau dălţi de métal. Această aramă mexicană tăioasă era, fără îndoială,

amestecată cu alamă, la fel ca şi unealta găsită la Vilacabamba şi acea secure peruviana pe care Godin a trimis-o lui Maurepas şi despre care contele de Caylus a crezut că este din aramă călită.

Idol aztec din porfir bazaltic găsit sub pavajul Pieţei Mari din México

Rămăşiţele sculpturii şi picturii mexicane (pe care le trecem în revistă) dovedesc toate, în afară de relieful mexican găsit la Oxaca, o totală ignoranţă a proporţiilor corpului omenesc, multă grosolănie şi inexactitate în desen, dar totuşi o căutare minuţioasă a adevărului în detaliul accesoriului. Poate surprinde făptui că se găsesc arte imitative! în starea aceasta de barbarie la un popor a cărui existenţă politică având, de secole, un oarecare grad de civilizaţie şi la care idolatria, superstiţiile astrologice şi dorinţa de a păstra amintirea evenimentelor, multiplica numărul idolilor, ca şi pe acelea al pietrelor sculptate şi al picturilor istorice. Nu trebuie uitat, totuşi că mai multe naţiuni care au jucat un rol pe scena lumii, îndeosebi popoarele Asiei centrale şi orientale, cu care locuitorii Mexicului par să întreţină legături destul de strânse, prezintă acelaşi contrast de desăvârşire socială şi de copilărie în artă. Am fi ispitiţi să aplicăm locuitorilor din Tartaria şi popoarelor muntene din Mexic ceea ce un mare istoric din antichitate – Polybios –... a spus despre arcadieni: „Clima tristă şi rece a Arcadiei dă locuitorilor un caracter dur şi auster, pentru că e firesc ca oamenii prin moravurile, făptura, culoarea şi instituţiile lor să semene cu clima”. Dar pe măsură ce examinăm starea speciei noastre în diferite regiuni în comparaţie cu aceea a popoarelor care le locuiesc, nu mai avem încredere în această teorie specioasă care raportează numai la climă ceea ce se datorează concursului unui mare număr de circumstanţe morale şi fizice.

La mexicani, cruzimea moravurilor, sancţionată de un cult sangvinar, tirania exercitată de regi şi de preoţi, visele himerice ale astrologiei şi folosirea-frecventă a scrierii simbolice, par să fi contribuit în mod deosebit la perpetuarea barbariei artelor şi a gustului pentru forme inexacte şi hidoase. Aceşti idoli, în faţa cărora curgea zilnic sângele victimelor omeneşti, „aceste prime divinităţi generate de frică" înmănuncheau în atributele lor tot ceea ce natura oferă mai straniu. Caracterul figurii omeneşti dispărea sub greutatea veşmintelor, a căştilor cu cap de animale carnivore şi a şerpilor care încolăceau trupul. Un respect religios pentru semne făcea ca fiecare idol să aibă tipul său individual de la care nu era permisă nicio abatere. În felul acesta cultul perpetua inexactitatea formelor şi poporul se obişnuia cu aceste îmbinări de părţi monstruoase orânduite totuşi după idei sistematic. Astrologia şi felul complicat de a indica grafic diviziunile timpului erau principala cauză a acestor abateri de imaginaţie. Fiecare eveniment părea influenţat totodată de hieroglifele care prezidau ziua, semidecada sau anul. De aici ideea de a cupla semnele şi de a crea acele fiinţe pur şi simplu fantastice pe care le găsim repetate» de atâtea ori în picturile astrologice care au parvenit până la noi. Geniul limbilor americane care, asemănător cu cel sanscrit, grec şi cel al limbilor de origine germanică, permite exprimarea unui mare număr de idei într-un-singur cuvânt, a uşurat, fără îndoia af aceste creaţiuni bizare & Ie mitologiei şi ale artei imitative.

Popoarele, credincioase primelor obiceiuri, oricare ar fi gradul culturii lor-intelectuale au urmat, timp de veacuri, calea pe care şi-au trasat-o. Un scriitor plin de agerime – Quatremere de Quincy – a remarcat, vorbind despre simplitatea impunătoare a hieroglifelor egiptene „că aceste hieroglife oferă mai degrabă o absenţă decât un

viciu de imitaţie”. Dimpotrivă, tocmai acel viciu de imitaţie, acel gust pentru detaliile cele mai minuţioase, acea repetare a formelor celor mai comune caracterizează picturile istorice ale mexicanilor. Am amintit în altă parte că nu trebuie confundate reprezentările, în care aproape totul este Individualizat cu hieroglifele simple, proprii să exprime idei abstracte. Dacă grecii tocmai din acestea şi-au cristalizat simţământul stilului ideal, popoarele mexicane au găsit în folosirea frecventă a picturilor istorice şi astrologice şi în respectul lor pentru forme, de cele mai multe ori bizare şi totdeauna incorecte, obstacole de neînvins pentru progresul artelor imitative. În Grecia, religia a devenit suportul principal al acestor arte cărora le-a dat viaţă. Imaginaţia grecilor a răspândit blândeţe şi farmec asupra obiectelor celor mai lugubre. La un popor care poantă jugul unui cult sangvinar, moartea se prezintă pretutindeni sub emblemele cele mai înspăimântătoare, ea este gravată pe fiecare piatră, se găseşte înscrisă pe fiecare pagină a cărţilor lor; monumentele religioase n-au alt scop decât să producă teroare şi groază.

Am considerat util să amintesc aceste idei înainte de a fixă atenţia cititorului asupra idolului monstruos care face obiectul acestui capitol. Această stâncă, sculptată pe toate laturile, are o înălţime de peste trei metri şi o lăţime de doi metri. Ea a fost găsită sub pavajul pieţei Piaza Mayor din México, în incinta Marelui Templu, în august 1790, deci cu puţine luni înainte de descoperirea enormfci pietre care reprezintă, casttele (zilele fericite) şi hieroglifele, zilele din calendarul aztec. Muncitorii care făceau excavaţiile pentru construirea unui apeduct subteran, au dat de ea în poziţie orizontală, la 37 metri vest de palatul viceregelui şi la 5 metri nord de Azequia de San Josef. Deoarece nu este în niciun caz probabil că soldaţii lui Cortez, îngropând idolii pentru a-i sustrage

ochilor băştinaşilor, să fi transportat mase atât de considerabile, foarte departe de Sacellum unde erau iniţiâl plasate, eSte important să se indice cu precizie locurile unde s-a găsit fiecare rămăşiţă a sculpturii mexicane. Aceste noţiuni vor deveni deosebit de interesante, dacă un guvern zelos să răspândească lumină asupra vechii civilizaţii a mexicanilor, va dispune să se facă săpături în jurul catedralei, din piaţa principală a vechiului Tenochtitlan şi la târgul Tlatelolco unde, în ultimele zile ale asediului, mexicanii se retrăseseră cu zeii lor penaţi – Ţepitotan – cu cărţile lor sacre – Teoamoxtli – şi cu tot ce posedau mai preţios.

Aruncând privirea asupra idolului respectiv, eşti ispitit la început să crezi că acest monument, este un teotatl – piatră divină – un fel de *betylc* împodobit cu sculpturi, o rocă pe care sunt gravate semne hieroglifice. Dar când se examinează mai de aproape această masă informă, se disting, în partea superioară, cele două capete a doi monştri lipiţi şi pe faţa fiecăruia doi ochi şi o gură mare prevăzută cu patru dinţi. Aceste figuri monstruoase nu indică poate decât nişte măşti, căci la mexicani era obiceiul de a masca idolii în perioada de boală a unui rege şi cu prilejul oricărei alte calamităţi publice. Braţele şi picioarele sunt ascunse sub o draperie înconjurată de şerpi enormi, pe care mexicanii o desemnau sub numele de *cohuâuicuye* – veşmânt de şarpe. Toate aceste accesorii, îndeosebi franjurile în formă de pene, sunt sculptate cu cea mai mare minuţiozitate. Într-un memoriu particular Gama a recunoscut că acest idol reprezintă cu multă probabilitate pe zeul războiului Huitzilopochtli sau Tlacahuepancuexcitzin, şi pe soţia sa numită Teoyamiqui (de la *miqui* – a muri şi *teoyan* – război divin), pentru că ea conducea sufletele războinicilor morţi pentru apărarea zeilor, la casa Soarelui, paradisul mexicanilor, unde îi

transforma în colibri. Capetele de morţi şi mâinilp tăiate, dintre care patru înconjură sânul zeiţei, amintesc oribilele sacrificii – *teoquahquetzolitzli* – celebrate în a cincisprezecea perioadă de treisprezece zile, după solstiţiul de vară, în cinstea zeului războiului şi a tovarăşei sale Teoyamiqui Mâinile tăiate alternează cu anumite vase în care se ardea tămâie. Aceste vase erau numite *topxi-calH*, – pungă în formă de tigvă (*toptli*

— Pungă ţesută din fire de aga vă, *xicalli* – tidvă)

Acesta idol fiind sculptat pe toate feţele, chiar dedesubt, unde se vede reprezentat Mictlanteuhtli

— Stăpânul casei morţilor – nu poate exista niciun dubiu că el este susţinut în aer cu ajutorul a două coloane. Datorită acestei dispoziţii stranii, capul idolului se găsea probabil la 5 – 6 metri înălţime deasupra pavajului templului, astfel că preoţii – *teopixqui* – trăgeau bietele victime la altar făcându-le să treacă sub faţa lui Mictlanteuhtli.

Viceregele, contele de Revillagigado, a dispus să se transporte edificiul la Universitatea din México, considerând că acolo „era locul cel mai nimerit pentru a conservă una din rămăşiţele cele mai curioase din antichitatea mexicană”. Profesorii acestei universităţi, călugări din ordinul Sfântul. Dominic, n-au vrut să expună acest idol în faţa ochilor tineretului mexican; ei l-au îngropat din nou într-unul din coridoarele colegiului, la o adâncime de jumătate de metru. N-aş fi avut fericirea să-l examinez, dacă episcopul din Monterey, Don Feliciano Mario, care a trecut prirf México pentru a se duce în diocesa sa, n-ar fi dispus, la rugămintea mea, ca rectorul universităţii să-l dezgroape. Piatra care a „servit la acest monument este o *wakke* bazaltică cenuşiu-albăstruie, crăpată şi umplută-cu feldspat vitros.

Aceleaşi săpătifti au permissă se descopere, în luna

ianuarie 1791, un mormânt de 2 metri lungime pe un metru lăţime plin de nisip foarte fin care adăpostea scheletul bine conservat al unui patruped carnivor. Mormântul era pătrat şi format din lespezi din amigdaloid poros, numit *tezontle*. Animalul părea un coiot (cline sălbatic) sau lup mexican. Vase de argilă1 şi clopoţei din bronz, foarte bine topiţi, se găseau aşezaţi lângă oseminte. Acest mormânt era fără îndoială acel al unui animal sfânt, căci scriitori din secolul al XVI-lea ne informează că mexicanii înălţau mici capele lupului – *chantico* –, *tigruluitlatocar ocelotl* –, vulturului – *quetzalhuexoloquanhtli*, şi năpârcii. Gâtul sau *sacellum-vi* lupului, *chantico*, se numea *tetlauman*; şi, mai mult, preoţii lupului sfânt formau o congregaţie particulară, a cărei mănăstire purta numele Tetlacnarnancalmecacl

E uşor de conceput cum diviziunile zodiacelor şi numele semnelor care prezidează peste zile, semilună şi ani au putut să conducă oamenii la cultulanimalelor. Popoarele nomade numără pe lunaţii; ele disting luna iepurilor, aceea a tigrilor, a caprelor… etc., după cum în diferite epoci ale anului, animalele sălbatice sau domestice le oferă plăcere sau beneficiu sau le inspiră teamă. Când, încetul cu încetul, măsurile timpului devin măsurile spaţiului şi popoarele alcătuiesc dodecatemoria zodiacului lunilor pline, humele animalelor sălbatice şi domestice trec chiar la constelaţii. Astfel zodiacul tartar care nu cuprinde adevărate *zodii* poate fi considerat ca zodiacul popoarelor de vânători şi păstori. Tigrul, necunoscut în Africa îi dă uit caracter exclusiv asiatic. Acest animal nu se moi găseşte în zodiacul chaldeean, egiptean sau grec, în care tigrul, iepurele, calul şi câinele sunt înlocuiţi cu leul din Africa, din Tracia şi (ţin Asia occidentală, prin Balanţă, Gemeni şi, ceea ce e deosebit de remarcabil, prin simbolurile agriculturii: zodiacul egiptean este zodiacul unui popor

agricol. Pe măsură ce naţiunile s-au civilizat şi orizontul ideilor lor s-a lărgit, denumirile constelaţiilor zodiacale au pierdut uniformitatea lor primitivă şi numărul animalelor cereşti a scăzut; acest număr a rămas totuşi. destul de mare ca să exercite o influenţă vădită asupra religiilor. Visurile astrologice i-au făcut pe oameni să acorde o însemnătate mare semnelor care guvernează diferitele diviziuni ale timpului. La México, fiecare semn al zilelor îşi avea altarul său. În marele teocali *deoukalia* se vedeau pe lângă coloana în vârful căreia era aşezată imaginea planetei Venus – *Ilhuicatitlan* – mici capele pentru *cataterismele macidicalii* – 5 case: *dme tohtli* – 2 iepuri – *chicome au* – 7 apă şi *mahuri ocelot* – 1/4, tigrul; cum majoritatea hieroglifelor zilelor era compusă din animale, cultul acestora era intim legat de sistemul calendarului.

Tlacahuepancuexcotzin. Nimic nu izbeşte mai mult pe europeni la limbile aztecă, nâhuatl şi mexicană, ca excesiva lungime a cuvintelor. Această lungime nu ţine totdeauna, după cum au pretins unii savanţi, de faptul că cuvintele sunt compuse, ca în greacă, în germană şi în sanscrită, ci de felul de a forma substantivul, pluralul sau superlativul. Pentru „sărutare” se foloseşte cuvântul *terenuamiquiliztli*, format din verbul *tenuamiqui* – a îmbrăţişa – şi particulelete, liztli la fel şi *tetlaolamâztli*. Pentru a forma pluralul aztecii dublau la multe cuvinte prima silabă, de pil dă: *miztli* = pisică; *mimiztli-pisici*; *toclitl* = *îe*pure; *totochtin* = *iepuri*. *Tin* este terminaţia care indică pluralul. Uneori reduplicarea se face în mijlocul cuvântului, de pildă: *ichpochtli* = fată; *ichpopochtin* = *fete*. Exemplul cel mai remarcabil de cuvânt Compus, pe care-l cunosc, este *amatlacuilolitquitcatlaxtlahuilli* care înseamnă: transport de scrisori sau recompensa ce se dă curierului care duce o hârtie pe care este indicată, în caractere simbolice sau în pictură, o ştire ce se transmite.

Acest cuvânt care formează, el singur un vers alexandrin, cuprinde amafZ = hârtie de agavă americană, *cuilo*-a picta, a trasa caractere semnificative, şi *tlaxtlahuilli* – plata sau salariul unui lucrător. În limba aztecă lipsesc literele B, D, F, G şi îl Oricât de izolate par la prima vedere unele limbi, oricât de neobişnuite ar fi capriciile şi idiomurile lor, toate au analogii şi aceste raporturi multiplicate se vor desluşi mai precis pe măsură ce se vor perfecţiona şi adânci istoria filosofică a popoarelor şi studiul limbilor, care sunt totodată un produs al inteligenţei cât şi o expresie a caracterului individual al omului.

Costume desenate de pictori americani de pe timpul lui Montezuma în *Codex Anonymus* nr. 3738, păstrat printre manuscrisele Vaticanului, se găsesc nouă figuri care sunt copii după picturi făcute de pictori mexicani în perioada primei şederi a lui Cortez la Tenochtitlan. Părintele Ríos, copiind aceste desene pare să fi fost mai atent la detaliul costumelor decât la imitarea fidelă a contururilor figurilor.

Comparând aceste, picturi cu acele pe care le cuprind manuscrisele originale care ne-au parvenit, se vede că figurile copiate de călugărul spaniol sunt prea alungite; aceste alteraţii de formă se regăsesc pretutindeni unde artiştii nu au simţit suficient cât de important este să se păstreze stilul care caracterizează producţiunile de artă la popoarele mai mult sau mai puţin îndepărtate de civilizaţie. Câtă diferenţă în ce priveşte exactitatea contururilor, între hieroglifele publicate de Norden şi cele ce se găsesc în lucrarea lui Zoaga despre obeliscuri, sau în descrierea monumentelor din Egipt!

Primele patru figuri de care este vorba reprezintă patru războinici mexicani: trei poartă veşmântul numit *zehcahuepilli*, un fel de cuirasă din bumbac de o grosime de peste trei cm. şi care acoperea trupul de la gât până a

brâu. Soldaţii lui Cortez au adoptat această armură pe care o numeau *escaupil*, nume în care abia se poate recunoaşte un cuvânt al limbii aztece*. Îchcahuepilli* rezista perfect săgeţilor; nu trebuie totuşi confundat cu vestele din zale de aur şi de aramă pe care le purtau generalii numiţi *Seniorii vulturilor şi tigrilor*, Quauhtin şi Oocelo, din cauza armurilor lor în formă de măşti. Scuturile – *chimalli* – primelor două figuri sunt de o formă foarte diferită de acelea figurate de Purchas şi Lorenzana. Scutul figurii a doua era un apendice din pânză şi pene care servea să „amortizeze lovitura suliţelor; forma sa aminteşte de scuturile care se găsesc reprezentate pe mai multe vase din Grecia Mare. Buzduganul pe care-l poartă al treilea războinic era scobit şi conţinea pietre ce erau lansate cu multă forţă ca şi cum ar fi pornit dintr-o praştie. Figura a patra de războinic reprezintă unul din acei soldaţi intrepizi care mergeau la luptă aproape goi, cu trupul învelit într-o plasă cu ochiuri mari, pe care o arunca în capul duşmanului, ca retiarii romani în luptă cu gladiatorii mirmilloni. A cincea figură este aceea a unui soldat simplu care nu poartă decât o manta de pânză şi o cingătoare de piele foarte îngustă – maxtlachin jurul mijlocului.

A şasea figură îl reprezintă, după cum o indică în iţiod expres *Codex Vaticanus*, pe nenorocitul Montezuma al II-lea, în Veşmânt de curte, aşa cum se prezenta în interiorul palatului său. Haina sa – *tlachquauhjo* – este garnisită cu perle; părul îi este adunat în creştetul capului şi e legat cu o panglică roşie, distincţie militară a prinţilor şi căpitanilor celor mai bravi gâtul este împodobit cu un colier de pietre nestemate – *cozcapet*-Iaci; dar el nu poartă nici brăţări – *matemecatl*, nici încălţări *cozehuatl*» nici cercei – *nacotli*, nici inelul împodobit cu smaralde, atârnat de buza de jos, care făceau parte din costumul de gală al împăratului Autorul lucrării *Codex Anonymus* spune că

„suveranul este înfăţişat având într-o mână flori şi în cealaltă o trestie de capătul căreia era fixat un cilindru de răşină parfumată”. Vasul pe care împăratul îl ţine în mâna stângă are oarecare asemănare cu cel care se vede în mâna indianului beat din colecţia lui Mendoza. Pictorii mexicani îi reprezentau în general pe regi şi pe marii seniori desculţi, pentru a indica că ei nu erau făcuţi să se servească de picioarelor lor şi că trebuiau să fie mereu purtaţi, în palanchin, pe umerii servitorilor lor.

A şaptea figură reprezintă un locuitor, din Tzapoteca, provincie care cuprindea partea de sud-est a intendenţei Cazaca.

Figurile opt şi nouă reprezintă femei din Huasteca. Una din ele poartă un costum caracteristic indian, iar cealaltă unul care seamănă foarte mult cu costumul european. Este oare vorba de vreo femeie băştinaşă căreia soldaţii lui Cortez i-au dat o basma şi nişte mătănii? Este greu de lămurit, dar fac observaţia că batista triunghiulară se regăseşte în multe picturi mexicane făcute înainte de sosirea spaniolilor şi că pretin –, sale mătănii, care nu se termină cu o cruce, ar putea foarte bine să fie din acelea care au existat în cea mai îndepărtată antichitate în Asia orientală, în Canada, în Mexic şi în Perú.

Epocile naturii după mitologia aztecă t) între toate trăsăturile de analogie ce se observă în mişcarea, în moravurile şi în tradiţiile popoarelor din Asia şi din America, cea mai izbitoare este aceea pe care o prezintă mitologia mexicană în ficţiunea cosmogonică a distrugerilor şi regenerărilor periodice ale universului. Această ficţiune care leagă revenirea marilor cicluri de ideea unei reînnoiri a materiei presupusă indestructibilă şi care atribuie spaţiului ceea ce pare să aparţină numai timpului, datează din cea mai îndepărtată antichitate. Cărţile sfinte ale hinduşilor, îndeosebi Bhâgavata Purina,

vorbesc de atunci de cele patru vârste şi de parlayas, sau cataclisme care, la diferite epoci, au făcut să piară speţa omenească. O tradiţie despre cinci vârste, analogă cu acea a mexicanilor, se regăseşte în podişul Tibetului. Dacă este adevărat că această ficţiune astrologică, care a devenit baza unui sistem particular de cosmogonie, a luat naştere în Hindustan, este probabil că de acolo, prin Iran şi Chaldeea, ea a trecut; la popoarele occidentale. Nu. se poate să nu se recunoască 6 oarecare asemănare între tradiţia referitoare la yougas şi la Kalpas, ciclurile vechilor locuitori ai Etrusciei, şi acea serie de generaţii distruse, caracterizate de Hesiod prin emblema celor patru metale.

„Popoarele din Colhua sau din Mexic – spune Gamara, care scria pe la mijlocul secolului al XVI-lea – cred „după picturile lor hieroglifice că, înaintea acestui soare care îi luminează acum, au existat încă patru, care s-au stins unul după altul. Aceşti cinci sori sunt atâtea vârste în care speţa noastră a fost nimicită prin inundaţii, cutremure de pământ, incendiigenerale pustiitoare şi prin acţiunea uraganelor. După distrugerea celui de al treilea soare, lumea a fost cufundată în beznă timp de 25 de ani. În miezul acestei nopţi adânci, zece ani înainte de apariţia celui de al cincilea soare, a fost regenerată lumea. Atunci zeii, pentru a cincea oară, au creat un bărbat şi o femeie. Ziua în care a apărut ultimul soare a purtat semnul tochtli – iepure – şi mexicanii numără 850 de ani de la această epocă până în 1552. Analele lor datează de la al cincilea soare. Ei se serveau de picturi istorice (es*critura pintada*) chiar în timpul celor patru vârste precedente; dar aceste picturi, după cum afirmă ei, au fost distruse, pentru că la fiecare vârstă, totul trebuie reînnoit”.

După Torquemada, această fabulă asupra revoluţiei timpurilor şi regenerării naturii este de origine totecă; este o tradiţie naţională care aparţine acelui grup de popoare

pe care le cunoaştem sub denumirea de tolteci, cicimeci, acolhui, nahuatlaci, tlascalteci şi azteci şi care, vorbind aceeaşi limbă, s-au scurs din nord spre sud, pe la mijlocul secolului al VI-lea al erei noastre.

Examinând la Roma *Codex Vaticanus*, nr. 3738, copiat în 1566 de către – un călugăr dominican, Pedro de Ios Ríos, am găsit un desen mexican foarte curios. Acest document istoric indică durata fiecărei vârste prin semne a căror valoare o cunoaştem. În comentariul părintelui Ríos, ordinea în care s-au succedat catastrofele este complet răsturnată: ultima care este potopul este considerată ca prima. Aceeaşi eroare se găseşte în lucrările lui Gomara, Clavigero şi majoritatea autorilor spanioli care, uitând că mexicanii orânduiau hieroglifele lor de la dreapta la stânga, începând de la capătul de jos al paginii, au intervertit prin urmare ordinea celor patru distrugeri ale lumii. Această ordine o voi indica aşa cum este reprezentată în pictura mexicană de la biblioteca Vaticanului şi aşa cum o descrie o poveste foarte curioasă scrisă în limba aztecă, din care indianul Fernando de Alba Ixtlilxochitl ne-a păstrat fragmente. Mărturia unui autor băştinaş şi copia unei picturimexicane făcute pe teren puţin timp după cucerire, merită, fără îndoială, mai multă încredere decât naraţiunile istoricilor spanioli. Această lipsă de acord, a cărei cauză am explicat-o mai sus, nu se referă decât la ordinea distrugerilor, căci împrejurările care au însoţit pe fiecare din ele sunt raportate identic de Gomara, Pedro de Ios Ríos, Ixtlilxochitl, Clavigero şi Gama.

Primul ciclu. Durata este de 13 x 400 + 6 = 5 206 ani; acest număr este indicat prin 19 cercuri, din care treisprezece au pe deasupra o pană. Am mai atras atenţia, vorbind despre calendar, că hieroglifa pătratului 21 este o pană şi că, asemănătoare cu cuiele etruscilor şi romanilor, cercurile simple indicau, la mexicani numărul anilor.

Această primă vârstă, care corespunde vârstei dreptăţii (Sakia Youga) a hinduşilor a fost numit Tlaltonatiuh, vârsta pământului. Această vârstă este şi acea a uriaşilor – Qzocuilliexeque sau Tuinametin; căci tradiţiile istorice ale tuturor popoarelor încep cu luptele uriaşilor. Olmecii sau hulmecii, precum şi xicalandi, două popoare care au précédat toltecilor şi care se mândreau cu o antichitate foarte îndepărtată, pretindeau că la sosirea lor în şesurile din Tlascalla ar mai fi găsit aici uriaşi După sfintele Puranos Bacchus, sau tânărul Rama, a repurtat prima sa victorie asupra lui Ravana, regele uriaşilor de pe insula Ceylon.

Anul prezidat de semnul *ce acatl* a fost un an de foamete de pe urma căreia a pierit prima generaţie de oameni. Această catastrofă a început înziua de patru tigri – *nahui ocelotl* – şi probabil, din cauza hieroglifei acestei zile, alte tradiţii raportează că uriaşii n-au pierit din cauza foametei ci au fost sfâşiaţi de aceiaşi tigri – *tequanes* – de a căror apariţie se temeau mexicanii la fiecare sfârşit de ciclu. Pictura hieroglifică reprezintă un geniu răufăcător care coboară pe pământ pentru a smulge iarba şi florile. Trei figuri omeneşti dintre care se recunosc o femeie cu părul împletit în două codiţe, care séamănă cu nişte coarne, au în mina dreaptă un instrument ascuţit şi în mâna stângă fructe sau spice tăiate. Geniul care vesteşte foametea poartă unul din acele şi Turi de mătănii care, din timpuri imemoriale, sunt obişnuite în Tibet, în China, în Canada şi în México şi care din Orient au trecut la creştinii din Occident. Deşi la toate popoarele lumii ficţiunea despre uriaşi, titani şi ciclopi pare să indice, con

flictul elementelor sau starea globului la Ieşirea din haos, nu poate exista nicio umbră de îndoială că în cele două Amerid enormele schelete de animale fosile răspândite pe suprafaţa pământului, nu au avut o mare

înrâurire asupra istoriei mitologiei. Pe vârful St. Hélène, la nord, de Guayaquil, se găsesc enorme resturi de cetacee necunoscute; de altfel, în tradiţiile peniviene este menţionată o colonie de uriaşi care ar fi debarcat în acest ţinut, şi care s-au distrus reciproc. Oseminte de mastodonţi şi de elefanţi fosili, aparţinând unor epoci care au dispărut de pe suprafaţa globului abundă în regatul Noii Grenade şi pe crestele Cordilierilor mexicani; din această cauză, podişul care se întinde la 2700 metri înălţime între Samacha şi Santa-Fé de Bogotá poartă numele de Câmpul uriaşilor. Este probabil că hulmedi se făleau că strămoşii lor se războiseră cu uriaşii pe platoul fertil Tlascalla, pentru că se găsesc pe el molari de mastodonţi şi de elefanţi, pe care în toată ţara, poporul le ia drept dinţi de om de o statură enormă.

Al doilea ciclu. Durata sa este de 12X400 + 4 ani = 4804 ani. Este vârsta focului, Tletomştiah, sau vârsta roşie, Tzonchichiltec. Zeul focului, Xiuhteucti, coboară pe pământ în anul prezidat de semnul *ce tecpatl*, în ziua *nahui quiahuitl*. Cum numai păsările pot scăpa focului general, tradiţia raportează că toţi oamenii au fost transformaţi în păsări afară de un singur bărbat şi o femeie care s-au salvat în interiorul unei peşteri.

Al treilea ciclu este vârsta vântului sau a aerului, *Ehecatonatiuh*. Durata sa este de 10 X400 + 10 = 4010 ani. Catastrofa a avut loc în ziua de 4 vânt – *nahui ehecatl* – a anului *ce tecpatl*. Desenul reprezintă de patru ori hieroglifa aerului sau a vântului. ehecatl; Oamenii au pierit din cauza uraganelor, iar unii. au, fost, transformaţi în maimuţe. Aceste animale n-au apărut. În/ Mexic. decât în această a treia vârstă. Nu ştiu care este divinitatea care coboară pe pământ înarmată cu o seceră; să fie oare Quetzaloohuatl, zeul aerului şi secera însemna că uraganul dezrădăcinează pomii ca şi cum ar fi fost tăiaţi? Mă

îndoiesc, de altfel, că dungile galbene ar. indica, după cum o prer tind, unii, forma norilor goniţi de furtună. Maimuţele sunt în general mai puţin frecvente în partea caldă a Mexicului decât în America meridională. Aceste animale întreprind migraţiuni îndepărtate atunci când, gonite de foamete sau intemperiile climei, sunt silite să-şi părăsească locurile primitive. Cunosc ţinuturi în partea muntoasă a statului Perú ai căror locuitori îşi amintesc de epoca când noi colonii de maimuţe s-au stabilit în cuta. re sau cutare vale. Tradiţia celor cinci vârste cuprinde ea oare şi o trăsătură a istoriei animalelor? Indică ea oare un an când uragane şi cutremure cauzate de vulcani au obligat pe maimuţe să facă incursiuni în munţii Anahuac? În acest ciclu al furtunilor doar doi oameni au supravieţuit catastrofei, refugiindu-se într-o peşteră ca la sfârşitul vârstei precedente.

Al patrulea ciclu este vârsta apei – *Atonatiuh* – a cărui durată de 10X 400 + 8 = 4 008 ani. O mare inundaţie care a început în anul ce *călii*, în ziua 4 apă – *nahui au* – a făcut să piară speţa omenească; este ultima din marile revoluţii pe care le-a trăiţ. omenirea... Oamenii au fost convertiţi în peşti, afară de un bărbat şi o femeie care s-au ascuns în trunchiul, unui ahahuet, sau chiparos pleşuv. Desenul reprezintă pe zeiţa apei numită Matlalcueje sau Ghalchiuhcueje, considerată ca tovarăşa lui Tlaloc, avântindu-se: spre* pământ Coxcox, Noe al mexicanilor, şi soţia sa Xochquetzal sunt aşezaţi: pe un trunchi; de pom acoperit de frunze şi plutesc în mijlocul apelor.

Aceste patru vârste; care se mai desemnează sub numele de sori, înseamnă, optsprezece mii douăzeci şi opt de ani; adică şase mii. de ani mai mult decât cele patru vârste persane descrise. În *Zend Avestă*. Nu am găsit nicăieri indicat câţi ani se scurseseră de la potopul lui Coxcox până la sacrificiul lui Tlalisco, sau până la reforma

calendarului aztec; dar, oricât de apropiate am. presupune aceste două epoci, găsim totdeauna că mexicanii atribuiau lumii o durată mai lungă decât douăzeci de mii de ani. Această durată contrastează, fără îndoială, cu marea. perioadă a hinduşilor care are patru milioane trei sute douăzeci de mii de ani. şi mai ales cu ficţiunea cosmogonică a tibetanilor, după care speţa omenească ar număra optsprezece revoluţii, din care fiecare ar avea mai mulţi padu exprimaţi prin numere de 62 de cifre. Este totuşi foarte remarcabil că se găseşte un popor american care, după acelaşi sistem de calendar de care se serveau la sosirea lui. Cortez, indică zilele şi anii în care lumea a trecut prin catastrofe nimicitoare cu douăzeci de secole mai înainte.

Le Gentil, Bailly şi Dupuis au dat explicaţii ingenioase despre durata marilor cicluri din Asia. Nu am reuşit să descopăr nicio proprietate particulară numărului 18.029 ani; nu este multiplu de 13, 19, 52, 60, 72, 360 sau 1 440, numere ce se găsesc în ciclurile popoarelor asiatice. Dacă durata de patru sori mexicani ar fi mai lungă cu trei ani şi dacă numerelor 5 206, 4 804, 4 010 şi 4 008 li s-ar substitui 5 206, 4 807, 4 008 şi 4 009 s-ar putea crede că aceste cicluri s-ar datora cunoaşterii perioadei lunare de 19 ani: Oricare ar fi origina lor adevărată pare mai sigur că ele sunt ficţiuni ale mitologiei astronomice, modificate său de o reminiscenţă obscură a unei mari revoluţii pe care a încercat-o planeta noastră, sau, după ipotezele fizicii şi geologiei, că aspectul de pietrificaţii marine şi cel al osemintelor fosile le fac să apară chiar la popoarele cele mai îndepărtate de civilizaţie.

Examinând picturile care ne preocupă, regăsim, în cele patru distrugeri, emblema celor patru elemente: *pământul*, *focul*, *aerul* şi *apa*. Aceleaşi elemente erau indicate de asemenea prin cele patru hieroglife ale anilor

iepure, *casă*, *silex* şi *trestie*. *Călii* sau *casă*, considerată ca simbol al focului, amintesc de obiceiurile unui popor nordic pe care intemperiile climatului îl silesc să-şi încălzească coliba şi de Vesta care, în sistemul cel mai vechi al mitologiei greceşti, reprezintă totodată casă, căminul şi focul casnic. Semnul *tecpatl* – silex – era dedicat zeului aerului Quetzalcohuatl, personaj misterios care aparţine timpurilor eroice ale istoriei mexicane, despre care am avut prilejul să vorbim de mai multe ori în cursul acestei lucrări. După calendarul mexican, tecpatl este semnul nopţii, care la începutul ciclului însoţeşte hieroglifa zilei numită ehecatl sau vânt. Poate că povestea unui *aerolit* care a căzut din cer pe vârful piramidei din Cholula, dedicată lui Quetzalcohuatl i-a făcut pe mexicani să stabilească acest raport bizar între un silex piromac (tecpatl) şi zeul aerului. Am Văzut că astrologii mexicani au dat tradiţiei distrugerilor; şi regenerărilor lumii un caracter istoric, indicând zilele şi anii marilor catastrofe, după calendarul de care se serveau în Secolul al

XVI-lea. Un calcul foarte simplu îi putea fac» să găsească hieroglifa lanului care preceda cu 5206 sau 4804 ani o epocă dată. În acest fel asttrologii chaldeeni şi egipteni indicau, după cum afirmă Macrobe şi Nonnius, până-şi poziţia planetelor în epoca crecării lumii şi în aceea a potopului. Recalculând, după sistemul seriilor periodice, semnele care prezidau anii, câteva secole înainte de sacrificiul lui Tlalixco (anul *ome acatl* sau *două trestii* corespunzând anului 1091 e.n.), am găsit că datele şi semnele nu corespund întru totul duratei fiecărei vârste mexicane. De altfel, ele nici nu sunt însemnate pe picturile de la Vatican; le-am extras dintr-un fragment de istorie mexicană, păstrat de Alba Ixtlilxochitl, care stabileşte durata celor patru vârste nu la 18028 ci numai la 1417 ani. Această diferenţă nu trebuie să ne surprindă în calculele

astrologice, căci primul număr cuprinde aproape tot atâtea indicţii câte cuprinde ultimul număr de ani. De asemenea, în cronologia mistică a hinduşilor, substituirea zilelor în *Ani divini* reduce cele patru vârste de la 4 320.000 la 12.000.

Examinând după sistemul calendarului mexican, numerele care sunt cuprinse în sistemul din Codex Vaticanus nr. 3738 şi sistemul tradiţiei păstrat de Ixtlilxochitl, se vede că două vârste separate printr-un interval de timp al cărui număr este un multiplu de 52, nu pot avea semne diferite. Este imposibil ca a patra distrugere să fi avut loc în anul calH, dacă a treia a intervenit în anul *tepatl*. Nu pot bănui ce a provocat această eroare; s-ap putea totuşi ca că să nu fie decât aparentă şi că, în monumentele istorice care ne-au fost. transmise să nu se fi menţionat micul număr de ani de care, natu ra avea nevoie., pentru fie care regenerare. Hinduşii disting intervalul între două cataclisme şi timpul cât a. durat fiecare; de asemenea, în fragmentul ce se datorează lui Alva Ixtlilxochitl, citim că între prima catastrofă şi a doua s-au scurs 776 de ani, dar că foametea care a făcut să piară uriaşii a durat treisprezece ani sau un sfert de veac. În cele două sisteme cronologice despre care am vorbit, epoca creaţiei lumii, sau mai degrabă punctul de plecare al marilor perioade este anul, prezidat de tochtli; acest semn era pentru mexicani ceea ce cataterismul *aries* era pentru perşi. La toate popoarele astrologia indică poziţia soarelui în momentul când astrele îşi încep cursă; şi, vorbind măi sus despre raporturile care se observă între ficţiunea vârstelor şi semnificaţia hieroglifei *ollin*, am sugerat probabilitatea că tochtli ar corespunde unuia din punctele solstiţiale.

După sistemul mexicanilor, cele patru mari evoluţii ale naturii au fost cauzate de cele patru elemente: prima

catastrofă este nimicirea prin forţa producătoare a pământului; celelalte trei sunt datorate focului, aerului şi apei. După fiecare distrugere speţa omenească: se regenerează şi tot ce n-a pierit din rasa veche este transformat în păsări „maimuţe sau peşti. Aceste transformări mai amintesc tradiţiile orientului. În sistemul hinduşilor, vârstele sau yo*uga s*e terminau în diferite feluri: prima generaţie fusese distrusă de apă, a doua de uragane, a treia de înghiţire a pământului, a patra prin foc. Această doctrină oferă, afară de ordinea distrugerilor, o analogie izbitoare cu tradiţia mexicană. În sistemul egiptenilor, cataclismele alternează cu conflagraţiile şi oamenii se salvează când în munţi, când în văi. Ar fi să ne depărtăm de subiectul nostru dacă am expune aici micile revoluţii locale care au avut loc în repetate rânduri în partea muntoasă a Greciei şi am discuta celebrul pasaj din cartea a doua a lui Herodot, care a stimulat atât de mult zelul comentatorilor. Pare destul de sigur că în acest pasaj nu este vorba de apocatastaze, ci de patru schimbări (aparente) ivite în punctele de răsărit şi de apus ale soarelui, cauzate de precesia echinoxelor.

Deoarece ar putea să surprindă faptul că se vorbeşte de cinci vârste sau sori la popoarele din Mexic, pe când hinduşii şi grecii nu admiteau decât patru, este oportun să remarcăm aici că cosmogonia mexicanilor se acordă cu aceea a tibetanilor care şi ei consideră vârsta prezentă ca a cincea. Examinând cu atenţie frumosul pasaj al lui Hesiod (*Opera et dies*), în care el expune sistemul oriental al reînnoirii naturii, se vede că acest poet număra efectiv cinci generaţii şi patru vârste. El împarte vârsta de bronz în două părţi care cuprind generaţia a treia şi a patra, şi este surprinzător că un pasaj atât de clar să fi fost uneori greşit interpretat. Ignorăm numărul de vârste raportat în cărţile Sybillei (Vergiliu, Bucol, IV, v.4), dar credem că

analogiile pe care le-am relevat nu sunt întâmplătoare şi că nu este lipsit de interes pentru istoria filosofică a omului de a vedea aceleaşi ficţiuni răspândite din Etruria şi Latium până în Tibet şi de acolo până pe crestele Cordilierilor Mexicului.

În afară de tradiţia celor patru sori, *Codex Vaticanus* nr. 3738, mai conţine încă multe figuri ciudate, printre care vom cita: fol. 4 – *arborele de lapte* sau *arborele ceresc* – chichiuhalquehuiţi, care picura lapte la extremitatea ramurilor sale şi în jurul căruia sunt aşezaţi copiii morţi câteva zile după naştere; fol. 5 – un dinte molar; poate de mastodont, cântărind 3 ocale, prezentat de Pedro Rica viceregelui Don Luis de Yelasco; fol. 8 – vulcanul *Cotcitepetl* – muntele care vorbeşte, renumit prin exerciţiile de penitenţă ale lui Quetzalcohuatl şi figurat printr-o gură şi o limbă care sunt hieroglifele vorbirii; fol. 10 piramida Cholula; fol.67 – cei şapte şefi ai celor şapte triburi mexicane, înveşmântaţi în piei de iepure şi ieşind din cele şapte peşteri din Chicomoztoc. De la folio 68 până la folio 93 acest manuscris cuprinde copiile picturilor hieroglifice compuse după cucerire: se văd băştinaşi spânzuraţi de pomi, ţinând crucea în mână; soldaţi de-ai lui Cortez călare, dând foc unui sat; călugări care botează indieni nenorociţi în momentul când aceştia sunt aruncaţi în apă ca să piară.

Aceste trăsături fac să se recunoască sosirea europenilor în Lumea Nouă!

Piese de proces în scrierea hieroglifică

În marea cantitate de picturi găsite de primii cuceritori la popoarele mexicane, un număr considerabil era destinat să servească drept piese justificative. În cauze litigioase. Vom menţiona aici un fragment de acest gen. Este o piesă într-un proces intentat cu privire la dreptul de proprietate asupra unei ferme indiene…

Sub dinastia Tegilor-azteci, profesiunea de avocat era necunoscută în Mexic. Părţile adverse se prézéntau în persoană pentru a-şi pleda cauza, fie în faţa-judecătorului local numit *tetictli*, fie în faţa înaltelor Curţi de justiţie denumite *tlacatecatl* sau *chihuacohuatl*. Cum sentinţa nr. era pronunţată imediat după ce erau ascultate părţile, acestea aveau tot interesul să înmâneze judecătorilor o pictură hieroglifică în scopul de a le aminti obiectul principal al contestaţiei. Când regele prezida adunarea judecătorilor, ceea ce se întâmpla-la fiecare douăzeci de zile, iar în unele cazuri la fiecare optzeci de zile, aceste piese de proces erau prezentate monarhului. În procesele criminale, tabloul reprezenta pe acuzat nu. numai în momentul când a fost comisă crima dar şi în diferite împrejurări din viaţa sa, care au precedat această acţiune. Regele, pronunţând pedeapsa cu moartea, trăgea cu vârful unei ţepuşe o linie care trecea prin capul acuzatului figurat pe tablou.

Folosirea acestor picturi, ce serveau ca piese de proces, s-a păstrat în tribunalele spaniole mult timp după cucerire. Băştinaşii, neputând vorbi judecătorilor decât cu ajutorul unui tălmaci, considerau folosirea de hieroglife ca foarte necesară. Ele au fost prezentate diferitelor Curţi de justiţie care aveau reşedinţa în Noua Spanie (la Real Academia, la Sala del Crimen şi la Jusgadu de India) până la începutul secolului al XVII-lea. Când împăratul Carol al V4 ea a conceput proiectul de a sprijini înflorirea ştiinţelor şi artelor în aceste regiuni îndepărtate, el a fondat, în 1553, universitatea din México, înfiinţând trei catedre pentru predarea limbii aztece, a limbii otomv şi pentru explicarea picturilor hieroglifice. Mult timp s-a considerat ca indispensabil să existe avocaţi*, procurori şi. judecători. care să fie în stare să pitească; piesele de proces „picturile ge

nealogice, vechiul cod de legi şi lista impozitelor (*trybutos*) pe care fiecare fief trebuia să le plătească suveranului. Mai existau la México, pe timpul călătoriei mele, doi profesori de limbi indiene; tdar catedra destinată studiului antichităţilor aztece fusese desfiinţată. Folosirea picturilor s-a pierdut cu totul, nu pentru că limba spaniolă a făcut progrese printre băştinaşi, ci pentru că aceştia ştiau prea bine că, după noua organizare a tribunalelor, este mai util să se adreseze avocaţilor pentru a-şi apăra cauza în faţa judecătorilor.

Tabloul care ne interesează pare să indice un proces între băştinaşi şi spanioli. Obiectul litigiului este o fermă, al cărei desen se vede în proiecţia ortografică. Se recunoaşte drumul mare marcat prin urme de paşi, case desenate în profil, un indian al cărui nume este indicat printr-un arc şi judecătorii spanioli aşezaţi pe scaune având legile în faţa ochilor. Spaniolul, plasat imediat deasupra indianului, se numeşte probabil *Aquaverde*, căci hieroglifa apei vopsite în verde este figurată chiar în spatele capului său. *Limbile* sunt foarte inegal repartizate pe acest tablou. Totul dezvăluie o ţară cucerită; băştinaşul abia îndrăzneşte să-şi apere cauza, în timp ce străinii cu barbă lungă vorbesc mult şi cu voce tare, ca descendenţi ai unui popor cuceritor.

Monumente ale popoarelor băştinaşe din Perú

Monumentul peruvian din Canar înaltele podişuri care se prelungesc pe creasta Cordilierilor, de la Ecuator până la 3 grade latitudine nordică sfârşesc în faţa unei mase de munţi înalţi de 4500 – 4800 de metri care, ca un dig enorm, unesc creasta orientală cu cea occidentală a munţilor An zi de la Quito. Acest grup de munţi unde porfirul acoperă şisturile micacee şi alte roci xhai vechi, este cunoscut sub numele de Paramo del Assuay. Am fost nevoiţi să-l străbatem pentru a ajunge de la Riobamba la

Cuença şi la acele păduri frumoase de la Loxa, care stat celebre prin abundenţa în arbori de chinină. Trecerea muntelui Assuay este periculoasă îndeosebi în lunile iulie şi ailgust când cade o imensă cantitate de zăpadă şi când, în aceste ţinuturi, suflă vânturile îngheţate din sud. Cum drumul mare, după măsurătorile pe care le-am făcut în 1802, trece pe la o înălţime care concurează cu Mont Blanc, călătorii sunt expuşi unui ger excesiv şi nu este an să nu piară câţiva din cauza crivăţului. La mijlocul acestei treceri, la înălţimea absolută de 4.000 de metri străbaţi un podiş a cărui întindere are peste fi leghe pătrate. Acest podiş (şi acest fapt remarcabil aruncă oaijpeare lumină asupra, formării platourilor înalte) se află api oape la nivelul savanelor de care este înconjurată partea vulcanului Antisana acoperită de zăpezi veşnice. Podişurile de pe Assuay şi Ahtisana, a cât or constituţie geologică prezintă asemănări atât de izbitoare, sunt totuşi despărţite unele de altele printr-o distanţă de 50 de leghe. Ele cuprind lacuri cu apă dulce, de mare adineime, mărginite de o pajişte plină de graminee alpine „dar niciun peşte şi aproape nicio infectă acvatică nu însufleţeşte singurătatea.

Llano del Pullal (acesta este numele ce se dă podişurilor înalte de pe Assuay) are un sol excesiv de mlăştinos. Am fost surprinşi să găsim acolo şi 4 a înălţimi care o depăşesc cu mult pe aceea a vârfului Tenerife, rămăşiţele magnifice ale unui drum construit de incaşii din Perú. Această şosea mărginită de pietre mari cioplite, poate fi comparată cu cele mai frumoase şosele romane pe care le-am văzut în Italia, în Franţa şi în Spania. Ea este perfect aliniată şi păstrează aceeaşi direcţie pe 6.000 sau 8.000 de metri lungime. I-am urmărit continuarea până aproape de Cazamarca, la 120 de leghe sud de Assuay şi cei de pe aceste meleaguri cred că ea ducea până la oraşul Cuzco. Lângă acest drum, la înălţimea de 4 042 de metri se

găsesc ruinele palatului lui încă Tupaynpangi, ale cărui ziduri dărâmate, numite vulgar *Ios paredones*, nu sunt prea înalte.

Coborând de pe Paramo Assuay spre. sud, se descoperă/către fier mele Turche şi Burgay, un alt monument al vechii arhitecturi peruviene, cunoscut sub numele de ingapâlca, staţi cetăţuia Cafiar. Această fortăreaţă, dacă se poate numi astfel o colină terminată în platformă, este mai puţin remarcabilă prin mărimea decât mai ales prin conservarea ei perfectă. Un zid construit din pietre mari, cioplite se ridică la înălţimea de 5 – 6 metri, formând un oval foarte regulat, a cărui1 axă are 38 de metri lungime; interiorul acestui oval este o terasă acoperită de o vegetaţie frumoasă, care măreşte efectul pitoresc al peisajului. În centrul incintei se înalţă o casă care n-are decât două apartamente; această casă şi incinta ei cuprind un sistem de ziduri şi de fortificaţii de care vom vorbi mai jos, şi care măsoară peste 250 de metri în lungime. Felul în care sunt tăiate pietrele, dispoziţia uşilor şi nişelor, analogia perfectă care domneşte între acest edificiu şi cel din Cuzco nu permite niciun dubiu cu privire la: acest *monument militar*, care servea drept locuinţa incaşilor cânjd aceşti prinţi treceau, din când în când, din Perú în regatul Quito. Fundaţiile unui mare număr de edificii care se găsesc în jurul incintei sugerează că \ odinioară era destul loc în Canar pentru a adăposti micul corp de armată de care incaşii erau de obicei însoţiţi în călătoriile lor. În aceste fundaţii am găsit o piatră cioplită cu mult meşteşug; n-am putut însă ghici rostul cioplirii ei deosebite.

Ceea ce ne uimeşte mai mult la acest mic monument înconjurat de câteva trunchiuri de *Schinus molie*, este forma acoperişului care îl face să semene perfect cu casele europene. Unul din primii istorici ai – America, Pedro

Cieca de Leon, care a început să scrie despre călătoriile sale în 1541, vorbeşte amănunţit de mai multe case. ale lui încă, în provincia Canares. El spune în mod expres că „edificiile din, Thomebamba au un acoperiş de „trestie atât. de bine executat? că dacă nu cade pradă focului, poate să dureze, fără să se altereze, timp de secole44. Ţinând seumu fie această observaţie am putea crede că abia după cucerire i s-ar fi adăugat coama casei; ceru ce pare îndeosebi să favorizeze această ipoteză este existenţa ferestrelor deschise practicate în această parte a clădirii; căci este sigur că la-edificiile de construcţie veche, peruviană, nu se găsesc niciodată ferestre, ca de altfel nici la casele din Pompei şi din Herculanum. Într-un memoriu foarte interesant despre unele vechi monumente din Perú, La Condamnine înclină să creadă că această coamă care se observă pe micul monument din Canar nu este de pe timpul incaşilor. El spune că „s-ar putea să fie de construcţie modernă, căci nu este din piatră cioplită ca restul zidurilor, ci dintr-un fel de cărămidă, uscată la aer şi amestecată cu paie”. Acelaşi savant adaugă în alt loc că folosirea acestor cărămizi, pe care indienii le denumeau *tica*, era cunoscută de peruvieni mult timp înainte d, e sosirea spaniolilor şi că, din acest motiv, partea superioară a coamei ar putea fi de construcţie veche, deşi executată din cărămidă.

Regret mult că nu am cunoscut memoriile lui La Condamnine înainte de călătoria mea în America. Departe de mine de a pune la îndoială observaţiile acestui călător celebru, pe care lucrările sale l-au obligat să petreacă mult timp în împrejurimile fortăreţei Canar şi care, deci, a avut mai mult timp decât mine să examineze pe îndelete acest monument. Sunt totuşi surprins că, ridicând chiar în acest loc întrebarea dacă acoperişul acestui edificiu a fost adăugat pe timpul spaniolilor, nici Bonpland, nici eu n-am

fost izbiţi de diferenţa de construcţie ce se pretinde că există între zid şi partea superioară a coamei. Nu mi-am dat seama că ar fi vorba de cărămizi (*tica* sau *adobe*); mi s-a părut pur şi simplu că recunosc pietre cioplite acoperite cu un fel de stuc gălbui, uşor detaşabil, amestecat cu *ichu* sau paie tocate. Stăpânul unei ferme vecine, care ne-a însoţit în excursia noastră la ruinele cetăţuii Canar, se lăuda că strămoşii lui contribuiseră mult la distrugerea acestor edificii. El ne-a povestit că acoperişul înclinat nu fusese executat după moda europeană, adică cu ţigle, ci cer dale de piatră foarte subţiri şi bine polisate. Şi tocmai această împrejurare ni-a făcut atunci să înclin pentru părerea, probabil eronată, că în afară de cele patru ferestre, restul edificiului era aşa cum fusese construit pe timpul incaşilor.

Oricum ar fi, trebuie admis că folosirea de acoperişuri în unghi ascuţit ar fi fost nespus de folositoare într-o ţară muntoasă unde ploile sunt foarte abundente. Aceste acoperişuri înclinate sunt cunoscute băştinaşilor de pe coasta de nord-vest a Americii; ele erau cunoscute şi în Europa centrală din timpurile cele mai îndepărtate, după cum o indică mai multe monumente greceşti şi romane, îndeosebi reliefurile coloanei traiane precum şi picturile peisagiste găsite la Pompei şi păstrate odinioai a în superba colecţie Porţiei. Unghiul făcut de acoperiş este obtuz la greci; el devine drept la romani care trăiau sub un per mai puţin generos decât al Greciei. Cu cât se înaintează – spre nord, cu atât acoperişurile sunt mai înclinate. Să trecem acum la interiorul monumentului

Resturile arhitecturii peruviene, răspândite pe creasta Cordilierilor, de la Cuzco până la Cnyumbn, sau de la 3 grade latitudine australă piuă lui Ecuator, revelă toate acelaşi caracter în ce priveşte cioplirea pietrei, forma uşilor, distribuţia simetrică a nişelor şi absenţa totală de

ornamente exterioare. Această uniformitate de construcţie este atât de mare, încât toate hanurile (*tambos*) aşezate de-a lungul drumurilor mari şi numite în Perú case sau palate incaşe, par să fi fost copiate unele după altele. Arhitectura peruviană nu se ridica deasupra nevoilor unui popor muntean. Ea nu cunoştea nici pilaştri, nici coloane, nici arcade. Născută într-o ţară acoperită de stânci ascuţite, pe podişuri aproape lipsite de arbori, ea nu imită, ca arhitectura greacă şi cea romană, asamblarea unui schelet de lemn; simplitate, simetrie, soliditate, iată cele trei caractere prin care se distingeau avantajos toate edificiile peruviene.

Citadela Canar şi clădirile pătrate care o înconjoară, nu sunt construite din aceeaşi gresie cuartică ce acoperă şistul argilos şi porfirele de la Assuay, şi care ies la iveală în grădina lui încă, coborând spre valea Gulan. Piatra care a servit la edificiile cetăţii Canar nu este nici granit, aşa cum a crezut La Condamnine* ci un porfir trapean de mare duritate ce include feldspat vitros şi amfibol. Poate că acest porfir a fost extras din marile cariere care se găsesc la 4.000 de metri înălţime, lângă lacul Culabrilla, la o distanţă de peste trei leghe de Canar. Cert este totuşi că aceste cariere au furnizat frumoasa piatră folosită la casa lui încă, situată pe platoul Pullal, la o cotă care este aproape egală cu aceea pe care ar avea-o Puy-de-DCme aşezat pe vârful Canigou.

În ruinele de la Canar nu se găsesc de loc acele pietre enorme pe care le vedem la edificiile peruviene din Cuzco şi din ţările vecine. Acesta a măsurat, la Traquanaco, unele care aveau 12 metri lungime pe 5, 8 lăţime şi 1, 9 metri grosime. Pedro Cieţa de Leon a întâlnit unele de aceleaşi dimensiuni, la ruinele Tiahuanâcd. În citadela Canar n-am observat /pietre care să f* fost mai lungi de 2*60 metri. În general, ele sunt mult mai puţin

remarcabile prin masa lor decât prin extrema frumuseţe a cioplitului lor. Majoritatea sunt îmbinate fără nicio aparenţă de ciment, totuşi acesta apare la unele clădiri care înconjoară citadela şi la cele trei case ale lui încă, la Pullal, din care fiecare are. O lungime de peste 68 metri. Cimentul este alcătuit dintr-un ameste<rde pietriş şi de marnă argiloasă care face efervescenţă în prezenţa acizilor; este un veritabil mortar, din care am scos cu ajutorul unui cuţit porţiuni considerabile, săpând în interstiţiile pe care le lasă şirurile paralele de pietre. Acest fapt merită oarecare atenţie, deoarece călătorii care m-au precedat au susţinut toţi că peruvienii nu cunoşteau folosirea cimentului. Dar a fost o eroare să se presupună această ignoranţă la ei, percuţii şi la vechii locuitori ai Egiptului. Peruvienii nu întrebuinţau numai un mortar marnos; astfel în marile edificii de la Pacarritambo ei au folosit un ciment din asfalt (*beton*), mod de construcţie care pe malurile Eufratului şi ale Tigrului era cunoscut din antichitatea cea mai îndepărtată.

Porfirul care a servit la edificiile cetăţuii Canar este cioplit în paralelipipede, cu o ăstfel de perfecţiune incit rosturile dintre pietre ar fi imperceptibile, cum observă pe drept La Condamnine, dacă suprafaţa lor exterioară ar fi plană; dar faţa anterioară a fiecărei pietre este uşor convexă şi tăiată în muchie oblică spre margini, astfel că rosturile formează mici canaluri care servesc de ornamentaţie, ca şi despărţiturile pietrelor în lucrările rustice. Acest fel de-cioplire, pe care italienii o numesc *bugnato*, se regăseşte la ruinele din Cello, lângă Mulalo; ca dă-zidurilor edificiilor peruviene o mare asemănare cu anumite construcţii romane, de exemplu *mura di* Neruo, de la Roma.

Ceea ce caracterizează îndeosebi monumentele arhitecturii peruviene este forma uşilor; ele aveau în

general 1, 90 – 2,00 metri înălţime, pentru ca inca sau alţi mari seniori să poată trece, purtaţi pe o targă, pe umerii vasalilor lor. Tocul acestor porţi nu era paralel, ci înclinat, fără îndoiala pentru a se putea folosi uşori de piatră de lăţime mai mică. Nişele (/ioco), practicate în ziduri şi servind drept dulapuri, imită forma acelor *porte rastremate*. Tocmai această înclinare dă edificiilor peruviene o oarecare asemănare cu acele din Egipt, la care lintourile sunt în mod constant mai scurte decât deschiderea inferioară a uşii. Între *hocos* se găsesc pietre cilindrice, cu suprafaţă netedă, care ies cu 50 de centimetri în afara zidului; băştinaşii ne-au asigurat că ele serveau pentru a atârha arme sau veşminte. În plus, se observă în colţurile zidurilor traverse de porfir de formă bizară. La Condamnine socotea că ele erau destinate să lege cele două ziduri. Eu înclin mai degrabă să cred că de acestea se prindeau frânghiile hâmacelor, căci aceleaşi traverse din lemn se regăsesc în toate colibele indienilor din „Orinoco şi servesc la acelaşi lucru.

Peruvienii au arătat o. Îndemânare surprinzătoare în cioplirea pietrelor celor mai dure. La Canar se găsesc Canale curbe, săpate în porfir pentru a înlocui balamalele. La Condamnine şi Bouguer au văzut în vechi edificii construite pe timpul incaşilor ornamente din porfir, reprezen/tând boturi de animale, ale căror nări găurite purtau inele mobile din aceeaşi piatră. Când am străbătut Cordilierii prin Paramo de Assuay şi am văzut acele enorme mase de piatră cioplită extrasă din carierele de porfir de la Pullal şi folosite la construirea marilor şosele ale incaşilor, am-început să mă îndoiesc că peruvienii n-ar fi cunoscut alte unelte decât topoare de piatră; bănuiam că frecarea nu era singurul mijloc folosit pentru a netezi pietrele sau pentru a le da o convexitate regulată şi uniformă. Mi-am format atunci o părere opusă ideilor în

general primite: am presupus că peruvienii au avut unelte de aramă care, aliată într-o anumită proporţie cu cositor, capătă o mare duritate. Această supoziţie a fost confirmată prin descoperirea unei vechi dălţi Perú viene găsită la Vilcabamba, lângă Cuzco, într-o mină de argint exploatată de pe timpurile incaşilor. Acest instrument preţios, pe care-l datorez prieteniei părintelui Narcis Gilbar şi pe care am avut norocul, săfl aduc în Europa are 12 cm lungime şi 2 cm lăţime; materialul din care este compus a fost analizat şi s-a găsit 6, 84 aramă şi O, 16 cositor. Această *aramă tăietoare* a peruvienilor este aproape similară cu securile galice care tăiau lemnul cum ar face-o oţelul. Pretutindeni în vechiul continent, la începutul civilizaţieipopoarelor, folosirea aramei aliate cu cositor (*haikoss*) a predominat celei a fierului chiar acolo unde acesta din urmă era cunoscut de mult timp.

Ruinele vechiului oraş C/iuhicantl

Ruinele vechiului oraş Cluiuicanus sâni t mm cabile prin extrema regularitate a străzilor şi alinierea edificiilor. Se găsesc pe coamele Cordilierilor la aproximativ 2730 de metri altitudine, în Paramo de Chulucanas, între satele indiene Ayaraca şi Guaucabamba. Marele drum al lui încă, una din lucrările cele mai utile şi. În acelaşi timp cele mai gigantice pe care oamenii au executat-o, este încă bine păstrat între Chulucanas, Guâmani şi Sagique. Pe creasta Anzilor, în regiuni fexcesiv de geroase şi care nu puteau să atragă recât pe locuitorii din Cuzco, se văd pretutindeni rămăşiţele unor mari edificii; eu am numărat nouă între Paramo de Chulucanas şi satul Guaucabamba. În Perú ele sunt desemnate sub numele pompos de case sau palate ale lui încă, dar este probabil că majoritatea au fost caravanserâiuri construite pentru a uşura comunicaţiile militare între Perú şi regatul Quito.

Oraşul Chulucanas pare să fi fost plasat pe panta

unei coline, pe malul unui râu, de care era despărţit printr-un zid. Două deschideri practicate în acest zid corespundeau celor două străzi principale. Casele, construite din porfir, sunt distribuite în opt cartiere formate din străzi care se întretaie. În unghi drept. Fiecare cartier cuprinde douăsprezece locuinţe mici, astfel că există nouăzeci şi şase în partea oraşului despre care vorbim. Prefer cuvântul locuinţă clui de casă, pentru că această ultimă denumire dă naştere ideii de mai multe încăperi comunicând între ele şi găsindu-se în aceeaşi incintă, pe când locuinţele din Chulucanas, ca şi cele din Herculanum nu prezintă decât o singură încăpere a cărei uşă dădea probabil într-o curte interioară, în centrul celor opt cartiere despre care am vorbit, se găsesc ruinele a patru mari edificii de formă lunguiaţă care sunt despărţite prin patru chioşcuri mici, pătrate, care ocupă cele patru colţuri. În dreapta râului ce mărgineşte oraşul se descoperă construcţii foarte bizare care se ridică în amfiteatru. Colina este împărţită în şase terase, fiecare asiză fiind acoperită cu piatră cioplită. Mai departe se găsesc băile *din încă*. E surprinzător să întâlneşti băi pe un platou ale cărui izvoare naturale au abia o temperatură de 10 – 12 grade şi unde aerul se răceşte până la 6 – 8 grade.

La nord de ruinele Canar se înalţă o costişă a cărei pantă este foarte lină spre casa 3 ui încă, şi foarte povârnită spre valea Gulan, După tradiţiile păstrate de băştinaşi această colină făcea parte din grădinile care înconjurau vechea fortăreaţă peruviană. Aici, ca şi pe *Povnrnişul soarelui*, există un mare număr de poteci mici săpate de mâna omului pe versantul unei stânci aproape lipsită de vegetaţie.

Lângă México, în grădinile Chapoltepec, călătorul european contemplă cu interes. chiparoşii (*Cupressus* distichaJ ale căror trunchiuri au peste 16 metri

circumferinţă, şi care se crede că au fost plantaţi de regii dinastiei aztece. În grădinile din încă, lângă Canar* am căutat în zadar vreun orbore a cărui vârstă ar putea depăşi o jumătate de veac; nimic nu atestă şederea incaşilor în aceste ţinuturi, afară de un mic monument de piatră aşezat pe marginea unei prăpăstii şi asupra destinaţiei căreia locuitorii ţării nu sunt de acord.

Acest mic monument, care se numeşte *Jocul lui încă*, constă dintr-o singură masă de piatră. Peruvienii au întrebuinţat, pentru a-l construi, acelaşi artificiu ca şi egiptenii pentru a sculpta Sfinxul din Gyzeh, despre care Pliniu spune *„e saxo naturali elaboratata*. Stânca, din gresie cuarţoasă care îi serveşte de bază a fost prelucrată în aşa fel încât, după ce s-au înlăturar straturile care îi formau culmea, n-a mai rămas decât o platformă înconjurată de o incintă. E surprinzător ca un popor, care a îngrămădit un număr prodigios de pietre cioplite pentru frumoasa

A fost făurit de natură dintr-o stâncă (lat.).

şosea Assuay, să recurgă la un mijloc atât de ciudat ca să înalţe un zid de un metru înălţime. Toate lucrările peruviene caracterizează un popor muncitor căruia îi place să scobească stânca, un popor care caută dificultăţi pentru a-şi arăta îndemânarea în a le învinge şi care imprimă edificiilor celor mai slabe un caracter de soliditate, ce dă impresia că într-o altă epocă ar fi ridicat monumente mai importante.

Ynga-Chungana, văzut de departe, seamănă cu o canapea al cărei spătar este împodobit cu un fel de arabească în formă de lanţ. Intrând în incinta ovală, se vede că nu există decât un singur jeţ, dar că persoana este aşezată foarte comod şi se bucură de-o perspectivă minunata spre adâncul văii. Culan. Un râuleţ şerpuieşte în această vale şi formează mai multe cascade a căror spumă

se zăreşte printre tufele de *gunnera* şi *melastoma*. Acest jilţ rustic ar servi ca ornament în cele mai frumoase grădini din Europa; de bună seamă că prinţul care a ales acest loc n-a fost insensibil la frumuseţile naturii, el aparţinea unui popor pe care n-avem dreptul să-l numim barbar.

N-am văzut în acea construcţie decât un jilţ cu spătar aşezat într-un loc încântător, la marginea unei prăpăstii, pe panta povârnită a unei coline care domină valea; dar nişte bătrâni indieni, care erau anticarii ţării, şi care găseau această explicaţie prea simplă, ne-au asigurat că lanţul sculptat în adâncime pe marginea incintei servea drept şănţuleţ pentru a fade să alunece în el nişte bile mici pentru distracţia prinţului. Nu se poate nega că marginea pe care se găsea arabesca are o oarecare înclinare şi că bila, acolo unde zidul este sensibil mai scund, lansată cu putere, putea să urce din nou distanţa pe care o coborâse. /Dar în cazul când această ipoteză ar fi justă, n-ar trebui să se găsească oare la capătul şanţului vreo gaură în care bilele s-ar fi oprit la terminarea cursei lor? Locul unde zidul incintei este mai scund, punctul opus jilţului corespunde unei deschideri care se vede în stâncă/ia marginea prăpastiei. O potecă îngustă, tăiata în gresie, duce la acea peşteră în care conform tradiţiei băştinaşilor, se află comorile ascunse de Atahualpa; se afirmă că un fir de apă curgea odinioară pe această potecă: Oare mai trebuie să se caute *Jocul lui Juca*, oare incinta era ea aşezată în aşa fel încât prinţul să vadă uşor, ce se întâmplă pe panta povârnită a stâncii?

Casa lui încă, la Callo, în regatul Quito

După ce Tiipac-Yupanqui şi Huayna-Capac, tatăl nefericitului Atahualpa, au sfârşit cucerirea regatului Quito, ei n-au pus numai să se traseze drumuri superbe pe coama Cordilierilor, ci au poruncit de asemenea, pentru a

uşura comunicaţiile între capitală şi provinciile cele mai nordice ale imperiului lor, să se construiască din loc în loc pe şoseaua dintre Cuzco şi Quito hanuri (*tambos*), magazine şi case potrivite pentru a fi locuite de prinţ şi de alaiul său. Aceste tambos şi aceste case pentru încă existau de veacuri în această porţiune a marelui drum care" duce de la Cuzco la Coxamarca. Ultimilor cuceritori din stirpea. Manco-Capac nu li se datorează decât construcţia edificiilor ale căror ruine se găsesc azi de la provincia Coxamarca, limita meridională a vechiului regat Quito, până la munţii Los

Păstos. Dintre aceste edificii, unul dintre cele mai celebre şi mai. bine păstrat este cel de la *Caâlo* sau *Caio*, descris de La Condamnine, don Jorge Juan şi Ulloa. Descrierile acestor călători sunt foarte imperfecte, iar. schiţa desenată de Ulloa nu indică aproape de loc planul după care ar fi fost construită casa lui încă.

Când în aprilie 1803» cu prilejul unei excursii la vulcanul Cotopaxi, am vizitat împreună cu Bonpland, aceste sărăcăcioase rămăşiţe ale arhitecturii peruviene, am făcut eu însumi un desen al lor. Înapoindu-mă la Quito am arătat desenul meu precum şi pe cel făcut mai înainte, de Ulloa, unor călugări foarte bătrâni din ordinului Sfântului Augustin. Nimeni nu cunoştea mai bine ruinele Callo care se găsesc pe un teren ce aparţinea mănăstirii lor; ei locuiseră odinioară într-o vilă de vară vecină şi m-au asigurat că din 1750 şi chiar înaintea acestei epoci, casa lui încă se afla în aceeaşi stare de ruină. Probabil că Ulloa a vrut să reprezinte un monument restaurat şi el a presupus existenţa unor ziduri interioare pretutindeni unde a văzut grămezi de dărâmături sau reliefuri accidentate de teren. Planul său nu indică nici forma adevărată a apartamentelor, nici cele patru porţi mari exterioare care, neapărat trebuie să fi existat la

construirea edificiului.

Am mai arătat în alt loc că platoul Quito se prelungeşte între o creastă dublă a Anzilor Cordilieri; el este despărţit de podişul Llactacunga şi de podişul Hambaro prin înălţimile Chişinche şi Tiepullo ciie, asemănător unui dig, se întind transversal din creasta orientală spre tea occidentală sau de la rocile bazaltice Rurainahui spre piramidele’s vei te ale vechiului vulcan Illinissa. De pe înălţimile acestui dig care împarte apele între Pacific şi Oceanul Atlantic, se zăresc pe un câmp imens acoperit cu piatră ponce, Panecillo din Caii» şi ruinele casei lui încă Huayna-Capac. Acest Panecillo – con de zahăr – este o colină conică mică de aproximativ 80 de metri înălţime, pe care cresc desişuri de molina, spermacoce şi cactuşi. Băştinaşii sunt convinşi că această colină care seamănă cu un clopot şi a cărei formă este de o regularitate surprinzătoare, este un tumulus, una din acele vechi movile pe care locuitorii de odinioară ai acestei ţări le ridicau pentru a servi de morminte prinţilor sau altor personaje distinse. Se susţine, în favoarea acestei opinii, că Panecillo se compune numai din grohotişuri vulcanice şi că pietrele ponce care-i înconjoară baza se întâlnesc şi la vârf.

Acest argument ar putea părea puţin convingător în ochii unui geolog, căci coama muntelui vecin Tiepullo, munte mult mai înalt decât Panecillo, prezintă de asemenea mari îngrămădiri de pietre ponce, datorate probabil unor vechi erupţii vulcanice ale lui Cotopaxi şi Illinissa. Nu se poate contesta că în ambele Americi ca şi în nordul Asiei şi pe malurile Niprului nu există movile înălţate de mină omului, adevăraţi tumuluşi de o înălţime extraordinară. Acelea pe care le-am găsit în ruinele vechiului oraş Mansiche; în Perú, nu sunt mult mai scunde decât conul de zahăr – Panecillo – din Callo. S-ar putea

totuşi, şi această părere miy se pare cea mai probabilă, ca Panecillo să fie *o* colină vulcanică izolată, căreia băştinaşii i-au dat o formă mai regulată. Ulloa, a cărui autoritate are greutate mai mare, înclină să adopte ideea băştinaşilor; el crede chiar că Panecillo este un monument militar care servea drept turn de observaţie pentru a descoperi ce se petrece în ţară şi de asemenea pentru a pune pe prinţ în siguranţă la prima alarmă a unui atac neprevăzut. În statul Kentucky din America de Nord se găsesc deopotrivă, pe lângă vechi fortificaţii de formă ovală, tumuluşi foarte înalţi acoperiţi cu arbori, care conţin oseminte omeneşti, a căror vechime Cutter o presupune a fi de peste o mie de ani.

Casa lui Incu se află aşezată puţin la sud-vest de Panecillo, la trei leghe depărtare – de craterul vulcanului Cotopaxi şi la aproximativ 10 leghe la sud de oraşul Quito. Acest edificiu formează un pătrat cu laturi de 30 de metri. Se mai disting şi opt apartamente din care s-au mai păstrat trei. Zidurile au cinci metri înălţime pe un metru grosime. Uşile sunt asemănătoare cu cele ale templelor egiptene; nişele, în număr de optsprezece în fiecare apartament, sunt distribuite cu cea mai mare simetrie; cilindrii de piatră servesc pentru atârnarea armelor; Jăietura pietrei, a cărei faţă exterioară este convexă şi cu muchia şlefuită oblic, aminteşte de edificiul din Canar despre care am vorbit mai înainte. N-am văzut la Callo nimic grandios, somptuos sau maiestuos, după cum pretinde Ullcă. Dar ceea ce mi se pare demn de interes este uniformitatea construcţiei care se remarcă la toate monumentele peruviene. Este imposibil să examinezi atent un singur edificiu de pe vremea incaşilor, fără să recunoşti acelaşi ţip în toate celelalte care acoperă coama Anzilor pe o lungime de patru sute cincizeci de leghe de la 1.000 de metri până la 4.000 de metri altitudine peste nivelul oceanului.

S-ar spune că unsingur arhitect a. construit acest mare număr de monumente, atât de mult ţine acest popor muntean la obiceiurile lui casnice, la instituţiile Sale civile şi religioase, la forma şi distribuţia edificiilor sale. Va fi uşor să se verifice o dată, după desenele pe care le-am dat, dacă în nordul Canadei – corecum pretinde savantul autor al lucrării *Noţicias Americanas* – există edificii care, în tăierea pietrelor, în forma uşilor şi a nişelor, precum şi în distribuţia apartamentelor, oferă urme de stil peruvian. Această verificare interesează cu atât mai mult pe cei care se consacră cercetărilor istorice, cu cât posedăm dovezi sigure că incaşii, au construit fortăreaţa Cuzco după modelul edificiilor mai vechi din Tiahuanaco, situate sub 17°12 latitudine australă.

Piatra care a servit la construirea, casei lui Huayna-Capac, denumită de Cieca *Apoşenţos de Mulahalo*, este o rocă de origine vulcanică, un porfir ars şi spongios cu bază bazaltică. Ea a fost probabil proiectată din gura vulcanului Cotopaxi, căci seamănă cu blocurile enorme pe care le-am văzut în număr mare pe platourile de la Callo şi Mulalo. Cum acest monument pare să fi fost construit în primii ani ai secolului al XVI-lea, materialele care au fost folosite acolo dovedesc că s-a crezut greşit că prima erupţie a vulcanului Cotopaxi a fost aceea care a avut loc în 1553, când Sebastian de Belalcazar a cucerit regatul Quito. Pietrele de la Callo sunt cioplite în paralelipipede; nu sunt toate de aceeaşi mărime, dar formează asize tot atât de regulate ca şi cele de fabricaţie romană. Dacă Robertson” ar fi putut vedea un singur edificiu peruvian, n-ar mai fi afirmat că „băştinaşii luau pietrele aşa cum le scoteau din cariere, că unele erau triunghiulare, altele pătrate, unele convexe, altele concave şi că arta prea mult lăudată, a acestui popor nu consta decât în aranjarea acestor materiale fără formă”.

În timpul lungii noastre şederi în Anzii Cordâlieri, n-am găsit niciodată o construcţie care să semene cu ceea ce se numeşte *câclopeană*. La toate edificiile care datează din timpul incaşilor, pietrele au fost cioplite cu o grijă neasemuită pe faţa exterioară pe când faţa posterioară este inegală şi deseori rugoasă. Un observator excelent, Don Juan Lares, a remarcat că în zidurile de la Callo interstiţiul dintre pietrele exterioare şi interioare este umplut cu pietricele cimentate cu argilă. Nu se vede niciun vestigiu de planşeu sau de acoperiş; se poate presupune că acest acoperiş era de lemn. Ignorăm de asemenea dacă edificiul nu era iniţial cu un singur etaj; deoarece el a fost degradat atât de lăcomia fermierilor vecini care au smuls pietrele pentru a le folosi în altă parte, rit şi de cutremure de pământ la care, din nefericire, această ţară este mereu expusă.

Este probabil că construcţiile pe care le-am auzit desemnate în Perú, Quittr şi până pe malurile fluviului Amazon cu numele de *Inca-Pilca* sau edificii ale lui încă nu sunt mai vechi decât secolul al treisprezecelea al erei noastre. Construcţii mai vechi sunt cele de la Vimaque şi Tiahuanaeo, precum şi zidurile din cărămizi nearse care-şi datoresc originea vechilor locuitori din Quito – Puruays – guvernaţi de Condiocando, sau rege al Licanului şi de Guastay sau prinţ tributar. Ar fi de dorit ca un călător instruit, să viziteze malurile lacului Titicaca, provincia Callo şi îndeosebi platoul Tiahuanacocare este centrul unei vechi civilizaţii în America meridională. Mai există acolo unele rămăşiţe de edificii, pe care Piedro de Cieşa le-a descris cu o admirabilă simplitate; ele par să nu fi fost niciodată terminate şi, la sosirea spaniolilor, băştinaşii au atribuit construcţia acestora unei rase de oameni fdbi şi bărboşi care locuiseră pe coama Cordââierilor mult timp înainte de fondarea imperiului incaşilor. Arhitectura

americană, o repetăm mereu, nu poate surprinde nici prin grandoarea maselor, nici prin eleganţa formelor, dar este privită cu atât mai mult interes cu cât ea aruncă o lumină asupra istoriei primei culturi intelectuale a popoarelor muntene din noul continent.

Cap gravat de indieni muysci în piatră dură Brăţara de obsidian

Capul sculptat este opera vechilor locuitori ai regatului Noif Grenade. Piatra considerată de unii mineralogi ca un smaragd \ nu este, fără îndoială, decât un cuarţ verde care face trecerea la homstein[8384]. Poate că acest cuarţ, de o duritate extremă, este vopsit, ca şi crizoprazul, cu oxid de nichel; el este perforat în aşa fel încât deschiderile găurii cilindrice sunt situate în planuri ce se taie în unghi drept. Se poate presupune că această perforaţie a fost făcută cu-ajutorul unor unelte de aramă aliată cu alamă, căci fierul nu era folosit de muysci şi peruvieni.

Brăţara de obsidian a fost găsită într-un mormânt indian în provincia Mechoacan din Mexic. Este foarte greu să se formuleze o idee despre felul cum să reuşit să se prelucreze o substanţă atât de fragilă. Sticla vulcanică, perfect transparentă, se-reduce la o lamă a cărei curbură este cilindrică şi a cărei grosime este sub un milimetru.

TABLOU CRONOLOGIC AL ISTORIEI MEXICULUI

Regiunea muntoasă a Mexicului, asemănătoare cu aceea a Caucazului era locuită în timpurile cele mai îndepărtate de un mare număr de rase diferite. O parte din aceste popoare pot fi considerate ca rămăşiţele triburilor

83 Alumosilicat de beriliu, mineral de culoare verde- deschis. Cristalele transparente si nefisurate sînt folosite ca pietre preţioase.

84 Piatră cornoasă (corneiană), rocă cenuşie compactă, formată prin acţiunea metamorfismuliii termic asupra rocilor silicatate situate in jurul corpurilor eruptive.

numeroase care, în migraţiunea din nord spre sud, traversaseră ţara Analhuac şi câteva familii din aceste triburi, din dragostea faţă de pământul pe care îl desţeleniseră, se separaseră de restul naţiunii, păstrând însă limba, moravurile şi forma primitivă a guvernării lor.

Popoarele cele mai vechi ale Mexicului, acelea care se consideră autohtone, sunt: olmecii sau hulmecii, care şi-au extins migraţiile până la golful Nicoya şi Leon de Nicaragua; xicalancii, corii, tapanicii, tarascii, aztecii, tzapotecii şi otomiţii. Otomiţii şi xicalamiţii care locuiau pe podişul Tlascala se lăudau că ar fi subjugat sau distrus, la sosirea lor, pe uriaşii *quinamelin*, tradiţie care se bazează probabil pe aspectul caselor de elefanţi fosili găsite în aceste regiuni înalte din munţii Analhuac.

În anul 554 e.n. toltecii, plecaţi din patria lor, Huehuetlapallan sau Tlalpalan, au ajuns la Tollantzinoo, în ţara Anahuac în 648, iar la Tula la 670. Sub domnia regelui toltec Ixtlicuechahuac, în 708, astronomul Huematzin a compus celebra *carte divină* – *Teo-annoxtli* – cai e cuprinde istoria, mitologia, calendarul şi legile naţiunii sale. Tot toltedi sunt aceia care par să fi construit piramida Cholula, după modelul piramidelor din Teotihuacán. Acestea sunt cele mai vechi din toate şi Sigüenza crede că ele sunt opera olmecilor.

În timpul monarhiei toltece sau în secolele anterioare apare şi budaul mexican, Quetzalcohuatl, omul alb bărbos însoţit de alţi străini care purtau veşminte negre în formă de sutană. Până în secolul al XVI-lea, poporul folosea aceste veşminte pentru a se deghiza cu prilejul sărbătorilor. Numele sfântului era Cuculea la Yucatán şi Camaxtli la Tlascala. Veşmântul lui era presărat cu cruci roşii. Mare preot în Tuia, el a înfiinţat congregaţii religioase. „El a poruncit să se facă jertfe de flori şi fructe şi-şi astupa urechile când i se vorbea de război”. Tovarăşul

lui Huemac deţinea puterea seculară, iar el pe cea spirituală. Această formă de guvernământ era la fel cu cele din Japonia şi Cundinamara; dar primii călugări misionari spanioli au discutat aprig chestiunea dacă Quetzalcohuatl era cartaginez sau irlandez. De la Cholula s-au trimis coloni la Mixreca, Huaxayaca, Tabasco şi Campesh. Se presupune că palatul Mitla a fost construit din porunca acestui necunoscut.

De pe vremea sosirii spaniolilor se păstra la Cholula, ca moaşte preţioase, nişte pietre verzi care aparţinuseră lui Quetzalcohuatl; iar călugărul Toribio de Motilinia a văzut jertfe aduse acestui sfânt pe vârful muntelui Metlalcuye, lângă Tlascala. Acelaşi călugăr a asistat, la Cholula, la practici poruncite de Quetzalcohuatl, la care păcătoşi îşi jertfeau limba, urechile şi buzele. Marele preot din Tuia îşi făcuse prima apariţie la Panuco; el a părăsit Mexicul cu intenţia de a se duce la Tlalpallan, iar în cursul acestei călătorii şi-a schimbat ţinta, ducându-se nu în nord, cum s-ar putea presupune, ci în răsărit, pe malurile lui Huasacualco. Naţiunea a aşteptat întoarcerea lui timp de secole. „Când, ajungând la Tehochtitlan, am trecut prin Xochiriilco – spune călugărul Bernar de Sahagum – toată lumea mă întreba dacă Veneam din Tlalpallan. Nu înţelesesem atunci tâl. cul întrebării lor, dar am aflat mai iârziu că indienii mă luau drept un descendent al lui Quetzalcohuatl”. Este interesant, fără îndoială, de a culege până şi cele mai neînsemnate urme din viaţa acestui misterios personaj care, aparţinând timpurilor eroice, este probabil anterior toltelilor.

În 1051, ciuma îi distruge pe tolteci. Ei îşi continuă migraţia mai departe, în sud. Doi copii ai ultimului rege şi câteva familii toltece rămân în ţara Anahuac.

Chicimecii, plecaţi, din patria Anaqu Omecan, sosesc în Mexic în 1170.

Migraţia nahuatlacilor are loc în 1178. Această naţiune cuprinde cele şapte triburi ale sochimilcilor, chalcilor, tepanecilor, acolhuilor, tlahuicilor, tlascatecilor sau teochichimecilor şi aztecilor sau mexicanii care vorbeau toţi limba toltecă. Numele pe care aceste triburi îl dăduseră patriei lor era *Aztlan* sau *Tao-acolhuacan* şi o credeau vecină cu Amaquemecan. Aztecii coborau din Aztlan. Mexicanii propriu-zişi s-au despărţit de tlascalteci şi de chalci în munţii Zacatecao.

Sosirea aztecilor la Tlalixo sau Acahualtzinco are loc în 1087; reforma calendarului şi prima sărbătoare a „focului nou" datează din 1091 de la plecarea din Aztlan.

Sosirea aztecilor la Tula, în 1190; la Tzompauco, în 1216 şi la Chapoltepec, în 1245.

„Sub domnia lui Nopaltzin, rege al chichimecilor, un toltec numiţ Xiuhtlato, domn la Qualtepe, învaţă poporul pe la 1250 cultura porumbului, a bumbacului şi panificarea din făină de porumbi Puţinele familii toltece care locuiau pe malurile lacului Tenphtitlan, neglijează cu totul cultura acestei graminee şi grâul american ar fi fost pierdut pentru totdeauna dacă Xiuhtlato n-ar fi păstrat câteva grăunţe încă din tinereţea lui".

Tot atunci are loc unirea celor trei naţiuni: chichimecii, acolhuii şi toltecii. Nopaltzin, fiul regelui Xolotl, se căsătoreşte cu Azcaxochitl, fiica unui prinţ toltec: Ppchotl şi cele trei surori ale lui Nopaltzin se căsătoresc cu şefii ăcolhuilor. Există puţine naţiuni ale căror anale să prezinte un număr atât de-mare de familii şi de locuri ca analele hieroglifice din Anâhuac.

În 1314 mexicanii cad sub jugul sclavagist al ăcolhuilor, dar reuşesc, datorită valorii lor, să se libereze curând.

În 1325 se fondează Tenohtitlan.

Din 1352 până în 1521 urmează un şir de unsprezece

regi.

Sub domnia lui Axajacatl a murit Nepahualcojotl, rege din Acolhuacăn sau Tezcuco, memorabil prin cultura spiritului său şi înţelepciunea legislaţiei sale. Acest rege compusese în limba aztecă şaizeci de imnuri în cinstea Fiinţei supreme, o elegie despre distrugerea oraşului Azcapozalco şi alta despre instabilitatea măririlor, dovedită prin soarta tiranului Tezozomoc. Nepotul lui Nepahualcojtl/ botezat cu numele de Ferdinand Aljoa Ixtilxochitl, a tradus o parte din aceste versuri în limba spaniolă, iar Boturini poseda originalul celor două imnuri compuse cu 50 de ani înaintea cuceririi şi scrise în timpul lui Cortez cu litere romane pe hârtie *metl*. Am căutat în zadar aceste imnuri printre rămăşiţele colecţiei – Boturini păstrate în palatul viceregelui din Mexic.

Demn de remarcat mai este faptul că celebrul botanist Hernandez. a folosit multe iiin desenele de plante şi de animale făcute de pictori azteci, cu care regele Nepahualcojtl îşi împodobise locuinţa la Tezeuco.

În 1519 Cortez debarcă pe plaja de la Chalchicueucan.

În 1521 este cucerit oraşul Tenohtitlan.

CUPRINS

Prefaţă v
Tabel cronologic… «» «”… XXIX
COSMOS
(trad de Cornelia Gheorghiu) …
(refaţă. 6
Considerathmi introductive despre diversitatea aprecierii frumuseţilor naturii în spiritul unei cercetări ştiinţifice a legilor uniţ versale?
Tabloul naturii…
Imbolduri către studiul naturii…
Descrierea poetică a naturii în diferite epoci şi la

diferite popoare
Istoria concepţiei fizice a lumii... 116
Rezultate speciale ale observaţiilor în domeniul fenomenelor cosmice, 129
PRIVELIŞTI DIN NATURA (trad. de *Cornelia Gheorghiu*) ... 149
Idei în legătură cu fizionomia plantelor. 151
DE LA ORINOCO LA AMAZON (trad. de *Maria-Magdalena Popa Levandovschi*) 175
Capitolul
Popas în Tenerife. Călătorie de la Santa Cruz la Orotava. Ascensiunea pe Pico de Teyde... 177
Capitolul 5
Peninsula Araya. Mlaştinile sărate. Ruinele portului Santiago. * 195
Capitolul 8!
Plecarea din Caripe. Muntele şi valea Santa Maria. Misiunea Catuaro. Portul Cariaco... 205
Capitolul 9
Constituţia fizică şi obiceiurile indienilor Chayma A. Limbile lor... 219
Capitolul 10
Al doilea popas la Cumana. Cutremur. Meteori neobişnuiţi... 230
Capitolul 21
Cataractele de la Garcita şi Mai pures. Vărsarea nurilor Vichada şi Zama.
Stânca Aricagua. Siquita 238
Anexa 1
Despre încercarea de a escalada vârful Chimborazo * 255
CU PIROGA PE ORINOCO.
(trad. de *Radu Nor*). 273
Prin stepe şi deşerturi 277

Prin cascadele Orinocului la Atures şi Mai pures 287
PRIVELIŞTI DIN CORDILIERI (trad. de *Cornelia Gheorghiu*) ... 309
Introducere... 311
Privire generală... 327
Cataracta Tequendama 332
Podurile naturale de la Icononzo”... 339
Chimborazo şi Carguairazo... 345
Vulcanul Cayambe 354
Pod de frânghie lângă Penipe... 356
MONUMENTE
Piramida Cholula. (359
Relief găsit lângă Guatemala...”. 375
lielief în bazalt... 380
Basorelief aztec sculptat... 393
Idol aztec din porfir bazaltic... 398
Costume desenate de pictori americani... 506
Epocile naturii după. mitologia aztecă... 409
Piese de proces în scrierea hieroglifică... 420
Monumente ale popoarelor băştinaşe din Perú 422
Ruinele vechiului oraş Chulucanas... 431
Ynga-Chungana 433
Casa lui încă... 435
Cap gravat de indieni miiysci... 4-ţi
Tablou cronologic al istoriei Mexicului... 443
Redactor: TEODORA POPA Tehnoredactor: TRAIAN ARGETOIANU
Apărut 1970. Hfrtte ziar de 50 g m. Format 700K920/32. Colţ ed. 20, 99. Coli tipar 15, 25. Planşe tiefdruck 4. A. nr. 1887/1970. C.Z. pentru bibliotecile mari 83 – 992 59.

Tiparul executat sub comanda nr. 131 la Combinatul Poligrafic „Casa Scâm Piaţa Scânteii nr. 1, Bucureşti

— Forţe de origine internă, cu acţiune asupra scoarţei terestre, care concură la apariţia unui vulcan.

1 *Pierre Simon Laplace* (1749 – 1827), astronom, matematician şi fizician francez. Este mai ales celebru prin ipoteza sa cosmogonică (1796) după care sistemul solar ar proveni dintr-o nebuloasă primitivă învârtindu-se iq jurul axei sale.